

افغانستان

در

عصر صفاریان

۳۹۴۲۴۷ق

(۸۶۱-۱۰۰۲م)

مؤلف: معاون سرمحقق سید امین مجاهد

کور، خپرونو څانگه، خپرنی لړ: ۶۱

افغانستان

در عصر

صفاریان

۲۴۷ - ۳۹۳ ق

(۸٦۱ - ۱۰۰۲ م)

مؤلف: سیدامین مجاهد

۱۳۸۲ هجری شمسی

معرفی کتاب

نام کتاب : افغانستان در عصر صفاریان

مولف : سید امین مجاهد

ناشر : ختیځ بیارغوني اداره (کور)

اصلاح پروف: میرویس صافی

تاریخ چاپ : عقرب ۱۳۸۲ هـ ش/نومبر ۲۰۰۳ ع

تیراژ : ۱۰۰۰ جلد

شمارهٔ مسلسل : ۶۱

ادرس ما: GPO Box 607, Peshawar, Pakistan

E- mail: kor_bazger@hotmail.com

برای ادرسهای دیگر به اخیر کتاب مراجعه شود.

من ندانم راستي ماهيت تاريخ چيست؟
چيست حاصل زين همه تكرار ها تزكار ها
ثبت كوشش هاى مردان است در ارشاد خلق
يا ملا ذ خونخواران محرم جبار ها
اين نه تاريخ است اطلال حيات آدمي است
وندران مدفون شده از نيک و بد بسيار ها
گر نگيرى عبرت از تكرار تاريخ اى حكيم
چيست سود از اين همه تكرار و اين نشخوار ها

(تاريخ سياح مسيحي، به نقل از دكتور باستاني- پاريزي)

فهرست

بسم الله الرحمن الرحیم

د خپرونکي سریزه

د افغانانو او افغانستان د تاریخ په اړه ډېر کم څه خصوصاً د افغانانو له خوا لیکل شوي دي، موږ ته د ډېر ویاړ ځای دی چې درنو لوستونکو ته په دې اړه یو څه وړاندې کوو.

زه د کتاب د محتویاتو په اړه څه نه لیکم، ځکه هر څه ستاسې په مخکې دي، خو موږ د دې ادارې له جوړېدو څخه را پدېخوا هڅه کړې، چې درنو هېوادوالو ته د هغوی د اړتیا وړ کتابونه په ځانګړې ډول هغه کتابونه چې زموږ ځوان کول، د پوهنتون او ښوونځیو زده کوونکي ورته اړتیا لري، وړاندې کړو. تر اوسه موږ د ا فغانستان او افغانانو د تاریخ او تاریخي ریښو په اړه ډېر کتابونه وړاندې کړي چې دا یې د یادولو وړ دي: **د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، سرحدات و تقسیمات اداری افغانستان در طول تاریخ، د اریانا موقعیت او د اریائیانو ځینې جغرافیايي سیمې، افغانستان فدرالیزم، تواریخ پښتون-افغان- افغانستان، په افغانستان کې د قانون جوړونې تاریخي بهیر، د پښتنو قبیلو او خیلونو قاموس او نور.** دا سلسله به انشاالله دوام ولري.

زموږ هیله له درنو لوستونکو څخه دا ده چې موږ ته زموږ د خپرونو په اړه خپل نظر راواستوئ، او موږ ډاډ درکوو، چې ستاسې نظر به د اړونده کتاب په بیا خپرولو کې حتماً په نظر کې نیسو.

ستاسو د ټولو دې کور آباد وي، چې زموږ د کتابونو د رانیولو په وسیله مو موږ ته د نورو کتابونو د چاپ زمینه مساعده کړې ده.

دا هم تاسې او ستاسې د خوښې کتاب.

په ډېره مینه

ډاکټر محمد فرید بزګر

د ختیځ بیارغونې ادارې (کور) اداري مشر

نظر استاد رهنما

اثر علمی و تحقیقي تحت عنوان (افغانستان در عصر صفاریان) که به همت معاون سر محقق سید امین مجاهد برشته ی تحریر در آمده علاوه بر مقدمه، نتیجه و پیشنهادات، دارای هفت فصل جداگانه میباشد که در پایان نگارنده توفیق یافته در بارهء اثر مذکور دید دقیق و مشخص خود را ارائه بدارد.

نویسند اثر در فصل نخست روي مطلب ارزنده ی مکث نموده، آنعده از اثار و ماخذی را که درین پژوهش از آنها فیض برده دقیقانه به بررسی گرفته و روی نکات ارزنده روشني انداخته است.

نویسنده درین فصل سعی ورزیده آن عده کتب و رسایلی‌که به گونه مآخذ از آنها استفاده بعمل آمده، نه تنها بر شیوه ی تحقیق،اهمیت و ارزش مندي آنها مکث نماید، بلکه بعضی از آثار مذکور را نقادانه تحلیل و معرفي داشته است که بدون تردید خواننده را از چند و چون موضوع بهتر اگاه میسازد.

در فصل دوم نگارنده در باب تاءسیس امپراتوري صفاریان که در تاریخ پر از خم و پیچ ما جایگاه یخصوصي دارد خوب اند یشیده قضاوت سالم نموده و عوامل اساسي تاءسیس آنرا خوب شناسانیده است.

فصل سوم به عوامل تشکیل دولت صفاریان، اینکه چگونه این عیاران بي بضاعت و اساسا" دور از سیاست، صاعقه وار بقدرت رسیدندو درین گیرو دار حوادث - سر زمین افسانه ساز سیستان چه موقفی داشته - اختصاص یافته و نگارنده ی اثر با توانمندي ویژه یی این مساله را به بر رسی گرفته است.

فصل چهارم مطالب این بخش اگر گفته شود همه و همه به محاربات و در گیري هاي یعقوب لیث صفاري، قدرت سازماندهی، نبوغ نظامي و لشکري وي تخصیص داد شده نگارنده نیز از تحلیل آن موءفق بدر آمده، حرف دور از واقعیت نخواهد بود.

زیرا درین فصل واضح شده که از برکت سازماندهی نظامي یعقوب، چگونه اسپ های صفاری را در رود دجله سیراب کرده اند.

در فصل پنجم این واقعیت که چگونه عمرو لیث بر اریکه قدرت تکیه میزند و(پیه) را از شکم شکمداران بیرون میکند و همچنان این مطلب که چه سان جغد نفاق سایهء شوم خود را به قلمرو فرمانروایی صفاریان گسترد، بخوبي روشن گردیده و دلایلی هم در مور د اینکه امپراتوری پر شان و شوکت صفاری چرا روز بروز به لبه پرتگاه نیستي، نزدیک و نزدیکتر شده رفته، آورده شده است.

در فصل ششم سرگذشت اندو هگین سلالهء صفاری که در نتیجه در گیری و خانه جنگي بسوی نا تواني قدم بر داشته و نیز جریان حوادث دقیقا" به بررسي گرفته شده است.

در فصل هفتم نگارنده‌ءی اثررویدست، زیرکانه توانسته حوادث را بیاری ماخذ خوب تحلیل کند که در نتیجه این کار به ارزش مندی اثر بیش از پیش افزوده و در حقیقت کار ایجاد گرانه یی انجام داده است.

البته نگارنده با تحلیل و ارزیابي دقیق شرایط اجتماعی،سیاسی و اقتصادي آن دوره، بعضي از رویداد ها و حقایق تلخ را نیز طور زیرکانه به بررسي گرفته است.

در پایان جای دارد که گفته شود زبان تحقیق روان و گویا است. از مآخذ خوب و معتبر در تهیهء ی اثر فیض برده شده و میتواند خواننده را گام بگام با خود همراه سازد. این سرا پا تقصیر به عنوان استاد رهنما نه تنها نویسنده ی اثر معاون سر محقق سید امین مجاهد را شایستهء ترفیع برتبهء علمي سر محقق میدانم، بلکه آرزو میبرم تا در آینده زمینهء چاپ این اثر که در مورد تاریخ دورهء صفاریان مطالب کاملا" تازه و خوبی را عرضه داشته آماده گردد تا مورد استفادهء محققین قرار گیرد. به آرزوي تشویق مزید آقای (مجاهد)

سر محقق دکتور محمداکبر((مددی)

تقریظ

((افغانستان در عصرصفاریان)) د ښاغلی معاون سر محقق سید امین مجاهد هغه تحقیقی اثر دی چې د سر محققی علمی رتبي ته د ترفیع په خاطر یې د علومو اکادمی د مربوطولو لایحو سره په مطابقت کې د یوه لاربنود استاد تر نظر لاندې لیکلي دي او اوس مانه رسما د نظر ارائه کولو او تقریظ لیکلو په خاطر را سپارل شوي دي.

د دې اثر د محتوا مطالعه یو تقریظ لیکونکي ته دوه بعده ور ځرګندوي چې یو یې د شکل او بل یې د محتوا سره اړه لري.

دا چې دا اثر څرنګه تصنیف بندي شوي او کومي فورمولبندي په کار پکې ورل شويدي، د حوادثو تسلسل او کرونولوژیک برخه یې د منطقي پیوندونو له پلوه په څرنګه بافت کې اچول شوي ده او د ماجرا او په جریان کې د حوادثو پرله تاویدل په منطقي توګه کومي او څه ډول نتیجي منځته راوړي، دا د اثر شکلی برخه ده چې په دې باب پخپله د اثر لیکوال په مقدمه کې، لاربنود استاد په خپل نظر کې او یو بل محترم تقریظ لیکونکی ښاغلی سر محقق سوبمن د کافي څېړنې په نتیجه کې دا اثر او د محترم مجاهد کار ارزیابي کړي او مثبت نظر یې ورکړیدی چې زه په خپل نوبت هغه نظرونه چې پر علمي بنسټونو پر بنا ارائه شویدی کاملاً مثبت تائیدوم.

خو ما چې پر دې اثر د تقریظ لیکلو له پاره خاننه کار پیدا کړ نو هغه د اثر د محتوا برخه ده چې وکورو ښاغلی لیکوال د تاریخي فاکتونو د انتخاب او بیا د هغو د تحلیل په برخه کې څومره موفق دي.

په دې اثر کې دغه د محتوا د برخي ارزیابي به دا اثر نور هم علما حلاجي کړي.

د دې اثر تاریخي پېښي زمونږ د تاریخ په یوي تاکلي مقطع کې په صفاري دوره اړه لري او د دغي دوري د حوادثو پر محتوا په جلا توګه مفصل مقدمات ایجابوي خو زه موضوعات د دغه تاکلي اثر او د محترم لیکوال د کار په رابطه څېړم نو ځکه د حشو او زوایدو څخه یې لیري ساتم.

د صفاریانو په غور څنګ کې دري اصله د حوادثو د عروج او زوال بنسټونه جوړ وي په دې توګه:

اول: د سیمي ستراتییکي جوړښت.

دوهم: د خلافت په مرکز کې د سیاسی او نظامی آشوب په اړخ کې فکري چاودنه.

دریم: د مغرور اشرافیت او د مستبدو امراو او د قدرت د یرغلکرو پر ضد د یو داسي قشر را پیدا کیدل توحیدیدل او مبارزې ته تیاریدل چې په تاریخ کې د عیارانو په نامه ثبت شویدي.

۱- د سیمي ستر ا تیژیکي جوړښت:

سیستان د اسلام تر راتګ وړاندې په آریایي دوره کې د انسانانو د تجمع او تمدن یو خلاند مرکز و.

هغه غني فولکلور چې د فردوسي په شهنامه کې توصيفيږي د هغه شمزی(ستون فقرات) همدغه سيستان دي چې په اسلامی دوره کې د تاريخي پيښو مرکز و او په دې لړ کې صفاريان هم په همدغه سيمه کې قدرت ته ورسيدل.
څرنګه چې دا سيمه د خلافت دربارونو ته نږ دي واقع وه نو که اموي خلفاءوو که عباسي هغو هر يوه سيستان تر خپل تسلط لاندې ساته.
د سيستان خلک سخت زحمتکښان وو دوي د خلافت سيمي ته لويه غنا ور بخښله نو ځکه عربي خلفاوو به دا سيمه خپل باغ او پټي ياداوه.
د دغي سيمي څخه اموي او بيا عباسي خلفاءو نه يوازې د باج او خراج استفاده کوله بلکي د دغي سيمي غښتلي خلک يې په خپلو اردوګانو کې ساتل.
۲- د خلافت په مرکز کې فکری چاودنه:
د خلافت په مرکز کې د حضرت علی (رض) او حضرت معاويه تر منځ د اقتدار په جګړه کې چې مسلمانان ډير سخت و درديدل او دوارې خواوې يې صلح ته راوبللې، د منځګړتوب له پاره د حضرت علي (رض) له خوا ابو موسي اشعري او د معاويه له خوا عمرو بن عاص د نمايندګانو په توګه وټاکل شول خو متاسفانه يوه توطئه د دې باعث شوه چې اسلامي ټولنه په فکري سطح کې د يوي چاودني سره مخامخ شي. د همدغه جريان څخه د خوارجو فرقه را پيدا شوه چې دواړه طرفه يې په عصبيت نفي کړل، دوي د شديدو اختلافاتو په محراق کې واقع شول څو يې مخ يوي داسې سيمي ته را ونيوي چې هلته په نسبي امن کې وه.
دا سيمه سيستان و او په دې خای کې د نفوذ او نفوس له پلوه د ډيري اعتنا وړ وګرزيدل.
دوي د سيمي بومي خلک هم خپلو عقايدو ته وګرزول خو د سيمي بومي مشران چې اصلاً يې د باندني قدرت نفی کاوه د خوارجو وجود مانع وباله نو ځکه د سيمي بومی خلک ور څخه را وګرزيدل خو بيا هم خوارج د اعتنا وړ قدرت په توګه نه يوازې په سيستان کې پاته وو بلکی خراسان او حتی ماورالنهر ته يې هم لاره پيدا کړه.
۳- د سيمي په پيښو کې د عيارانو د وجود او مبارزې اغيزه:
اسلام چې سيمی (سيستان) ته راغی، بومی خلکو په صميميت هرکلی وکړ دوی پوهيدل چې پر دوی د جبر او ظلم څخه د نجات له پاره اسلام يوه ښه لار ده نو په زړه کې يې ځای ورکړ خو يو شمير ظالمو او مستبدو مغرور وامراو په خپلو تيريو خلک سخت وغمول، د دغه عمل څخه يو قشر د عکس العمل په توګه رامنځته شو چې په تاريخ کې د عيارانو په نامه ياديږي دې عيارانو د نن سياسی ګوندونو په توګه يو لړ تشکيلات او د فعاليت کرښي درلودی چې د هغو به کله د رهبرانو له خوا لارښودنه وشوه نو دا لاندې باشهامته زړور او تورزن عياران و چې هغه به يې عملی کول. دوی د دولتی دستګاه مستبد مشران، لوی مځکه وال او د ډيرو شتو خاوندان تعقيبول او په مقابل کې يې مستمندان او محتاجان په خپله غيږکې نيول نو ځکه پر عيارانو عام باور ډير زيات و او يعقوب ليث د صفاری غورځنګ موءسس د همدغو عيارانو له جملی څخه او يو مشر و.
دغه دري اصلو د صفاريانو په را پيدايښت او ټينګښت کې ټاکلی اغيزي درلودی.

دغه دري اصله چې د صفاريانو په غورځنګ کې بنسټيز ارزښت لري د دغه اثر ليکوال محترم معاون سر محقق سيد امي۰۰ن مجاهد د نورو ښو سره په ترکيب او پيوند کې په علمي صلاحيت تشريح او توضيح کړيدی او دې کار د اثر علمي ارزښت اوچت کړي دي.
د صفاريانو په تاريخ کې چې په يعقوب پيل کيږي په خلف پای ته رسيږي(۱۴۰) کاله په بر کې نيسي او دا يوه د بحرانونو ډکه دوره ده.
يعقوب د ليث زوی چې د سيستان عجمي و قدرت ته د رسيدو سره په جديت کار پيل کړ خوارجو غوښتل تر خپل نفوذ لاندې يې راولي، خو ده د خوارجو د لوی مشر عمار خارجي ته په ماتې ورکولو او د هغه په وژلو ټول رقيبان او حريفان په دې و پوهول چې دا به ډير درانده عواقب ولري.
يعقوب هغه بومي او د محل ځخه راپورته شوي مشر و چې په يوه منظومه اخطاريه کې يې د بغداد خليفه ته اخطار ورکړ چې د ده پر هيواد که تيری وکړی په توره او قلم به مجادله ورسره وکړي.
يعقوب په نظامي چارو کې د سوق او اداری ډير ماهر قوماندان و او هر لښکر چې به يې کومې خوا ته سوقاوه نو د هغه لوجستيکي او اکمالاتي برخو ته يې خاصه پاملرنه کوله او د انتقالاتو له پاره يې لس زره سيستاني خره چې ډير قوي دی هميشه په کار اچول او نو ځکه هرې خواته چې به يې مخه کړه سوبه به يې په نصيب وه او د مملکت ساحه يې د آمو ځخه تر سيستان او مکران او د مرو او بادغيس ځخه تر هرات کابل ګرديز او زابلستان پورې پراخه وه. دې او ورور يې عمرو ليث چې تر ده وروسته د سيستان امير شو ډير مدبر خلک وو.
يعقوب چې به هر وخت لښکر کشي کولی نو تر شا به يې د اداری له پاره ورور عمروليث پريښودی او هغه په خپل ټول تدبر او درايت مملکت ورته اداره کاوه.
ده د کابل تر سوبې وروسته د معبد بتان د خلافت دربار ته واستول او په پنجشير کې يې سکه ووهله. دا او داسې نور مسايل چې د دغه تاريخي اثر له محتوا سره اړه لري د اثر ليکوال په خپل ټول علمي صلا حيت تحليل کړی او بيا يې تصنيف بندي کړي دي،ما يې دلته يوه شمه راوړه تفصيل يې لوستونکی د اثر په متن کې لوستلای شي.
د دې څيړنې په نتيجه کې د اثر د شکل او محتوا په باب مثبت نظر لرم چې ليکوال په کامل صلا حيت سر ته رسولی دي.
زه د دغه نظر سره په اړخ کې دا پيشنهاد هم کوم چې اثر د علومو اکادمی د مقرری او لوايحو سره په مطابقت کې علما" په تحليلي شيوه ليکل شويدی نو ځکه مستحق دي چې د معاون سرمحقق ځخه مستقيما" سرمحققی ته ترفيع وکړي.
بله هيله دا ده چې د فرصت په مساعدت که دا اثر چاپ شي نو زمونږ د هيواد د تاريخ يوه خلانده دوره به مو نوره هم خلانده کړی وي.

په درناوی
کانديداکادميسن محمدابراهيم عطايي
۷ دربيع الاول ۱۴۲۰ قمري

تقریظ

د بښونکي او مهربان خدای په نامه
د بشري علومو د محترم معاونیت
د ټولنیزو علومو مرکز ته
ستاسو د $\frac{39}{1420 \cdot 2 \cdot 21}$ ګڼي رسمي لیک په وسیله د (افغانستان در عصر صفاریان) تر عنوان لاندې علمي تحقیقي اثر چې د محترم ورور د سرمحقق مرستیال سیدامین مجاهد له خوا د نوبتي علمي ترفیع په منظور کښل شوي ماته راورسید.
د دې اثر دست نویس مې په ډیر اشتیاق دقیق او سرا سري ولوست او په هر مطلب او عبارت مې پوره غور او مکث وکړ.
د بشپړې او هر اړخیزې مطالعې وروسته خپل نظر د تقریظ په بڼه داسې جوتولی شم:
اثر د فورم او شکل په لحاظ د افغانستان د اسلامي دولت د علمي ترفیعاتو د لایحې د مندرجو اصولو سره سم ترتیب شوی دی؛ یعنې په یوه تحلیلي مقدمه پیل او بیا خپل مآخذ د لومړي فصل په اوږدو کې په تفصیلي توګه تحلیلوي او وروسته په شپږو فصلونو کې صفاریان د ظهور څخه تر سقوط پورې تر ژورې څیړنې او تحلیل لاندې بیانوي.
دا فصلونه په شکلي توګه د حشو او زوایدو څخه مبرا بریښي او په پای کې په یوه په زړه پورې نتیجه او پیشنهادونو اختتام مومي.
د مآخذو لست هم په منل شوي میتود سره مرتب او د کتاب په پای کې مندرج شوي دي.
د محتوا په لحاظ په دې اثر کې علمي او منطقي تسلسل ساتلی شوي او د تاریخ لیکنې په اسلوب یې خپل مندرجات په تحلیلي توګه وړاندې کړي دي.
څرنګه چې د ترفیعاتو د لایحې حکم دی، نو په دې اساس د اثر په فصلونو رڼا اچول کیږي.
په لومړي فصل کې د کتاب منابعو ته کتنه شوي او هغه غوره مآخذ یې معرفي کړي دي چې د څیړنې په وخت کې ترې استفاده شوې ده.
که چیرې د مجاهد صاحب له خوا د منابعو تحلیل ته سري خیر شي، نو دا به په یقین سره ومنې چې محترم محقق په ډیره ژوره توګه د خپل اثر د استفادې وړ منابع لوستلي او د خپل خواږه عمر څو کاله یې ورته وقف کړي دي.
لومړي لاس منابع او همدا شان دویم لاس منابع یې په کره ډول کتلي او په منتقدانه توګه یې د هغو څخه د خپلې اړتیا وړ مطالب اخستي دي. جمعاً له دوه اتیا مآخذو څخه یې د خپل تحقیق په ترڅ کې ګټه پورته کړې ده.
په دویم فصل کې په دې موضوع بحث شوي چې صفاریان څه ډول او په کومو شرایطو کې را پورته شول.
صفاریان د هجرت په دریمه پیړۍ کې په داسې حالاتو کې ډګر ته را ووتل چې سیستان د نن زمانې په څیر د سیاسي ګوندونو د تشکیل ټاټوبي و.
په اسلام کې د حضرت علي (رض) د خلافت په زمانه کې د صفین جګړې په ترڅ کې مسلمانان ډلې ډلې شول.

په تیره کله چې د جګړې د منځګړتوب له پاره د حکمیت مساله مطرح شوه او د حضرت معاویه او حضرت علی ترمنځ د حکمینو له خوا د اندول قایلیدو په سبب یوه ډله مسلمانان له دواړو څخه ناراضي شول چې خوارج و بلل شول یعنی د حضرت علی او معاویه په خلافت قائع نه شول.

د دغو خلکو پناه ګاه سیستان شوه، څکه د امارت په مرکز کې د خلفاوو د تعقیب لاندې وو. په سیستان کې یوه بله سیاسي ډله هم وه چه مطوعه ور نه ویل کېدل او دا په سیستان کې د خلافت د مرکز له خوا د ګومارل شویو حاکمانو په امارتی اردوکې د داوطلبو ډله وه چې د کفارو سره د غنایمو تر لاسه کولو له پاره جنګیدل. دریمه سیاسی ډله هماغه عیاران وو چې د خلافت د ګومارل شویو حاکمانو د ظلم څخه په تنګ وو او د خپل ځان او مال د ژغورلو له پاره یې یوه خاصه سیاسی شبکه جوړه کړې وه او زیاتره د بزګرانو او منځنی طبقی له خلکو څخه جوړیدله.

داسې مطالب په دویم فصل کې په تفصیل راغلی او مجاهد صاحب په ښایسته علمی مهارت ډیر ښه بیان ور څخه کړی دی.

په تیره بیا چې د طاهریانو د یوه واکمن عبدالله بن طاهر له خوا چې ابراهیم قوسی د سیستان د حاکم په توګه و ګومارل شو، نو له نوموړي سره د عیارانو دغری وهل او د یعقوب لیث صفاری سر اوچتول او په سیستان او بست کې د عیارانو او خوارجو اغتشاشونه د دې فصل غوره موضوعات دی.

عیاران د سیستان خایې خلک وو او نهائی هدف یې د هیواد خپلواکې وه چې ابومسلم خراسانی یې جنډه پورته کړې وه.

یعقوب د یوې ډلې عیارانو مشري ته د خپل لیاقت په سبب وخوت او د یوې بلی ډلې عیارانو سره چې صالح بن نضربستی یې قاید و متحد شو. دواړو مشرانو لومړی طاهری واکمن له ښو و غورخاوه او بیا د دواړو په سلا صالح بن نضر د سیستان حاکم شو، خو کله چې دا سرې جاه طلب و، نو یعقوب د هغی په خلاف و دريد او هغه يې خلع او پخپله د سیستان د امارت په څوکی کښیناست.

په دې ډول په سیستان کې د صفاریانو واکمنی د یوه مستقل افغانی حکومت په توګه پیل شوه(۲۴۸هـ .ق).

دریم فصل د یعقوب لیث شخصیت او اهلیت ته مختص شوي دی.

مسعودی هغه د دنیا په سترو پاچاهانو کې شمیری، دا خبره ډیره مبالغه نه ده، څکه له یوی خوا د ده قلمرو د افغانستان او ایران څخه غیر- سند او هند ته هم غزیدلی و، له بلی خوا د خپل عیاری کلتور، اسلامی خوی او صداقت په اساس د هغه زمان په ټولو واکمنانو کې ممتاز و.

که د عباسی خلیفه معتمد او د هغه د ورور موءفق ټکی، چال او د دوستی په پلمه توطئه نه وای، نو د بغداد خلافت به د یعقوب له خوا رنګ شوی وای. اموی او عباسی خلیفه ګان تش په نوم د مسلمانانو امیر المومنین بلل کیدل، بلکی د اسلام تر نامه لاندې د اسلامی امارت هیڅ نوعه خوی او عادات – یې نه لرل.

دوې صرف، امپراتوران وو او شاهانه مانی یې جوړې کړي وې، د ملیونونو مسلمانانو شتمنی یې په عیاشیو لګوله.
کله به چې چا د دوی قوی مخالفت وکړ، نو د مکر جامی به یې واغوستی او په عام محضر کې به یې پاکو مسلمانانو ته خانونه د حضرت محمدرسول الله (ص) خای نیونکي او متشرعین معرفی کول او مخالفین به یې د بهترین عالم خاتم النبیین حضرت محمد(ص) د خای نیونکی په خلاف محارب شودل.
ایکاش چې دوی- د چهار یار کبارو غوندی واقعی خلفا واست!!
همدا سبب و چې په افغانستان کې د اموی او عباسي خلیفه ګانو په وړاندی د عام اولس کرکه زیاته وه.
په تیره په سیستان کې د عام اولس په ملاتړ یعقوب لیث یوه روښانه قهرمانه اسلامی څیره وه چې د خلافت د مظالمو او د هغوی د حکامو د لوټ او تالان او د ګران هیواد افغانستان د خپلواکی د بیرته اخستلو په هیله یې نږدې اتلس کاله یی امانه مجاهدت وکړ او د اسلام دین او شریعت د قایمولو او د اعلای کلمةالله له پاره یې بې شمیره قربانی ورکړی.
یعقوب پخپله زیات دینداره سړی و، د شپی به یې نفلونه کول او د ورځې به یې د فراغت په حال کې د خوارانو لاس نیوی کاوه.
دې لومړنی پاچا و چې نیستمن خلک یې له مالیاتو څخه معاف کړی او حتی دغسی کسانو ته به یې خیراتونه او صدقات ورکول.
د ظالمانو او شتمنو خلکو څخه یې زیاته مالیه، باج او خراج اخیست او د ملک په آبادی او پوځی نظام په ټینګولو به یې لګاوه.
د ده جنګی سرسختی د اعلیحضرت احمد شاه بابای کبیر غوندی وه.
دواړه افغانی واکمنان په خصایلو کې سره ورته وو.
دا مطالب زیاتره محترم ورور سیدامین مجاهد صاحب په دریم فصل کې خای کړی دي.
په څلورم فصل کې د یعقوب لیث جنګونه او پوځی سوقیات بیان شوي دی چې وروستی ستره جګړه یې له خلیفه معتمد سره بغداد ته نږدی وکړه.
که څه هم دا جګړه چې د دیرالعاقول په نامه ده، ظاهراً د یعقوب په ناکامی تمامه شوه، خو د یعقوب شخصیت ته یې دومره تاوان پیښ نه کړ، بلکې دده صداقت، دینداری او اسلام پالنه یې لا پوره جوته کړه.
په اوسني ایران او افغانستان، سند اوهند کې دده د جګړو په بیان کتابو نه ډک دي خو هم دومره ویلي شو چې د سلطنت دوره یې توله په جګړو کې تیره شوه او په دې فصل کې پری پوره بحث شوي دی.
په پنځم فصل کې د عمرولیث صفاري د پاچا کیدو او محارباتو تحلیل راخي او داسې جوتیږي چې عمرولیث د خپل ورور غوندې د قوي عزم خاوند واکمن و.
دې په پای کې د سامانی اسماعیل څخه ماتی خوری او بغداد ته د اسیر په توګه استول کیږي او هلته د خلیفه له خوا زنداني او همدلته له دنیا څخه سترګی پټوی.
په شپږم فصل کې د عمرولیث له مړینی وروسته د دوی د ورونو د اولادې واکمنی بیانیږي او داسې تحلیلیږي چې په دغو خای نیوونکو کې هیڅ یو د یعقوب لیث او عمرو لیث غوندي

وړتیا نه لري او له همدې وجې څخه صفاریان د زوال خواته ځي، لومړی د سامانیانو، بیا د غزنویانو په پای کې د غوریانو تر قیادت لاندې ژوند ته دوام ورکوي.
دا یوازې د یعقوب او عمرو برکت و چې د سیستان خلکو دوې ته د واکمنی چانس ورکړي و
وروستی یعنې اوم فصل د صفاریانو د دولت عمومي تحلیل او د دوی د واکمنی د زوال په اړوند مفید تحلیلي او تحقیقي مطالب لري چې لوستونکي د سیستان د واکمنانو د واکمنی وسعت،د هغوي تولنیزو- اقتصادي حالاتو، سیاسي او پوځي فعالیتونو او فرهنګي خدماتو ته متوجه کوي او د فصل په پای کې د صفاریانو د سقوط دلیل وړاندې کوي.
د دې علمي او تحقیقي اثر د لوستلو څخه سړی دې نتیجې ته رسیږي چې افغانان دین دوسته او دین پال خلک دي کله چې د اسلام مبارک دین دلته خپور شو نو افغانانو نه یوازې هغه ومانه، بلکې په زرګونو کیلومتره لیرې ملکونو ته یې ورساوه.
هغومره چې افغانانو د واقعي اسلام له پاره خدمت کړی، آرې خلکو او عربو همدومره قرباني او مجاهدت کړی نه دي.
همدا اوس په اسلام کې افغانان د دنیا د نورو اسلامي ملکونو څخه وړاندې دي.
د محترم ورور معاون سرمحقق سیدامین مجاهد د علمي تحقیق په باب چې زما کومه نظریه. ده یا د هغه د کتاب د محتوي په باب چې زماکومه انتباه ده،هغه په لاندې توګه په کامل اطمینان سره وړاندې کوم:

۱. د ده اثر د شکل او محتوا له مخې بشپړ ګڼل کیږي اود علمي ترفیعاتو د لایحې سره سم کښل شوي دي.
۲. د ده تحقیق په علمی‌میتود بنا دی. زیات مآخذ یې لوستلی، مواد ئې راغونډ کړی بیا تحلیل کړی دي او په نتیجه کې یې په صائب نظر مستدل کړي دي.
۳. د لیکلو ژبه یې روانه او علمي مفاهیم یې په مبرهنو جملو کې افاده کړي دي.- لفظي تعقیدات او ابهامات پکې نه لیدل کیږي.
۴. په هر ځای کې یې د خپل قول د تائید له پاره مآخذ او ریفرنسونه ښودلي دي چې دې کار د ده اثر متن لاغنی کړی دي.
۵. انصافاً د ده اثر نوښتګر او ابتکاري مطالب لري او د څیړنې په ترڅ کې یې د هیواد د تاریخ تیاره ګوټونه رڼا کړی دي.

په پوره ډول د محترم او قدرمن ورور مجاهد صاحب دا علمي او تحقیقي اثر پوره مثبت ارزیابي کوم.
دې مستحق دي چې د دې اثر په وړاندې کولو سره د سر محقق علمي رتبې ته ارتقا وکړي.
زه یو ځل بیا دی د دې علمي درجې مستحق ګڼم او سپارښتنه کوم چې د ده دا اثر دې د څیړونکو او علاقمندانو د استفادې له پاره چاپ او خپور شي.
د باریتعالی(ج) څخه ده ته د نورو زیاتو علمی‌تحقیقی آثارو د لیکلو توفیق غواړم. ومن الله التوفیق

سرمحقق نصرالله سوبمن منګل
پښتو څیړنو د بین المللی مرکز علمی منشی

تقریظ

ستایش خداوند بخشنده را
که موجود کرد از عدم بنده را

بریاست محترم مرکز علوم اجتماعی،

ذیل نامهء شمارهء $\frac{69}{1420 \backslash 4 \backslash 19}$ ریاست محترم مرکز علوم اجتماعی اثر تحت عنوان «افغانستان در عصر صفاریان» به پژوهش و تاءلیف جناب آقای سیدامین مجاهد که جهت ترفیع نوبتی از رتبهء علمی معاون سرمحقق به رتبهء علمی سرمحقق برشتهء تاءلیف در آورده شده است جهت ارایهء تقریظ رسماً برایم مواصلت ورزید.

اثر« افغانستان در عصر صفاریان» با یک مقدمه، نتیجه و پیشنهادات طی هفت فصل آذین بندی گردیده که بدقت و غور عمیق تمام مطالب و محتوی هر فصل را از نظر گذراندم و ذیلاً بگونهء تقریظ نظریات خود را تقدیم میدارم:

۱- روش یا اسلوب پژوهش (Researclis Methodology)

پایه و مبنای هر گونه تحقیق علمی است، و ما برای اینکه بتوانیم در مطالعه و تحقیق امور به نتیجهء مطلوب زودتر برسیم باید راه های معینی را تعقیب و از قواعد خاصی پیروی کنیم،- پس مجموع راهها و قواعدی که در هر علم بکار میرود طریقه و روش آن علم نام دارد.

آقای سیدامین مجاهد خوشبختانه این قاعده را از آغاز تا فرجام هر فصل طور جداگانه مراعات نموده و این اثر تحقیقی شانرا کاملاً بر موازین روش تاریخ فصل بندی نموده کرونولوژی وقایع تاریخی را مراعات نموده و مطابق لایحهء تحقیقات علمی اکادمی علوم مطالب را چنان بهم پیوند داده است که تسلسل وقایع که اصول عمده جهت پیشکش نمودن موضوعات تاریخ محسوب میشود در آن مراعات گردیده است.

۲- چون حوادث تاریخی بسیار درهم و پیچیده هستند و فقط یکبار در زمان و مکان معین و قوع یافته اند و هیچگاه با همهء جزئیات عیناً تکرار نمیشوند؛ بعبارهء دیگر و بنا بر نظر دکتر علی اکبر سیاسی نگارنده اثر مبانی فلسفه، حوادث تاریخی کاملاً گذشته اند.

پس چنین مینماید که مطالعهء این حوادث گذشته جزیی و فردی که دیگر هرگز تکرار نخواهند شد از لحاظ علمی کار لغو خواهد بود، زیرا علم چنانکه میدانیم سر و کارش با کلی است نه با جزئی و هدفش دست یافتن بچیز هایی است که برای آینده سودمند باشند نه به چیز های گذشته که یکسره از میان رفته اند.

این نظر در بارهء تاریخ از زمان قدیم تا سدهء نوزدهم کاملاً درست بود، زیرا تاریخ تا آنزمان فقط عبارت بود از نقل وقایع گذشته، و بیشتر جنبهء ادبی داشت و بکار ارضای حس کنجکاوی میرفت، لیکن از یکصد سال باینطرف موّرخان سعی‌کرده اند به این بحث جنبهء علمی بدهند، به این طریق که بیشتر توجه را به روابط و مناسباتیکه وقایع گذشته را بهم پیوستگی میدهند معطوف دارند و در نظر داشته باشند که عین همان روابط و مناسبات میان و قایع زمان حال و آینده نیز بر قرار است.

بنا برین دیگر در تاریخ بنقل وقایع گذشته قناعت نمیشود، بلکه کشف علل و موجبات بیشتر مورد توجه مورخ است. یعنی تاریخ مانند دیگر علوم ساعی است به اینکه از موارد جزئی خود را به قوانین کلی برساند.
درین ارتباط باید گفت که دانشمند محترم سیدامین مجاهد ابواب و فصول اثر (افغانستان در عصر صفاریان) علل و موجبات عروج و به صحنه قرار گرفتن صفاریان را به سرکردگي یعقوب لیث صفاري آن عیار پیشه سیستان باستان چنان برشماري نموده است که گویی خواننده را با خود به صحنه های داغ مبارزات سیاسی و رزمی زمان و روزگاران- یعقوب لیث صفاري گردش میدهد و در موردی به قضاوت علمی نشسته و حتی از خبط ها و نارسایی های دورهء صفاری که بفرجام اضمحلال و زمینه های فرو پاشی سلاله صفاری را انگیزه و بار آورده است نظر قایم نموده است.
و این یکی از روش های علمی مضمون تاریخ است که پژوهنده- تاریخ نگار باید در نظر داشته باشد که جناب اقای مجاهد به آن دست یازیده و بر غنای علمی پروژهء تحقیقی شان افزوده است.
۳- یک موضوع عمده و مهم دیگری که از ورای این اثر تحقیقی تبلور و ذهن خواننده را جلب میدارد داد و عطوفت، و جوانمردی و سخاوت دودمان صفاری است.
جناب آقای مجاهد و انگاه که اندرباب عیاري یعقوب و دودمان او شرح مبسوط ارایه میدارد از جوانمردي، سخاوت و رعایت یعقوب و سلالهء او سخن بمیان میاورد که یعقوب و عیاران- سلالهء او به بذل و بخشش و دستگیري از مستمندان پرداخته و آنچه از غنایم و گنجینه ها بدست میاوردند از آن به مستضعفان بذل میکردند و در همه موارد عدالت را در نظر داشتند فی الواقع عدالت عبارت است از محترم شمردن حقوق دیگران و آنرا از قدیم در این اندرز خلاصه کرده اند(در بارهء دیگری چیزی را که نمیخواهی در بارهء تو روا دارند روا مدار) به عبارت دیگر هر کس مکلف است همان حقوقی را که برای خود قائل است برای همنوع خود نیز قائل باشد و تکالیفی را که این حقوق ایجاب می کند بر عهدهء همه بداند بنا بر این چون آدمی حق حیات استقلال و آزادی دارد بر هرکس- واجب است که از زیان رساندن بجان و مال و شخصیت و آزادی و شرافت همنوعان بپرهیزد.
جناب آقای سیدامین مجاهد رعایت بذل و بخشش عطوفت و نوازش یکسان را بر رعایا از زمرهء استحکام فرمانفرمایی سلالهء صفاریان قلمداد کرده است و از ان نتیجه گیری خوب کرده است و زوال خاندان صفاری را نیز در عدول از این اصل دانسته میافزاید که روی آوردن برخی از حکمداران سلاله صفاری به عیاشی و تجمل پرستی و استبداد، بفرجام فراشیبی و اضمحلال آنانرا فراهم نمود:

چه سا لهای فراوان و عمردراز
که خلق بر سرما بر زمین بخواهد رفت
چنانکه دست بدست امده است ملک بما
به دستهای دیگرهمچنین بخواهد رفت

چون در تعریف پژوهش و تحقیق گفته میشود که تحقیق دروازهء علم است و فراورده های ان باید به گنجینهء علوم بیافزاید اینست که رادمنشی، عدل و داد و جوانمردی از انباشته های محسوب میشود که باز هم بر ان مهر تائید گذارده شده و این یکی از دست اورد های علمی است که در اثر(افغانستان در عصر صفاریان) بچشم میخورد.

۴- اسناد و مدارک:

از آنجا که روش تاریخ نگاری از همه بیشتر بر مدارک و اسناد کتبی متکی است، جناب اقای سیدامین مجاهد نیز در تاءلیف این اثر پژوهشی شان از آثار و مدارک معتبر دست اول و دست دوم استفاده نموده اند و بمنظور فرجام مباحث(افغانستان در عصر صفاریان) هشتادو دو اثر را که ذکری از کار کرد های دورهء صفاری در آنها شده است مرور نموده و در بررسی و مطالعه این مدارک و استفاده از آنها نظر دقیق انتقادی خود را که امروزه در تاریخ نگاری معمول است به کار برده است.

من در پایان، نتایج کار پژوهشی جناب اقای سیدامین مجاهد را در تألیف اثر (افغانستان در عصر صفاریان) مثبت ارزیابی میکنم چه فراهم آوری مطالب و محتوی اثر بر روش های علمی تاریخی بنا نهاده شده، پای نویس ها، منابع و سرچشمه ها در پایان اثر همه مطابق معیار و موازین روش تحقیق تاریخ نگاری اورده شده، زبان نگارش فصیح بوده و عاری از تعقیدات لفظی است.

ثانیاً متذکر میشوم که اقای سیدامین مجاهد در مطابقت با لوایح و مقرره تحقیقات علمی کارمندان علمی اکادمی علوم مطالب را علماً تحلیل نموده است که با این شیوهٔ نگارش و مراعات روش تاریخ نگاری محترم اقای سیدامین مجاهد را مستحق ترفیع از رتبهٔ علمی معاون سر محقق به رتبهءعلمی سر محقق میدانم و بامغتنم شمردن این پروژه تحقیقی شان که بر گنجینهء معلومات مستدل دورهء صفاریان افزوده است طبع آنرا بفرصت مساعد از جانب اکادمی علوم امارت اسلامی افغانستان و بخاطر استفاده و استفاضه ارباب تحقیق و دانش پیشنهاد میدارم.

و من الله التوفیق

سرمحقق عبدالوهاب فنایی

آمر دیپارتمنت تاریخ معاصر افغانستان

نهم/جمادی الاول/۱۴۲۰ق

مقدمه

کشورهاییکه امروز بر کرهٔ زمین دارای وجود و حدود سیاسی اند، در طول تاریخ پیدایشگاه وقایع و حوادث مختلفی بوده و از نظر تعیین حدود و مرز، مد و جزری داشته اند که این مد و جزر با پهنایی و کاهش همواره عوامل اساسی، اقتصاد و اجتماعی داشته و هر حادثهٔ تاریخی را میتوان معلول علت های متعددی دانست که علم تاریخ از آنها حکایت دارد.
ولی در این پیدایشگاه حوادث و مدو جزر در هر کشوری از کشور های جهان دو عنصر اساسی موجود میباشد که تاریخ با ان رابطهٔ قوی و استواری دارد یکی سرزمین و دیگری آدمیزاد.[1]
اگر ما این دو عنصر اساسی را زیر نظر میگیریم و تاریخ را هم مال و پدیدهٔ این دو چیز میدانیم، مناقشاتیکه برای ملل متعدد در امر تاریخ و تملیک آن وارد میشود، بکلی حل میگردد.
به این معنی که هر کشوری در طول تاریخ مدی و جزری داشت و اکنون در نتیجهٔ حوادث و علل تاریخی دارای مرز و خطوط سرحدی سیاسی محدودیست پس تمام وقایع که در طول تاریخ از همین سرزمین و همین مردم بوجود آمده، مال و ملک اوست و اگر تاریخی را بنویسند باید بر ممالک کنونی خود انرا شالودهٔ گزارند ولی چون بسا حوادث تاریخی منافع و نتایج مشترکی را در چندین کشور داشته و اکثر ممالک همجوار تاریخ مشترکی دارند و- علل و نتایج حوادث سیاسی و فرهنگی و اجتماعی را نمیتوان در قید مرز و حدود مشخص کنونی ممالک آورد، پس برای مورخ مجاز خواهد بود که برای تسلسل کاوش جستجوی علمی و تحقیق تاریخی خویش سلسله علل و حوادث و نتایج آنرا در سرزمین های مجاور کشور خویش مطالعه و بررسی نماید، زیرا برخی از کشور های مجاور در تحت جریانهای مشترک سیاسی و حزبی و فکری سر نوشت مشابه و مشترکی باهمدیگر داشته و مردم مجاور در ساحه های اندیشه و فرهنگ و دانش و بسا ازپدیده های اجتماعی، یکی از دیگری اثر پذیرفته و در نتیجه واحد های بسیار، سیر فرهنگ مشترکی را در چندین کشور به وجود اورده اند که این شباهت و هماهنگی همانا علل نزدیکی حسن تفاهم تاریخی افغانستان در عصر بعد از اسلام متعلق به خراسان وسیع و کشور های مجاور آنست و این سرزمین همواره حتی در ازمنه قبل از پخش اسلام پیدایشگاه مدنیت ها و محل پرورش افکار و فرهنگ ها و صنایع و غیره بود و طوریکه فیلسوف متاٴخر تاریخ مستر تاینبی انگلیسی در کتاب خویش((بین اکسوس جیتا)) گوید: سرزمین افغانستان همواره یک روند ابوت یعنی خط انشعاب کانون تشعشع فرهنگ ها و محل ارتباط سرزمین های جنوب غربی آسیا با هند و آسیای مرکزی و شرقی بوده است. این کشور برای مهاجرت مردم و مدنیت ها و ادیان پهن شونده منزلت شهراه های را داشت که همواره در سازمان امپراتوری ها موقعیت کلیدی بوده است. و از این تحلیل عالمانه تاینبی دریافته میتوانیم که افغانستان در طی هزاران سال انچه از خود داشته و انچه از افق خارجی بدو رسیده، به ماحول خود به هند، ایران و ماورالنهر و آسیای مرکزی منتشر ساخته و هم در عناصر اساسی مدنیت و فرهنگ داخلی خویش آثار گوناگون خارجی را پذیرفته و آنرا مطابق مقتضیات طبیعی و اقتصادی محیط خویش رنگ خاص داده است.[1]

---

[1] – علامه حبیبی، آفریده های مهجور، گرد آورنده هارون خپل، اکادمی علوم افغانستان، مطبعهٔ دولتی، کابل: ۱۳٦۷، ص ۱۲۹.
[1] همان اثر ص ص، ۱۳۰-۱۳۱.

تسلط عیاران بر سیستان بخصوص یعقوب موءسس سلسله صفاری حادثه ی عجیبی بود در تاریخ کشور مان که سرو صدای بزرگی را در قبال داشت.
ساحهء فتوحات این ابر مرد نه تنها از مرز های افغانستان کنونی خارجی شد، بلکه قسمت اعظم اسیای میانه، ایران کنونی و حتی بخش های از عراق امروزی را در بر داشت که همین امر باعث تعجب و حیرت جهانیان و بصورت اخص کشور های دور و بر گردید.
گرچه از فتوحات و افتخارات صفاریان باالخاصه یعقوب و عمرو لیث سالیان درازی، حتی سده ها سپری شد و این اشخاص و کار نامه های شان بحساب ضرب المثل معروفی به (زباله دان تاریخ) افتاده اند، بنابر این بگفتهء یی- از احیای دو بارهء گذشته و یا به افروختن آتش زنده چه حاصل بدست توان آورد؟
حوادث بوقوع پیوست، شهر ها فتح شد و ادمیان بقتل رسید- پس یاد دهانی آن برای ما چه مفادی در بر خواهد داشت؟
مگر فراموش کرده ایم که گفته اند: ((گذشته- گذشت)) و فراهم آوری گذشته از عهده ی احدی بر نمی آید از این جهت بگو و مگو در ینمورد که: اگر چنان نمیشد، چنین میشد _ یا اگر چنگیز و انگریز و یا صفویها و روس ها و غیره بر کشور ما حمله ور نمیشدند، امروز ما هم از نگاه علم و تمدن و تخنیک و تکنالوژی بر سرحدی که اروپایی ها یا جاپان رسیده، نیز میرسیدیم، همه و همه بی فایده و زاید است.
به قول انوری :((هر گاه تاریخ زنده گی یکی را بررسی میکند، پژوهش محققان بر محور گفتار و کردار و شدت تاء ثیر او در محیط پس ازوی دورمیزند، مینویسد: چه گفته است و چه کرده است و برای چه بوده است؟
اما خود او از کی و تا چه هنگام بوده است؟ چندان مهم نیست، زیرا بهر حال بوده است!.... با این همه تاریخنویس باید بکوشد تا با استفاده از جرح و تعدیل روایات و نقل از مورخان سلف این گوشه ی تاریک را نیز روشن کند....[۲]
تاریخ را همانطوریکه مورخین کلاسیک شرق_ شرح و بیان عملکرد های شاهان و فرمانروایان در ناشی از جنگ ها و شکست هایشان میدانستند_ نیست، بلکه تاریخ و تاریخنویسی در_ نیمهء قرن نزدهم از شکل افسانوی بدر آمد و اکنون ابعاد گسترده یی را کسب نموده است.
همانطوریکه و یکتور هوگو گفته:((تاریخ زباله دان)) ندارد، گذشته_ گذشته است.
اما این گذشته هرگز نمی میرد چنانچه میگویند: ((تاریخ مزرعه یی است که هیچ دانهء ساله آن بهدر نمیرود)): تاریخ را نمیتوان از بیرون نگریست ما و گذشتگان همه که در عرصهء تاریخ بسر میبریم و رشته ها و رویداد ها نیز همه با هم پیوسته و مداوم است.
کشف آتش یا آئین انسانهای نخستین(پرستش ماه و خورشید) همین اکنون نیز از صحنه های تاریخی بیرون نرفته.
تاریخ سرای دو دری نیست که کسی یا شی از دری وارد و از در دیگری بیرون شود.
تاریخ نمایشگر سیر دورانی نیست بلکه فرازوندی همگانی است.
فرهنگ و تمدن را نمیشود مانند قطعهء ی بلور پارچه پارچه کرده و در مورد هر کدام طور جداگانه تحقیق کرده یا از هم جدا بدانیم[۱]

---

[۲] – سیدهاشم رسولی محلاتی، زنده گانی حضرت محمد، چاپ نهم، نشر فرهنگ اسلامی، تهران: ۱۳۷۵ ، ص ۵۳.

[۱] سیما رسولی، چنگیز خان و تهاجمات ناگوار ان در حیات اقتصادی _ اجتماعی و سیاسی _ افغانستان، اثر ناچاپ، ۱۳۷۵ش،ص۱.

از اینکه مسایل ملی و بین المللی روز مورد علاقه و توجهٔ مورخ قرار میگیرد و آنهارا از_ نگاه جریانات تاریخی بررسی مینماید، در ینصورت تنها و تنها او میتواند مسایل روز را عالمانه درک و تحلیل نماید زیرا واقعات روز چیز های نیستند که به صورت تصادفی و اتفاقی یا دفعتا" به وجود آمده باشند البته ضرور عواملی بوده اند که چنین واقعات را بوجود آوردند و این علل و عوامل همیشه و در همه جا بگذشته تعلق میگیرد که نسبت به هر کس دیگر مورخ از آنها وقوف دارد.

یکی از مشخصات تاریخ بحیث یک علم اینست که این رشته از دانش بشری سیر تحول و تکامل جامعه ی انسانی را بطور کل و مجموعه یی از پدیده های زنده گی اجتماعی و همبستگی آنها را با یکدیگر مورد بررسی قرار میدهد.

بعبارهء دیگر تاریخ علمیست که یک جامعه معین و مشخص بشری را در یک زمان معین و محدود گذشته به طور همه جانبه مطالعه میکند که البته هدف از مطالعه گذشته یک جامعه اینست که مورخ بتواند از روی مطالعه گذشته_ اوضاع موجودهءی جامعهٔ مورد مطالعهء را خود درک و بشناسد و وقتی این کار صورت گرفت _ آنگاه پیش بینی وضع آینده ی آن جامعه امکان پذیر میگردد[۲]

چنانچه گفته شده:

تاریخ درسی عبرت از گذشته گان برای تهذیب اخلاق آینده گان است.[۱]

کوتاه سخن اینکه موضوع تاریخ مطالعه یک جامعه در گذشته، هدف تاریخ درک و شناخت وضع کامل موجوده ی همان جامعه و فایدهء عملی تاریخ پیشبینی وضع آینده و کنترول و رهنمایی آن جامعه میباشد، که از ین کار مورخ همه کس و بخصوص حکومت و سازمانهای - سیاسی و اجتماعی برای طرح پالیسی خود در داخل و اتخاذ سیاست خارجی و تعیین ستراتیژی و انتخاب تاکتیک ها و غیره نفع قابل ملاخظهء یی میبرند و گویا در همین موارد است که از تاریخ استفادهءی علمی صورت میگیرد.

مقولهء مهمی وجود دارد که میگوید:((درس های تاریخ آموزنده است و از آنها باید آموخت)) [۲]

اما عده یی این حقیقت را بدست فراموشی سپرده و حاضر نیستند از تاریخ و جریانات گذشته، چیز های بیاموزند و یا شاید هم منافع شخصی و یا ملیتی شان مانع آن ها میشود تا از نظر منطق علمی، عقل سلیم، وضع کنونی را علما" ارزیابی نموده به حقایق تن در دهند.

از آن جایی که جریانات و حوادث امروزی کشور- با اوضاع و شرایط سالیان گذشته، ارتباط و شباهت های دارد که با تحلیل عمیق و همه جانبهء آن میتوان راه معقول بیرون رفت از این رویداد ها و پرابلم ها را در پیش گرفت، بنده نیز در اثر موجوده تلاش نموده ام تا با تحلیل شرایط جامعه، دست اندر کاران امور مملکتی و دولتمردان را با- آگاهی از کار نامه های صفاریان به تفکر و اندیشه وا داشته تا از حسنات آنها پیروی کرده، عدالت نمایند و از زشتی و سوء اداراه ی آنها پند گرفته خود داری نمایند.

مطالب و موضوعاتیکه در این اثر به خوانش گرفته میشود مربوط قرن سوم- هـ ق است که یکی از صفحات زرین تاریخ کشور ما را تشکیل میدهد زیر اعیار تهیدست اما زرنگی از گوشه ی دوردستی

---

[۲] پوهنمل محمدحسن ضمیر صافی، نظری برمبادی تاریخ، نشرات پوهنتون کابل: ۱۳۵۷، ص، مقدمه.

[۱] عمادالدین حسین اصفهانی، تاریخ مفصل اسلام، ج۱، چاپ دوم اتحاد، ایران:۱۳۳۷هـ،ص ۱.

[۲] نفتوالاخالفین، انگستان بر ضد افغانستان، آژانس مطبوعاتی نووستی، مسکو: ۱۹۸۰، ص،۴.

(سیستان) در برابر بی عدالتیهای امرای محلی و تحت امر بیگانگان- بپامیخیزد، قیام میکند و نه تنها میهن خودش را مستقل میسازد، بلکه قسمتی از آسیای میانه و ایران کنونی را نیز جزء فرمانروایی خود قرار میدهد و به اصطلاح این رویگر زاده ی سیستانی بقول خودش: بقوت دولت و زور بازو و کار شبا روزی اش به این درجه میرسد که تصمیم دارد، تا خلیفه را مقهور نگرداند، آرام نکند. چنانچه توانست که اسپ هایش را در دجله سیراب نماید اما حیف که اجل زود رس مجال آنرا نداد.
همچنان زمامداری عمرو لیث بحیث جانشین یعقوب، محاربات و فتوحات وی، شکست وی در برابر اسماعیل سامانی و توضیح و تشریح و تحلیل و ارزیابی مشخصات و مبارزات سلالهء دیگر صفاری از جمله مطالب عمده ی این اثر بشمار میرود که در نتیجه عوامل اضحملال و سقوط این خاندان برجسته شده و در اخیر چند پیشنهاد مختصر ضمیمهء آن میگردد.
از آنجایی که روشن شدن زوایای تاریک تاریخ اعم از تاریخ(سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، عمومی، عملی، باستانشناسی، اتنوگرافی جغرافیای تاریخي علم ادبیات هنر و سایر علوم و فنون آرزومندی هر افغان بوده، بنا" بر محققان، مورخان و نویسندگان موءسسات علمی، فرهنگی کشور است تا در چوکات صلا حیت خویش بخشی از این آرمان را برآورده سازند.
از این جهت مسوولیت تهیهء رساله علمی ـ تحقیقی موجود تحت عنوان: (صفاریان در افغانستان) نظر به نیازمندی انستیتوت تاریخ و اتنوگرافی، لزوم دید مرکز علوم اجتماعی اکادمی علوم و علاقهء شخصی خودم بعد از تصویب جلسهء هیئت رئیسه اکادمی علوم جهت ترفیع برتبهء علمی سرمحقق بدوش این جانب گداشته شد که جمع آوری مدارک و منابع و تنظیم و جمع بندی مواد جمع آوری شده، مدت ـ شش سال را در بر گرفت اما نویسنده به هیچوجه کار انجام شده را بسنده نمیدانم زیرا سایر آثار و منابع دست اول و نسخه های قلمی ایکه می بایست در تهیهء این اثر مورد استفاده قرار میگرفت، بعلت جنگهای تنظیمی اخیر(بعد از(۱۳۷۱ هـ ش) یا طعمه آتش گردیده، خاکستر شدند و یا هم به کمک شماری از دشمنان علم و فرهنگ در اختیار پاکت سازان قرار گرفته عاطل و باطل شدند و گاه گاهی این زمزمه نیز گوشزد میشده که سایر نسخ خطی نایاب و آثار دست اول و معتبر عمدا" از کشور خارج و بقیمت بسیار ناچیز زینت بخشای کتابخانه های بیگانه و یا هم الماری های منحصر بفرد شده اند.
با افسوس و صد حیف که این محاربات مغرضانه تنظیمی و تهاجمات بیرحمانه و ویرانگرانه ی فرهنگی ـ آنهمه جمال و کمال را معدوم کرده شهرها را ویران، موزیم ها را چپاول و آرشیف ها، کتابخانه ها و سایر دارایی های دولتی و شخصی را به باد فنا سپرده و از لوح روز گار زدودند از این جهت عذر معذور را موجه دانسته، کاستی ها را ناشی از آن بدانند.
و اما این امر به هیچوجه مفهوم آنرا ندارد که محققان و دوستان گرانقدر ما از نظریات و مشوره های عالمانه و دوستانه شان ما را مستفید نگردانند.
در فرجام بخاطر راهنمایی های عالمانه و دانشمندانهء جناب سرمحقق دکتور محمداکبر مددی استاد رهنمای اثر موجود، که در زمینه پژوهش و نگارش این اثر هرگونه همکاری و مشوره های دوستانه و علمی را ارائه فرمودند و همچنان از قاضی سید اختیار سباوون به نسبت همکاري شان در مقابله و تصحیح متن اثر موجود، از ایشان ابراز امتنان و سپاس میدارم.

معاون سرمحقق سیدامین مجاهد

کابل ـ ۱۴۲۰ق

فصل اول

مروری برگذشتهء موضوع

تاریخ عبارت از اطلاع بشر است و خودش و یقین و اعتماد او ست برخودش.
تاریخ مشکاة عالم غیب یاحقیقت مطلق نیست، ولی تلاشی است در راه آن موعظه یی است در باره آن و نذر و وقفی است برای آن. تاریخ بمثابهء تعمید دهندهء است یعنی خود آن مشکاة غیب نیست، اما پیکی است برای شهادت در بارهء آن. نور فرستاده شده است.[1]
امروز پروسه های شناخت و یا شعور فلسفی، علمی و هنری از حالت مجرد توصیفی مبنی بر اینکه دنیا و مافیها فقط چگونه است، بدر آمده و به یک حالت تخلیقی مبنی بر اینکه چگونه باید باشد، انکشاف و تکامل یافته است.[2]
یعنی علاوه بر کشف مجرد حقایق، رسالت افرینش و ایجاد نیز بر عهده ی فلسفه، علم و هنر گذاشته شده است.
در جهان کنونی که مسالهء مهم اعمار جامعه بشری مطرح بوده و رسالت آن به عهدهء ی نیرو های پیشرو و چیز فهم گذاشته شده، این ضرورت را به میان آورده که باید شناخت عینی پروسه طبیعی تاریخی جامعه در دسترس ساز نده گان تاریخ قرار بگیرد تا از طریق توسل به آن بتوانند پروسه های اجتماعی جهان را دگرگون ساخته و آنرا در راه ایجاد جامعه بشری هدایت نمایند.
در این امر مهم یگانه رهنمودی که ما را بحقایق نزدیک سازد، در وهلهء نخست جامعه شناسی علمی و در داخل آن علم تاریخ است که همه ی آنها یکجا و جداگانه ما را از مقولهء عام به مقولهء خاص در امور مهم زنده گی اجتماعی یاری کرده میتواند.
جای که سوال اعمار و ایجاد مطرح است، اسطوره ها نمیتواند ما را سازنده بسازد.
میتودولوژی یا میتود شناسی (روش شناسی) تاریخ که یکی از موضوعات بسیار مهم و ضروری برای کار بر میتود ها در زمینهء مطالعات و تحقیقات تاریخی بشمار میرود، در کشور ما سابقه ندارد که خوشبختانه اکادمی علوم افغانستان بخصوص انستیتوت تاریخ و اتنوگرافی این موسسهء درین اواخر این موضوع را مورد توجه جدی قرار داده است زیرا در اکثر نوشته ها بخاطر عدم توضیح لازم میان تاریخ،علم تاریخ،تاریخ نگاری و غیره این کلمات و اصطلاحات برسم معمول بجای یکدیگر استعمال میگردد که یا در تضاد با هم قرار داشته و یا مطلب را به گونهء مبهم بیان میدارد.
طور مثال ما تاریخ را حسب مرسوم به معنی (Date) و هم بمعنی(History) بکار میبریم و بعضی اوقات اثر تاریخی یک دانشمند تاریخ را که نوعی از تعبیر عندی و فردی او باشد، یگو نهء علم تاریخ میپنداریم.

---

[1] – مجله آریانا، انتشارات انجمن تاریخ افغانستان، شمارهء سوم، سال ۱۳۴۰ ش، ص، ۴۰.

[2] – ای. زوکوف، مینو دولوژی تاریخ، ترجمه نومیالی، اکادمی علوم، مطبعهء دولتی کابل: سال ۱۳۶۳، ص.الف.

بر سبیل سنت تاریخ نگاری آن قسمت که بعد از ایجاد خط بوجود آمده آنرا تاریخ و قبل از آن کلیه رویداد ها را ماقبل تاریخ میناميم در حالیکه به مفهوم امروزی همه انکشافات و رویداد های بشری که طی دو ملیون سال بعمل آمده، تاریخ بشر را تشکیل میدهند.
در یکی از حواشی کتابی بنام ایدیا لوژی آلمان آمده:((انسانها تاریخ دارند زیرا آنها باید زنده گی خویش را تولید کنند...))، که جان لیوس در مقدمه کتاب (انسان و تکامل) این مطلب را چنین تفسیر کرده است:((انسان یگانه موجودیست که در پر تو آن تجربه ها که از نسل به نسل انتقال یافته است، زنده گی مینماید.)) آنگونه که حقایق اشیاء و جریانات طبیعی هزار سال به شکل افسانوی و اسطوره یی در اندیشه انسان باز تاب میافت و این طرز معرفت بعد از طی چندین مرحله فقط از نیمه دوم قرن پانزده به اینسو بر اساس استفاده از اسلوب علمی بدرجه دانش واقعی ارتقاء یافت همانسان جریان تاریخ نیز همیشه بگونه داستان تاریخ در افسانه ها، اندرز ها، عقاید و غیره ساحات شعور اجتماعی طی زمانه ها منعکس میگردید تا که به تلاش پژوهشگران واقعبین در نیمهء سده نزده توانست بر مبنای قوانین عینی راهی را برای انعکاس علمی در مغز بشر بیابد اما انکشاف علم تاریخ که سرنوشت روابط اجتماعی بشر از آن بیشتر متاءثر میگردد، نمی تواند مانند علوم پروسه ها و پدیده های طبیعی با دشواریهای کمتر صورت گیرد.
فاصله میان تاریخ نگاری و علم تاریخ در هر کشور حقیقتی است عیان.
اگر کسی خواسته باشد به ماهیت این مراحل اجتماعی خوب تر پی ببرند، میتواند سرگذشت تاریخ نگاری را از نگاه اشکال مختلف آن که در طول زمان بنا بر تحولات و تطورات در تعبیر و تفسیر حقایق تاریخی همگون تاریخی بوجود آمده باشد- مورد بررسی قرار بدهد چنانچه تاریخ نگاری در کشور ما همیشه در معرض تاخت و تاز ذهنیگری های عجیب و غریب قرار گرفت و محتوای علمی آنرا صدمه زده است.
کسانیکه فقط با برخورد با اشتباهات در مورد تفسیر حقایق تاریخی و یا با مشاهدهء تعبیری که مورد پسندش نباشد، همه آثار تاریخ نگاری را با نفی مطلق مردود میشمارند، نمی توانند با همچو برداشت کاری را برای علم تاریخ انجام د هند.
چه آثار هر نوع تاریخ نگاری منسوخ شده باز هم به صفت ثبت حقایق و منابع تاریخی دارای ارزش و اهمیت است زیرا می توانیم باساس منطق قیاس دانش تاریخ را بر مبنای آن انکشاف دهیم مثلیکه از افسانه های عامیانه، حقایق عینی را استخراج کرده می توانیم و یا بعد از طرد تعبیر ، تفسیر و با اندیشهء مقید یک تاریخ نگار می توانیم، فاکت های گرد آوری شدهء او را در پرتو مقوله علمی تاریخ مجددا" تفسیر و تشریح نمائیم.[1]
نکته ایراکه میخواهم درین فصل بر آن مکث نمایم، اینست، باید دید که چه شرایطی را در نگارش تاریخ در نظر گرفت و چه شرایط اوضاع در ترکیب منسوخ ملتی دخالت داشته و دارد و آیا تاریخی بآن شرایط تاکنون نگارش یافته.
این نکته خود یاد آور موضوعی میشود که از دیر باز فکر و اندیشهء دانشمندان اروپایی را بخود معطوف داشته است.

---

[1] - همان اثر، ص ص(و- ز)

پوهاند دکتور جلال الدین صدیقی استاد پوهنتون کابل جهت پژوهش موضوعات تاریخی مراعات و کاربرد روش های ذیل را ضروری و لازمی می پنداشته اند:

الف- شیوه های تحقیق در تاریخ: تحقیق و پژوهش علمی و تاریخی عبارت از تحقیق منظم، مرتب، تجربی همراء با بررسی انتقادی نظریات ارائه شده در باره‌ء روابط مفروض در بین پدیده هایکه در محدوده‌ء زمانی و مکانی بنا بر علل واقعی و عینی صورت وقوع بخود گرفته است. چنین تحقیق زمانی میسر میشود که محقق از نظر تیوری برای خودش برنامه ایرا تنظیم کرده باشد و سپس بر مبنای همان برنامه قدم بقدم به گرد آوری و بررسی مواد تحقیقی خویش بپردازند.

یکی از ملزمات مهم پژوهش منظم اینست که به چنین شیوه ی صورت گیرد که نتایج آن از سوی تجسس گرانیکه عین مراحل تحقیق را دنبال میکند، یکسان باشد. به عباره‌ء دیگر هر دو متجسس و پیروان آنها که از عین روش و اسلوب کار میگیرند، باید در اصل به عین نتایج دست یابند.

از اینجاست که محققینی که به بررسی و تجسس مطالبی میپردازند، باید در طرح خویش بدرست بودن نتایج و پیامد پژوهش خویش بیشتر توجه نمایند. محقق باید اغراض فردی خود را کنار بگذارد.)[٢]

اگر تاریخ مانند علوم مثبت از قوانین و اصول افاقی برخوردار گردد در آنصورت مبحث آموزنده و عبرت انگیز خواهد شد و دست کم آن ارزش را خواهد یافت که به دامانش چنگ زنیم و از آن سود جویم و زنده گی حال و آینده‌ء خود را سر و سامان بخشیم و این بی گمان همان نکته یی است که مورخ شهیر کشور هزار سال قبل (ابوالفضل بیهقی) در دربار غزنه باربار- در پیرایه‌ء کلمات دل انگیز و شیرین در کتاب مشهورش بنام تاریخ بیهقی بیاراست- یاد آور شد، معاصران و آیندگان را از دست بازی و نگارشهای گمراه کننده و بیهوده بر حذر داشت.

تاریخ نویسی به معنی اروپایی و جدید خود در قرن نزده پدیدار شد و هدف و غایه ی سابقه آن مواجه به انقلاب گردید. بهر حال:

چون تحقیق علوم اجتماعی اصول مطالعه‌ء سیستماتیک حقایق جدید یا قدیم است بنا"اصول تحقیق درین اثر مبتنی بر اصول مطالعه‌ء سیستماتیک رخداد های تاریخی در مرحله های مختلفه از تاریخ کشور، بر اساس روش پذیرفته شده یی اکادمی علوم استوار می باشد. طوریکه مطالب عمده به صورت سیستماتیک از هر ماءخذ و منبع که به موضوع ارتباط داشته با شد جمع آوری گردیده و سپس با در نظر داشت تسلسل منطقی موضوعات هر فصل ترتیب و تالیف میگردد.

از آنجایی که مورخین شرقی و غربی و بعضا" مورخین کشور خود مان نیز آثا، مغتنمی را در ارتباط به موضوع تاءلیف نموده اند که از آن در پژوهش این اثر سود برده شده است که بایست به معرفی شان پرداخته آید ولی از آنجایی که ذکرو معرفی تمام آنهمه آثار از

---

[٢] همان اثر، ص ص (و- ز)

حوصلهء این تحقیق به دور است بناء به معرفی برخی از آن سرچشمه های معبر که بیشتر مورد استفاده بوده است پرداخته میشود:

ب_ معرفی آثار:آموزش مورخ(از نگاه تیوری عمومی و از نگاه مسلک اختصاصی) شرط اساسی برای پژوهش او بحساب میرود به عبارهء دیگر تا که مورخ توانایی معین را در کار خود نداشته باشد، نمیتواند معلومات لازم را از منابعی استخراج و استنتاج نماید.

جی تو پو لسکی (J.TopoLski) ترتیب ذیل را در پژوهش تاریخ پیشنهاد میکند:

۱. انتخاب ساحهء مطالعه
۲. فورمو لبندی مسئله
۳. یافتن منابع برای مطالعه مسئله
۴. تفسیر معلوماتیکه از منابع بدست آمده باشد
۵. تحقیق در باره اصلیت سند(نقدخارجی)
٦. تحقیق در بارهء قابلیت اعتبار(نقد داخلی)
۷. تثبیت حقایق در بارهءآنچیزیکه معلومات مستقیم راجع به آن در منابع موجود باشد
۸. تثبیت حقایق در باره ی آنچیزیکه معلومات مستقیم راجع به آن در منابع موجود نباشد(تواءم باثبوت)
۹. تشخیص روابط بر پایهء پیوند علت و معلول(تواءم با ثبوت)
۱۰. تشخیص قوانین(توام با ثبوت)
۱۱. تفسیر ترکیبی(دایر بر پاسخ پژوهنده برای مسئله)
۱۲. ارزیابی کافی دربارهء حقایق تاریخی.

جی توپولسکی (J. Topolski) خاطر نشان میسازد که از جمله عملیات متذکره فقط سه عمل تحت شماره (٦،۵ و ۷) مبنی بر دانشی است که مستقیما" از منابع بدست میآید و متباقی آن مبنی بر دانشی است که در خارج از زمینهء منابع فراهم میگردد.

با این وصف دانشیکه از منابع بدست می آید، بزرگترین نقش را در تثبیت حقایق بازی میکند.

ما در اثر خود حقایق را بر علاوه از نظریات، دید و تراوش فکری خود به کمک عدهء از کتب، رساله ها، اسناد، آرشیف ها، مجلات و روز نامه ها، بیانات، نطقهای رجال سیاسی و شخصیت ها در ارتباط به موضوع، آثار دانشمندان افغانی و کشور های دیگر با استفاده از مهمترین آثار و مبنای منابع ذیل تثبیت مینمایم:[1]

۲-افغانستان در دائرة المعارف تاجیک:

این اثر علمی تحقیقی توسط گروهی از دانشمندان تاجکستان اتحاد شوروی سابق برشته تحریر در اورده شده که در فصول مختلف ان علاوه بر یاد داشت،پیشگفتار، تحشیه و تعلیق

---

[1] اکادمیسن ای. ژوکوف، میتودولوژی تاریخ، ترجمه از محمد انور نومیالی،کابل: اکادمی علوم،مطبعه دولتی، ۱۳٦۳،ص ۲۱۲.

بر مقالهء افغانستان، تاریخ زردشت، تاریخ معاصر و تمام ادوار تاریخی افغانستان مختصرا" مورد بررسی و تحلیل علمی قرار گرفته است.
اثر مذکور که توسط قربان بابا یوف، به لسان تاجیکی برگردانده شده، بعدا" پوهاند دکتور جلال الدین صدیقی و شاه محمود محمود انرا به فارسی دری برگردان نموده و در سال ۱۳٦۱هـ ش از طرف پوهنحگی علوم اجتماعی پوهنتون کابل در امریت نشرات ان موسسه بشکل گستنز اقبال چاپ یافته است که بنده به ارتباط تکمیل اثر خود از ان بیشتر سود برده ام.
این اثر مسایل را واقعا" طور علمی وهمه جانبه مورد ارزیابی قرار داده و به عمق مسایل راه یافته است.
اما در بعضی مقالات هم نویسندگان وهم عده ی از برگردانندگان تحت تاءثیر احساسات درونی شان قرار گرفته و برخلاف روش علمی تاریخ نگاری قضاوت سطحی نموده اند که در موقع استفاده از ان بایست احتیاط لازم را در نظرداشت.

۲-کامل، تاریخ بزرگ اسلام و ایران:

این اثر تاءلیف علامه شهیر عزالدین علی بن الاثیر است که جناب اقای عباس خلیل انرابزبان فارسی ترجمه و جناب دکتور مهیار خلیل به تصحیح و تدقیق ان پرداخته است.
این کتاب از طرف موسسهء انتشارات کتب ایران بچاپ رسیده که متاء سفانه سال چاپ ان بنظر نرسید.
تاریخ کامل بقطع و صحافت بسیار زیبا و کاغذ اعلی اقبال چاپ یاقته و بنده از جلد سیز دهم ان سود برده ام.
کتاب بشکل کرونو لوژیک تهیه شده یعنی واقعات را بحساب تاریخ وقوع حوادث طور مسلسل و پی درپی عرضه کرده است و این از برازنده گی مولف بحساب میاید.
اما در عین زمان بنابر اصل اختصار. موضوعات شامل اثر، طور مفصل توضیح و تشریح نگردیده و سوالات عدیده ی رالاینحل مانده و ذهن خواننده مبتدی رامشوش میدارد.
در تاریخ کامل گاه گاهی بمنظور حق بجانب بودن تحلیل و ارزیابی واقعات نویسنده به افسانه روی آورده که این امر غالبا و شاید از ارزش علمی اثر کاسته باشد.
به هر حال اثر مذکور معلومات جالبی را به ارتباط ایران و کشورهای همسایه بخصوص افغانستان کنونی مربوط و قایع دوره ی اوایل اسلام الی قرن چهارم هجری در خود نهفته دارد که منبع خوبی برای پژوهش مسایل ذیر بط دانسته شده میتواند.

۳- یعقوب لیث:

نام اثر یست که به همت دانشمند مشهور ایرانی جناب محمد ابراهیم باستانی پاریزی، دکتور در رشتهء تاریخ و استاد فاکو لتهء تاریخ پوهنتون تهران بدست نشر سپرده شده است.
این اثر از بسکه دارای ارزش علمی و تحقیقی است تا حال بچندین زبان خارجی برگردان شد، و چندین مرتبه اقبال چاپ یافته است.
این اثرروی موضوعات از قبیل: قیام عیاران سیستان، ویژه گیهای یعقوب قبل از قدرت، سیستان بحیث پناهگاه و مرکز تجمع خوارج، اوضاع اجتماعی سیستان از سدهء اول الی

سدهء سوم قمری، علل اضمحلال و سقوط زما مداری خاندان طاهری، غصب قدرت دولتی توسط یعقوب، حمله ویورش وی بر دارالخلافه، شکست یعقوب در دیرالعاقول و زوال سلالهء صفاری و شماری از مسایل دیگرمیچر خدکه واقعا" از ارزش ویژه ی برخوردار است.
بنده معترفم که برای تکمیل اثر موجود کتاب جناب پاریزی مرابیشترین مدد گار بوده است.
ولی یاد آوری مینمایم که این نویسندهء محترم نیزمانند سایر نویسنده گان ایرانی تحت تاثیر نظریهء پان ایرانیزم عده یی از هم میهنانش قرار گرفته و همهء افتخارات کشور همسایهء شرقی اش(افغانستان) را متعلق بفارس دانسته وحتی افغانستان را فلات شرقی ایران و انمود ساخته است، که متاء سفانه این بیماری بی در مان همهء سرزمین ایران را فراگرفته و تعداد زیادی از نویسندگانش را در تلاطم امواج دریای توفانی حس خود خواهی شان مستغرق گردانیده اند که استفاده از آن مستلزم دقت میباشد.
ایکاش مورخین وپژوهش گران محترم ایرانی چشم بینا و گوش شنوامیداشتند و یا لااقل به نقشهء جهان طور دقیق مینگریستند تا درپرتو زوایای بینایی شان انعکاس نور نقشه های جغرافیایی را دور از اغراض نشان میداد.
اثر یکه مورد استفادهء بنده قرار داشته چاپ سوم است متاء سفانه سال چاپ، محل چاپ و موسسهء انتشار دهندهء آن بنظر نرسید اما از مقدمه اثر هویداگشت که بار اول در سال ۱۳۴۴ اقبال چاپ یافته باشد.

۴- تاریخ سیستان:

این اثر (تاءلیف در حدود ۴۴۵-۷۲۵) را میتوان همسنگ یکی از سه کتاب قدیم نثر فارسی: تاریخ بلعمی، تاریخ گردیزی و تاریخ بیهقی بحساب آورد و از لحاظ کاربرد لغات و ترکیبات اصطلاحات کهن فارسی حتی از تاریخ گردیزی کهنتر معلوم میشود از نظر انشاء و دستور، این کتاب با قدیمترین کتب فارسی‌که تا حال بنظر رسیده، چون تاریخ بلعمی در ترجمهء تاریخ طبری(۳۵۰- ۳٦۰هـ) و حدود العالم(۳۷۲هـ) شباهت تام میرساند.
از لحاظ محتوا و مضمون در توضیح اوضاع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و جغرافیایی سیستان، وادی هلمند، فراه، هرات، قندهار، زابل،کابل، غزنی و همچنان شرح جنگ ها و پیروزی های دودمان صفاری سیستان و هم از نظر فتوحات اولیه مسلمین و جنبشهای مردم سیستان در برابر استبداد بیگانگان سخت مفید و قابل استفاده است.
گر چه کتاب مذکور یک اثر نهایت، مفید و ارزشمند است اما نسبت آستعمال واژه های عربی و طرز نگارش آن به شیوهء ادبیات ممالک عرب نشین برای نواموزآن نسبتا دشوار بنظر میرسد بخصوص که وقایع مهم تاریخی بحساب عربی آمده و محقق را بهنگام استفاده به مشکل مواجه میدارد.
و این جانب در حالیکه بیشترین استفاده را از این اثر برده ام، مطالعه آنرا برای پژوهشگران سپارش میکنم. مرحوم ملک الشعرا بهار این اثر را حواشی، تعلیق و تصحیح نموده است.

۵ – شیرمرد سیستان:

این اثر توسط جناب ناصر نجمی داستان نویس مشهور ایران در سال ۱۳۷۳ خورشیدی از طریق لیتو گرافی چاپ هاشمیون و انتشارات گوتنبرک برای بار اول در تهران انتشار یافته است.
در این اثر از آغاز تا انجام راجع به سرزمین، شخصیت، اهلیت، قابلیت سیاسی، رزمی و نظامی یعقوب بحث صورت گرفته و ویرا از عیاری تا زمام داری و یا از نخستین اوان اریکهء قدرت تا بستر مرگ همراهی میکند یا به عبارهء دیگر، اثر یاد شده، قیام یعقوب لیث را در قالب یک سرگذشت غرور آفرین و حماسه مانند بر مبنای رویداد های تاریخی نسبتا مستند بخوانندهء خودش پیشکش مینماید.
شکی نیست که حوادث این کتاب که صبغه داستانی و تخیلی آن نسبت به جنبهء تحقیقاتی آن می چربد و متضمن شرح حال یکی از دلاور ترین مردان تاریخ گذشته کشور مان (افغانستان) است، مورد توجه فراوان علاقمندان تاریخ و مسایل تاریخی قرار خواهد گرفت یکی از ممیزات عمده کتاب اینست که متن آن ساده، روان و از نگاه محتوی نهایت غنی و جالب است و خواننده را قدم به قدم به سوی جریانات و حوادث تاریخی آنزمان می کشاند.
نویسنده تا حال علاوه بر این اثر، آثار متعدد دیگری نیز بدست نشر سپرده است و اما کاستی عمده این اثر نهفته درینست که مانند سایر قلم بدستان هم میهنش، به بیماری ایرانگرایی مبتلا بوده و یعقوب زرنجی سیستانی (افغانستان کنونی) را مانند سایر شخصیت های مشهور و نام آور تاریخ یک قهرمان ایرانی قلمداد کرده و حتی از هویت تاریخی افغانستان باستان بحیث یک کشور مستقل چشم پوشیده است.
انتظار میرود علاقمندان تاریخ حین مطالعه.
نزاکت موضوع را در نظر گرفته تا راه خود را در متون بعضا" کجروانه نویسنده(شیر مرد سیستان) به بیراههء جادهء نا هموار متوسل نسازد.
بهر حال بنده اثر فوق را مورد استفادهء اعظمی خویش قرار داده و با وجود تکلیف نویسنده اش آنرا اثر مغتنمی دانسته مطالعهء آنرا پیشنهاد میدارم.

٦- تاریخ سیاح مسیحی:

این اثر پر بها فراهم آوردهء، جناب فقیرمحمد خیر خواه است که از روی نسخ قلمی از ترجمهء متن فارسی تاریخ مذکور را بدست آورده و تحت رهنمایی استاد فاضل اکادمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد به مقابله و تصحیح آن پرداخته و هم بر آن مقدمه و تحشیه افزوده است.
در حقیقت ت. ی. کرو سنسکی (نویسندهء اثر) کسیست که خود در جریان حوادث حضور داشته و یاد داشتهای از رخداد ها را تثبیت نموده، که جهت معرفی دقیق آن به مقدمهء اثر مذکور که توسط استاد رشاد نگارش یافته بسنده میشویم:
(تسخیر اصفهان پایتخت صفویان) و پادشاهی هوتکیان بر پارس.

گوشه ایست از تاریخ افغانستان که بسا از جهات آن هنوز در تاریکی مانده و نیازمند پژوهش مزید است:
خوشبختانه دو سال واندی پیش جناب خیر خواه نسخهء از ترجمهء پارسی تاریخ سیاح مسیحی را که موصوف شاهد و معاصر آن واقعات است، دریافته و به اهمیت آن چنانچه بایستی پی برد.
پس از طی مراتب پذیرش به مقابله، صرافت تحشیه و تعلیق آن همت گماشت اینک متنی را با تفاصیل مطلوب و فهارس لازم بهر طبع آماده کرد که سزاوارستایش است.
جناب خیرخواه دو نسخهء فوتو کاپی ترجمهء پارسی تاریخ سیاح مسیحی را بهم مقابله کرده و نسخهء بدلهارا در حواشی صفحات بنوشت، ترجمهء انگلیسی کتاب را به ترجمهء فارسی آن طبق داده و آنچه در ترجمهء فارسی نیامده بود، به ترجمه و ایزاد آن پرداخت، تصرفات و تحریفات را که در ترجمهء فارسی عمداً صورت گرفته بود، نمودار ساخت.
در ایضاح مبهمات از مراجع لازم سود برد و (۱۱۲) تعلیق بنگاشت... وجهت شناسایی مولف،متن، مترجمین و ترجمه های کتاب، مقدمهء ممتعی بر آن افزود من بحیث استاد رهنما از دقت تحقیق و اسلوب تصنیف آقای خیر خواه رضایت دارم.))[1]
معلومات فوق بی گمان تشویش ما را در زمینهء صحت و سقم موضوعات و مطالب اثر مرفوع ساخته و کار استفاده از آنرا بیغم و غش تر. این اثر دارای سه فصل است که موضوعات متعددی راجع به شناسایی هوتکیان و تسلط آنان بر اصفهان یا ایران کنونی و طرز ادارهء آنها به حیث سلالهء فاتح افغانی بر آن دیار را احتوا میکند که تا حال به چندین زبان مختلف مانند فرانسوی(بشون و دوسرسو)، ترکی(ابراهیم متفرقه)، لاتین(کلودیوس)، دری (عبدالرزاق مفتون)، انگلیسی(ج.ن. میتفورد) ترجمه شده است و این خود دال بر اهمیت آن میباشد.
اثر مذکور که در سال ۱۳٦۳ هـ ش در مطبعه دولتی به امتیاز انستیتوت تاریخ مرکز علوم اجتماعی اکادمی علوم افغانستان اقبال چاپ یافته است، الحق معلومات مفیدی را در قسمت تاریخ بخصوص دورهء هوتکیان در متن خود جا داده است.

۷- مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری:

اثریست که در دو جلد به همت محقق توانا آقای علی احمد جلالی (ارکانحرب پیاده لو مری بریدمن بعداً تورن) اقبال چاپ یافته و موضاعات آن دوره های تاریخ باستان کشور تا زوال سلطنت سدوزایی ها و عروج بارکزایی ها را در بر دارد.
بنده که از جلد اول آن استفادهء قابل ملاحظهء بعمل آورده ام. واقعا آنرا یکی از جملهء آثار ذیقیمت و مفید ارزیابی نموده که تا حال در کشور ما در رشتهء تاریخ بدست نشر رسیده و بالخصوص که از نگاه مسلک عسکری و فنون جنگی در کشور بی همتا و بی مانند میباشد.

---

[1] ـ ت. ی. کروسنسکی، تاریخ سیاح مسیحی، مقابله وتصحیح محقق فقیر محمدخیر خواه، اکادمی علوم، مطبعهء دولتی، کابل:ص،۱.

مورخ موضوعات مربوط را از نگاه فن نظامی به تحلیل گرفته و موقعیت ستراتیژیک و سوق الجیشی کشور و علل هجوم استیلاگران و سیطره جویان را علما ارزیابی نموده است.
آقای جلالی خصوصیات اراضی جنگی،توپوگرافی زمین،خریطه، نقشه های نظامی و همچنان پلان منظم سوقیات نظامی جانبین مورد منازعه را تحت مطالعه قرار داده و از شمه ها و عکس ها و اشارات و زیگنال های مخصوص نظامی در توضیح مطالب استفاده اعظمی بعمل آورده که در حقیقت با این کار شان فهم موضوعات را برای درک عامه سهلتر ساخته است.
من راز موفقیت نویسنده را در انجام کارش در ین نهفته میدانم که نامبرده علاوه بر تسلط بر زبان پشتو و دریُ،بچندین لسان خارجی نیز بلدیت داشته و بخصوص حین نگارش به آثار و مدارک بیشتر و ارزنده تر دست یافته است.

۸- میتودولوژی تاریخ:

این اثر توسط مورخ شناخته شدهء اتحاد شوروی اکادمیسین اي. ژوکوف برشته تحریر درآمده و چندی قبل از مرگش رونویس آنرا برای چاپ فرستاده است.
اکادمیسین ژوکوف نه تنها پژوهشگر توانا بشمار میرفت. بلکه همچنان سازمانده برازنده یی بودکه در سازماندهی امور علمی سهمی بسزاي داشته است. در این اثر علاوه بر مقدمه نهایت زیبای مترجم. از طرف (ز. او دالتسووا) امر انستیتوت تاریخ جهان در اکادمی علوم اتحاد شوروی و عضو وابستهء اکادمی علوم اتحاد شوروی- نیز توضیحات مقدمه گونهء درد بخور جا داده شده که ارزش اثر را بمراتب بلند برده است.
میتودولوژی تاریخ موضوعات و مطالبی را شامل میشود که چشم پوشی از آن نمی تواند کار تحقیق را طور مثمر پایان بخشد. مانند:

۱. تاریخ بمثابه یک مضمون علمی
۲. قوانین پروسه ی تاریخ جهان
۳. ازمایشگاه پژوهشگر، که این مطالب در سه بخش و ۲۳۵ صفحه جابجا گردیده است.

اثر فوق که توسط دانشمند اکادمی علوم جناب محمد انور نومیالی عضو انستیتوت تاریخ و اتنو گرافی از لسان انگلیسی به دري ترجمه شده. دارای ارزش خوب – علمیست که مورخ بدون مطالعهء آن در خلای اصول تاریخ نگاری بسر خواهد برد.
ترجمه اثر مذکور ساده و اطلاعات غیر قابل فهم لسان خارجی در آن به زبان دري توضیح و تفسیر شده که این امر مغلقیت درک را از بین برده است.
میتودولوژی تاریخ در سال ۱۳٦۳ هـ ش به امتیاز انستیتوت تاریخ و اتنوگرافی اکادمی علوم افغانستان در مطبعهء دولتی به اهتمام محترم نورالحق پاینده و محترم صالح محمد صحبتی به تیراژ (۳۰۰۰) نسخه اقبال چاپ یافته است.

۹– تاریخ حبیب السیر:

تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد البشر طوریکه از نامش پیداست اخبار مربوط به بشریت بشمول اجنه.

انواع مختلف حیوانات اهلی و جنگلی.طیور. انواع پرندگان و خزندگان را طور عام و بخصوص وقایع تاریخی کشور های اسلامی را در قالب نثر قدیم با ادبیات کلاسیک بزبان شیوا و کلام زیبا بخواننده اش عرضه داشته است.
این اثر نظر به اینکه یک تاریخ جامع بوده و وقایع مهم تاریخی را طور جالب و دلپذیر تشریح،.تعبیر و بیان نموده. مورد علاقه خوانندگان زیاد قرار گرفته از این جهت تا حال چندین مراتب در چندین جلد افتخار چاپ یافته است.
نویسنده. در حین نگارش اثر تلاش ورزیده تا حوادث و واقعات تاریخی را در قالب کلمات رسا و جملات زیبا بیان کند نامبرده گاهگاهی برای ثبوت مدعا اش به افسانه ها نیز روی اورده است چنانچه در اختتام جلد سوم تحت عنوان:((ذکر بدایع و غرایب ربع مسکون و عجایب وقایع جهان بوقلمون)) حیوانات. انواع طیور و پرندگان مختلف النوع را با توضیح خصوصیات ذاتی شان شناسایی کرده که این امر به ذات خود باعث حس کنجکاوی خواننده گردیده است.
طور مثال نویسنده در اثرش در مورد معرفی عنقا نوشته است:
((عبدالله یافعی در مرات الجنان از شرح مقامات حریري که مصنف ابوالبقا عبدالله بن الحسین معسکري است نقل کرده که:
در اراضی اصحاب رس کوهی بود که موازي یک میل ارتفاع داشت و در ان جبل زیادي از اصناف طیور نزول گزیده بودند و در سالی یک نوبت مرغ بزرگ خلقت طویل العنق که رویش مشابه روی ادمیان و در سایر اعضایش از هر حیوانی نمونه مینمود.
در ان کوه پیداشده. بان طیور تعرض میرسانید و بعضی را هلاک میگردانید وگاهی متعرض اطفال اند یار میگشت و اهالی رس ان مرغ را عنقاي مغرب میگفتند.... و چون ان مردم از عنقاي مذکور متضرر شدند نزد پیغمبر خود حنظلة بن صفوان علیه الرحمه شکایت کردند.
بدعاي وي شر عنقا از ایشان اندفاع پذیرفت. همچنین در اثر مذکور در مورد خصوصیات لکلک امده است: ((گویند او جانوریست بزرگ و بعضی از حکما گفته اندکه نگهداشتن استخوان ان باخود غم و اندوه از دل ببرد و اگر کسی چشمش را همراه داشته باشد.
در اب غرق نشود هر چند که شناوري نداند.)) (ج ۳،ص ۴۰)
از مطالعه اثر معلوم میشود که جنبه ي تخیلی ان نسبت به تحقیقی ان بیشتر متبارز بوده و افسانه گونه تحریر شده است.
ولی باانهم در ذات خود اثریست که یگانه ي روزگار خود بوده و معلومات خوبی را در خود جا داده است.
تاریخ حبیب السیر(ج ۲) که بنده از ان به اندازه ي نیاز یاد داشت بر داشته ام. محصول تراوش فکري جناب غیاث الدین خواند امیر بوده که در سال ۱۳۵۳ هـ در تهران بدست نشر رسیده و قبل از آن در سال ۱۳۳۳ هـ نیز اقبال چاپ یافته بود.

۱۰ - طبقات سلاطین اسلام:

طبقات سلاطین اسلام از مشهور ترین تالیفات اروپائیان در باب تاریخ ممالک اسلامیست و مولف ان ستانلی لین پول

(Stan Lemy Lane poor) از مشاهیر مستشرقین فاضل انگلیسی است که بیش از پنجاه جلد کتاب و رساله در باب تاریخ و مسکوکات سلاطین اسلام تالیف کرده است.
این کتاب با وجود صغر حجم و اختصار در عالم علم و ادب شهرت بسزا یافته چنانکه انرا مستشرق استاد بارتولد (Bar told) بروسی و مورخ مشهور ترک خلیل ادهم به ترکی هر کدام با اصلاحات و اضافاتی ترجمه کرده اند و اخیرا نیز زنباور(zan bawer) مستشرق انرا اساس کار خویش قرار داده و با مراجعه بمنابع دیگر کتاب کبیر خود یعنی نسب نامه ی راجع به تاریخ اسلام را از روی ان تاءلیف نموده است.
برای کسانیکه دایما با تاریخ اسلام سرو کاردارند و هران بدانستن تاریخ جلوس و وفات سلاطین اسلام احتیاج پیدا میکنند در دست داشتن کتابی از این نوع از لوازم اولیه است و وجود ان طالب را علاوه بر صرفه جویی در وقت از مراجعه به چندین صد جلد کتاب تاریخ راجع به سلاطین اسلام که غالب انها بعلت تفصیل استخراج مطلب از انها مستلزم اتلاف وقت بیشمار است، بی نیاز میسازد. مخصوصا چون مولف در ضبط سنوات بچندین کتاب مختلف رجوع کرده و با اطلاع بسیطی که از مسکوکات اسلامی داشته.
از انها نیز که درینمورد اصح منابع به شمار میروند استفاده نمود سنواتی را که بدست داده باالنسبه دقیق و از غالب منابع دیگر بیشتر قابل اعتماد است.
با اینهمه کتاب فوق الذکر از نواقص و اشتباهات خالی نمانده و علاوه برانکه تمام سلسله های سلاطین و امراي اسلام را شامل نمیشود و بعضی سلسله های ان نیز ناقص ذکر شده.
یک عده از سنوات ان قابل بحث و انتقاد است.
کتاب حاضر که از روی نسخه اصلی ان توسط اقای عباس اقبال بزبان فارسی ترجمه شده.
در سال ۱۳۱۲هـ ش بسرمایه و مساعی کتابخانه مهر تهران بزیور طبع اراسته شده و اکنون در دست استفادهء بنده قرار گرفته است.

۱۱- مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی:

این اثر طوریکه از نامش پیداست. عمدتا واقعات و رویداد های مربوط به دورهء قرون وسطی را (مربوط افغانستان) در برداشته و با تکامل سیر مناسبات فیودالی در کشور و مقایسه ان با مشخصات سیستم فیو دالیته در غرب.
خوانند گان را تا دوران تاریخ معاصر کشور همراهی میکند و از خصوصیات اراضی سلطانی مربوط بدوره سلجوقیان گرفته تا جنبش روشانیان در قرون وسطی بر ضد سیطره مغل و بالاخره قیام تبار هوتکی قندهار برهبري حاجی میرویس نیکه در قرن هجده طی فصول مختلف ان توضیح گردیده و در خاتمه مولف اثر خود را به یادی از جنبشهای ملی در قرن نزده یعنی مبارزات مردم مجاهد افغانستان بر ضد سیطره جویان بریتانوی خاتمه بخشیده است.
اثر فوق که در پنج بخش و ۲۷ فصل ترتیب گردیده و فهرست اماکن و رجال مهمه را در بر دارد.

توسط دانشمند رشته ی تاریخ کشور کاندید اکادمیسین جناب محمداعظم سیستانی عضو وابسته به انستیتوت تاریخ و اتنو گرافی اکادمی علوم افغانستان در ۶۷۴صفحه تحریر و در سال ۱۳۶۲ خورشیدی در مطبعه ي دولتی کشور اقبال چاپ یافته است.
جناب سیستانی درین اثر مسایل و موضوعات مربوط به وضع مالی و اقتصادي و سیاسی و اجتماعی و حتی نظامی و فرهنگی هر دوره مربط را طور دقیق به شکل نقد گونه به بررسی گرفته و از روي استدلال و قضاوت سالم نتایج علمی را استخراج و درج اثر نموده است.
از نظر بنده اثر فوق الذکر اندر باب تحقیقات تاریخی دوران یادشده.
اثر مغتنمی است که تا حال بچاپ رسیده چه نویسنده ي محترم. خود در اثر خود از منابع معتبره ی قدیمی مانند: تاریخ کامل ابن اثیر زین الاخبار گردیزی. تاریخ سیستان. یعقوب لیث باستانی پاریزی. حبیب السیر خواند امیر و غیره استفاده کرده است.
از انجائیکه اثر یاد شده.داراي محتواي قوي علمي بوده.بنده نیز برای تهیه ي اثر خود به یاد داشت کردن نقاط مهم از آن پرداختم و واقعا به مطالب ارزنده و نقل قول های معتبري سر خوردم که در جاي خود به توضیح و تشریح آن پرداخته خواهد شد.

۱۲ – تاریخ مفصل اسلام:

این کتاب مشحون بر تاریخ اسلام از ظهور پیغمبر خاتم النبین(ص) تا عصر حاضر است که شرح حال ظهور اسلام اعم از محیط خاندان و اوضاع و احوال عربستان و قبایل و طوایف اعراب را در بر دارد.
در این کتاب سعی شده که تاریخ و موالید و وفیات و سنوات شروع خلافت و سلطنت و اغاز امارت و حکومت و همچنین خلع یا قتل یا کناره گیری خلفا ذکر شود و هر کجا نامی از رجال سیاسی اسلام. بنظر رسیده. با جمال معرفی شده اند.
در اثرْ این تلاش نیز صورت گرفته هر کجا با نکته و یا نام بلدان و امصار و شهر ها تماس گرفته شده.
اگر به اجمال هم بوده تاریخ و جغرافیای مختصر انرا نگاشته اند تاچیز مبهم و موهوم- نماند.
اقتباس کننده و نویسنده ی اثر مذکور اقاي عمادالدین حسین اصفهانی است.که اثرش را در ۱۱۵۱ صفحه در دو جلد در رمضان ۱۳۷۸ قمری مطابق ۱۳۳۷خورشیدي تا حال دو مرتبه در چاپخانه اتحاد بدست نشرسپرده و بنده از قسمت مربوط به دوره صفاري از ان سود برده ام به ادعاي خود نویسنده که نوشته است:((درین کتاب سعی شده حقیقت و قایع تاریخی نقل شود ۰۰۰ ما کوشش کرده ایم که از اسناد معتبران سنت و جماعت و اقول مستشرقین بی غرض. واقعات تاریخی را مدلل و مبرهن سازیم و نشاندهیم که مجاری مستقیم و صحیح تاریخ اسلام چگونه بود و بدست چه اشخاص یا چه عوامل خط تاریخ منحرف شده است....)) اما از مطالعهء دقیق اثر معلوم میشود که نویسنده خود اکثر بر خلاف ادعاهایش عمل نموده و مسایل را بزعم خودش ((چنانکه باید باشد نه اینکه چنین بود)) تعبیر و تفسیر نموده و با ین ترتیب بعضا خلاف روش علمی تاریخ نگاری و شیوهء کار یک مورخ حق نگر عمل نموده است. زیرا مورخ باید در همه شرایط بیطرف بوده و انچه رخ داده است بیان

دهد و بعدا قضاوت نماید نه اینکه اصل جریان را بگونهء دیگر ثبت نموده و خواننده اش را دور از حقیقت وقوع حادثه در دوراهی- سرگردان نگهدارد. ما میدانیم که نتایج مطالعات تاریخی دو نوع میباشد:

نخست انچه که بنظر ما مورد توجه است و ان پند و اندرزیست که از هر واقعهء تاریخی بدست می اید و رهبران و سایر شخصیت های سیاسی تاریخ را از این جهت با ارزش میدانند که نمی گزارد به بیراهه بروند.

و اما دوم اینکه تاریخ مرآت تمام علوم و فنون است بخصوص که امروز تاریخ فصلی برای زیست شناسی جامعه شناسی باز کرده از خلال تاریخ توانسته اند با چگونگی واقعات و حوادث گذشته و به انواع علوم و فنون بشري و سیر نزول و صعودی و تطور تکامل ان پی ببرند. پس در ینصورت اگر جریان و قایع طبق د لخوا تغییر پذیرد از کجا میتوان به اصلیت حقایق پي برد؟ و در حالیکه تاریخ ائیینهء سر تا پانماي حوادث اجتماعی و تحولات و انقلابات زنده گی فردي و جمعی یک ملت و قومی باشد که در معرض افکار یک ملت و قوم دیگر برای عبرت و سرمشق قرار داده میشود. پس نبابیست همان ائیینه قدنمارا. در غبار اغراض الوده ساخت تا چهرهء ما را دگرگون نشان دهد.

گیرم مرگ یک پدیدهء طبیعی است چگونه می شود بدون ارادهء خداوندی و قوع انرا بتاءخیر انداخت و یا به جلو برد. انچه بوقوع پیوسته با تدبیر نمیتوان انرا دیگرگون ساخت. بهمین گونه جریان و قوع حوادث را نباید مطابق میل تغییر داده. وارونه ساخت و این کار تاریخ است که ما را به سوی واقعیت نزدیک میسازد و اما تاریخ تحریف ناشده و تاریخ نگار حقنگر و حق شناس.

با وجود انکه بعضی را عقیده بر اینست که تاریخ چون بیان مجاري ساده امور روز مرهء زنده گی ملل و اقوام است و تنظیم ان زحمتی ندارد و سرمایهء علمی و اطلاع و قوف علوم و فنون نمی خواهد. چنین حرفی نیز دقیق نیست زیرا وقتی بخواهیم برای نوشتن زنده گی ۲۴ ساعته خویش دست بکار شویم. انگاه متوجه اهمیت و عظمت کار تاریخ خواهیم شد.

فصل دوم

چگونگی ظهور دولت صفاریان

۱- تبدیل شدن سیستان به پناهگاه خوارج:

طوریکه از مطالعه اثار و اسناد تاریخی معلوم گردیده، سیستان در زمان خلافت خلیفه سوم اسلام حضرت عثمان (رض) بین سالهای (۳۰-۳۳ هجری) بدست اعراب فتح و بعد از زدوخورد های زیادی که بین مسلمین عرب و مردم سیستان بوقوع پیوست. بالاخره ساکنین ان سرزمین مطیع و پیرو مسلمین گشته و مسلمان شدند.

بنا بقول محمد حیات خان نویسنده تاریخ حیات افغانی در زمان خلافت حضرت عثمان بن عفان(رض) خلیفه سوم اسلام- در سال ۳۱ هجری عبدالله بن عامر برای تسخیر خراسان در راءس یک قوای بزرگ گماشته شد.

سپه سالار عبدالله که احنف نامداشت در زمان کوتاهی موفق گردید هرات، بادغیس، غور، سیستان، نیشاپور، بلخ، طوس و غیره را فتح نموده و دین اسلام را در انجا منتشر سازد.

گرچه مردم سرکش و جسور و متهور این ناحیه چندین بار سر به طغیان بلند کرده ولی فرماندهان عرب انها را سرکوب کرده تا به کلی مطیع و پیرو مسلمین گشته و مسلمان شدند و نفوذ عربی و اداب اسلامی را فرا گرفتند.[1] چه قبل از ظهور اعراب و اسلام- مردم سیستان در افغانستان پیرو ائین زردشت بودند که در برابر اعراب مقاومت شدیدي از خود نشان دادند. اما اعراب مجبور بودند بهر قیمتی که ممکن باشد. سیستان را اشغال نمایند تا بتوانند به اسانی از اینجا حوزه سند و کابلستان را تحت تسلط در اورند یعنی از انجا من حیث دروازه و رودی به حوزه سند و کابلستان استفاده بعمل اید. از این جهت در سوقیات انها فقهای معروف اسلام برای گسترش دین اسلام شامل بودند. همچنان قبایلی از اعراب را مانند بنی تمیم و بنی بکر- در سیستان اسکان گزین ساختند.

پس از شهادت خلیفه سوم انها به خلافت امیر المومنین حضرت علی بن ابی طالب (رض) راضی شده و بیعت کردند ولی از انجائیکه حضرت معاویه در برابر حضرت علی سر به طغیان برداشت و علم اختلاف و انقلاب بلند کرد و جنگ صفین اغاز و بعدا داستان حکم حکمین اعلام گردید. مردم این ناحیه نیز سر به مخالفت برداشته. از اطاعت انها سر پیچیده و در صف خوارج قرار گرفتند.[1] در عین زمان فرقه خوارج عربی که بر ضد بنی هاشم و بنی امیه می جنگید و از طرف دولت های عربی سرکوب میگردید، سیستان سرکش را پناهگاهی خوبی برای خود قرار دادند که افکار این همه فرقه های اسلامی در مردم سیستان موءثر افتاد زیرا از یکطرف دین اسلام بسرعت منتشر گردید و از طرف دیگر ضدیت با تسلط عرب و حصول آزادی ملی، هدف عمومی قرار گرفت.

---

[1] :- محمد حیات خان، حیات افغانی، ترجمه محقق فرهاد ظریفی و محقق عبدالطیف طالبی، و زارت امور سرحدات، مطبعه اریانا.ج اول، کابل: ۱۳۷۰، ص ۸۲.

[1]:_ عمادالدین حسین اصفهانی، تاریخ مفصل اسلام تا عصر حاضر، چاپ دوم، اتحاد، جلد اول، ایران: ۱۳۳۷ هـ، ص ۵۹۹.

از اینجاست که قیام های ملی دامنه داری در سیستان اغاز گردید.[۲]
عمادالدین حسین اصفهانی در اثرش بنام(تاریخ اسلام تا عصر حاضر) در مورد داستان ظهور فرقه خوارج چنین مینویسد: ((پس از حمله صفین بحکمین- مردم از جهت روحیه در مرکز خلافت دسته دسته شدند قرار ذیل: (دسته اول: سربازان و فدائیان امیرالموءمنین حضرت علی کرم الله وجهه که از خلوص نیت و ارادت فرمانبرداربودند انها به هیچ حادثه و پیشامدی تزلزل خاطر بخود راه نمیداند و از جان و مال و شخصیت در راه او دریغ نداشتند)[۳]
(دسته دوم): کسانی بودند که گرویده‌ء دینار و درهم شده و از فتوحات اسلامی اندکی نیاز شان رفع شده بود. معهذا دینار را بر دین ترجیح دادند نماز را با علی میخواندند ولی بر سر سفره معاویه می نشتند و هر انجا که منافع شان افزونتر بوده، مایل به همانطرف بودند ایمان و عقیده داشتند اما استقامت و پایداری در راه عقیدت نشان نمیدادند. لذا در صفین اصرار داشتند که ترک جنگ و مخاصمت شود و بعد هم پشیمان شدند)
دسته سوم: کسانی بودند که زاهد خشک و متعصب... اینها میگفتند : حسبنا کتاب الله.
علی و معاویه را بیک چشم نگریسته و با یک برخورد ناچیزي به هر دو نا سزا میگفتند و چون واقعه حکمین در جنگ صفین پیش امد. از هر دو تبری جسته و هر دو را ملامت کردند و خارج از معرکه و بیعت هر دو شدند. لذا انهارا ((خوارج)) گفتند و صریحا به حضرت علی(رض) اظهار داشتند) : (تو با این صلح کافر شدی و مرتد گشتی ! توبه کن و مسلمان شو تا از تو اطاعت کنیم.)
میگفتند: (معاویه مرد متجاهر به فسق و مکار و غدار و نالایق است و علی، همچون بحکم(صلح) راضی شد، مرتد گشته تا توبه نکند به اطاعت او سر نمی نهیم. زیرا خلافت حق او بوده و حق نداشت این حق را از خود سلب کند که بدین روز افتد).
میگفتند(حاکم فقط خداوند(ج) است. بشر نمیتواند حکمیت کند و بیاید بسیره حضرت پیغمبر دراینػ و علی از جاده حق خارج شده که تن برضا داد) تا ابو موسی اشعري(نماینده حضرت علی(رض) و عمرو ابن عاص (نماینده حضرت معاویه) برای مسلمانان تعیین تکالیف نمایند.)) [۱] انها رفتار پیغمبر اسلام و خلفاي اولیه را دیده و شنیده بودند، این حرکات جنگجویانه و قتل عام مردم را خارج از حدود تعلیمات اسلامی دانسته شروع بنسب لعن و تقبیح ستمکاران نمودند و چون خوارج متشکل شدند و میتواستند اسباب نا امنی را برای زمامداران فراهم اورد، از این جهت حضرت معاویه و بعدا خلفای دیگر اموی امر گرفتاری ایشانرا صادر نمود که خوارج نیز از این امر اگاهی یافته به سواحل خلیج فارس پناه بردند و از جمله پناه گاههای مناسب- سیستان. مکران، بلوچستان و کرمان بود که محل امنی برای مصئونیت مسلمین فراری قرار گرفت.

---

[۲] میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، وزارت اطلاعات و کلتور، مطبعه دولتی، کابل: ۱۳۷، ص۸۹.
[۳] عمادالدین حسین اصفهانی، تاریخ مفصل اسلام تا عصر حاضر، چاپخانهء اتحاد تهران:۱۳۷۸ق،ص ۲۰۶.
[۱] همان اثر، ص ۲۰۷.

در ایام خلافت عبدالملک بن مروان بین سلهای ٦٥-٨٦ هجری - حجاج بر عراقین (عراق عجم و عراق عرب) حکومت یافته شخصی بنام قطری از بزرگان و مشایخ ان ناحیه که شاعر فصیح و بلیغ بود مردم سیستان را از مظالم حجاج و مفاسد دستگاه زمامداران اموی مطلع نمود و علیه حجاج و بن امیه شوریدند.

حجاج لشکری برای دفع انها فرستاد ولی موءفق نشد وعدهء زیادی از وي کشته شدند. قطری با جمعیتی که اطراف وی قرار داشت، تشکیلاتی به وجود اورده و بنیه مالی اقتصادی و قدرت نظامی خود را تحکیم نموده منتظر فرصتی شد که رسما قیام کند.

نویسنده تاریخ افغانستان از نگاه عسکري به ارتباط موضوع مینگارد:

((در دورهء خلفای اموی و عباسی تعدادی از خوارج محلی که اشخاص ازادمنش و دلیر بودند و به هیچ یک از خلفا تن نمیدادند، در سیستان گرد هم امده و در بیداری افکار عامه و کوتاه کردن دست خارجیها سهم بارزی گرفتند)).

از همین جهت انها را شورشیان ملی نیز خوانده اند.[1]

از سال ٨٢ تا سال ٢٤٧ هجری قمری خوارج در سیستان قدرت و طرفدارانی یافتند و اکثر اوقات مزاحمتی را برای حکام ان ناحیه ایجاد مینمودند و گاهی هم بر امور تسلط یافته و خراج و مالیات را بدر بار خلافت نمی پرداختند و عمال خلیفه را هم از کرمان، خراسان و سیستان طرد و اخراج مینمودند.

مولف تاریخ مفصل اسلام مینویسد:

((مردی بنام اذرک وجود داشت که بعد از مسلمان شدن به عبدالله موسوم شد.

پسري داشت بنام امیرحمزه که در سال ١٨١هـ یعنی سال یازدهم خلافت هارون الرشید بر سیستان، کرمان و خراسان یکی بعد دیگر حمله نموده و همهٔ آنها را بدست آورد امیرحمزه یکی از بزرگترین روسای خوارج سیستان بوده و به گفتهٔ خودش نسبش به شاهان کیان میرسید.

این امیر از سال ١٨١ تا سال ٢١٣هـ که سال فوت وی میباشد، از کابل تا فارس و از خراسان تا دریای عمان را تحت تسلط خود قرار داد و در زمان وی دینار و خراج و مالیات به بغداد برای خلفا فرستاده نمیشد.

و خودش نیز از مردم چیزي مطالبه نکرد.

این امر موجب نگرانی خلیفه هارون الرشید گردیده در سال ١٩٢هـ غرض سرکوبی امیر حمزه از بغداد بسوی خراسان حرکت نمود.

خلیفه در گرگان مریض شده و ضعف و ناتوانی مزاج او را از دست یابی بر حمزه مایوس ساخته از ناچار نامهء به حمزه نوشت که اگر تسلیم شود و نزد خلیفه اید، از خطاهای او میگذرد.

علاوه بر ان وعده امارت نیز برایش داده شد.

نامه جوابیه در سال ١٩٣ به امیر نوشته شده و پاسخ عاقلانه در یافت نمود.[2]

---

[1] - علی احمد جلالی،مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، وزارت دفاع ملی، مطبعه دفاع ملی، جلد اول، کابل ١٣٤٣، ص٣٧٢.

[2] تاریخ مفصل اسلام تا عصر حاضر، ص٦٠٠

پاسخ حمزه برای خلیفه این بود: ((در مقام مال، ثروت و سلطنت نیستم، بلکه برای رفع ظلم و استبداد ستمکاران قیام کرده ام و تکلیف شرعی خود را درین دیدم که شرظلم را از سر مردم بیچاره کوتاه سازم.
این قیام به امر الهی و بدستور قران بود، نه برای احراز مقام و مال و منصب.))[3]
این نامه وقتی به هارون رسید که در بستر مرگ قرار داشت و امیر حمزه نیز تا سال ۲۱۳هـ که معاصر امارت طلحه بن طاهری است، زنده بود و طاهریان در سیستان مطیع او بودند.

۲- زمینه ظهور صفاریان:

در نشیب های جنوب غربی کوهستانات مرکزی کشور. در امتداد دشتهای سوزان و وسیعی که در میان مردم انجا بنامهای دشت جهنم و دشت مرگ و در لهجه بلوچی بنام (دشت مارگو) معروف اند و درختان تاب مقاومت در برابر وزش باد های موسو می (۱۲۰) روزه و حرکت ریگهای روان و متحرک را ندارند و باالاخره بر سر راه هیرمند، سرزمین حاصلخیز و هموارى با اسمان وسیع و افتاب درخشان افتاده- که انرا سیستان مینامند.[1]
این سرزمین را زادهء هیرمند میدانند همچنانیکه مصر را مولود نیل گفته اند.
به سخن دیگر همانطوریکه نیل مایه شادابی و سر سبزی مصر است، هیرمند نیز یگانه وسیله هستی و موجودیت سیستان بوده است.
در واقعیت امر اگر هیرمند نمیبود، سیستانی وجود نداشت و سر نوشت بهتر از سر نوشت کویر لوت در سمت غربی یادشت مرگ ((مرگو)) در جانب شرقی خود نداشت.
سیستان که تاریخ بدرازای رود هیرمند دارد، شاید یکی از قدیمی ترین تمدنها را در خود پرورده باشد، همانگو نه که قهرمانان ملی شاهنامه را در خود پرورده است.
در قدیم الایام ارتفاعات قندهار که در امتداد هیرمند علیا و ارغنداب علیا و ترنک واقع اند معروف بود به زابلستان، که گاهگاهی سیستان را نیز احتوا میکرد.
در قرون وسطی سیستان را سجستان و نیمروز[*]

---

[3] همانجا، همان صفحه.

(۱) – محمد اعظم سیستانی، مالکیت،ارضی جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، اکادمی علوم، کابل: مطبعه دولتی، ۱۳٦۲، ، ص، ۲۴۷.

[*] در مورد اینکه چراسیستان به نیمروز تغیر نام نموده، روایات و افسانه های فراوان نقل شده از جمله یکی چنین است: ((گویند حضرت سلیمان(ع) گذری به سیستان داشت و در سر زمینی که امروز بنام (نیمروز) یا سیستان می نامند دریای بزرگی بود که به نظر سلیمان پیغمبر موحش جلوه نمود، دیوان را امر نمود انقدر ریگ در ان دریا بریزند تا پر شود و کف ان با زمین هموار گردد.
د یوان از صبح تا ظهر در مدت نیمروز چنان کار ضربتی کردند که دریا پرشد و اسم((نیمروز)) را بر ان گذاشتند.(تاریخ مفصل اسلام، ص ۸۱۲).

هم میخواندند که اولی ان معرب ساکستان(سگستان) و دومی به معنی سرزمین جنوبی استعمال شده، زیرا سیستان از نظر موقعیت جغرافیاي در جنوب خراسان واقع شده، لذا با این اسم معروف شده است.[1]

دانشمندان تاریخ بر این عقیده اند که گروهی از قبایل ساکها شش قرن قبل از میلاد در سیستان میزیسته اند و نام سیستان نیز که اصل ان ساکستان (Sakistan) یعنی متوطن ساکها بوده و بعدا اعراب انرا بنام سجستان معرب ساخته، گفته فوق ما راتقویت می بخشد و همین نظر مورد تائید استاد رشاد نیز قرار گرفته است.[1]

همچنان پوهاند صدیق الله رشتین در مقاله علمی شان بنام ((د پښتون لنډه پيژندنه)) نوشته اند:

((پشتونها دو شاخه اند.... ساکی اولاده سهاک اند که اعراب آنرا ضحاک نوشته. سهاکزایی در تواریخ فارسی- اسحق زایی نوشته شده ....)) [2]

که از نظر نویسنده اشتباه بزرگی تلقی میگردد.

به روزگاریکه ما از ان بحث میکنیم – سیستانیان از داستان مهاجرت سکاها بسرزمین شان حدود ۱۳۰(ق- م) و بنا بر بعضی نوشته ها در قرن ششم ق.م و مسمی شدن انجا بنام انها- هیچگو نه اطلاعی ندارند و میپندارند که سیستان اصلا"((سیوستان)) یعنی (جایگاه مردان شجاع و دلاور) بوده و کلمه سیو (Sio) به معنی مرد دلیر در میان اهل سیستان استعمال میشود.[3]

آنچه که چنین ذهنیتی را در میان اهل سیستان بیش از پیش تائید و تقویت میکرد، وجود -استانهای ملی و پهلوانی خاندان گرشاسب و زال و رستم و اولادهء او بود.

همچنان سنت های کهن و روایات مذهبی زردشتیان حکایت گرانست که در انجا گرشاسب سر سلسله پهلوانان ملی اریانا- بوسیله فروهر ها محافظت میشود و سیوشیانس(اخرین موعود- مزدیسنا) از انجا(از سیستان) ظهور میکند و رستاخیز اغاز میشود و یزدان و راستی بر اهریمن و دروغ چیره میگردد. دنیا ازاهریمنان پاک و دوزخ از دیوان و کرپان(پیشوایان بد)

---

[1]- لسترنج، سرزمین های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، بنگاه ترجمه و نشرکتاب، ایران: ۱۳۴۸، ص ۳۵۹.

[1]- سیستان کنونی را وقتی سیستان یا ساکستان می گفته اند که ساکها بدانجا آمدند.

ساکها از قبایل پشتون اند. همین حالا در سروبی یک قبیله بزرگ ساکها موجود است. باشنده گان ناوه هلمند هم ساکها اند. در تکسیلا همین اکنون قبایل متعددی از ساکها بسرمیبرند.گایداف تکسیلا همان شخص معروفیست که سلطنت بزرگی را در جنوب کشمیر و شمال پنجاب واقع در شمال هندوستان به وجود اورده است.

یکعده محققین بدین باور اند که گاید اف تکسیلا باشنده گندو فار میباشد و گندهار یا کندهارهمانا شکل معرب گندوفار ذکر شده که هدف از ان همان قندهار امروزي است. گفته شده بود، نیز متعلق به قبیله ساک بود.(از بیانیه شفاهی اکادمیسین پوهاند استاد عبدالشکور رشاد.مورخ۱۳۷٦,۱,۲۱).

[2]- هیله(مجله)، مقاله پوهاند صدیق الله ریښتین،(د پښتون لنډه پيژندنه).شماره(۲) جوزا_ سرطان، ۱۳٦۷،ص ۵.

[3]- لسترنج، سر زمینهای خلافت شرقی، ص ۵۹

و اهریمن و دروندان و دوزخیان انباشته میشود و بیمرگی در جهان مادی پدیدمی اید.
بدین سبب برای مدتها مراکز مذهبی زردشتیان و اعتقاد به تقدیس ان بحد اعلی خود در سیستان وجود داشت.

از این جهت سیستانی از دیدگاه یک سیستانی در ان روزگار نسبت به سایرمکانها مزیت های داشت که بمردم این سرزمین روحیه مردانگی و میهن دوستی و شهامت و دلیری و جوانمردی می بخشید و سبب طغیان و شورش مردم بر ضد زور گویی و ستم عمال عربی و حکام طماع خراسان و غیره میگشت.[1]

این منطقه که در جنوب غرب کشور قرار گرفته و مانند فراه سرزمین خشک پهناوری دارد، بسان پاکستان و عربستان گرم و خشک و گاهی هم بارانهای سیل اسا سرازیر میشود.

محصول عمده انجا خرما و دامپروری است و مردم ساده و طغیانگر دارد و ویرانه های متعددی که درین منطقه به چشم میخورد، گواهی انرا میدهد که زمانی هم سیستان یک سرزمین سرسبز و حاوی شهر های فراوان بود که از نظر وسعت و شان و شوکت در تمام اسیا کم نظیر بود[2]

سیستان به استثنای شمال با چنان دشت های وسیع خوف اور احاطه گردیده که وزش باد چهار ماهه در انجا- هر بار تپه کوچک ریگی یی را بوجود می اورد که باعث از بین بردن سرسبزی ان منطقه میگردد و اهسته اهسته قریه ها و ییلاقهارا زیر میکند.

تنها یگانه قسمت هایکه تا حال سرسبزی اش را حفظ کرده، همان ساحاتیست که بهردو کنار رودهیرمند و فراه رود و همچنان در کنار دند های واقع شده بود که از اتصال این دریا ها بوجود امده بود. این دند معروف را جغرافیه نویسان کشور(دره بحیره) (Sea of durra) یا زرنج دانسته و در کتب فارسی گاهگاهی بنام دریای لوخود و از طرف مردم ان سرزمین بنام دریای زور (Sea of Zoor) و یا دریای خوجه یاد شده است.[1]

در مورد وسعت یا حدود سیستان روایات مختلفی وجود دارد ولی اکثریت بر این عقیده اند که محیط ان ۱۵۰ میل میباشد و اگر چه اب ان نمکی نیست ولی اکثر شور بوده و به سختی قابل آشامیدنی میباشد.

در بین ان تپهء وجود دارد که بنام کوه زور یاد شده و اساسا جایگاه همان قلعه ایست که بنام رستم یاد شده است.

علاوتا یک روایت عنعنوی حاکیست. تپه مذکور در زمان سابق قلعه بوده و چون قلعه ی مذکور هم عمق دارد و هم ارتفاع- و اطراف انرا ابهای عمیق احاط کرده. اکنون نیز برای باشنده گان دور و اطراف خود مخفی گاه خوبی محسوب میشود.

در کنار دند مذکور تا حد زیادی نی دراز و لوخ روئیده و دورو بر ان نیز همینگونه بته ها موجود است. اکثر اوقات به این جنگلات کوچک نی و لوخ مردمانیکه با مردم سیستان

---

[1] محمداعظم سیستانی، مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی. ص ۲۴۹ و تاریخ سیستان از نویسنده نامعلوم. جلد اول. ص ۱۷

[2] عمادالدین حسین اصفهانی، تاریخ مفصل اسلام . چاپ دوم، جلد اول. ص ۵۹۹،

- مونت ستوارت الفنستون، د کابل سلطنت بیان. مترجم پوهنوال داکتر محمدحسن ککړ. د پښتو څیړنو بین المللی مرکز، اکادمی علوم. جلد دوم. کابل ۱۳٦۱ص ۱۹۳

تفاوت آشکارا دارند گله های گاو برای چراندن میبرند. آنان بر علاو ه پیشه شبانی در بین جنگل لوخ اکثر اوقات به شکار پرنده گان صحرایی و ماهیگیری مصروف بودند. قسمت متباقی این سرزمین تقریبا دشت است و مانند سایر دشتها چراگاهی خوبی برای شتران محسوب میگردد.
فعلا بر علاوه پشتونها دو قوم بزرگ در انجا زیست دارند که یکی ان شهروکی (Shehr ukee) و دیگرش سر بندی(Sur bun dee) نامدارد و به گمان اغلب انها از عراق بدانجا مهاجرت نموده اند. بسیار بعد یک قوم بلوچ در شرق سیستان نیز مسکن گزین گردیده است. حال که سایه روشن هایی از موقعیت جغرافیا و سابقه تاریخی سیستان بازگو شد لازمست به توضیح علل و زمینه سازی ظهور صفاریان و اوضاع اجتماعی- اقتصادی ان سر زمین طور مختصر روشنی اندازیم.
طوریکه از مطالعه اثار نویسنده گان داخلی و خارجی معلوم میشود- سیستان در طول دو صد سال قبل از دوران ظهور صفاریان کانون پرجوش گروه های و دسته های مختلف اجتماعی و سیاسی از قبیل گروه مطوعه(غازیان)، فرقه خوارج و دستهء عیاران یا جوانمردان شبر و با یکنوع تشکیلات منظم سری وزیر زمینی بود.
از انجا نیکه گروه مطوعه شامل افرادی بودند که طور داو طلبانه بخاطر گسترش اسلام با کفار مرزی بدون دستمزد می جنگیدند و غالبا شامل لشکر خلیفه(خلفای اموی و عباسی که برای مردم سیستان بیگانه بودند) می شدند- از این جهت جنبه ملی شان ضعیف بوده و مردم از انها چندان حمایه نمیکردند.
همچنان فرقه خوارج که غالبا متشکل از افراد مذهبی و متعصب بودند و کوچکترین خلاف رفتاری را از اصول دین متحمل شده نمیتوانستند، جنبه مذهبی آنها نیز بر حس ملیت خواهی شان می چربید و چون بیشتر شان از مهاجران عرب بودند، طبعا علاقمندی شان نسبت به میهن ضعیف بود از این جهت مردم سیستان آهسته آهسته با دو گروه فوق الذکر قطع علاقه نموده و به گروه دیگر یکه تعصب مذهبی نداشتند و بیش از هر کس و بیش از هر چیز در جستجوی رفع مظالم بودند، روی اوردند.
این گروه همانا گروه سیاسی اجتماعی عیاران بود، که میتوانست بخوبی به آرزو های سرکش مردم ازادیخواه سیستان- تحقق بخشد.[1]
عیاران که به عنوان جوانمردان شبگرد نیز یاد شده، از فرقه ها و اقشار پر اهمیت خراسان قرون وسطی بودند.[2]
در حدود دو سده قبل از اینکه یعقوب لیث صفاري یکی از عیاران سیستان بقدرت رسید، کار عیاران سیستان به آنجا رسید که با عیاران سایر شهر نیز ارتباط برقرار ساختند و رهبران و سر پرستانی برای خود انتخاب کردند و چندتن از انها عنوان سرهنگی گرفتند.
از آنجمله بود ابو العریان که مرد عیاری بود از سیستان و از سرهنگان معروفی بود که عیاران زیادی بدور او حلقه زده بودند و هم او بود که در سال ۱۹۲هـ سیف بن عثمان طارایی را که از او در بست کمک خواسته بود همراهی کرد و بسلامت تا دروازه شهر زرنج سیستان

---

[1]- مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۲۷
[2]- همان اثر، ص ۵۲۹ و یعقوب لیث باستانی پاریزی، ص ۴۳

رسانید ولی سیف ضعیف تر از آن بود که حکومت را از چنگ محمد بن حفص بزور بازو خارج سازد و در نتیجه برای بار دوم منهزما" بسوی فراه و خراسان فرار کرد.
در سال ۱۹۹هـ باز مردی قیام نمود در بست و بسیاری باوی بود. اسمش حرب بن عبیده بود از خورش سیستان، که اشعث بن محمد حاکم بست برای سرکوبی وی برخاست ولی بدست حرب و مردم بست اسیر و زندانی شد.
حرب بن عبیده ازین پیروزی جزیی بخود مغرور گشت و اعلام داشت:((من بر علیه حمزه خوارج بر خاسته ام که این سپاه عرب با او مقابله کرده نمیتواند)) [٣]
عامل عربی سیستان وقتی از زندانی شدن پسرش بدست عیاران بست اگاه شد، فوراً سپاه بزرگی برای سرکوبی عیاران به بست فرستاد ولی سپاه مذکور بدون نتیجه باز گشتند.
درین هنگام اوضاع سیستان نیز اشفته شد و شخصی بنام حمدویه بر ضد عامل سیستان یعنی محمد بن اشعث- طغیان کرده، عامل را از شهر اخراج نمود.
حرب بن عبیده با استفاده از اشفتگی اوضاع سیستان، عاجلا" خود را از بست به سیستان رسانیده و پس از نبرد مختصر هر دو دشمن خود یعنی هم حمدویه و هم محمد بن اشعث را مغلوب و از شهر زرنج بیرون راند و مال و ستور ایشان را تصاحب کرد.[١]
در همین سال پس از انکه زلزله شدیدی نیز سیستان را تکان داد و مردم را متضرر ساخت، لیث بن فضل و بقول محمد اعظم سیستانی لیث بن ترسل(دوست هارون الرشید) از طرف مامون به حکومت سیستان فرستاده شد، چه در انزمان اهمیت سیاسی و اقتصادی سیستان از نظر خلفای بغداد از مصر بیشتر بوده چنانکه لیث بن ترسل روزی هارون الرشید را که از شکار باز گشته بود، خدمتی به موقع انجام داد.
هارون او را خواسته گفت: ترا به مصر میفرستم، اگر مطابق خواست خدا و من کار کنی، شما را به سیستان خواهم فرستاد تا کارت بزرگ گردد.
لیث بن ترسل در سال ۱۹۹ هـ که اوضاع سیستان در اثر اختلافات خوارج و عیاران بحرانی شده میرفت، حاکم قهستان بود که او برادر خود احمد بن فضل را به سیستان فرستاد مگر حاکم سابق و فراری سیستان محمدبن اشعث با اگاهی از قضیه از حرب بن عبیده پناه خواست و با قوای او پیوسته در جمله سرهنگان او در امد و برضد حاکم جدید عربی به جنگ برخاست.
لیث با اطلاع از موضوع با چهار صد سوار خود را از قهستان به سیستان رسانید، (حماوی الدول ۲۰۰) ولی چون در ینموقع حرب بن عبیده به جنگ خوارج از شهر بیرون رفته بود، لذا شهر بدست لیث بن فضل افتاد.
هنوز حرب از حرب خوارج برنگشته بود که خبر باز گشت حمزه سیستانی از راه مکران به سیستان رسید ولیث از مراجعت حمزه بخاطر دفع حرب بن عبیده مسرو رشده، تنی چند از بزرگان خوارج را به پیشواز حمزه سیستانی فرستاد و ضمن یاد داشتی از وي در دفع حرب خاشی، کومک خواست.

---

[٣] - تاریخ سیستان از نویسنده نامعلوم، مقدمه و تحشیه از ملک الشعرا استاد بهار، ص ۱۷۳.
[١] رک، همان صفحه

حمزه سیستانی نیز به نامبرده وعده کمک داد و از اینکه سبب ازار و اذیت خوارج نشده بود، اظهار ممنونیت کرد.
سپس حمزه خود را برای جنک با هموطنش حرب خاشی اماده کرد.
در نبردیکه بین طرفین واقع شد حمزه از قوای سی هزار نفری سوار و پیاده حرب بیست هزار و چند تن بکشت و محمد بن اشعث درین جنگ شکست خورده به شهر پناهنده شد مگر بدست لیث بن فضل گرفتار و پارچه پارچه شد.[2]
این اولین برخورد عیاران و خوارج در سیستان بود و برای عیاران روشن شد که هنوز خوارج در سیستان قدرتمند اند و به آتش زیر خاکستر میمانند که با رفتن حمزه از سیستان روزی چند خاموش گشته بودند.
از این فرصت ببعد لیث برای حفظ خود و ارامش اوضاع راه دیگری در پیش گرفت و ان روش مدارا کردن با عیاران و قوت های مخالف بود.
بقول تاریخ سیستان((و لیث هر چه به سیستان بدست اوردي، طعام ساختی و عیاران سیستان را مهمان کردی و خلعت دادي و خوارج نیز بروزگار او به شهر امدی و رفتی)) [1]
چهار سال بعد (۲۰۴) حکومت سیستان به اعین بن هرثمه داده شد و او به نیابت خود عمرو بن هیثم (Hisem) را به سیستان فرستاد و خودش نیز متعاقبا" به سیستان وارد شد و با مردمان نیکویی کرد.
طولی نکشید که عنان بن عباد والی خراسان اداره سیستان را به عبدالحمید بن شبیب سپرد(۲۰٦هـ). در سال ۲۰٦ – طاهر پوشنجی، حکومت سیستان را به محمد بن حضیض قوسی داد که وی با مردمان بسیار خوبی کرد و دل انان را بدست اورد.
یاد آور باید شد که از اواخر سال ۲۰۵ ببعد سیستان جز قلمرو طاهریان گشت و اولین حاکم طاهری سیستان، طلحه بن طاهر پوشنجی بود که به نیابت خود الیاس بن اسد (برا در نوح و یحیی و احمد پدر اسماعیل) را به سیستان فرستاد.(۲۰۸هـ) بعد از الیاس حکومت سیستان به معدل بن حضیض قوسی و بعدا به محمد بن احوص، سپس به محمد بن اسحاق و بعدا" به محمد بن یزید و در پایان به حسین بن علی سیاری رسید.[2]
در عهد حکومت محمد بن یزید و حسین سیاری(۲۱۱هـ): باز در بست مردی بیرون امد که او از جمله عیاران سیستان بود تا اینکه پسر احمد از طرف حسین سیاری مامور به سرکوبی ان گردیده و غوغا را ارام ساخت.
در سال ۲۱۳هـ وقتی احمد بن خالد بحکومت سیستان نامزد شد، حمزه سیستانی هنوز در حیات بود و خوارج نیز قدرت داشتند.
بنا برین از ورود وی به سیستان ممانعت کردند و در جنگی که بین او و طرفداران حمزه واقع شد، احمد بن خالد شکست خورده، به خراسان مراجعت کرد.
کمی بعداز شکست وی حمزه نیز ترک دنیا نمود(جمادی الاول(۲۱۳ هـ) و خوارج ابواسحاق جاشنی(یکی از محلات سیستان و شکل عربی گاشین میباشد) را که شخص متقی

---

[2]- مالکیت ارضی وجنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۴۴

[1]- همانجا همان صفحه.

[2]- همانجا و تاریخ سیستان، ص ۱۸۰.

و نیکو سیرت بود، به پیشوایی خود برگزیدند ولی او بعضی از اعمال خوارج را تقبیح و از ارتکاب انها خوارج را منع نمود ولی خوارج از اوامر او فرمان نبردندو او هم از رهبری خوارج استنکاف ورزید خوارج که از قصد پیشوای شان خبرشدند. ویرا چنان تحت فشار قرار داد که نامبرده ناچار به یک جنگل (نیزار زره) پناهنده شد تا در همانجا بمرد [۳]

بعد از ابواسحق - خوارج ابا عوف از اهل کرنگ سیستان را به پیشوایی شان برگزیدند.

وی که مرد سرسخت و جنگاور دلاوری بود- از سال ۲۱۳ هـ تا ۲۲۰هـ در جنگ های متعدد یکه حکام سیستان بر خوارج تحمیل میکردند، شرکت داشت و همه جا سپاهیان حاکم در جنگ با او عاجز می بودند. دربن جنگ ها حاکم سیستان محمد بن احوص و عزیز بن نوح که در راس لشکری از هرات به کومک محمد بن احوص به سیستان جهت سرکوبی خوارج آمده بودند، نیز کشته شدند و عده یی هم از روحانیون سیستان که به تحریک حاکم انجا در جنگ بر ضد خوارج شرکت کرده بودند، کشته شدند.

از آنجائیکه تغییرات اقتصادی در یک جامعه، بر ساختار اجتماعی و روبنایی ان تاثیر میگذارد حتی باعث دیگر گونی های سیاسی نیز میگردد. به سخن دیگر: وقتی مردم بر اثر پریشانی اقتصادی پریشان و بینوا شدند - برخی از گرسنگی میمیرند.

گروهی بفکر مهاجرت می افتند و انهایی که میمانند، بدبین و ناراضی و خواهان تحول و طغیان میباشد.[۱]

سال ۲۲۰هـ (۸۳۵ میلادی) از سالهای تنگ و مشکل سیستان بود.

هیچ کس تا ان سال چنین خشک سالی و قحطی را بخاطر نداشت زیرا اب هلمند در ان سال از حد بست بکلی خشک شد و جرعه به سیستان نرسید.

تمامی کشت و زراعت مردم، پس از جوانه زدن از خاک از تشنگی وبی ابی بسوخت رفت.

نخلستانهای زرنج و تاکستانهای طاق و باغستان های سیستان و غیره از کمبود اب خشکیدند و کودکان سیستانی رنگ انگور را ندیدند، و مزه تربوز و خربوزه را و یا میوهء دیگر را نه چشیدند.

بست و گرمسیر، هزار اسپ و هزار جفت، درویشان و صفار در سواحل سفلی هیرمند که منبع ذخیره عمده برای سیستان بشمار میرفت، نیز دچار خشکسالی شده بود و محصولی که از ان نواحی بدست می امد بدست نیامد. بتدریج پره های اسیای بادی که بیشتر ایام سال به نیروی باد پر زور در سیستان در گردش بودند بخواب سنگینی رفته، از کار افتاد.

در گذشته مردم سیستان مثلی داشتند که میگفتند: ((شرایط ابادانی سیستان بر سربند بستن نهاده. بستن بند اب و بستن بند ریگ و بستن بند مفسدان. هر گاه این سه بند اندر سیستان بسته باشد اندر همه عالم هیچ شهری به نعمت و خوشی سیستان نباشد و تاهمی بستند چنین بود و چون بندند چنین باشد.))[۲]

---

[۳] - یعقوبی، البلدان، ص ۵۷. تاریخ سیستان، ص ۵۲۶.

[۱] - مالکیت ارضی، ص ۵۵۲.

[۲] - همان اثر، ص ۵۴۷.

از زمانیکه ما بحث مینمائیم متاسفانه در اثر درهم و برهم بودن اوضاع سیاسی اجتماعی بعضی از این بندها تخریب و سیستان در وضع ناگواری قرار داشت. بدبختانه(سد مفسدان) خطر ناکترین بندی بود که در سیستان از ورود قبایل عرب (بنی بکر و بنی تمیم) جابجا شدن خوارج در سیستان تا ظهور یعقوب دهقانان زحمتکش سیستان بر اثر کشمکش ها و مخالفت های قومی اعراب با حکام عربی و یا در میان خود شان همواره متضرر میشدند یا کشت حاصل شان بر اثر جنگهای فیودالی بغارت میرفت و یا اگر حاصل انرا جمع کرده بودند، باز هم صرف جنگ ها و شورش ها می شد علاوه بر ان وضع خراج های مکرر در مکرر حکام به خاطر دفع شورش ها واقعا" مردم را خاکستر نشین میکرد.

بستن بند ریگ هم در سیستان به سبب وزش باد های شدید موسومی که نه تنها مزارع و کشتزار ها و شبکه های آبیاری را متدرجا بزیر میگرفت، بلکه بعضا شهر ها را نیز زیر ریگ مدفون میساخت، از جمله کار های دایمی دهقانان سیستان بوده و بایستی از توجه روزمره مردم بدور نباشد.

سومین بند در سیستان، بند آب است.

مردم سیستان در یافته بودند که برای استفاده درست از آب هیرمند بایستی انرا مهار سازند و جلو انرا بند بکشد تا از اب سرکش رود خانه طبق د لخوا استفاده شود. محکمترین و قدیمی ترین بندیکه جغرافیه نگاران عرب و جهانگردان اسلامی بر روی رود خانه هیرمند، سراغ داده اند، بند (رستم) منسوب به پهلوان نامدار سیستان است.

این بند که ظاهرا" پخته و از سنگریزه و چونه اعمار شده بود و موقعیت انرا در محل رود بار (بخشگاه رود خانه) در نزدیکی های بند کمال خان سراغ میدهند، هرگز از سیلاب های مدهش هیرمند صدمه ندیده ولی در اواخر قرن چهار دهم میلادی ۱۳۸۳ م (۷۸۵هـ) امیر تیمور انرا تخریب نمود ولی مجددا" ترمیم گشت.[1]

در سال ۸۱۱ هجري شاهرخ با همهء ذوق و علاقه به مرمت خرابی های پدرش، به گفته های بد خواهان سیستان طوری انرا ویران ساخت که بار دیگر هر گز ترمیم یا تعمیر نگردید.

مولف کتاب احیاء الملوک که از شهزادگان صفاری و خود را به خاندان کیانی سیستان نسبت میدهد، این بند را به جد اعلی رستم یعنی گرشاسپ نسبت داده، شرح خرابی انرا بدست میرزا شاهرخ در سال ۸۱۱ هـ و ۱۴۰۹ میلادی باز گومی کندجمال الدین سیستانی مشهور به میر ساقی که برخي از اقوام او را ملک قطب الدین کیانی تیولدار سیستان کشته بود و خودش به هرات فرار نموده و در خدمت میرزا شاهرخ میزیست، هنگام محاصره شهر سیستان (زرنج) از جانب شاهرخ، بوی عرض داشت که: ((اینهم قسمتی از فتح است که کل مملکت را خراب سازیم و بند ها را از دریای هیرمند بر داریم، آنوقت خود اهل قلعه و شهر به پایه سر براعلي خواهند آمد)) و به این ترتیب بند رستم ویران شد و ان بند را در زمان گرشاسپ از سنگ و آهک اعمار کرده بودند که از آن زمان هر پادشاهی بر ان افزود و آبادانی سیستان از برکت او بود.[1]

---

[1] - لسترنج، جغرافیه سرزمینهای خلافت شرقی، ص ٣٦٦ و مالکیت ارضی، ص ۵۳۹.

[1] ملک شاه حسین صفاري سیستانی. احیاءالملوک، ص۱۱۳.

بهر حال خشکیدن هیرمند اوضاع اقتصادي اجتماعی سیستان را دیگرگون ساخت، زیرا از سر همان سال معلوم بود که نرخ مواد خوار بار بلند میرود. توان گران پولدوست غله و خوار بار را احتکار نموده و بعدا" به قیمت های بلند و سر سام آوری بفروش میرساندند و مالکان (هیومنست) بشر دوست دري از انبار های شانرا بروی مردم ناتوان گشودند رفته، رفته تمام ذخایر و انبار های غله خالی شده رفت و هنوز فصل خرمن نرسیده بود که گرسنگی مردم بیچاره را خوار و زبون ساخت. بدینگونه طولی نکشید که قحطی غله در شهر و روستا ها به بیداد و هلاکت پرداخت مرگ و میر جاگیر شد. نه تنها فقرا و بیچاره گان بلکه تجار و بزرگان و صاحبان نعمت نیز بسیار مردند.

قحطی یکسال طول کشید. حاکم سیستان حسین سیاری جریان را به مرکز خود یعنی خراسان که عبدالله بن طاهر در انجا والی بود، نوشت و او کمیسیونی را مشتمل از علماو دانشمندان سیستان که یکی عثمان بن عفان و دیگري حسن بن عمرو بود گماشت تا پولهای مالیه سیستان را بر اهالی انجا تقسیم کند، ولی این بخش نسبت به مایحتاج مردم در حساب هیچ بود که برگی به مردی نرسید.

این پریشانی و اشفته حالی اقتصادی به اشفتگی اوضاع سیاسی سیستان کومک کرد، زیرا هر تغییریکه در مبنای اقتصادی جامعه رونما گردد خواهی نخواهی بر ساختار اجتماعی و روبنایی جامعه اثر میگذارد و پایه دیگر گونی های سیاسی میگردد.

از این جهت امادگی مردم سیستان برای قیام و طغیان بر ضد اوضاع و احوال- تنها از جهت وجود خوارج زمینه سازی برای ظهور و بقدرت رسیدن صفاریان یا هم عوارض خشکسالی نبود بلکه گرفتن خراج بی حساب همراه با شکنجه و ازار عمال حکومت عباسی، که کارد را به استخوان مردم رسانده بود، عاملي بود برای قیام مردم بر ضد دستگاه خلافت عباسی.

از سالهای پیش خراجی را که مردم سیستان به عمال حکومت میپرداختند، واقعا کمرشکن بود و روز بروز، آنها را دچار فقر و تنگ دستی مینمود و اصولا" نمیگذاشت تا ذخیره یی برای روز مبادا داشته باشند.

ابن خلدون صورت خراجی را در کتاب خود(مقدمه) نقل کرده که متعلق به عصر مامون الرشید است، و در آن خراج سیستان ۴ ملیون درهم پول نقد و ۳۰۰ دست پارچه های تافته و ۲۰،۰۰۰ رطل(۳۰،۰۰۰ کیلوگرام) شکر سفید بوده است.[1]

یعقوبی خراج سیستان را در عهد همین خلیفه ده ملیون درهم قلمداد کرده[2] که این خراج البته در سالهای مختلف متفاوت بود ولی هرگز از رقم متذکره ابن خلدون کمتر نبوده است، و متاء سفانه در چنین حالتی نیز کسی نبوده که بداد مردم برسد و خراج سالهای قحطی و خشکسالی را ببخشه و یا لااقل کم سازد.

بنابر این جور و ستم ماموران و محصلان جمع آوری مالیات، بخصوص که مالیات از سالهای قبل باقیمانده می بود، حد و حصری نداشت و با توسل به انواع شکنجه ها و ازار و اذیت مردم را خاکستر نشین میکردند. این چنین عوامل باعث میگردید تا مردی از بین مردم سر

---

[1] – مقدمه ابن خلدون، ج ۱، ص ص ۴۴۳- ۴۴۴.

[2] – یعقوبی، البلدان، ص ص ۵۰ – ۵۱.

بلند کند و فریاد کشد: (یکدام (درهم) دیگر به خلیفه ندهند، چون شما را نگا(نگه) نتواند داشت.)[۱]

همچنانکه خشکسالی شیره جان مردم را مکیده میرفت، گروه ها و دسته های مختلف اجتماعی که از قبل شکل گرفته بود، با هم نزدیک شدند تا انجائیکه برخی از توانگران مردم دوست، در کندو ها و ذخایر گذا مهای خود را بروی مردم گشودند و مقداری خوار و بار بمردم نا توان در راه خدا بذل کردند.

در بحبوحه. این خشکسالی مردی از سیستان بنام ابن حضین خروج کرد و مردم بسیار بخصوص خوارج و عیاران بدور او جمع شدند.

حسین بن عبدالله سیاری حاکم سیستان عده یی از مشایخ، روحانیون و بزرگان شهر از قبیل حسن بن عمرو و شارک نضر و عثمان بن عفان و یاسر بن عمار خارجی را به نزد شورشیان فرستاد تا دست از شورش بردارند. چون آنها بدین پیام سیاری توجهی نکردند، سیاری مجبورا آنها را بزور شمشیر پراگنده ساختند.بعدا عده یی از بزرگان سیستان را به عنوان محرک غایله به خراسان نزد عبدالله بن طاهر فرستاد که او همه را در قلعه هرات زندانی ساختند و بدینگونه شورش موقتا خاموش گردید. هنوز چاره ی برای گرسنگی مردم سنجیده نشده بود که مردم بست سر به طغیان برداشتند که رهبري ایشانرا عبدالله جبلی به عهده داشت.

وی که از سرگردگان خوارج انجا بود، بر عبدالله بن محمد معروف به عبدوس حاکم بست که برادر زاده حسین سیاری می شد. حمله نمود و پس از نبرد مختصر، حاکم بست جانب سیستان فرار نمود.

حاکم سیستان قوای تحت قوماندہ محمدبن سیف طارابی را به بست فرستاد و او توانست از طریق صلح موقتا شورش را خاموش کند اما طولی نکشید که مرد دیگری بنام محمدبن یزید شورشیان پراگنده بست راجمع و بر ضدعبدوس که مجددا به بست رفته بود قیام کرد. این بارعبدوس توانست قیام کنندگان رامتفرق سازند.

در همین هنگام سیاری حاکم سیستان نیز وفات نمود (صفر ۲۳۲هـ ق) و عبدالله بن طاهر از خراسان الیاس بن اسد را که قبلا نیز با سیستان از نزدیک آشنایی داشت، برای سرکوبی خوارج به سیستان فرستاد و او وقتی به آنجا رسید که شیرازهء اوضاع اقتصادی و مالی سیستان از هم گسیخته بود و هیچ مال اندر بیت المال نمانده بود تا از مردمان شهر بستاند و پس به تعقیب خوارج برآمد.

خوارج که به علت قحطی و خشکسالی و جنگهای متواتر با حکام خراسانی در سیستان ضعیف شده بودند، به کرمان فرار کردند. پس از الیاس بن اسد ادارهء سیستان به نصربن سیاری (پسر عم حسین سیاری) سپرده شد و نصر پسر خود سیار بن نصر را به بست فرستاد، تا از امور انجا وارسی کند.

---

[۱] - مالکیت ارضی... ص ۵۵۳ و تاریخ سیستان، ص ۱٦۰ از خطابه حمره سیستانی به مردم سیستان.

ولی او چون کفایت کافی نداشت، مردم بست بر حاکم جدید شوریدند و ویرا پس از برخورد مختصر دستگیر نموده زندانی ساختند. رهبری این شورش را محمدبن واصل (Wase) به عهده داشت

نصر سیاری جهت رهایی فرزندش چند تن از بزرگان و معاریف سیستان را به بست فرستاد در میان شفاعتگران سیستان دو نفر نماینده سیاری هم شامل بود. (محمدبن سیف طارابی و یعقوب راسبی) ایشان مردم بست را دلجویی کرده و پسر نصر سیاری را بروش ولسی با خود به سیستان آوردند. چندی بعد از طرف عبدالله بن طاهر(۲۲۵هـ- ۸۳۹م) ابراهیم قوسی بحکومت سیستان منسوب شد و او پسر خود اسحاق را بحکومت بست فرستاد

ابراهیم با تمام فرقه های سیستان مناسبات دوستانه بر قرار نمود ولی پسرش که تجربه حکومت نداشت با مردم بست سختگیری میکرد و چون شکایت مردم از وی بالا گرفت ابراهیم پسر خود را باز خواند و به جایش پسر دیگر خود را بنام احمد بدانجا فرستاد ولی او چنان بد رفتاری کرد که مردم دوباره تقاضای پسر اول کردند و او در انجا بود تا در گذشت(۲۲٦ق- ۸۴۰ م) با مرگ اسحاق و دو باره رفتن برادرش احمد بجای او مردم بست مجددا طغیان کردند

هنوز چند صباحی از خشکسالی و قحطی نگذشته و مردم هم درین مدت نتوانسته بودند جبران خساره و خرابی های ناشی از خشکسالی را بنماید که باز در سال ۲۲۷ق - مطابق ۸۴۱ سرمای سخت سیستان را فرا گرفت

این سرما بحدی شدید بود که تمام محصول را دچار آفت نموده درختان میوه و تاک های انگور را بکلی سیاه و خشک کرد

سرما نه تنها به محصولات درختان و مزارع صدمه رسانید بلکه مردم را نیز دچار بیماری و مرگ و میر مرض و با ساخت

این سرما زده گی بخصوص در وضع اقتصادی مردم بست نهایت مضر افتاد. چه بست شهر بزرگی بود بر لب هیرمند با ناحیتی بسیار و جای بازرگانان بود و از آن میوه ها بدست میآمد که خشک میکردند و به اطراف دور و نزدیک میبردند.[1]

اما در آنسال تجارت خشکبار و میوه و محصوالات سر درختی و زیر درختی نیز در شهرستانها از میان رفت که وضع اقتصادی مردم خراب و بیش از پیش پریشان حال شدند.

حکومت عبدالله بن طاهر درین مصیبت هیچگونه کومکی بمردم نکرد و حاکم سیستان ابراهیم قوسی و پسرانش هم با استفاده از موقع مشغول بیع و شرای زمین و ضیاع و سرای بودند و محله خود بندان را در حومه زرنج از مالکان آن خریدند و بدینگونه از گرسنگی مردم سوء استفاده کردند.

بخصوص که طاهر هم پس از مرگ پدرش عبدالله،(۲۳۰ق) ابراهیم را در سیستان بجای خود گذارد و او با خاطر جمع احمد پسر سخت گیر خود را به حکومت بست فرستاد تا مالیات سلهای گذشته را از مردم جمع کند.

---

[1]- حدود العالم، ص ۱۰۳

چون مردم بست از قبل احمد را میشناختند و از وی دل خوش نداشتند همینکه شروع به جمع اوری مالیات کرد مردم هم دست به شورش زدند و بر ضد احمد قیام کردند. دهه ۲۳۰ قمری از دهه های طوفانزای تاریخ سیستان محسوب میشود.
مدتها بود که هر روز خبر های نا مساعدی از بست بزرنج میرسید ولی فرمانفرمای سیستان ابراهیم در ابتدا به آن چندان وقعی نمی نهاد تا اینکه روزی یکی به ابراهیم خبر داد که مردم بست قیام کرده و سرا سر شهر به طغیان بر خاسته است. این قیام را که عیاران بست راه انداخته بودند عشان بن نضر از روستای بولان رهبری میکرد.
ابراهیم حاکم سیستان سپاهی تحت اداره سلیمان بن بشر حنفی به کومک پسرش احمد فرستاد تا بتواند شورش عشان را دفع نماید. سلیمان به بست رسیده و پس از نبرد خونین شورشیان پراگنده شدند. دسته یی از شورشیان اسیر و عشان را که بقول مولف تاریخ سیستان «مردی بزرگ بود و اصیل از سیستان» نیز دستگیر نموده و سر او را به سیستان نزد ابراهیم فرستاد و او، آنرا بدار آویخت. گرچه ابراهیم میخواست با تولید ترس و لرز در بین مردم، با این عمل خود مخالفینش را بترسانند. ولی عیاران سیستان وقتی سر عشان را بدار دیدند دست به تظاهرات زده و سر پیشوای خود را گرفته به احترام بگور کردند و ماموران امنیتی نتوانستند جلو هیجان مردم را بگیرند. عده یی از محققین از جمله نویسنده اثر بنام «شیر مرد سیستان» باین باور اند که یعقوب لیث و عیاران او سر عشان را از چنگ نیزه داران ابراهیم قوسی بدر آورده و برای دفن به زرنج مرکز سیستان برده اند.
بنا بقول همین نویسنده، سلیمان بن بشیر پس از فتح شهر فرمان داد سران مخالف را بزندان بیافگنند و سپس برای ایجاد خوف و هراس در بین آنها مقرر داشت تا در وسط میدان شهر چوبه بلند برپا دارند و سر بریده عشان را بر فراز آن بیاویزند. هنگامیکه مامورین سلیمان دست به این کار زدند، شب از نیمه گذشته بود و شهر در میان ظلمت و خاموشی عمیقی غوطه میخورد.
در سپیده دم فردا چشمان مردم با تعجب و وحشت سر عشان را میدیدند که در میان فضا آویخته شده و نسیم ملایم صبحگاهی مو های مجعد ویرا پریشان ساخته است. خون های خشک شده ایکه گرداگرد گردن او دیده میشد نه تنها منظره غم انگیز و درد ناکی به او می بخشید بلکه در اعماق قلب های بیننده گان امواجی از انزجار بحرکت میآورد.[1]
هنوز دیدگان مضطرب مردم به سر عشان که در میان فضای نیمه تاریک میدان چون شبح ترسناکی می جنبید مینگریستند، در مقابل آنان مراقبین و نگهبانان سلیمان نیز با چشمان مشتعل و خوفناک به صفوف منظم استاده، نیزه ها را در مشت ها می فشردند.
در همین موقع ناگهان صدای حرکت دسته جمعی اسپان باد پای که بطور مبهم از دور دست سکوت شب را در هم شکسته در فضای تاریک میدان، برق چندین شمشیر درخشیدن گرفت. تمام سواران نقابهای سیاه پوشیده و برق آسا چنان چابکانه وارد میدان شدند که هنوز نیزه داران سلیمان تازه دستهای شان بطرف نیزه ها در حرکت بود ولی ناگهان ناله های پر درد شان طنین افگنده یکی پی دیگری بر روی هم میغلتیدند.

[1] ناصر نجمی، شیر مرد سیستان، انتشارات کگوتنبرگگ، چاپ شمیلون، تهران: ۱۳۷۳، ص ۸۳.

یکی از سواران که پیشاپیش همه می جنبید و بازوان توانای خود را بکار می انداخت بعد از تاءمل لحظه چند به کومک همکارانش به ضرب شمشیر چوبه دار را قطع کرده سر عشان را بزیر آوردند آنگاه نقاب داران دیگر آنرا به احترام در سبدی گذاشته و با همان سرعت اولی باز گشتند و فردای آنشب در میان تعجب و حیرت مردم و رعب و هراس لشکریان سلیمان بن بشیر شایع شدکه یعقوب لیث و یاران او(برادرانش عمرو، علی و طاهر و یارانش حامد سرناوک، سرباتک، کشمیر،...) سر عشان را از چنگ نیزه داران ابراهیم بدر آورده به زرنج برده است.[۲] طولی نکشید که بست بار دیگر مرکز هیجان و طغیان گشت.
اینبار احمد قولی یکی از عیاران شناخته شده،رهبری قیام را بدوش داشت و دیری نگذشت که مردم بسیاری بشمول عیاران چه از بست و چه از سیستان بدور او جمع شدند.
ابراهیم برای آرامش اوضاع، احمد پسر سختگیر خود را از بست فرا خواند و بجای آن حاکم نرمتر که آدم محترمی بود بنام یحیی بن عمرو به آن صوب فرستاد و مردم آرام گرفتند ولی دوران این آرامش کوتاه بود زیرا ابراهیم آرزو داشت یحیی بن عمرو تمام مخالفین را سرکوب کنند در حالیکه یحیی میل داشت با مردم مدارا نماید.
از اینجاست که بعد از آرامی اوضاع بست ابراهیم یحیی حاکم آنجا را معزول و مجددا احمد پسر خود را بجایش فرستاد و او هم سلیمان بن بشر حنفی را که از نزدیکان او بود صلاحیت داد شهر را در تسلط خویش گیرد و مردی را بنام خاقان البخاری مامور جمع آوری خراج و بقایای مالیات سلهای قبل کرد.
این مرد بخاطر خوش خدمتی به احمد، برای حصول مالیات مردم را سخت ترین شکنجه داد. ولی نتیجه این عمل او آن شد که مردم بدور((بشار بن سلیمان)) که از بزرگان و معاریف شهر بست بود جمع شوند تا بر ضد احمد بن ابراهیم قیام کنند.
بشار هم بجنگ احمد کمربست و پس از نبرد مختصر احمد را جانب سیستان فراری ساخت و خود((شهر بست فرو گرفت و بر مردم جور کرد.))[۱]
احمد قولی رهبر طغیان درین روز ها مجبور به فرار شده بود و مردم دنبال رهبر دیگری میگشتند تا از کوشش های خود برای دفع ظلم بشار استفاده کنند. در ینوقت صالح بن نضر برادر عشان شهید را به پیشوایی خود بر گزیدند و تمام دسته های سیاسی شهر با او همکار شدند و مردم زیادی بخصوص از بست و سیستان بدور او جمع شدند و یعقوب لیث و عیاران سیستان او را قوت بخشید.
نویسنده اثر((شیر مرد سیستان)) در مورد اتحاد و همکاری یعقوب با صالح مینویسد:
((عبدالله بن قاسم که یکي از مردان آزادمنش و ثرو تمندان سیستان بود، همواره به عملیات عیاران و سر دسته آنها یعقوب لیث به نظر موافق میدید و از آنجائیکه شیفته جوانمردی های رویگر زاده سیستانی شده بود، طولی نکشید با یعقوب باب مراوده و دوستی قایم کند و یعقوب قسمت اعظم مال ها و غنایم سنگینی را که از طریق راهزنی و عیاری بجنگ میآورد، بوسیله همین مرد خیر خواه صرف کومک به مستمندان، درمانده گان و محکومین تیره بخت سیستان میکرد)).

---

[۲]- همان اثر، ص ص ۸۴- ۸۵.
[۱]- مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۵۸. و تاریخ سیستان، ص ۱۹۲.

چون عبدالله بن قاسم در سرا سر سیستان از اعتبار و نیروی فراونی برخوردار بود و مانند یعقوب نفرت عمیق از ابراهیم قوسی و عمال بیگانه در دل داشت، تصمیم گرفت بین مخالفین ابراهیم قوسی وحدت و یکپارچگی بوجود آورد و برای این منظور از یعقوب لیث و صالح بن نضر دعوت نمود که بخاطر مبارزه با ابراهیم و طاهر گماشتهء خلیفه عباسی، در منزل وی بنام ((کلوک)) گرد آمده نقشه های جنگی شانرا طور مطمئن در آنجا علیه دشمنان مشترک وطن شان طرح ریزی کنند.
این قلعه بزرگ و کوه پیکر در هشت فرسنگی شهر بست موقعیت داشته و بنای بود عظیم و با هیبت.[1]
این اولین باریست که از یعقوب لیث در وقایع سال ۲۳۲ قمری سیستان نام برده میشود و بدون شک وجود او و عیاران سیستان در پیروزی صالح بن نضر بستی نقش تعیین کننده داشته است. چنانکه در نخستین جنگی که با بشار صورت گرفت بشار کشته شد و بست یکباره بدست صالح بن نضر افتاد و صالح مقام سرهنگی (سپاهسالاری) بست را به یعقوب سپرد.[2]
مولف نامعلوم تاریخ سیستان به قوت و نقش یعقوب در دوره عیاری اش اشاره کرده می نویسد ((و کار صالح بن نضر به بست بدست یعقوب بن لیث و عیاران سیستان بود.)) و این ابتدای کار یعقوب بود و مردمان بست در محرم سنه(۲۳۸ قمری) برای صالح بن نضر بیعت کردند که او از مردم خراج خواست و سپاه را روزی داد.
از همینجاست که پس ازین حادثه شرایطی مناسبی برای رشد بیشتر یعقوب مساعد شده و همین امر راهی برای ظهور خاندان صفاری و یا بعباره دیگر زمینه را برای بقدرت رسیدن صفاریان در آینده هموار نمود.[#]

---

[1] :- ناصر نجمی، شیر مرد سیستان، ص ص ۷٦ و ۵-۱۰.
[2] :- عبدالحی گردیزی، زین الاخبار، ص ص ٦-۷.
[#] :- یعقوب به همکاری سه برادرش هریک عمرو، علی و طاهر و یارانش از جمله سرناوک، سرباتک و کثیر رشدنمود.

۳- از عیاری تا زمامداری

در دوره خلفای اموی و عباسی که تعدادی از خوارج محلی سیستان به هیچکدام از خلفا تن در نمیدادند، در آنجا با هم گرد آمده و در مبارزه برضد تسلط اعراب و زمامداری بغداد نقش رهبری کنندهء به عهده گرفتند.[۳] همزمان با فعالیت این گروه، گروه دیگری شبه با آنان بنام «عیاران» که برای حفظ نفس و مال خویش، تشکیلات نیمه عسکری را بوجود آورده و از خود دارای انتظام خاصی بودند، نیز در سیستان آغاز به فعالیت نمود.

اینک یعقوب بن لیث صفاری یک وجود اتفاقی از همین طبقه ها و گروه های بی پروا بود که توانست حکومت ملیء را بنام صفاریان در سیستان بوجود آورده بسرعت توسعه بخشد.[۴]

در دوران قبل از ظهور صفاریان، در نزدیک به دو قرن گذشته، سیستان کانون پر جوش گروه ها و دسته های مختلف اجتماعی و سیاسی از قبیل گروه مطوعه (غازیان)، فرقه خوارج (شورشیان ملی) و دسته عیاران یا(جوانمردان شبرو) با یک نوع تشکیلات منظم سری و زیر زمینی بود.

گروه المطوعه(غازیان) مرکب از افرادی بودند که برضا و رغبت خود طور داوطلبانه در راه گسترش و پیشرفت اسلام با کفار مرزها بدون معاش و دستمزدی می جنگیدند و غالبا شامل لشکریان خلیفه یا سلطان میبودند.[۱]

فرقه خوارج بیشتر متشکل از افراد مذهبی و متعصب بودند که اجازه نمیدادند یک سر موی از اصول دین خلاف رفتاری صورت گیرد لذا اعمال حکومت را در صورت تخطی از اصول یا فروع دین انتقاد و محکوم میکردند.

اینها با تبلیغات مذهبی شان پیروان بسیاری در بین دهقانان و پیشه وران کم درآمد سیستان داشتند، مگر از نظر روحیه ملی مردم سیستان این گروه دو نقطه ضعیف داشتند:

نخست اینکه مردم متعصب و مذهبی بودند و نقطه دوم اینکه چون بیشترین شان از مهاجران عرب بودند، طبعا آن علاقه و صیمیتی را که می بایست نسبت به میهن و ملت داشته باشند نداشتند.

نمو نه از تعصب مذهبی این گروه همانا چشم پوشی و انصراف حمزه از رک از جنگ با سپاه خلیفه هارون الرشید در سال ۱۹۳ ق بود که در بهترین موقع سیاسی بدون اینکه کار سیستان را با دستگاه خلافت یکطرفه نماید بفکر نبرد با کفار افتاد و از جنگ با خلیفه خود داری نمود.

علاوه بر آن اختلافات میان قبایل بنی بکر و بنی تمیم خوارج و زدو خورد های داخلیآنها مردم را بحدی خسته و از زنده گی روزمره دلسرد کرده بودند که سرانجام آهسته آهسته از صفوف خوارج خارج شده به سوی گروه اجتماعی دیگری که عاری از تعصب مذهبی بودند و بیشتر از هر کس و بیش از هر چیز در جستجوی دفع مظالم بودند، روی آوردند.

---

[۳]- الفنستون، د کابل سلطنت بیان، ترجمه از پوهنوال دکترمحمدحسن کاکڑ،ج ۲، کابل: سال ۱۳۶۱، ص ص۱۹۴-۱۹۵.

[۴]- علی احمد جلالی، تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، مطبعه وزارت دفاع، کابل: ۱۳۳۶،ج ۱، ص ۲۷۴. زین الاخبار، ص ۵،و حدود العالم.

[۱]- مالکیت ارضی، ص ۵۳۶. تاریخ سیستان، ج ۴، ص ۱۵۳ و افغانستان بعد از اسلام، ج ۱، ص ۵۸۲.

این گروه، گروه معروف عیاران (جوانمردان) بود که میتوانست بخوبی به آرزوهای سرکش مردم آزادی طلب سیستان تحقق بخشد.
سیستان مانند سایر مناطق خراسان، ماوراالنهر و ایران، از مدتها قبل خود را برای تشکل سازمان عیاری آماده کرده بود. این سازمان که اعضای آنرا جوانان چست و چالاک و متعلق به طبقات پائین و متوسط جامعه تشکیل میداد، روحیه صداقت، سخاوت رفاقت، جوانمردی، شبگردی، دستگیری از مظلومان و مستمندان و نظایر اینها، آنهارا با هم پیوند میزد و رفیق میساخت که طبعا این روش مورد پسند طبقه جوان و افراد شجاع و از خود گذری قرار میگرفت که از اوضاع نا راضی و در جستجوی راه رفع مظالم بودند. سیستان برای پیشرفت این فکر هم از جهت تاریخی و هم از لحاظ سیاسی و روحیه ملی کمال آمادگی داشت و از برکت برخورداری تمام این زمینه ها است که تنها در سیستان و در شهر های زرنج و بست بود که عیاران امکان بدست آوردند قدرت سیاسی را فراهم نموده، و در کار بدست گرفتن حکومت توفیق یافتند.
چنانچه یاد آور شدیم مردم سیستان هنگام تهاجم اعراب بر سرزمین شان مقاومت شدیدی از خود نشان داده اما به شدت سرکوب گردیدند ولی این سرکوبی روحیه آزادمنشی ایشان راضعیف نساخته بلکه برعکس ضدیت با تسلط اعراب و حصول آزادي ملی را هدف عمومی خویش قرار دادند. از اینجاست که قیامهای دامنه داری در آنجا صورت گرفت. در عین زمان فرقه خوارج عربی که قبلا از آن تذکر بعمل آمد- چون همیشه بر ضد بنی هاشم و بنی امیه جنگیده و از طرف دولت های عربی به سختی سرکوب میشد – سیستان سرکش را حالا پناهگاه خود قرار داده بر ضد تسلط اعراب- پشتیبانی مقاومت کننده گان سیستان را گرفتند.
در این نبرد ها علاوه بر تلفات سنگین، حکام متعددی عربی بعضا مغلوب و فراری شدند و برخی دیگر با مردم ساختند.
حکام عرب که از جنگ های مردم بستوه آمده بودند بنام دفاع مسلمین از کفار خوارج(سیستان در آن هنگام تقریبا هسته خوارج بود)، اردوی داوطلبی بنام مطوعه از مردمان مختلف تشکیل دادند و عده از افراد بیکار و نادار ماجراجو قوت خود را فروخته- شامل این اردو گردیدند.
قسمتی از دهقانان نادار که از فشار فیودلها بجان آمده بودند با عناصر ورشکست شده طبقه متوسط در بین مجادلات گوناگون دست به تشکیلات زدند این تشکیلات دارای سرکرده و سرهنگ مخصوص بخود بود و بنام عیاران شهرت داشت رویهمرفته اختلافات اقتصادی، سیاسی و مذهبی بین مردم و حکومت و بین فرقه های مختلف درهم پیچید و سالها طول کشید تا حکومت اعراب بر افتاد و دولت طاهری به میان آمد.
مگر تشکیلات مطوعه و عیاران هر دو باقی ماند در حالیکه فرقه خوارج هم با قدرت و اعتبار سابق زنده و پا برجا بود.[1]
دولت طاهری نتوانست جای تمام این تشکیلات مسلح و مختلف را بگیردلهذا در هر فرصت مساعد- این قوا میتوانست دولت را تهدید نماید زیرا دهقانان آماده قیام علیه ملاکین بودند.

---

(۱)- حسن عمید، فرهنگ عمید، (چاپ دهم)، انتشارات جاویدان، تهران: ۱۳۵۲، ص ۸۳۶.

چنانکه در عهد امارت طاهر بن عبدالله- مطوعه به قیادت صالح بن نسربستی(سیستانی آنرا نصر و یعقوبی آنرا نضر نوشته) بر خاست و با عیاران بساخت و به پشتیبانی دهقانان در سال ۸۴۵ میلادی احمد حاکم طاهری را از بست راند در حالیکه ده سال قبل او پدر احمد (ابراهیم) را که والی عمومی طاهری در سیستان بود- در شهر زونج مغلوب و فراری ساخته بود.

ابراهیم از دست این دو دشمن (مطوعه و عیاران) بدشمن سوم یعنی خوارج پناه برد و با کومک عمار خارجي رئیس خوارج- حمله متقابل در زرنج نمود ولی به سختی منهزم شد، زیرا در اردوي پنجهزار نفری صالح مطوعه- عده یی از عیاران سیستان برهبری پهلوانی بنام یعقوب لیث صفار شامل بود.

دانشمند ایران مرحوم بهار در مورد اصل عیاری و ریشه آن نظریات جالب و دقیقی ارائه داشته مینویسد:

((عیاری)) در لغت عرب ریشه و اصلی برای خود نداشته و در لغات عربی نیز معنی درستی برای این لغت سراغ نگردیده است.

گویند عیار کسیست که بسیار بیاید و برود و صاحب ذکاوت تیز باشد. و نیز آمده است کسیکه بسیار گردش کند و چالاک، تند رو و زرنگ باشد.[1] و این تعبیر ها از نبودن اصل و ریشه حقیقی این لغت در زبان عربی حکایت میکند و چنین بنظر میرسد که کلمه عیار- معرب و از ((ایبار)) پهلوی گرفته شده باشد و اصل این لغت در پهلوی قدیم ادی وار بوده است او بعد ها (ای وار) و(ایباد) و در زبان فارسی (یار) شده است. بنا بر این باید لفظ عیار از پهلوی ماخوذ شده باشد.[#]

محقق مذکور در اثبات این نظر که لغت((عیار)) و ((ایبار)) و ((یار)) از یک ریشه اند. از قول بیهقی میگوید: ((غلامان مسعود که به حرب ((دندانقان)) گریخته و به سلجوقیان پیوسته بودند- در حین جنگ ((یاریار)) یعنی رفیق رفیق ((ملگری ملگري)) فریاد میزدند و بدینگونه غلامان و بیشتر لشکریان آن عهد در ردیف عیاران بودند[2]

مرحوم بهار در مورد مسلک عیاری و عیار پیشگی مینویسد:

((عیار و عیار پیشگی در خراسان زمین عنوان خاصی داشته و عیاران مانند احزاب سیاسی امروز- سازمانهای داشته اند و در شهر های بزرگ این سازمانها دارای رونسای بوده اند بنام سرهنگ که جامه خاصی و آداب و رسوم آنان مخصوص بخود شان بوده است و اصل کار شان به جوانمردی بوده و از جان گذشتگی و فداکاری در راه دوست و طالب حق و جستجوی حقیقت و ترک تعصب و دستگیری از خلق و حمایت از مظوم و عدم اندیشه از مرگ و قتل و احیانابی علاقگی با اصول یا فروع دیانات و مذاهب و غیره نیز درین فرقه شهرت داشته است.... در بلاد عرب جز در بغداد خبری از این قوم نداریم ولی در ایران و افغانستان خاصه در خراسان، سیستان و ماوارالنهر خبر عیاران بسیار شنیده میشود خاصتا بعد از

---

(۱) ـ حسن عمید، فرهنگ عمید،(چاپ دهم) انتشارات جاویدان، تهران: ۱۳۵۲، ص ۸۳۶.

[#] ـ اصطلاح ای یار با اضافه حرف((ه)) بعد از حرف (ر) همین اکنون در زبان پشتو برای رفیق یا ((ملگري)) خطاب میشود از پنرو کلمه عیار اگر(ای یاره پشنو) باشد، هم دور از امکان نیست (نویسنده).

[2] ـ منتخب الجوامع الحکایات ولوامع الر وایات، بکوشش مرحوم بهار، تهران، ۱۳۴۳ هـ ش، ص ص ۲۸۸ – ۲۹۰.

خلافت بنی عباس تا قرن پنجم و ششم هجری قمری در بغداد و ایران و افغانستان زیاد نام عیاران و کاکه ها بگوش میرسد و بعضی از خلفای عباسی به این فرقه متمایل بوده اند و جامه عیاران میپوشیدند.

جمعیت((فتیان)) Fetian یا حزب ((فتوت)) Fetete در واقع نوع اصلاح شده این سازمان بوده است.[۱]

در طول قرنهای هفتم الی نهم- تقریبا در اغلب کشور های اسلامی گروهی از مردم با یکنوع تشکیلاتی موجود بودند که میتوان آنهارا در منزله احزاب متشکل شناخت اعضای این گروه از ته اجتماع برخاسته و حرکت از ناداران، درویش ها، فقیران عوام، متصوفه، جوانان پر شور و با انرژی

(در عین حال ناراضی از اوضاع) شهري بودند، روسای ایشان با عناوین پیر، استاد، نقیب، سرهنگ و پدر عهد، وظیفه رهبری این دسته ها را به عهده داشت و پیروان مطیع بلا شرط آنها بودند.[۲]

سیستانی در مورد ساختار تشکیلاتی عیاران مینویسد: ((در تشکیلات و سازمانهای منظم عیاران رسم برین بود که هر ده تن عیار- یکنفر سر پرست داشت که آنرا عریف ((میگفتند و هر ده تن عریف یکنفر ((نقیب)) داشت و هرده نقر نقیب- یکنفر (قاید) یا (سرهنگ) ؤ هر ده سرهنگ یک امیر داشت که شخصی اخیرالذکر در حکم سپاه سالار میبود)) [۳]

در شمار سرکرده گان و رهبران عیاران از پدر عهد و پیرو استاد نیز نامبرده شده که ظاهرا در حکم رهبران درجه اول و آموزگاران نخستین- موقف مهم داشته اند.

چون ترک قبایح و رعایت محاسن در میان عوام الناس- مرام اساسی عیاران را تشکیل میداد، بنا بر آن برای پذیرش در حلقه این گروه عیاران دارای آداب و شعار های مخصوص بخود بودند که داوطلب عضویت با شرایط خاصی پذیرفته میشد.

داوطلب عضویت عهد نامه میداد و خطبه طریقت در محضر پدر عهد یا پیر ((که ظاهرا" امیر و سرهنگ و نقیب و عریف در آن نیز حضور میداشتند)) خوانده میشد. بعدا" داوطلب عضویت از نهایت صدق با الفاظ بسیار موثر مراسم تحلیف را بجا آورده میگفت: ((سوگند به یزدان دادار کردگار و به نور و نار و مهر و به نان و نمک و نصیحت جوانمردان که غدر نکند و خیانت نیندیشد.))[۱]

از اثر احترام همین سوگند بود که اگر شخصی سوگند خود را می شکست ویرا به فجیعترین شکل میکشتند[۲]

پس از مراسم تحلیف، آنگاه کمرش را می بستند و نمک و آبی می چشاندندش و طی کردن مراتب (وفا، صفا و سخا) را که مراتب جوانمردی بود بر ذمت او میگذاشتند و او نیز شلوار مخصوصی میپوشید و پارچه سرخ یا زرد بر گردن می آویخت و کمندی در دست و خنجری

---

[۱] افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۹۰.

[۲] ـ خواند امیر، حبیب السیر، ج ۲، تهران: ۱۳۵۳، ص ۲۵۲.

[۳] ـ اریانا(مجله) سال پنجم، ۱۳۴٦، شماره نهم و دهم، مقاله عیاران از مرحوم پوهاند حبیبی

[۱] ـ خانلری، سمک عیار، ج ۱،ص ۳۰۷.

(۲) ـ هان اثر، همانجا

در کمر میزد و آماده خدمت جوانمردی میشد و بدینترتیب از اهل فتوت (جوانمردان) محسوب میشد.
چون بنای کار عیاران بر چالاکی و شبگردی و طرفداری از مظلومان و دستگیری از تنگدستان بود لذا ایشان به بدرقه قوافل میپرداختند و فواصل بین شهر ها و دهات را از راه های غیر معمول و نا شناخته از دل بیابانها و کوه ها و دره های صعب العبور با شتاب و بدون هراس طی میکردند و ماموریت خود را انجام میدادند و هرگاه کاروانی باج خود را بایشان نمیپرداخت ضرب شست آنها را بگونه دیگر میخورد و بهمین جهَت است که بعضی ایشانرا ((رهزن)) گفته اند چنانچه حافظ گوید:

کدام آهن دلش آموخت این ایین عیاری
کزاول چون برون آمد ره شب زنده داران زد

عیاران برای کومک با مردم بینوا و یا رفع ظلم از مظلوم از نقب ها میگذشتند یا کمند می انداختند و از برج و بارو ها بالا میرفتند و به تهدید ثروتمندان و متنفذین و ثروتمندان و حکام ظالم میپرداختند در بنگونه حالات سلاح شانرا خنجری برای کندن نقب-ها یا سوهانی برای بریدن زنجیر و یا قفل و یا کمندی برای بالا رفتن بر کنگره های دژ های نا گشودنی یا فلاخن برای نشان زدن تشکیل می‌داد.
در دوره خلفای اموی و عباسی کار نامه های عیاران خراسان شمالی در مرو، هرات و در جنوب ایران قهستان و سیستان بیش از همه چشمگیر تر است.
در سیستان گروه عیاران بیشتر در هنگامه های سیاسی به همکاری خوارج سیستان که فرقه از آدیخواه نسبتا افراطی مذهبی بودند در طرد ظلم و استبداد عمال عربی و گاد در اخراج و دفع آنها از سیستان و خراسان به مبارزه برمیخاستند چنانکه یعقوب لیث و سه برادر او(عمرو- طاهر و علی) تحت پرورش ماماء شان کثیر بن رقاد یا (رقاق) که از عیاران سرشناس سیستان بود، با همراهی و همدستی عیاران دیگر سیستان و بست چون از هر(معروف به از هر خر) (پسر عم یعقوب)[2]
و حامد سرناوک و عزیز بن عبدالله و صالح بستی و درهم بن نضر و غیره توانست از رویگري به سلطنت برسد و نه تنها سیستان و خراسان را از زیر سلطه بغداد رهانید- بلکه ایران را نیز نجات داد.
شعار عیاران چنان بود: ((من مرد عیار پیشه ام اگر نانی یابم بخورم و اگر نه، میگردم و خدمت عیاران و جوانمردان میکنم و کاری اگر میکنم آن از برای مظلومان میکنم نه از برای نان...)) [1]
و مواد اصلی مرامنامه عیاران بدینقراربود: ((... و اصل جوانمردی سه چیز است: یکی آنکه آنچه بگویی، بکنی دوم آنکه براستی در قول و عمل نگهداری شود و سوم آنکه شکیب را کاربندی ... و بدان ای پسر که جوانمرد ترین مردان از همه آن بود که با چند گونه هنر

---

[2]- از هر بن یحیی که یعقوب او را پسر عم خود میخواند مردی بود با طبع شوخی که خود را به حماقت میزد و به این جهت ویرا از هر خر میگفتند ولی در واقع مرد هوشیارو شجاع و باکمال و خرد تمام بود.(تاریخ سیستان، ص ۱۶۹.)

[1]- سمک عیار، جلد ۱، ص ۳۰۷. مقایسه شود. با مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطگی ص ۵۳۴.

بود: یکی آنکه دلیر و مردانه بود و شکیبا بهر کاری و صادق الوعد باشد و پاک عورت و پاکدل و زیان کسی بسود خود نخواهد اما زیان خود از بهر سود دوستان روا دارد زبون گیر نباشد و به اسیران دست دراز نکند و بیچاره گان را یاري کند و بد را از مظلومان دفع کند و همچنانکه راست گوید، راست شنود و انصاف از خود بدهد و بر آن سفره که نان خورده باشد بد نکند[۲]

و نیز لایق و سزاوار نام فتی و جوانمرد کسیست که تمام فضایل و خصایص انبیاء و اولیا را در خود دارد و با این همه خود را کوچک و حقیر میشمارد و هرگز اندیشه بخود راه نمیدهد که بجای رسیده است)).

در واقع خواسته اند پایه و اساس عیاری و جوانمردی بر یکنوع تصوف اخلاقی بگزارند و ا ز همین جهت است که اهل فتوت- خود را جوانمردان قوم میدانستند و عقیده داشتند که((جوانمردی تن و صورت آدمی است و راستی جان آن)) و هر گاه این جان در آن تن بدرستی بدمد تبدیل به تصوف میشود.

نویسنده اثر مالکیت ارضی و جنبشهای د هقانی در خراسان قرون وسطی در مورد عیاران مینویسد: عیاران که بعنوان جوانمردان شبگرد نیز یاد شده... روحیه پاکی، صداقت، راز داری، محبت، فداکاری، دستگیری از مستمندان، شکیبایی و تحمل، حاضر جوابی، نمک شناسی، استواري در رفاقت و دوستی و سختگیري در دشمنی، پابندی به عهد و میثاق شبگردی چالاکی و چستی و نظایر آنها- اعضای این فرقه را بهم پیوند میزد و مرتبط میساخت.[۱]

اعضای این گروه که مرکب از پیشه وران کم درآمد کشاورزان فقیر، عوام متصوفه جوانان غیور و پر شور و علاقمند به پهلوانی، چوگان بازي، گشتی گیري، شبروی، کمند اندازی، تیغ بازی و معرکه آرایی و غیره بودند، دست به تشکل سازمانهای پنهانی (از همان اوایل اسلام) زدند که بمثابه احزابی بشکل امروزی میتوان آنرا بحساب آورد.

ظاهرا" بغداد مرکز خلافت نیز در تشکیل و پیدایش این دسته ناراضی از اوضاع اجتماعی و بیداد حکام متمول، از خراسان زمین عقب نبوده چنانکه در اواخر قرن دوم هجری امین الرشید برای کسب قدرت و تکیه بر مسند خلافت، از نیروی جنگی و معرکه جویی این فرقه یعنی عیاران برضد مامون الرشید و یارانش استفاده اعظمی نمود و هر چه در خزانه داشت، به مصرف جنگ رسانید و سر انجام... آلات و ادوات زرین و سیمین را آب کرد و سکه زد و- امتعه و اقمشه نفیسه را به نیمه فروخته و به عیاران داد تا بدفع اهل خراسان و سیستان قیام نمایند.

بقول مسعودی در یک جنگ پنجهزار عیار بغدادی با تن های برهنه در حالیکه زنگها و صدف در گردن داشتند و فلاخن و سنگها در دست، با لشکریان طاهر پوشنگی با مهارت خاصی می جنگیدند.[۲]

---

[۲] ـ چاپ جلال الدین تهرانی، قابوسنامه، ص ۲۰۱. و چاپ سعید نفیسی، قابوسنامه، ص ۱۸۲.

[۱] ـ مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص۱۶۰

[۲] ـ مسعودی، مروج الذهب، ترجمه از ابوالقاسم پاینده، ج۲، تهران: ۱۳۴۰ش.ص. ۴۰۳

در باره حق نان و نمک نزد عیاران نوشته شده که « بر آن سفره ایکه نان و نمک خورده باشد، بد نکند» باید گفت مهمان نوازی و نان و نمک دان خود نیزاز اصول عیاری بوده و گفته اند: « حد جوانمردی از حد افزون است اما از آن دو راه اختیار کرده اند: یکی نان دادن و دوم راز پوشیدن»، بنابرین نان و نمک خوردن و تلافی کردن آن، آنقدر در میان عیاران محترم شمرده میشد که اندر باب آن- داستانهای فراوان وجود دارد.

منجمله: روایتی است که در زمان فرمانروایی عمرولیث-(ازهر) یکی‌از بنواعمام یعقوب لیث که از عیاران معروف سیستان بود روزی از شکار باز می گشت در راه زنی پیر دید که چیزی در بغل دارد و به شهر میبرد.
پرسید چه داری؟ پیره زن گفت: پژند! (یکنوع سبزی صحرایی است که در پشتو ورخاړې میگویند) ازهر گفت بیاور تا قدری از آن بخورم از اسپ فرود آمد و قدری از آن سبزی و نان بخورد و بعد از آن زن را با خود به شهر آورد و در منزل خود از وی به نیکویی پذیرایی کرد و ضمنا به پیره زن گفت: چه حاجتی داری، تا برآورده بسازم! پیره زن که باورش نمیشد از دست از هر کاری بدر آید، گفت: کاش میتوانستی کاری برایم انجام دهی!
پسری دارم که فردا قصاص خواهد شد. ازهر گفت:
خاطر آسوده دار که پسرت را آزاد خواهم کرد.
فردای آنروز نزد عمرو رفت و آزادی پسر متهم را تقاضا کرد.
عمرو گفت: از توان من بیرون است.
ازهر گفت: من نان و نمک مادر قاتل را خورده ام و به او قول داده ام که پسرش را آزاد خواهم کرد.
عمرو گفت: به کسانی مقتول مراجعه کن! ازهر متعلقان مقتول را فرا خواند و خون آن پسر را در بدل دوازده هزار درم خون از پول شخصی خود به آنها پرداخت و آن مرد را آزاد ساخت.
بعد ها این مرد به « مولی الازهر- یعنی بنده آزاد شده ازهر» معروف شد و پیش کار او گشت و کارش تا آنجا بالا گرفت که روزی عمرو و نیمه سپاه او را بخوراک سبزی صحرایی مهمان کرد.[1]
یکی دیگر از اصول عیاری، راز داری و راست گویی است، عیاران عقیده داشتند که راست گویی از اصول مهم جوانمردی است.
راز داری و پناه دادن به بیچاره گان- اهمیت آن کمتر از راستی نیست آنان معتقد بودند که «هر کسی همچنان که راست گوید- راست شنود» برای اینکه این اصل با اصل «یاری با بیچارگان» تناقض نداشته باشد، گاهی آنان رفتار های داشتند که واقعا قابل توجه است، درین مورد داستان جالبی نقل میکنیم که جا دارد خوانده شود.
«روزی بقهستان، عیاران نشسته بودند، مرد از در، درآمد و سلام کرد و گفت: من رسول ام از نزدیک عیاران مرو و شمار اسلام میکنند و میگویند سه مسئله، بشنوید، اگر جواب ثواب ندهید، اقرار کنید به مهتری ماه گفتند: بگویی، گفت: بگویید جوانمردی چیست؟ و بین جوانمردی و ناجوانمردی فرق چیست؟و اگر عیاری بر رهگذری نشسته باشد، مردی بروی

---

[1] ـ مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۳۵.

بگذرد و زمان دیگر مردی با شمشیر از پس وی با همی آید بقصد کشتن آن مرد و از آن عیار بپرسد که فلان کسی اندر گذشت، او را چه جواب باید داد؟ اگر گوید گذشت- غمز کرده باشد، و اگر گوید نگذشت- دروغ گفته باشد و این هر دو نفر عیار پیشگی نیست و ناجوانمردی باشد. عیاران قهستان چون مسئله ها بشنیدند، بیکدیگر نگریستند. مردی در آن میان بود، نام وی فضل همدانی. گفت من جواب دهم:اصل جوانمردی آنست که هر چه گویی- چنان کنی و فرق میان جوانمردی و ناجوانمردی صبر است و جواب آن عیار_ آن بود، که در آنجا که نشسته بود یکقدم آنسوی‌تر نشیند و گوید که: تا من اینجا نشسته ام- از اینجا کسی نگذشته تا راست گفته باشد.[۲]

آنچه تا حال تذکر یافت در مورد اصل عیاری، شعار و مرام عیاران، دلیری و شجاعت آنها، و نان و نمک شدن با عیاران، جوانمردی و غیره بود_ حال چه بهتر که در جمله عیاران معروف خراسان زمین، از نخستین زن عیاره بنام((بی بی ستی)) یاد آوری نمائیم. این زن شجاع و دلاور که در گروه جوان مردان خراسان برهبری ابومسلم خراسانی شامل بود، بعد از کار نامه های درخشان و گشایش بسیاری از مشکلات همرزمان خود که دیگران از انجامش عاجز بودند، توبه کرد و در جمله زاهده ها قرار گرفت.

وی در سال ۵۰ (هجری در هرات فوت شد و در بازار خوش آن شهر مدفون و مزارش معروف است.[۱]

در داستان ابو مسلم نامه از عیاران معروف و هم سلک بی بی ستی که در رهایی ((جمیله)) دختر ((نسر سیار)) و همسر حسن پسر قحطبه سردار سپاه ابو مسلم خراسانی با همدستی بی بی ستی نقش چشم گیری داشته اند ابونصر شبرو، جیدعلی آبادی ، بی بی ستی،ؤ محشان توقچی، عبدان و ارجی، مسکین خوشکام و پندار عقیل نام آور تر اند.[۲]

از مشاهیر عیاران و سرهنگان و نقیبان و سالاران ایشان در سیستان قرن دوم در عهد هارون الرشید سرهنگ ابو العریان بود که اصلا" از سیستان و در بست سرهنگ عیاران بود ودر جنگهای ضد خلافت عباسی، امیر حمزه سیستانی را یاری میکرد.[۳]

در قرن سوم هجری قمری علاوه بر یعقوب لیث و برادرانش کثیر بن رقاد (مامای یعقوب) و ازهر (از بنی اعمام یعقوب لیث) و حامد سر ناوک و عزیز بن عبدالله و عشان و صالح(هر دو پسران نضر بستی) و صمد قولی از بوله دان بست و بلال بن ازهر و یوسف بن یعقوب و محمد بن خلف بن لیث و غیره بودند.

در قرن چهارم هجری قمری که دولت صفاری عملا" سقوط کرده بود عیاران سیستان باز هم وفا داری شانرا نسبت به اولاد و احفاد این خاندان عیارمنش سیستانی ابراز می داشتند.[۱]

---

[۲] مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۳۷. و قابوس نامه، چاپ سعید نفیسی، ص ۱۸۲.

[۱] افغانستان بعد از اسلام، ج ۱، ص ٦۱۱. و بر تلس، ناصر خسرو و اسماعلیان، ص.۷٦.

[۲] مجله سخن، دوره سیزدهم، شماره یازده، اسفند۱۳۴۱ ش. و فروردین ۱۳۴۲، ص، ۱۲۰۴.

[۳] تاریخ سیستان ، ص۱٦۱ وتاریخ مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۷۳

یکی دیگر از مشاهیر عیاران سیستان(زنگالود) است که در حدود(۳۰۰هـ ق) یعنی آغاز قرن چهارم هجری قمری، بهنگامیکه ابو حفص صفاری به حکمدار دربار سامانی حسین بن علی مروزی تسلیم میگردد و به امر احمد بن اسماعیل سامانی به هرات برده میشود، این عیار بزرگ نیز با ایشان است و وقتیکه ابو حفص مذکور به امر پادشاه سامانی به سمرقند فرستاده می شود زنگالود عیار در ربیع الاول(۳۰۱ هـ ق با عیاران دیگر که همواره مدار هیاهو و نهضت و جنبش بوده و کانون آزادی خواهی را گرم نگهمیداشته اند، کشته میشوند.

همچنان احمد نیا، طاهر بن زینب(امیر عیاران) با لیث پسر با جعفر بن سهل زرنجی، بوبکر بن عبدالله(نبیره دختری امیر خلف بانو)، بوالحسن حاجب) بوعلی ابوالحسن قبحی (باش قبجی)، امیر احمد بوالحسن گاشنی و بوالحسن کهتر از جمله سرکرده گان عیاران بودند.در نیمه اول قرن پنجم هجری قمری بولیث بن بوالقصر بن ملک و طاهر بومحمد و احمد بن طاهر و اسحق کاژ ین و شنگیان که دو هزار مرد عیار همواره زیر فرمان داشتند، نام آورتر بوده اند.

دولت عزنویان در سال ۴۰۰ هجری قمری سعی و تلاش فراوان بخرج داد تا گروه عیاران سیستان را قلع وقمع کند، ولی به کلی موفق نشد.

طی سالهای(۴۰۱- ۴۱۸ هـ ق خواجه بومنصور خوافی عامل سیستان- خود را با مخالفت شدید عیاران سیستان تحت رهبری بالیث بن بوالقصر و صمد بن طاهر و اسحق کاژ روبرو میدید و بنا بر آن هر چه از ایشان را دستگیر میکرد میکشت.

در سال ۴۱۸هـ ق امیر حسنک مسکال وزیر معروف دربار سلطان محمود و سلطان مسعود غزنوی بحیث عامل سیستان تعیین و او بمرمت خرابی های سیستان کمر همت بست چنانچه فرخی سیستانی شاعر دربار محمود غزنوی میگوید:

من لباس از سیستان دارم که آن شهر منست
وزپی خویشان ز شهر خویشتن دارم خبر
شهر من شهر بزرگیست زمینش نامدار
مردمان شهر من در شیر مردی نا مدار

ولی مرگ سلطان محمود و رفتن حسنگ وزیر سلطان محمود از سیستان اوضاع آنجا را دوباره درهم و برهم ساخت و در سال ۴۲۱هـ ق عزیز فوشنجی با همکاری قاضی ابوالسعید جبرفتی در سیستان که از جانب سلطان مسعود بحیث عامل سیستان تعیین شده بود،

---

[۱] در سالهای (۲۹۰- ۳۰۰هـ ق) یکی از غلامان محمدبن عمرولیث که محمد بن حرمز- مشهور به موالی سندی بود، در رائس عیاران سیستان قرار داشت.

این سرهنگ عیاران توانست با استفاده از نام و محبوبیت خاندان صفاری، حکومت سیستان را برای خود _ کمایی کند، بدین معنی که ابتدایکی از کودکان ده ساله بقیة السیف ال صفار- ابوحفص عمروبن یعقوب بن محمد بن عمرولیث را به عنوان وارث حکومت سیستان برداشت و سپس- خودش حکومت را تصاحت نمود.

ولی عیاران سیستان که به ال صفار رابطه قدیم وعهد قویم و استوار داشتند- محمدبن عباس گورکی یا(کولکی) (Kolaki) را به قیادت خویش برگزیدند و به به فراه رفتند واز آنجا به مخالفت و مبارزه با طرفداران سندی، پرداختند و سرانجام موفق شدند، مخالفین عیاران سیستان را قلع و قمع کرده و ابوحفص عمرو صفاری را به تخت سیستان بشاندند.(رمضان ۱۲۹۹هـ ق).

خواست از راه فشار و شکنجه و کشتار- عیاران آزاده سیستان را مطیع و منقاد خود سازد و بنا بر نوشته تاریخ سیستان:

((سرهنگان را باز گرفت و بتازیانه بزد و نقیبان را گردن بزد و دو نیم کرد و کاری به سیاست فرو گرفت و مصادره های ستد و بسیاری از سرهنگان قصبه زرنج و مهتران روستا ها را بخصوص بعد از مرگ ناصر گاژ، رهبر عیاران، باز داشت.))[1]

کشت و کشتار عیاران و شکنجه دادن زن و فرزندان شان و مصادره اموال آنها از جانب عزیز فوشنجی کاری از پیش نبرد و دردی را دوا نکرد.

دولت غزنوی خواست برای خاموش کردن عیاران سیستان، یکی از شهزاده گان صفاری را بر آنها والی مقرر کند، تا باشد که آرامشی از آن ناحیه احساس گردد لهذا در سال ۴۲۷هـ ق ابوالفضل نصر یکی از احفاد صفاریان را بحیث عامل بآنجا فرستاد.

امیرابوالفضل که یک بار دیگر هم قبلاً در سال ۴۲۱هـ ق از جانب سلطان محمود بحیث عامل در سیستان تعیین شده و آمده بود ولی مرگ سلطان محمود و جا نشین شدن سلطان مسعود بر تخت غزنه او را از وطنش دور کرده بود، اینبار هم از جانب مردم با خوشی استقبال شد ولی حملات ترکان غزنه به سیستان- امنیت کشورش را دوباره خدشه دار ساخت.

لهذا در سال ۴۲۸ هـ ق او در شهر سیستان(زرنج) طور محصور بسر بود و چون عیاران سیستان در ایجاد این آشوب دست داشتند، وی در سال ۴۲۹ هـ ق به غزنین رفت و مجدداً به عنوان عامل سیستان، به سیستان باز گشت.

اینبار جداً بمقابله با عیاران بر خاست و پس از یک برخورد خونین، چند تن از سرهنگان و شحنگان و سالاران را دستگیرکرده کشت که از جمله اعدام شده گان سرهنگ باعمر، بالیث و پسرش باناصر و شنگیان شامل بودند،- ولی رهبران بزرگتر مانند احمد بن طاهر و اسحاق کاژ توانستند فرار کنند.

از سرهنگان نامدار سیستان ابی جعفر بن امیر نصر(برادر زاده امیر الفضل نصر) و سرهنگ طاهر بن محمد سجزی شهرت زیادی داشتند که در قرن پنجم میزیستند.

در عهد سلجوقیان نیز عناصر فراوانی ازین گروه در سیستان وجود داشتند که عند الضرورت برخی از اشراف را تنبیه مینمودند.[1]

سعی و تلاش امرای سلجوقی در ریشه کن ساختن این گروه از شهر های خراسان بجای نرسید تا اینکه نوبت چنگیز رسید و او خراسان و قسمت شمال افغانستان را بیشتر زیر و زبر کرد ولی عیاران این سرزمین ها در بحبوحهء سیل خانمان برانداز چنگیزیان، در جنگهای مرغاب و غور و هرات و غیره بار ها در اردوی مغول شباخون میزدند و اغتنام میکردند و بعد از تخریب هرات توسط چنگیزیان، اینان چون فخر آهنگر،- رشید برجی ، اصیل معدل و

---

[1] تاریخ سیستان، ص ١٦٢.

[1] روضات الجنات، معین الدین محمد زمچی اسفزاری، فی اوصاف مدینة الهرات، چاپ، کاظم امام، بخش دوم، چاپخانه دانشگاه تهران، ۱۳۳۸ق، ص ص٦۴ و ٦٨.

غیره از نواحی قهستان و غور و غرجستان و مرو تا چهار سال غله میاآوردند و بر گرسنه گان و ناتوانان بخش میکردند.[۲]

یکی از عیاران بنام سیستانی در هرات در اواخر قرن هفتم و ربع اول قرن هشتم هجری قمری(معاصر ملک فخرالدین کرت)، شخصی بود بنام یار احمد که حدود دو صد نفر عیار در شهر هرات او را فرمانبرداری میکردند.

مولف روضات الجنات در مورد او مینویسد: ((در روزگاریکه شهر هرات توسط بو جای مغولی بحکم الجایتو محاصره شده بود و جمال الدین محمد((سام)) از شهر بسختی دفاع مینمود و در چندین جنگ هراتیان قوای بوجای مغولی را شکست داده بودند(مقارن این حال شخصی بود در هرات، سیستانی الاصل و در غایت جرات و جلادت(پهلوان یار احمد) نام، در کشتی گیری و تیر اندازی بحدی که بزور بازو می توان دست در شاخ فیل کردی و به نوک پیکان جان ستان، در شبتار خال از رخ زنگی بر بودی ... و به سبب دلاوری و هنرمندی پیش ملک فخرالدین راه قرب یافته بود و در معظمات امور و مهمات شروع کردی و به حسن تدبیر به نوعی که پسندیده خاطر ملک بودی، بپرداختی.) و قریب دو صد تن از عیاران و مبارزان هرات تابع و منقاد او بودند)).

او به قصد برانداختن جمال الدین محمد((سام)) بر خاست ولی در اثر خیانت دوست ناجوانمردش((تیرگر)) دستگیر و بقتل رسانده شد.

بقایای این گروه با تمام بیرحمی های مغول و خشم مرگ زای تیمور در برخورد با آنها، بشکل دیگر و کوچکتری در افغانستان و ایران و ماورالنهر بزنده گی شان ادامه دادند.

این فرقه وقتیکه در افغانستان پیداشد، نام عیار بخود گرفت و نظر به شرایط اجتماعی، به شکل سیاسی در آمده و علیه سلطه خارجی و فشار طبقه ملاک و دولت در مبارزه شدند.

هزاران نفر از اینها در زیر امر روئسا و سرهنگان خویش، در هنگامه های سیاسی و انقلابی شرکت کردند و از یغمای دارایی کاروانها و متمولین دریغ نورزیدند. کار نامهٔ های عیاران- افغانستان غربی در سیستان از همه مشهورتر است، تا جاییکه یعقوب لیث صفاری، موئسس دولت صفاری افغانستان، خود از زمره عیاران بود.[۱]

از کار نامه های عیاران افغانستان شمالی در عهد ابو مسلم خراسانی، نه اینکه اسطوره ها حکایت دارند بلکه از فعالیت آنان- تاریخ نیز یاد آور میشود. اینها در برابر استیلای عرب اموی و عباسی و فشار دولت طاهری و هم در برابر هجوم چنگیز، تیمور و انگریز مبارزات قهرنانه ای انجام داده اند.

بنا به قول مرحوم غبار، از مشاهیر روئسای عیاران سیستان در قرن هشتم ابوالعریان و در قرن نهم میلادی، بر علاوه صفاریان، درهم بن نصر، قاصد بن عمر، محمد بن هرمز و زنگالود، و در قرن دهم احمد نیا و در قرن یازدهم امیر بوجعفر ناصر، احمد بن طاهر، اسحاق کاژبن و شنگیان، لیث نوری و ابو محمد منصور و غیره است.

اینها بعدا" در کابل بنام کاکه ها تا قرن بیست میلادی عمر نمودند.

---

[۲] همان اثر، ص ص۷۸و ۷۹. و مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۷۹.

[۱] افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۹۰.

دوست بچه آذر، بچه بهایی، پیرو بچه ادی، کاکه طلا، کاکه نقره، کاکه شکور، کاکه حسین، کاکه هاشم برنج فروش[*]، میرزا عبدالعزیز لنگر زمین، صوفی غنی نسواری و غیره از مشاهیر این فرقه در قرن نزدهم و بیستم در کابل به شمار میروند.
کاکه های کابل در پائین چوک، شور بازار، مراد خانی و چنداول حلقه های جدا گانه و رولسای علیحدهء داشتند.
بعضاً به جنگ تن به تن با اسلحه میپرداختند و از مجروح خود بدوایر دولتی اطلاع نمیکردند و آنرا عارمی پنداشتند.
کاکه ایکه از شاگردان یک حلقه میخواست عملاً بحیث کاکه معرفی گردد، دستار مخصوص با شف دراز تا زانو می بست و پیزار را پت میکرد.
آنگاه به تنهایی شهر را یک دوره میزد و از برابر حلقه های کاکه های سایر نواحی، که بعضاً در دکانها و بعضاً در پهلوی دروازه های مخصوص می نشستند، عبور میکرد، اگر بالای وی از طرف کدام کاکه دیگر صدا میشد در واقعیت معنی دعوت به مقابله و جنگ را داشت و مبارزه بین آنها شروع میشد و مردم تماشا میکردند. در صورت پیروزی و سلامت ماندن، این کاکه با غرور خاص میگذشت و به حلقه خود میرسید. آنگاه به او تبریک میگفتند و کاکه شناخته میشد.
در صورت مغلوبیت و فرار یا مجروح شدن و کشته شدن، دیگراین شخص نمیتوانست جزء کاکه ها بحساب آید.
داوطلب کاکه گی مجبور به سپری کردن امتحان و شاگردی طولانی استاد ماهر بود، یکی از این امتحانات انجام خدمات مشکل و گشت و گزار شبانه در قبرستانها و کوهها وسفر های دور نجات دادن ناتوانی از مخمصهٔ جانی یا مالی بود. کاکه ها همدیگر شانرا در مکالمه((شیر بچه)) خطاب میکردند و بعضاً برای نشاندادن مقاوم پای برهنه [*] خود را مثل اسپ نعل میزدند.
اینها را در قندهار بنام((شگه حگوان)) یعنی جوان خوب و شایسته و در ولایات شمال بنام (الوفته) یاد میکردند و شاید هم در شهر های دیگر- بنامهای دیگر یاد شده باشند که تاکنون آثاری از آنها بنظر نرسیده است.
این مردم پهلوانی، ورزش، چوب بازی، آب بازی و پیاده روی می آموختند- سیلاوه و پیش قبض، تفنگچه و قرابینه با خود میبرداشتند.
اینها عموماً مسلح گشت و گزار می کردند و راه رفتن مخصوص و خرامان داشتند. لباس پاک میپوشیدند، راستی و پاک بازی، وفا به فهد و دستگیری از ناتوانان را شعار میدادند.
اینها از ممر کسب و کار ارتزاق مینمودند و پا بند ننگ و نام بودند. در زحمات صابر و در حفظ اسرار جاهد بوذند.

---

[*] این اشخاص در جریان مقاومت ملی علیه نخستین هجوم استعمار انگلیس بر افغانستان، در قرن نزده(۱۸۳۹م) در زمره گروهی قهرمانانی قرار داشتند، که قیام را رهبری می کردند.
[*] از اینکه اینها خود را پا برهنه نعل میزدند و راه میرفتندشاید، از همین جهت در قندهار بنام(پالوچ) یاد میشدند.(نویسنده).

آنها جواد بوده و هم از کشتن مخالفین مضایقه نداشتند. رویهمرفته با مردم بینوا و در مانده همدرد و مجتنب از اقویا و توانگران بودند[1]
در اواخر کاکه گی هم در کابل مبتذل شده و اشخاص غیر متقی رسم کاکه گی در پیش گرفتند چنانچه م. غ. غبار مینویسد: ((لباس و کردار و اطوار شان از مردم عادی فرق داشت، مگر اکثر محاسن مسلک عیاری را فراموش کرده، جزو اوباش در آمده اند.)) همچنان ایشان خود را در خدمت امرا و متنفذین گذاشتند، در اواخر قرن بیستم میلادی بکلی از بین رفتند.[2]
بنا بگفته مولف احیاالملوک در قرن دهم و یازدهم هجری قمری طبقات و اقشار زیر در سیستان وجود داشتند چون: شاهان، امیران منشیان ، نقیبان، میرزایان، میران، شبگردان، خواجه گان، باداران، کلانتران، شعبده بازان، حقه بازان، تیغ بازان، طاس بازان- کشتی گیران، پهلوانان شاهنامه خوانان، منجمان، هنرمندان، خوش نویسان، موسیقی نوازان، شاعران)، قصه خوانان، تیر گران، شیخان، سرخیلان، رئیسان،- سادات، لولیان(زنان رقاصه و فاحشه)، معرکه آرایان و از همه نامدار تر ملک ها و ملک الملوک ها (فیودالان بزرگ) و یاران (ظ: عیاران) و غیره[1]
بقول غبار این گروه عیاران در سایر ممالک اسلامی هم موجود بوده و فعالیت داشتند چنانچه در ممالک عربی‌اینها را (فتی) (Fiti)،در ترکیه(اخی) (Akhi)در ماورالنهر (غازی) Ghazi و در ایران جوانمردان مینامیدند.[2]
تا اینجا سخن بر سر عیاری و عیار پیشگی بود، حال ببینیم که یعقوب لیث چگونه شامل مسلک عیاری شد.
سال ۲۲۰ هجری- قمری از سال های تنگ و مشکل سیستان بود. قحطی و مرض وبا دست هم داده، محشری در سیستان بر پا کردند.
گروهی از مردم از گرسنگی وعدهء از اثر بیماری وبا مردند، برخی دیگر در و دیار شانرا ترک گفته بجا های دیگری که تصور میشد اندک تاء مینی برای زنده ماندن موجود است، مهاجرت کردند[3]
در همان سال لیث، پدر یعقوب هم دچار مشکلات اقتصادی شد و درآمد خود و پسرانش برای امرار حیات کفایت نمیکرد. لیث مجبور شد با پسرانش محل بود و باش شانرا((قرنین)) [4] ترک گفته به زرنج، پایتخت سیستان نقل مکان کند و به شغلش ادامه دهد. دکان لیث در بازار(باب غنجره ی زرنج) که مرکز پر جوش عیاران و جای رفت و آمد، جوانان پر خروش بود، واقع شده بود.

---

[1] افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۹۱.
[2] همانجا.
[1] احیاءالملوک، ص ۵۹۵، و مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۸۰.
[2] افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۹۱.
[3] بر تولد، تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی، ترجمه زهما، ص ۵۷ و ترکستان نامه،ج ا- از بار تولد، ص ۴۶۷.
[4]- عده یی از محققین بر آن اند که یعقوب صفار از قریه صفار بود- نه از نگاه شغل صفاری به این لقب مسمی شده است.

بگفته اعظم سیستانی(از قول زین الاخبار گردیزی) لیث که طبع بخشنده داشت، هر چه بدست میآورد، با عیاران میخورد.
پسران لیث هم چون بدسترخوان پدر خورده بودند، - روش پدر را تعقیب و تقلید میکردند. آنها بزودی در بین رفقای خود مردان برجسته و بارزی شدند و با شیوه سخاوت و جوانمردی و رفیق پروری، دوستان زیادی پیداکردند بخصوص یعقوب که هر آنچه بدست میآورد- صرف جوانان و جوانمردان مینمود.
وی توجه بیشتر اش را در پیداکردن دوستان حقیقی معطوف داشت و بقول قدما عمل کرد که گفته اند: قدم اول هر کار دوستی است، تا دوستی نباشد چگونه میتوان بکار پرداخت.
از اینرو بسیاری از موسسین نامور و بزرگان اجتماع و سرداران بزرگ و کسانیکه در سر سلسله ها قرار داشته اند، برای پیشرفت آرزو های شان از راه ازدیاد دوست و اتفاق دوستان خود وارد کار های بزرگ شده اند.[1]
از ینرو یعقوب لیث در بین همان همکاران خویش به جلب دوستان پرداخت و هر چه از کسب کوچک خویش بدست می آورد، خرج دوستان میکرد تا روزی توانست فرمانروایانی را که به امر خلیفه عباسی تاج و تخت را تصاحب شده بودند، از تخت پائین کشد.[2]
بقول گردیزی((یعقوب روز نیم درهم مزد داشت و سبب رشد او، آن شد که بدآنچه یافتی و داشتی، جوانمرد بودی و شغلی که بیفتادی، از میان همشغلان پیشرو او بودی.)) [3]
روح سرکش یعقوب با شغلش نمی خواند و چون دارای خیالات بلندی بود، از پای کورهء رویگری برخاست و در حلقه عیاران و جوانمردان درآمد.
بدینترتیب((یعقوب از رویگری به عیاری شد و از آنجا به دزدی افتاد و به راهداری و سپس سرهنگی یافت و خیل(گله اسپ و سواران) یافت.)) [4]
البته خیالاتیکه یعقوب به سر میپروراند ضرورت به پول زیاد داشت و پانزده درهم مزد ماهانهء رویگری، تکافوی این مخارج را نمیکرد ناچار بود که عیاران را برای راهداری و هدایت کاروانها و همچنین اخذ باج راهها به اطراف بفرستد و با شیوه عیاری از ثروتمندان شهر چیزی بگیرد.[*]

---

[1] مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۹۲.

[2] مجید یکتایی، هنر دوست یابی، اقبال، تهران: ۱۳۵۴ ص ص۴۲-۴۳.

[3] زین الاخبار، ص ص-١٦٠- ۱۷۰.

[4] همان اثر، ص ۱۱۸.

[*] نوع باجی بود که عیاران از قوافل در بدل بدرقه کاروان از دست برد سایر دزدان میگرفتند و کاروان را تا آخرین قسمت قلمرو خود بدرقه میکردند.
مولف مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی در پا ورقی صحفه ۵۳۸- ۵۳۹ درین مورد حکایت جالبی دارد که میخوانیم: ((کاروانیکه از بصره حرکت کرده بود به اصفهان رسیده و آهنگ سیستان دارد.
راه نا امن است و کاروانیان برای حفاظت کالا های خود یکی را نزد حاکم سیستان میفرستند تا کار گزار کسانی را برای همراهی و دنباله روی کاروان بفرستد. کار گزار پنجاه سوار برای بدرقه کاروان گسیل میدارد.

یعقوب بزودی در بین عیاران لیاقت خود را بروز داده و با ابراز شایستگی بحیث سر دسته گروه عیاران قرار گرفت و با گروه دیگریکه تحت رهبری مامایش کثیر بن رقاد یا(رفاق بگفته گردیزی و رقاق بقول اصطخری) که ظاهرا" در شهرک کش در هیرمند سفلی فعالیت داشت، یکجاشد.

در سال ۲۳۱و ۲۳۲ هـ ق گروه متحد یعقوب و کثیر مامایش با دسته های دیگری از عیاران سیستان چون گروه درهم بن نضر یکجا شده، صالح بن نضر بستی را در قیام بر ضد حاکم طاهری بست(احمدبن ابراهیم قوسی) کومک کردند و مردم بسیار با صالح یکجا شدند از سیستان و بست و یعقوب بن لیث و عیاران سیستان او را قوت کردند.[*]

این اولین باریست که از یعقوب لیث در زمره گروه عیاران سیستان در ضمن حوادثی که قبل از مرگ الواثق باالله خیلفه عباسی و قریب بوفات او رویداده، نام برده میشود.

چون مرگ الواثق باالله بروایت درست در ذی‌الحجه ۲۳۲ هـ ق صورت گرفته و تاریخ سیستان نیز این ادعا را تائید مینماید که بعد از تقرر طاهر بن عبدالله بامارت خراسان(۲۳۰ هـ ق) و قبل از خروج صالح بن نضر بر عامل طاهری، واقعات عدیده ی رویداده است که کم از کم یکسال یا زیاده بر آن را احتوامیکند.

بنا بر این به گمان غالب یا نزدیک به یقین گفته میتوانیم که فعالیت های سیاسی یعقوب بعد از ربیع الاول سنه ۲۳۰ هـ ق و یا پیش از ذی‌الحجه ۲۳۲ هـ ق آغاز شده است و این میرساند که یعقوب درینوقت صاحب نام و عنوان و قابل آن بوده که با صالح بن نضر کومک کند و اعمال او در تاریخ ثبت گردد[1]

در هر حال یعقوب بن لیث در سال های ۲۳۱ یا ۲۳۲ هـ ق به صحنه سیاست علنا" کشیده میشود و اولین گامش را بنفع صالح بن نضر بستی بر میدارد و این چنان قدرتی بود که، بست را در کف صالح گذاشت و ((کار صالح بن نضر به بست بزرگ شد و به سلاح و سپاه و

یعقوب از قضیه آگاه میشود رفقایش رامیخواند و دستور میدهد که یک یک ودو- دو به رباطیکه در سر راه است بروند و قبل از آنکه سربازان حاکم بآن رباط برسند آماده پذیرایی آنان شوند همه براه می افتند و یعقوب خود نیز چنین میکند سربازان میرسند و یعقوب و همراهان به خدمت آنان میپردازند.

چون شب فرا میرسد، سربازانیکه از راه دور آمده و خسته بودند، هر یک به

پس لباس و سلاح آنان را برداشته براسپ های سوار میشوند و بطرف قافله میتازند.

کاروان از دور پیدا میشود و عیاران به فرمان یعقوب فریاد میزنند: الحکم الل ولا حکم اله الله: کاروانیان از شنیدن این آوازکه رمز مخصوص خوارج بود، دست و دل باخته، منتظر پیش آمد میشوند.یعقوب بدون آنکهٔ بکسی آزار رساند، قافله سالار را میخواند و میگوید: هر که از پنجهزار دینار کم دارد- معاف است و کسانیکه از آن زیاد دارند پنج یک مال خود جداکنند و بما بدهند: کاروانیان به شنیدن این سخن خوشحال میشوند و مبلغ پنجهزار دینار به یعقوب میدهند.

یعقوب میگوید اکنون ما شما را آسوده به سیستان میرسائیم.

قافله براه می افتد و در سکوت شب به سیستان میرسد.)) (زنده گانی یعقوب لیث، ص ص۲۲- ۲۳، منتخب جوامع الحکایات عوفی، انتخاب مرحوم بهار، ص ۲۹.

[*] در بعضی منابع دیگر، اسم پدر صالح(نصر) نوشته شده ولی در تاریخ سیستان همه جا (نضر) آورده و مرحوم بهار کلمه نضر را بمعنی نرم و زیبا استعمال میکند.

[1] مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۲۵۳.

خزینه و مردان،[۴] و همه قوت سپاه او از یعقوب بن لیث و عیاران سیستان بود، و این ابتدای کار یعقوب بود.)[۰]
یعقوب با کارنامه های درخشان خویش مامای خود (کثیر) را تحت الشعاع قرار داده و از طرف صالح بستی بنا بر موفقیتی که بر حاکم بست و عمار خارجی در کش بدست آورده بود مقام سرهنگی شهر بست را یافت(۲۳۸ هـ ق) و بعد در نبرد های موفقیت آمیز سیستان بر ضد ابراهیم قوسی(۲۳۹هـ ق) شرکت جست و پس از پیروزی بنفع درهم بن نضر بحیث سپاه سالار لشکر سیستان تعیین شد.
نویسنده اثر شیر مرد سیستان در مورد اوضاع نا هنجار سیستان و استبداد دربار خلافت و عمال شان معلومات جالبی ارائه داشته و از مبارزات یعقوب عیار در برابر بیگانگان به نیکویی یاد آور میشود زیرا در مرکز سیستان(زرنج) سر و صدای بلند شده بود که طاهر حاکم دست نشانده خلیفه که بر این شهر فرمان میراند، به تحریک و مشوره((ابراهیم قوسی)) حکمران سیستان که خود از ثروتمندان و توانگران شهر بست است- افرادی را که(نظر به وضع نا هنجار اقتصادی) از دستور های خلیفه سر پیچی نموده و از پرداخت خراج و مالیات و جریمه خود داری میکردند به (ولید) فرستاده مخصوص خلیفه بغداد(المعتمد) معرفی کرده که وی تمام آنان را دستگیر- نموده به زندان گسیل میدارد.
خشم مردم نسبت به طاهر از این جهت تشدید میافت که طاهر برای خوش خدمتی خلیفه چنین اقدامات را بر ضد هموطنان خویش مرتکب میگردید، زیرا مردم از- ابراهیم قوسی چندان انتظار نداشتند که نسبت به آنها گذشت کرده و اغماض روا دارد به دلیل آنکه اصلا ابراهیم از نژاد تازیان و از مهاجرین شهر بصره بود که به همین علت کارگذاران دربار خلافت بغداد، وی را به اداره شهر بست مسلط ساخته و از این مدارک صاحب مال و ثروتی شده بود.[۱]
قدرت و نفوذ او بجای رسیده بود که نه تنها برای تحکیم موقعیت خویش مقدار زیادی از سپاه تربیت نموده بلکه گاه و بیگاه به کومک طاهر حاکم سیستان نیز میتاخت و هم در بست و اطراف آن هر نوع نغمه مخالفی را خاموش میگردانید.
ابراهیم در خارج از شهر قلعه مستحکمی برای خویش ایجاد کرده بود و قسمت اعظم ثروت های خویش را بدآنجا انتقال داده بود و نگهبانانی برای محافظت در داخل برجها، دژها و بارو های آنجا گماشته بود و از همانجا بو سیله جاسوسان و مامورین معتمد خویش از همه جا ها و کلیه جریانات شهر ها آگاهی می یافت.
بقول نویسنده((شیر مرد سیستان)) ابراهیم قوسی نه تنها مرد جاه طلب مغرور و حیله گر و عاشق مال، مقام و ثروت بود و حاضر بود دربنراه آنچه مورد نظرش واقع میگردید، همه اصول و قوانین انسانی و اخلاقی و وجدان را زیر پا نهد، بلکه وی صاحب قلب بسختی سنگ و سر شار از کینه توزی و انتقام بود وی بزای سرکوبی مخالفین در داخل یکی از زیر

[۴] همان اثر، همانجا.
[۰]درهم بن نضر- برادر صالح بستی نیست، بلکه نامبرده یکی از سرکرده گان عیاران- سیستان بود که قبل از یعقوب لیث- حکومت سیستان را داشت مرحوم علامه حبیبی از قول ابن خلکان اسم پدر درهم زعیم مطوعه را بجای((نضر)) حسین نوشته که بنظر نویسنده نیز همین نام دقیق معلوم میشود
[۱] ناصر نجمی، شیرمرد سیستان، چاپ اول، انتشار گوتنبرگ، تهران: سال ۱۳۷۳، ص ۷.

زمینی ها و یا سرداب های ظلمانی و وحشت زای قلعه خود، و سایل و ادوات هراس انگیزی را برای شکنجه و زجر ایجاد کرده بود و مخالفین را به آن زیر زمینی وحشت آوری مرگ زا میفرستاد.
وجود همین داستانهای هول آوری که از قساوت و بیرحمی ابراهیم و قلعه مخوف او انتشار داشت، موجب ترس و نگرانی عموم شده و این قلعه را بصورت شبح سهمگینی در نظر مجسم میساخت.
اغلب مردم شهر بست را کابوس چنین دردناک در میان گرفته بود و درپی این، شهر زرنج و سایر دیار سیستان و مردم آزادمنش، از ابراهیم بسختی مدافعه میکردند، تنها یکنفر بود که گاه و بیگاه با این مرد مقتدر دست و پنجه نرم میکرد ولی غالبا شکست خورده و مجروح از میدان کار زار وی بیرون میآمد.
این مرد صالح بن نصر بود و از متنفذین و محتشمین بست بشمار میرفت که نسبت به ابراهیم شدیدا خصومت میورزید.
صالح بمردم پریشان روزگار شهر بست کومک های موثر مینمود همین دستگیری ها، در شهر و پیرامون آن- محبوبیت فراوانی برایش ایجاد نموده، زمینه را برای اقدامات بعدی صالح آماده میگردانیدند و او که بزرگترین هدفش در هم شکستن اساس قدرت ابراهیم قوسی بود، منتظر ماند تا وقتیکه نیرو های کافی بدست آورده ضربات کاری را بر پیکر ابراهیم فرود آورد.
هنوز آه و فغان مردم بست از بیداد ابراهیم قوسی فرونه نشسته بود که ولید با جمعی از سپاهیان تازی وارد شهر شده و گفته میشد کسانی را که از اوامر خلیفه و طاهر کار گزار عامل او در سیستان، تمرد و سر پیچی کرده و یا باج و خراج و مالیه نپرداخته اند، دستگیر ساخته، روانه بغداد مینمودند، تا آنجا بزندان افگنده شوند.
مولف اثر شیر مرد سیستان مینویسد: ((درین موقع که غریو های جگر خراش اسیران- فضا را پر کرده بود، ناظران این صحنه های فاجعه آمیز که سعی میکردند- خشم و غضب خود را فرو نشانند، گاه و بیگاه حملات تند و هیجان آمیزی بر ماموران دولتی سرخ پوش غرق در سلاح میکردند)).
در میان همان مردمان عاصی و بجان آمده- جوانی بچشم میخورد با قدرت و نیروی اراده و همت خارق العاده، وقتی آن صحنه درد ناک را مشاهده کرده در حالیکه قبضه خنجرش را که به کمر بسته بود با غیظ و خشم سهمگین در مشت میفشرد .. ناگهان جنبش سخت کرده، حرکت ناگهانی بخود داد ولی نا گزیر به خویشتن داری پرداخت و صلاح خود را درین دید تا قدرت و نیروی بجنگ نیاورده- دست به هیچگونه اقدام مخاطره آمیزی، نزنند، و آن جوان دلاور، یعقوب فرزند رو یگرزادهء فقیر سیستان بود.[1]
هنگامیکه ولید با آن خشونت اسیران بست و سایر دیار های سیستان را از دروازه زابل بیرون برد، در روح سرکش یعقوب تحویل عمیقی به تلاطم در آمده و ویرا به گرفتن تصمیمات مهمی وادار کرد تا سیستان را از تسلط عمال خلیفه رهایی بخشد.

---

[1] شیرمرد سیستان، ص ص۱۲- ۱۳.

یعقوب برای رسیدن به هدف عالی خود یک راه را برگزیده بود و آنهم راهزنی و عیاری بود. « راهزنی بمنظور کسب مال و ثروت و امکانات مادی برای جمع آوری و تجهیز دوستان و دلاور مردان سیستان و به حرکت در آورن ایشان در راه نجات این سرزمین و قلع و قمع کردن بیگانگان» بود.

وی پس از مدتی اندیشه و تفکر چنین اندیشید که باید در راه این ارمان عالی که شرافت و زندگی عموم مردم سیستان بدان وابسته است، رهزنی کرد « اما بطور موقت و پس از بدست آوردن امکانات مادی لازم.

شرط اساسی درین کار چنین است که آئین جوانمردی و مردانگی را از دست ندهیم بر ضعفا و تهی دستان ترحم نماییم و مال و ثروت مندان و اقویا و قدرتمندان را مورد دستبرد قرار دهیم. آنهم با رعایت تمام اصول جوانمردی و عیاری[1]»

از دوره رهزنی، عیاری و عیارپیشگی این مرد پولادین داستانها گفته و پرداخته اند چنانچه ما نمونهء از کار نامه های عیاری و رهزنی وی را که بنا بر ضرورتی انجام میداد- درین جا از اثری بنام مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی‌در خراسان قرون وسطی بنقل از جوامع الحکایات نقل میکنیم: « آورده اند که یعقوب لیث در اول حال به عیاری و راهداری بیرون آمد و جوانان عیار پیشه برو جمع شدند، او را همت عالی بود وذردی که کردی بجهت حاجت کردی و در آن انصاف نگهداشتی».

چنانچه یعقوب قبل از اینکه به عمل رهزنی روی آورد، به یاران و عیاران خویش چنین گفت: «ما برای رسیدن به مقصود، با ثروتمندان، مالداران بزرگ و متمولان سرشناس- رو برو خواهیم شد و البته به هنگام دست بازیدن به اینکار حتی الامکان خون کسی را به زمین نخواهیم ریخت و اصول و آئین جوانمردی را که از دیر باز شعار ما بود، رعایت خواهیم کرد و وقتی به اندازه ضرورت از اموال بدست آمده و سایل و افزار جنگی تهیه کردیم، از مابقی آنها سهمی نیز به بینوایان و درمانده گان خواهیم داد.[2]

یعقوب و عیاران وی.اولین هدف رهزنی خود را ثروت و دارائی ادهم بن نصر پسر رافع والی سیستان قرار داده و مبارزه شان را از همین جا آغاز کردند، از کاخ بزرگ ادهم بن نصر، همان مرد ثروت مندی که بگفته یعقوب لیث: «.. مال و مکنتش از قیاس و حساب بیرون است و شهرت دارد که وی این همه ثروت را از راه نا مشروع و از طریق اعمال ظلم و تعدی و جنایت بدست آورده است و خون بیچارگان و در مانده گان زابل و بست و شهر های دیگر سیستان را قطره قطره زالو وار مکیده است، او اولین هدف در صحنه کار زار میباشد»[*]

روی این ملحوظ عده ی از عیاران بخاطر این هدف شبهنگام از طریق نقبی زیر باروی کاخ وارد قصر شدند و تمام نقدینه و جواهرات گرانبها را جمع آوری نموده_ خواستند آنها را به بیرون نقب در میان جنگلزار ها و نیستانها ببرند و در مکانهای دور از دستر س دیگران پنهان نمایند، ولی در همین هنگام به حادثه عجیب و غریب مواجه میشوند، بدین گونه: «در این

---

[1] همان اثر، ص ص ۲۱- ۲۲.

[2] ۱همان اثر، ص ۲۵.

[*] در سایر منابع بجای ادهم بن نصر پسر رافع والی سیستان، ابراهیم بن حضین تذکر- یافته است

هنگام که جواهرات تدریجا از نقب بیرون برده میشد، ناگهان یکی از عیاران در حالیکه شی درخشنده و تا بناکی بدست گرفته بود- با خوشحالی فریاد کرد! لیث یک قطعه الماس بزرگ پیدا کردم. به صدای او عیاران دیگر و یعقوب و برادرانش بطرف او شتاب گرفتند.. یعقوب آن شی در خشان را از دست عیار گرفته و در مقابل حیرت و تعجب پدرش (لیث پدر یعقوب نیز در دسته عیاران پسرش شامل بوده و عیاران را رهبری میکرد.) و حاضران آنرا بطرف دهن خود برده و با زبان خویش چند بار مزه کرد، آنگاه گفت :. برادران، :- پدر! وای عیاران! آگاه باشید که این قطعهء شفاف یک تکه نمک متبلوراست)).

یعقوب بیدرنگ فریاد کرد:((پدر! برادران وای عیاران جوانمرد،! من حالا نمک این مرد را چشیدم و حق نمک خوردن کسی نزد ما بسیارمحترم. است. وقتی ما نمک کسی را خوردیم دیگر حق دست برد زدن اموالش از ما سلب میشود.

چون این عمل خلاف مروت، مردانگی و جوان مردی و انصاف است . این امر بزرگترین شعار ما را تشکیل میدهد. بیایید . از کاخ ادهم دور شویم.))[1]

و به این ترتیب یعقوب و عیاران بپاس خوردن نمک ادهم، تمام آن ثروتها و جواهرات فوق العاده را که در راه بدست آوردن آنها مصایب فوق العادهء را متحمل شده بودند، همانجا در کنار نقب گذاشته و از کاخ بیرون شدند فردای آن روز خزانه دار متوجه شد که خزانه دستبرد یافته ولی چیزی از آن برده نشده، به امر والی در شهر منادی کردند که ((۰۰۰ هر که چنین کرده ایمن است، خود را نمایان کند و به ملازمت بشتابد))[2]

لیث پدر یعقوب بدون آنکه یعقوب و عیاران را در جریان بگزارد برای اینکه مبادا حاکم سیستان بحکم سوءظن ماموران را به منظور دستگیری یعقوب و فرزندانش به خانه او گسیل دارد، خود روانه بار گاه ادهم بن نصر گردیده وخود را متهم بدزدی جواهرات معرفی نمود.

او ضمن حرکت به کاخ ادهم به یعقوب و سایر فرزندانش- سفارش نموده بود که به اتفاق عیاران، شهر زرنج را ترک گفته و به کوهستان((پلنگان)) Palangan بروند تا با استقرار در آن کوه و ساختن و پرداختن چند پایگاه، رهزنی کاروانها را آغاز کرده تا ضمن این کار از تعقیب ماء موران در امان بمانند.

وقتی لیث وارد کاخ ادهم شد و خود را سرقت کننده ان جواهرات معرفی نمود،۰۰۰ والی سیستان که از این عمل رویگر و فرزندانش بخشم در آمده بود، فریاد کشید:

((اگر تو ای پیر مرد رویگر بچنین جسارتی دست زده ای ! ۰۰۰ چرا از بردن آن همه جواهرات گران بها که میتوانست تو و فرزندانت را یک عمر خوشبخت گرداند خود داری نموده ای !)).

لیث با کمال مردانگی و غرور جواب داد: ((یک قطعه نمک، جواهرات تو را از گزند ما در امان داشت ۰۰۰ پسرم یعقوب نمک متبلور شدهء را که عیاران تصور میکردند- قطعه الماس بزرگی است- بدهان برده آنرا چشید و وقتی در یافت که آن شی الماس نیست بلکه یک تکه نمک است چون نمک ترا خورده بود فورا" به همراهان خود دستور دادکه: ((شرط

---

[1] تاریخ سیستان، ص ۵۳٦.

[2] همان اثر، ص ۵۳۷.

مردانگی نیست اموال شخصی را که نمکش را خورده ایم به یغما ببریم، پس جواهرات را همانجا گذاشتیم و رفتیم...))[1]

ادهم از این گفته ها- هر لحظه به خشمش افزوده میشد و هرگز انتظار چنین گستاخی را نداشت، گفت: ((... شما ها باید خیلی آدم های احمقی باشید که قصد ستیز و مبارزه با امثال من و دیگر عمال خلیفه را داشته باشید ... حالا تو نخستین شکار من خواهی بود که با عذاب و زجر بسیار کشته خواهی شد و نوبت فرزندانت هم بزودی خواهد رسید))

بعدا" والی سیستان بر خلاف وعدهء امانی که داده بود دستور داد، آن پیر سالخورده(لیث پدر یعقوب) را در میدان بزرگ شهر زرنج گردن بزنند. متعاقب کشته شدن لیث رویگر، ماموران گرفتاری، بخانه وی یورش برده تا فرزندان او را دستگیر گردانند ولی آنها مدتی پیش به اتفاق سایر عیاران به کوه پلنگان پناه برده و سرگرم ساختن قرارگاه ها و کمین گاه های بودند، تا بهدف بزرگ شان که آزادی سر زمین سیستان بود- نایل گردند.

یعقوب پس از آنکه در اکثر گزرگاهها و تنگه هاییکه محل تردد و عبور کاروانهای بود که بشهر های مختلف سیستان کالا ها و اجناس و ضروریات زندگی و یا زینتی حمل میکردند، تصمیم گرفت به کومک عیاران با تجربه و ورزیده خود از ادهم بن نضر به گفته خودش((آن حاکم رزیل نامرد که پدرش لیث را در کمال نا جوانمردی بقتل رسانیده بود، انتقام هول ناکی بگیرد)) [2]

پس خود به تنهایی تصمیم به رو بروْ شدن با ادهم را گرفت و بر آن شد که به کومک عدهء از عیاران با تجربه و آزموده شده خویش به شمول سر با تک Sar batak و صابر Saber که در معرکه های کار زار خیابانی و در نبرد با ماموران دولتی دلاوری های درخشانی از خود بجا گذاشته بودند، به کاخ ادهم والی سیستان حمله ور شوند.

یعقوب برای اجرای این ماموریت میهنی با اتفاق عده ای از با تجربه ترین عیاران خود که پیشاپیش ایشان سر باتک در حرکت بود شبهنگام بسوی کاخ ادهم براه افتیده و بعدا به امر یعقوب- عیاران تنابهای قلاب را بکار انداخته و آنها را پس از تلاش مختصری به پشت کنگره ها استوار ساختند.

متعاقب این اقدام یعقوب و بدنبال وی سر با تک و حنان و دیگر عیاران چیره دست از تناب ها صعود کرده خود را بروی کنگره ها رسانیدند.

یعقوب و عیاران دیگر راه را برای ورود به کاخ باز گشایی کرده، وارد محوطه قصر شدند و آنگاه بطور دسته جمعی بطرف جایگاه ادهم یورش بردند ادهم که دیگر به تلخی دریافته بود تباهی و نابودیش قطعی است با لحن تزرع آمیزی گفت: ((از ریختن خون من در گزر و در عوض آنچه جواهرات و مکنت در کاخ من است، دو دستی تقدیمت میدارم)).

یعقوب بدون آنکه این جمله تاء ثیری در وی نماید پاسخ داد:

(چند شب گذشته کلیهء این جواهرات که بخون مظلومان و در مانده گان سیستان آغشته است، در چنگ من بود، ولی من بحکم مردانگی و جوانمردی و بلند نظری آنهارا بتو برگردانیدم.

---

[1] شیرمرد سیستان، ص ص ۳۹-۴۰

[2] ناصر نجمی، شیر مرد سیستان، ص ص ۵۳ و ۵۴

حال قصد آنرا داری که با این وعده ها مرا از انتقامیکه سزاوار آن هستی باز داري!»[1]
پس تیغ را به گردن ادهم نزدیک کرده و با یک ضربت آنرا بحلقوم او فرو برد و این آخرین لحظه ی زندگی ادهم بن نصر والی سیستان، دست نشانده خلیفه عباسی بود که بچنین سر نوشتی دچار آمد.
چنانچه قبلا یاد آوری شد، یعقوب و عیاران او برای بر آورده شدن اهداف سیاسی شان راهزنی و چپاول کاروانها را در پیش گرفته و برای پیش برد امور، تنگه پلنگان را مامن خوبی برای شان انتخاب نمودند چنانچه یعقوب در نخستین سخنرانیش بعد از مسکن گزین شدن درین کوه، برای عیارانش چنین گفت: « دوستان! تنگه پلنگان از این پس قرارگاه و بلکه مامن همیشگی و اصلی ما خواهد بود، شما باید در حین کشمکش ها و ما جرا های مخاطره آمیزی- ۰۰۰ ثابت نمائید که در حمله و یورش مردانه و جسو رانه خود- همان نیرو و قدرت جهش پلنگان را دارا هستید و هنگام در هم شکستن و دریدن دشمنان سیستان که باید گفت خشم کشور مان نیز میباشد- قلب شیران را در سینه دارید:۰۰ بی آنکه بکسی از کاروانیان آسیب و یا صدمهء وارد نماییم، اموال آنها را بتاراج میبریم تا دوستان و یاران خود را برای کار های درخشان آینده آماده سازیم، ولی شما نباید فراموش کنید که در آئین و رسوم ما و کلیه کسانیکه در صف عیاران وارد خواهند شد ۰۰۰ رعایت اصول جوانمردی و مردانگی و بزرگواری و رعایت حال زنان و کودکان و ضعیفان و در مانده گان از ضروریات و وظایف اولیه است۰۰۰ بدا بحال کسیکه خدای نخواسته از آئین مقدس تخلف نماید، آنوقت نباید از من انتظار گذشت و کمترین ترحمی را داشته باشید۰۰۰»[1]
خالی از مفاد نخواهد بود که در ینجا یکی از نمونه های جوانمردی یعقوب را در هنگام تاراج نمودن کاروانیکه روانه شهر بست بود- بیان نماییم: در حالیکه انعکاس صدا های رعد آسای عیاران، در مغاره کوه پلنگان میپیچید و از آنجا در تنگه طنین انداز شده بود- کاروان محتشمین بست در طلیعه فجر آهسته راهش را در درازای تنگه بسوی مغاره میپیمود و بجاییکه عیاران موضع گرفته بودند، نزدیک میشد۰۰ بروی غالب شتران مال تجارهء گرانبها که متعلق به تجار و بازرگانان شهر بست بوده دیده میشد و بر دوش اشتران نیز صندوقهای سرشار از پول و جواهرات و ظروف قیمتی و سایر اجناس نفیس قرار گرفته بود.
نیزه داران ابراهیم قوسی به امر وی و بخواهش صاحبان مال تجاره ها حفاظت از اموال و متعلقات ابراهیم را بعهده گرفته بودند و محافظین دیگر را نیز کاروانیان استخدام کرده، همه به نسبت کالا ها و مقدار و ارزش آنها این جمعیت را به نگهبانی گماشته بودند.
با این کاروان جمعی از تجار و ثروت مندان نیز با خانواده های خود همراهی میکردند که در بین شان دوستان و وابستگان دور و نزدیک ابراهیم قوسی از زن و مرد، خدمه و گماشتگان و کار پردازان او نیز دیده میشدند: این عده و زنان دیگر در هودج های زیبای (کجاوه هاییکه به شتر حمل میشوند) که داخل آنها را بستر ها و جایگاههای راحتی ترتیب داده بودند، قرار داشتند.[2]

---

[1] همان اثر. ص ۵۴
[1] همان اثر. ص، ۵۵
[2] شیر مرد سیستان.ص ۵۸

در میان این جماعت سلیمان بازرگان نیز همراه با دو دختر دوست داشتنی اش رخسانه (Rakhsana)و گلچهره (Gulchehrah) نیز دیده میشد رخسانه فقط ۱۶ بهار زندگی دیده بود در حالیکه گلچهره تازه قدم به پانزدهمین مرحله زنده گی گذاشته- بود که سلیمان آنها را در بین هودج قرار داده بودند.
کاروان با آهستگی ولی با طنطنه و غرور به گردنه پلنگان نزدیک میشد که ناگهان هیکل مرد نقاب پوش(یعقوب لیث) بر بالای تخته سنگ بزرگی ظاهر شده و با یک چشم بهمزدن در حالیکه شمشیر اخته اش در نور ضعیف آفتاب برق خفیفی داشت خود را بر روی قافله سالار افگنده، او را از اسپش سرنگون ساخت و به تعقیب وی عیاران دیگر بر قافله ریختند.عدهء زیادی از نیزه داران و سواران اجیر و محافظین مسلح در همان چند لحظه، بی آنکه بتوانند از اسحله خود استفاده کند با چند ضربت خنجر و شمشیر از پا در آمده بر روی زمین غلطیدند.
این صحنه نیمه جنگی بیش از نیم ساعت بطول نه انجامید و آخرین نفرات نیزه داران و محافظین مسلح که دیگر مقاومت را بیهوده میدانند، نیزه ها و شمشیر ها را بزمین افگنده، تسلیم شدند سر دسته عیاران فرمان داد هر چه زود تر اموال و ثروت های معتابه ابراهیم و بازرگانان عمده را بوسیله اشتران به مغاره حمل کنند و خود به اتفاق برادران و چند تن از عیاران دیگر به بازدید غنایم پرداخت
عدهء دیگر از یاران خود را مامور نموده که اجساد کشته شده گان و مقتولین را بخاک بسپارند.عیاران درین حمله پنج تن را از دست داده بودند و مجروحین طرفین در مغاره بوسیله عیاران معالجه شدند.
درین ضمن ابراهیم قوسی توانگر و ثروتمند بزرگ شهر بست در قلعه معروف به (شار ستان)) (Sharestan) با غرور و اطمینان در جایگاه مخصوصی که تمام آنرا به شیوه و سبک قصر خلفای عباسی بغداد ساخته و آراسته بود، نشسته با روح آشفته و نگران به گزارش های ناگواری که مامور مخصوص او از شهر بست و دیگر نقاط نزدیک آن برای وی آورده بود،(در مورد قضیه غارت شدن کاروان و قیام عشان و غیره) گوش میداد. در یکی از گزارشها چنین تذکر بعمل آمده بود: ((۰۰۰ در شهر های بست و سیستان و چند شهر دیگر بعد از به قتل رسیدن ادهم- مردم با خشونت و عصبانیت خشم آلودی به دعوت عشان،، چندین نفر از کارگزاران شما و طاهر حاکم کل سیستان را به وضع فجیع به قتل رسانیده جنازه های آن ها را در گزرگاههای عمومی و خیابانها و بازار ها و میدان های وسیع به چوب ها آویخته اند و به روی سر جنازه ها عبارت (این است سزای ظالمین و دست نشانده گان بیگانه!) را بروی کاغذ نبشته در برابر دیده مردم قرار داده اند.[1]قرار یکه جاسوسان اطلاع داده اند آنها قصد دارند که بروز معین بخانه ماموران مسلح شما و کلیه کارگزاران حکومتی یورش برده به اشاره آن دو نفر(عشان- نصر) که فتنه گران بسیار جسور و گستاخ میباشند- سر های آنها را از چوب ها بزیر آورده و در حالیکه آنها را به نوک نیزه نصب میکنند، عشان و نصر را به فرمان روایی شان برگزیدند.[2]

---

[1] شیر مرد سیستان، ص ص ۷۲-۷۳

[2] همان اثر، ص ۷۴

ابراهیم قوسی با شنیدن این سخنان در حالیکه از فشار هیجان و خشم بروی زانوان خود استواری را از دست داده- سلیمان بن بشیر سردار مورد اعتمادش را نزد خود خواسته افزود: «سلیمان! ... تو در چند نقطه با دشمنان ما باید مقابله کنی.
در شهر بست عشان و برادرش نصر مستقیما بر روی ما شمشیر کشیده اند و تو باید ابتدای امر برای سر کوبی آنها به حرکت در آیی و وقتی کانون این قیام جهنمی را که در بست دامن گسترده است منهدم ساختی، آنوقت از شهر خارج خواهی شد و در تنگه پلنگان با دشمن و خصم اصلی و بسیار خطرناک مان، که همان یعقوب رویگرزاده ی سیستانی و مردی است فوق العاده شجاع، زیرک ... رو برو خواهی شد.
او کار جسارت، گستاخی و تهور و بی باکی را بجای رسانید، که اکثر عیاران سیستان را به گرد خود جمع آورده و در نخستین اقدام خود که از عهده شیر مرد ترین مردان این سر زمین نیز چنین کاری به منصه ظهور نمیرسد- به کاخ ادهم بن نصر حمله برده و فرمانروای پر اقتدار ما را هلاک گردانیده است.
یعقوب خصم فوق العاده خطرناکی است که نمیتوان او و قدرتی را که بدست آورده، کم اهمیت دانست ... یعقوب نه تنها در میان مردم سیستان و دیگر شهر ها محبوبیتی زیادی بدست آورده، بلکه در بین سپاهیان ما با حرکات تهور آمیزی خویش رعب و خوف شگفت آوری ایجاد کرده است.» [1]
روز های سخت تابستانی بود، باد های موسمی با نعره های وحشیانهء باین شهر و پیرامون آن حمله ور شده و هر بار که هجوم میآوردند مانندە آتشفشان با خشم و خروش از دهان خود آتش و ریگ و سنگریزه میریختند. شهر بست از دو جهت وضع غیر عادی یافته بود، از یکسو حملات مکرر و مداوم باد های مخوف و از سوی دیگر جنب و جوش و کوشش های دلیرانه مردم برای جنگ و کار زاریکه عشان بن نصر و برادرش صالح با دشمنان آغاز کرده بودند.
عشان باتفاق برادرش پس از چند تعرض شهر بست را از دست عمال ابراهیم قوسی خارج ساخته و امور آنرا خود و یارانش بدست گرفته بودند.
آنها زمانیکه شنیدند ابراهیم قوسی، سلیمان بن بشیر را با نیرو های قهار برای سرکوبی آنها فرستاده، همه یکدل و یک جان به کومک اهالی شهر در مقابل دشمن بپا خاستند.
در خلال چندین ساعت نبرد وحشیانه، عدهء زیادی از نیرو های هر دو طرف بخاک هلاک افتادند ولی با همه پا فشاری و دلاوری ایکه عشان و طرفدارانش از خود ظاهر میساختند، به نسبت عدم وجود توازن در قوا، شکست نصیب قوای عشان شد.
عشان کشته شد و سرش را بدستور سلیمان بن بشیر از تنه جدا و بدروازه شهر آویختند. قوای سلیمان بدون آنکه متوجه تلفات خود شده باشند، داخل شهر شدند.
صالح و عدهء از نزدیگان وی از مقابل مهاجمین فرار و به خارج شهر رفتند.
طوریکه قبلا متذکر شدیم در هشت فرسنگی شهر بست بنای عظیم و با هیبتی بود که چشم انداز آن از راه دور به قلعه بزرگ و کوه پیکری میماند. برای ورود به عمارت باید از

---

[1] شیر مرد سیستان، ص ۷۴.

راهروی نیمه تاریکی که معمولاً یکنفر نگهبان در مدخل آن قرار گرفته، عبور نمود تا به تالار وسیعی که محل پذیرایی و مخصوص واردین و مهمانان بود، داخل گردید.
این بنای با شکوه و عظیم« کلوک» (Klok) گفته میشد و متعلق به عبدالله قاسم یکی از مردان آزادمنش و نیکسیرت سیستان و از ثروتمندان خیر خواه و عادل سیستان محسوب میشد.
چون عبدالله قاسم که در سراسر سیستان نفوذ و اعتباری کافی بهمرسانیده بود، کینه و نفرت عمیقی از ابراهیم قوسی و بیگانگان در دل داشت، از این جهت تصمیم گرفت بین آنعده اشخاصیکه بخاطر نابودی ابراهیم قوسی و عمال آن هدف و مقصود مشترکی دارند، وحدت و یگانگی به وجود آورد و در تعقیب این خیالات از یعقوب و برادران او و صالح بن نصر که پس از کشته شدن برادرش عشان در آتش انتقام و دشمنی میسوخت، دعوت نمود که برای مبارزه با ابراهیم و طاهر در کلوک (منزل شخصی اش) گرد آیند و نقشه های جنگی شان را درین محل مطمئن طرح کنند تا با تمرکز نیرو های خود حمله سخت و شکنندهٔ را علیه دشمنان مشترک شان آغاز نمایند.
مذاکرات بین طرفداران یعقوب و صالح در کلوک آغاز و فیصله بعمل آمد تا حمله مشترکی به قلعه شارستان (شهربست) صورت گیرد که عمرو لیث برادر یعقوب و درهم بن نصر برادر صالح با طرفدارانشان داو طلب این ماموریت شدند.
آنان بعد از مدتی شهر بست را بدست آورده عدهٔ زیادی از لشکریان ابراهیم قوسی را بقتل رسانیدند.
ابراهیم که بخوبی درک کرده. بود صالح و یعقوب با یکدیگر طرح اتحاد ریخته و پس از تسخیر شهر بست به قلعه شارستان یورش خواهند برد. با سرعت فرمان داد که مردان جنگ آور و سپاهیان کار آمد بشتاب در داخل دژ ها و برج ها وسایل جنگ را آماده ساخته، منتظر رسیدن دشمن باشند و به دنبال آن عدهٔ را مامور ساخت که از قلعه خارج شده رود خانه شارسان را که در درهٔ به همین نام در زیر پای قلعه جریان داشت به اراضی دور و بر قلعه بر گردانند تا با استفاده از سستی و رخوت خاک، صحرای وسیع اطراف شهرستان را به صورت باتلاق پر گل و لای در آورده دشمنان را در میان آن از پای بیاندازند.
نقشه جنگی و دفاعی ابراهیم چنین بود که تیر اندازان ماهر و چالاک وظیفه داشتند هنگامیکه دشمن وارد اراضی پر گل و لای شد از درون برج ها و دیوار ها آنها را زیر تیر و فلاخن بگیرند و از سوی دیگر سواران ورزیده او نیز باید عقب درختان خارج قلعه موضع بگیرند، همینکه دشمن در میان باتلاق بستوه آمد، خواست فرار نماید، یورش شدید خود را علیه آنها آغاز و بدون آنکه مجال نفس کشیدن و بخود آمدن به آنها بدهند، از چند سو سپاهیان خصم را در میان بگیرند و با ضربات شمشیر و گرز از فرار شان جلوگیری نمایند و به تلافی کشتار هول ناکی که در میان سپاه او در شهر بست بعمل آمده، همهٔ آنها را تا آخرین نفر از دم شمشیر بگذرانند.
ابراهیم در حالیکه قبضه شمشیر را در میان شصت میفشرد، ناگهان گرد و غبار مبهمی در افق آشکار گشت.
دشمنان نزدیک میشدند و علمها و بیرقهای مخصوص شان کاملاً محسوس بود.

صالح بن نضر و در کنارش برادرش درهم و کمی آنطرف تر عمرو و علی برادران یعقوب با جمعی کثیری از عیاران پیش میآمدند.
چشمان تیز بین ابراهیم هر طرف در جستجوی یعقوب و عیاران مخصوص او بودند، ولی چون آنها را دیده نتوانست، بر تشویش و نگرانی وی هر لحظه افزون میشد. او که از چالاکی، مهارت و ابتکار شگفت آمیز جنگی یعقوب به شدت بیمناک بود، از ندیدن او در صفوف مهاجمین دست خوش هراس و وحشت عجیبی شده، سراسر وجودش را لرزه گرفت.
سپاهیان صالح و برادران یعقوب به میان اراضی باتلاق رسیده و ناگهان آنها را مشکلات و مخاطرات در میان گرفت.
ابراهیم درین هنگام فوراً فرمان حمله صادر نمود.
تیر ها در میان صدا ها و فریاد ها بطرف مهاجمین رها میشدند.
عمرو و علی و تمام عیاران بدون آنکه دل به دست یا سر بسپارند، در میان انبوه گل و باتلاق بدفاع و پایمردی پرداخته آنها در حالیکه به دسته های پنج و شش نفری تقسیم شده بودند، سپر ها را بر سر گرفته و با ابتکار بی مانندی، زانو ها را بر زمین عمود ساخته به نوبت به تیر اندازی میپرداختند.
در حالیکه صالح فرمانی خطاب به سواران و لشکریان پیاده که عقب سواران قرار داشتند، صادر نمود تا متقابلا بر قوای ابراهیم شروع به تیر اندازی نمایند.
در همین موقع به فرمان ابراهیم در های بزرگ قلعه باز شد و از میان آن سواران با شمشیر های عریان خارج شده به صفوف مهاجمینیکه در سخترین شرایط و دشواری های بی مانندی دفاع میکردند، یورش بردند.
این حمله مشکلات و دشواریهای لشکریان صالح و عیاران را صد چندان ساخت.
صالح احساس میکرد که دیگر آخرین نیرو ها و رمق او را گل و لای میربایند و از طرف دیگر نیرو های جان شگاف و شمشیر های بی امان سواران دشمن او و سپاهیانش را به ستوه آورده بودند.
او فکر میکرد این گل و لای و این باتلاق های جهنمی گورستان دایمی او و سپاهیانش خواهند بود، در حالیکه کمی دور تر عمرو و علی را پیشاپیش عیاران میدید که با اطمینان مشغول جدال با دشمنان هستند.
عیاران که به دنبال برادران یعقوب با جان سختی و دشواری آخرین قوای خود را در بازو ها جمع کرده ضربات شمشیر متوالی را بر سر و سینهء دشمنان فرود می آوردند، بوضع غم انگیزی در آمده، یاس و پریشانی گریبان روح شان را گرفت، تسلیم و خود را به اختیار و اراده خصم غدار و بیرحم گذاشتن، آخرین ندای بود که در مرگ اش جنگ جویان طنین شوم خود را پراگنده میساخت.
در همین موقع ناگهان صحنه تغییر یافت تیر اندا[illegible] و نگهبانان بدون خوف و هراس فلاخن و تیر میباریدند و در میان آه و ناله د[illegible] ناکی بزیر میغلطیدند، گویی در میان نگهبانان و لشکریان ابراهیم شورش در گرفته و سر[illegible] و یا ا[illegible] فی بروز کرده است.
گویی معجزهء واقع شده فریاد ها و هیاهوی جنگ آوران و حمله کننده گان ناشناس بر فراز بر جها و دیوارها، معرکه شگفت انگیزی بپا کرده بودند.

حملات آنها چنان چالاکانه و با شجاعت توام بود که هیچ گونه مجال و امانی به مدافعین نمیداد.
آنها که از این یورش ناگهانی سخت به وحشت افتاده دست و پای خود را بکلی گم کرده بودند یا با سینه ها و شکم های دریده از خون میغلطیدند و یا با هراس فرار میکردند.
صحنه پیکار دیگر از اراضی گل و لای ببالای قلعه و در ارتفاعات دشوار منتقل شده، جنگاوران صالح و عیاران علی و عمرو که در انتظار شوم ترین و مخوف ترین مقدرات خود بودند، دست از پیکار کشیده و با وجد و شعف به این صحنه مینگریستند.
این زدو خورد ناگهانی بیش از چند دقیقه به طول نیانجامید و بدنبال آن در های کوه پیکر قلعه متعاقب فریاد ها و غوغای مبهمی گشوده شد.
وقتی، هیکل موزون یعقوب در حالیکه شمشیر برهنه خود را در فضا جولان میداد ـ در بالای در بزرگ ظاهر شد و پرچم مخصوص او بوسیله سر باتک در هوا شروع به موج زدن کرد، قضایا بوضوح آشکار گشت.
یعقوب توسط سر باتک به لشکریان صالح فهماند که برای نابودی سپاه ابراهیم داخل قلعه شده و دشمنان را در حال فرار تعقیب نموده، نابود سازند. جمعی دیگر از آنها بداخل شارستان حمله برده، آخرین لشکریان و نگهبانان ابراهیم را که هنوز در قلعه بسر میبردند، مورد تعرض قرار دادند. چند دقیقه دیگر این نبرد سخت و خونین ادامه یافت، آن دسته از عیارانیکه تحت فرمان طاهر و سر باتک قرار داشتند بشمول جمعی از زندانیان آزاد شده، بطرف چپ قلعه هجوم برده با موفقیت پیکار را بپایان می رسانیدند و سر باتک که با دلاوری و تهور بی مانندی، دشمنان را از پا در آورده بودند، آنسو که یعقوب و جنگجویان دیگر به مبارزه سر گرم بودند، شتافت.
یعقوب که حین نبرد و زور آزمایی متوجه سر باتک و باز گشت فاتحانه او بود، با بانگ رسا فریاد کرد و جنگجویان صالح و عیاران خود را دعوت به ورود قلعه نمود.
آنها هم در حالیکه با کشته شدن ابراهیم قوسی و فتح قلعه شارستان، فریاد های از خوشحالی سر میدادند، وارد قلعه شدند.
ابتدا صالح و جنگ آوران او و سپس عمرو و علی و عیارانش با خوشی و خروش فراوان پا به درون قلعه گذاشتند.
دیگر آخرین دسته مدافعین قلعه یا برای همیشه چشم از جهان فرو بسته بودند و یا شمشیر و نیزه ها بر زمین افگنده، تسلیم شده بودند و بدین ترتیب قلعه شارستان بار دیگر آرامش از دست رفته خود را به دست آورد
یعقوب قبل از اینکه به شهر بست وارد شود و خبر پیروزی بزرگ او دلها را گرم و مسرور گرداند، صالح را به حکومت رسانید و افزود: ((کوشش لازم را برای آماده ساختن زمینه حکومت وی بکار خواهد برد.))[1]
بر سیمای صالح حالت خوشحالی و تبسمی از رضایت نقش بسته بود و با غرور و نخوت به شاد باش های مردمی که دسته دسته برای خوشایند او ابراز شادمانی میکردند، پاسخ میگفت.

---

[1] شیر مرد سیستان ، ص ص۱۳۴_ ۱۳۵.

طوریکه در صفحات گذشته اشاره شد که صالح بن نصر در سال ۲۳۸ هجری به کومک یعقوب لیث و یارانش در بست به زمامداری رسید که یکی از عوامل مهم موفقیت آن همان قیام مردم بست بر خلاف حاکم تعیین شده از طرف والی خراسان بود.
قیام بست کار شگرفی بود، ولی مسلم بود این قیام وقتی نتیجه میدهد که شهر زرنج یا کرسی سیستان نیز بدست قیام کننده گان افتد.
علاوه بر این هنوز در اطراف بست و شهر های نزدیک آن فرقه های موجود بودند که خیال مخالفت داشتند و ابراهیم قوسی نیز مسلما خود را برای سر کوبی صالح و یاران او آماده میساخت.
اولین مقاومتی که در برابر صالح بستی بعمل آمد، از طرف اهالی کش (شهرکی در دست چپ هیرمند پایانی بین بست و رود بار) بود.خوارج کش بر هبری عمار خارجی به مخالفت پرداختند.
صالح سه تن از سرهنگان سیستان(کثیر بن رقاد یا رفاق بگفته گردیزی و رقاق بقول اصطخری که مامای یعقوب لیث میشد و یعقوب لیث و درهم بن نصر) را با گروهی از عیاران بمقابله عمار خارجی به کش فرستاد، در نتیجه عمار شکست خورده، فرار کرد[1]
اما در همین موقع خطر بزرگ از جانب غرب یعنی از جانب ابراهیم حاکم سیستان متوجه سیستان شد.
ابراهیم ـ پسر دیگر خود محمد را به جنگ صالح به بست فرستاد(۲۳۹ق).
در جنگی که بین طرفین واقع شد صالح شکست خورده، به کش متواری شد ولی بزودی بار دیگر یاران پراگنده بر او جمع شده، دوباره متوجه بست شد و وقتی به قریه ماهیآباد رسید، با سپاهیان محمد پسر ابراهیم قوسی مواجه شد.
سپاهیان صالح بر او حمله ورشده، قوای محمد بطرف بست فرار نموده و در قلعه حصار گرفتند.
صالح که تسخیر قلعه بست بنظرش مشکل جلوه کرد، از آن منصرف شده ، بر خلاف انتظار، رهسپار سیستان شد و از راه(میان بر)(دشت مارگو) خود را به پایتخت بمحل(بسکر یا سر لشکر) نزدیک زرنج رسانید.
ابراهیم قوسی بمقابله پرداخت و در نزدیک در وازه آکار (Accar) زرنج جنگی سختی در گرفت (۲۰ ذی الحجه ۲۳۹ق). ـ در ختم روز ابراهیم به شهر به دار الاماره برگشت و صالح نیز همان شب با یعقوب لیث و برادران او (عمرو- علی و طاهر) و سر یاتک و درهم بن نضر و حامد بن عمرو مشهور به سر ناوک
(Sar na wak) وعدهء دیگر از عیاران که در کمند اندازی و شبروی مشهور بودند، شبانه با وسایلی خود را به شهر داخل و (بسرای عبدالله بن قاسم در شهر فرود آمدند.)[2]
صبح روز بعد که عیاران سیستان و دوستان صالح بستی از این جریان آگاه شدند، سلاح پوشیده بحضور او شتافتند.

---

[1] گردیزی، زین الا خبار، ص۷- و اصطخری، مسالک الممالک، ص ص ۱۹۲ و ۱۹۷.
[2] ـ شیر مرد سیستان، ص ۱۳۱.

ابراهیم چون از ماجرا خبر شد، خود را شکست یافته پنداشته، جمعی از مشایخ و روحانیون را نزد عیاران و یاران صالح فرستاد تا بداند که مقصود شان از این کار چیست؟ و بقول نویسنده ی تاریخ سیستان ((در ینجا به چه شغل آمده اند؟)) صالح بخاطر اغفال حاکم گفت اینجا بخاطر حرب خوارج آمده ام که برادرم را بقتل رسانیده اند اما ساعتی چند نگذشته بود که صالح و یارانش از طریق خندقی (در آنروز ها آب نداشت) خود شانرا به برج و بارو های کاخ دارالاماره رسانیدند.
و سپاهیان ابراهیم قوسی به شارستان داخل شدند و دروازه ها را بستند. سر باتک، حامد سر ناوک، یعقوب و برادرش طاهر لیث و عیاران فرود آمدند و به باره بالا شدند و به بام سرای (حیک بن مالک) بر شدند و از در سرای او بیرون شده و در شارستان را گشودند. ولی ابراهیم قوسی باین راز هیچ آگاه نشد.
یاران صالح بن نصر بستی بشارستان داخل شده و عدهء زیادی از طرفداران ابراهیم قوسی را بقتل رسانیدند.
ابراهیم از راه در پارس بیرون شد و سوی در غنجره خود را رسانید و شارستان را تخلیه نمود.
بقول ناصر نجمی در جریان همین زدو خورد است که ابراهیم حاکم سیستان و طاهر لیث برادر یعقوب بقتل میرسند. به اعتبار نوشته همین نویسنده یعقوب لیث بعد از فتح قلعه شارستان، در جستجوی ابراهیم میافتد تا ویرا به جزای اعمالش برساند که ناگهان صدای مرتعش و لرزان دوشیزه جوانی بنام رخسانه بگوشش میرسد که میگوید: ((برای یافتن ابراهیم کوشش مکن او به مجازاتیکه شایسته بود، رسید ۰۰۰ طاهر برادر شما او را بچنگ آورد و همینگه میخواست اورا دستگیر کند، از نزدش فرار نموده، خود را به نزدیکی دهلیز رسانید تا مخفی شود ولی چون طاهر را به دنبال خود دید، در خم دهلیز کمین کرده او را بضرب شمشیر بقتل رسانْد و محافظین من که از دور مراقب او بودند، بشتاب خود را به او رسانیده پس از کشمکش کوتاهی او را قطعه قطعه کردند))[1]
و بدین گونه صالح به قوت یعقوب لیث به دارالاماره زرنج (ارگ) داخل شد و همان روز صالح، یعقوب و یارانش مقارن ظهر، همان غذای را خوردند که برای ابراهیم قوسی تهیه شده بود(پنجشنبه ۹ روزباقی از ذی الحجه ۲۳۹ق مطابق می ۸۵۴م) [2]
بعد از اینکه صالح مرکز سیستان را بدست آورد- برای سر و سامان بخشیدن بوضع آشفته شهر دستور داد تا ((تا بحوربندان خزانه ابراهیم را برگیرند وقسمتی از ین ثروت مصادره شده را بین سپاهیان تقسیم کرد، سپس فرمان داد زندانها را بشکنند)).و همچنان فرمان داد تا سرای بهلول ابن معن را که صاحب شرط(قوماندان امنیه) ابراهیم قوسی بود، غارت نمایند.
روز بعد برای نمایش قدرت، از سپاهیان خود که (چهار هزار مرد سوار و پیاده بودند،) رژه دید و این کار بمنظور آن بود که عبور از کوچه ها و میدانها رعبی در دل مردم ایجاد کند.ابراهیم قوسی که از شهر فرار کرده بود، به عمار خارجی که قبلا" ضرب شصت عیاران را دیده بود، پناه برد و باوی طرح اتحاد بست.

---

[1] مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵٦۱.
[2] تاریخ سیستان، ص ۱۹٦.

دیری نگذشت که در افواه مردم شایع شد که ابراهیم با عمار خارجی بدروازه های شهر نزدیک شده اند.
در آنروزگار شهر سیستان (زرنج)، شهر با حصاری بود و پر امن او را خندقی و او را پنج دروازهء بود از آهن و بارهء داشت که آنرا نیز سیزده دروازه بود.[۳]
دروازه شمال بنام (در کرکوی)، دروازه شرقی بنام (در نیشک) یاد میشد.(در طعام) که پر رفت و آمد ترین دروازه های شهر بود، بجنوب باز میشد و در قسمت غرب دو دروازه باز میشد که معروف بود به (دو در پارس) که یکی را (باب عتیق) و دیگری را (باب جدید) میگفتند.[۴]
ربض (Robz) (حومه) شهر دروازه های بدین نامها داشت: باب مینا، باب طبقگران، باب اکار، باب غنجره، باب نوخیزک یا نوایست، باب شتاراو، باب رودگران، باب جرجان(گرگان)، باب شیرک، باب شعیب، باب کرکویه، باب نیشک، باب پارستان).
یعقوب لیث به دستور صالح با عدهء از سپاهیان بطرف دروازه اکار رفت تا مهمترین دروازه شهر را از خطرحفاظت کند.
حفاظه دروازه مینا بعهده حامد سرناوک گذاشته شد و نگهداری در کرکوی بدوش عقیل اشعث بود.
همهء این سرداران به پیروی از رهبر جوانمردان خراسان یعنی ابومسلم خراسانی، پرچم های سیاه داشتند و پرچم خوارج که با ابراهیم قوسی همراه بودن، سفید بود.
آخرالامر جنگی سختی در گرفت و بسیار اشخاص از هر دو گروه کشته شدند ولی در پایان روز عمار خارجی و ابراهیم قوسی شکست خورده، باز گشتند و از آن به بعد کار صالح قوی گشت.
ابراهیم جریان را به طاهر بن عبدالله گزارش داد و از او کومک خواست و خود با عدهء از خوارج شهر را به محاصره کشید.
یعقوب چاره را درین دید تا جنگ را بیآغازد و بدین ترتیب حملات یعقوب بر ابراهیم قوسی و یارانش آغاز شد ولی این تاخت و تاز چندان مفید واقع نشد زیرا نیرو های کومک کننده خراسان از طرف طاهر به ابراهیم رسیدند و کار محاصره شده گان را تنگ تر میساختند.
درین اوان به دستور صالح مال و دارایی ابراهیم قوسی و همدان بن یحیی که از نزدیکان و همکاران قوسی بود، ضبط گردید.
ابراهیم نیز پیکی توسط جمازه[*] به بست نزد محمد پسر خود فرستاد تا سپاه کومکی بفرستد محمد بسر کردگی اسامی (حواشی) لشکری از بست و زمینداور به کومک ابراهیم به سیستان فرستاد ولی سردار مذکور به سه صد تن از یارانش به صالح پیوست. بعدا محمد پسر

---

[۳] حدود العالم، ص ۱۲۰.
[۴] _ مجله آریانا، مقاله محمداعظم سیستانی تحت عنوان: جغرافیای تاریخی زرنج، شماره های(۳_۶)، سال ۱۳۴۶، ص ۸.
[*]_ جمازه اشتر سریع السیر را گویند که امروز بنام اشتر بادی معروف است.
این حیوان در برابر تشنگی و گرسنگی مقاومت زیادی دارد فرق این اشتر ها با اشتر های عادی در پا های بلند، سر کوچک و خوشنما، گردن باریک و حرکت سریع آن در بیابانها میباشد، درگذشته در موقع جنگ از آنها استفاده میکردند.

ابراهیم در راس سپاه قرار گرفته بجانب سیستان در حرکت شده و خود را به نزدیکی شهر رساندند.یعقوب لیث و حامد سرناوک در بیرون یکی از دروازه های شهر که بنام دروازه رودگران، مسمی بود، بمقابله او شتافتند و در نتیجه جنگ خونینی از هر گروه مردم زیاد کشته شدند تا اینکه پسر ابراهیم شکست خورده فرار کرد و نزد پدرش که در روستای بهیسون (Baheson) سیستان جای گرفته بود، باز گشت.
بعد از این جنگ بدستور صالح خانه و ثروت محمد بن ابراهیم را غارت کردند ولی این نا عاقبت اندیشی صالح نتیجه منفی را برایش ببار آورد به این معنی که اصلاً چون صالح از اهل بست بود، ـ (صالح اصلاً از سیستان بود اما در بست بزرگ شده بود) مردم زرنج از این امر نا قرار بودند که : ((مردی از اهل بست بر شهر آنان مسلط شده و زرنجی ها مغلوب بستی ها شدند)).
از طرفی هم شهر بست از سالیان متمادی، شهر نارامی بود و همیشه با پایتخت سیستان(زرنج) سر مخالفت و طغیان داشت از این جهت مردم زرنج اصولاً مردم بست را مردم آشوب طلب و طغیانی تصور میکردند.
علاوه بر آن چون صالح هم مرد پول پرست بود و از همان ابتدا شروع به ضبط و گرفتن اموال مردم کرد و کار بدآنجا کشید(که دست به غارت بکشاد و همهء اموال که بغارت میگرفت، خود بکار میبرد.)[1]
گذشته از این صالح از نفوذ روز بروز فزاینده ی یعقوب قلباً ناراحت بود از این جهت تصمیم گرفت قبل از همه ، یعقوب، برادرانش عمرو و علی و سایر عیاران مانند ازهر بن یحیی پسر عم یعقوب که مرد شجاعی بود و کثیر بن رقاد مامای یعقوب را از صحنه خارج نموده از بین ببرند.
از طرف دیگر زمانیکه صالح دستور ضبط اموال خانه ابراهیم قوسی و سایر مامورین دولت قبلی را صادر نمود این کار وی مورد پسند یعقوب، حامد سرناوک و عیاران دیگر واقع نگردیده ـ گفتند: عجیب! جنگ ها را ما پیش میبریم، ما کمر او را بسته کرده به قدرت رساندیم، اما امور اداره را خودش پیش میبرد.
او که باشد که بست و سیستان را غارت کرده و اکنون باز غارت خواهد کرد.این کار وی سخت بیغیرتی خواهد بود اگر وی این مال را از اینجا ببرد. این شعار که جنبه ملی آن سخت قوی بود، در بین عیاران تاء ثیر خوبی بجا گذاشت و همه آنها گفتهء یعقوب را پذیرفتند و هر چه از مردم ساکزی بودند، به در غنجره که مرکز عیاران سیستان بود جمع شده، آماده قیام شدند[1]
صالح نیز قصد خود را برای قتل مخفیانه یعقوب آشکار ساخت و پس از تطمیع و دادن وعده های طلایی شخصی بنام (حیدر) را واداشت که شبانه بخانه
((رخسانه)) [*]

---

[1]ـ تاریخ سیستان، ص ۱۹۸.

[1]ـ مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵٦۷.

[*]ـ رخسانه دوشیزه شانزده ساله دختر سلیمان معروف ترین بازرگان بست بود وی زمانی به یعقوب لیث آشنا و دلباخته وی شد که عیاران بست برهبری یعقوب لیث کاروانی را در تنگه پلنگان مورد تاخت و تاز قرار داده و اموال و دارایی آنها را به تاراج بردند، که سلیمان بازرگان با دو دختر جوانش رخسانه و گل

که میدانست یعقوب هنگام توقف در بست غالبا" به منزل او رفت و آمد میکند، وارد شده، امیر عیاران را بقتل رساند و حیدر که کاملا" آماده این کار شده بود، منتظر ماند تا شب هنگام این توطیه را مورد اجرا قرار دهد.
مطابق پیشبینی شب بعد حوالی نصف شب یعقوب تا اندازۀ ای بی اعتنا و آرام به طرف باغ منزل رخسانه پیش آمد ولی در بین سایه درختان با دقت بیشتر متوجه حرکت سایه مانند و شبهی شد که برق خنجر برهنه اش، در مقابل نور ماه میدرخشید؛ دست خود را پیش برده باز وی ضارب را در میان فضا گرفت و آنگاه با یک فشار خنجر را از کف اش خارج ساخته گفت: میدانم حیدر!: ((ترا صالح مامور قتل من ساخته و قطعا" وعده پول گزافی هم داده است.)).
حیدر که بسختی توانسته بود بخود آید با کلماتیکه از خوف و بیم مرتعش بود، گفت:((بلی! صالح مرا برای کشتن شما مامور کرد و در مقابل وعده های زیادی داد و گفت: علاوه بر پول مرا بحکومت یکی از شهر های سیستان خواهد رسانید)).[1]

چهره جز همان کاروان بودند. پس از زدو خورد نیم ساعت بین کاروانیان و عیاران، عیاران موفق به دستگیری و کشته شدن محافظین کاروان گردیدند و محمد نام عیار از طرف یعقوب لیث رهبر عیاران، مامور رسانیدن کاروانیان آسیب دیده، زنان مدهوش و از حال رفته و سالخوردگان و پیر مردان جانب مغاره ایکه در کوه پلنگان جهت مداوای زخمیان از قبل آماده شده بودند، گردیده بود.
محمد در حین راه وقتی چشمانش به چهره زیبای رخسانه می افتد غرق جنون وی گشته وسوسه های شیطانی وادارش میسازد تا وی را دور از نظر همکاران به شکاف دوری کشانیده قصد سو میکند ولی در جریان این کشمکش و گیرو دار. یعقوب فریاد ناله و فغان رخسانه را شنیده با عده ای از عیاران خود را بدآنجا رسانیده و با شمشیر برهنه اش محمد را نقش زمین میسازد.
که با این عمل یعقوب، رخسار رخسانه از شادی باز شده و به فرمان یعقوب به احترام زایدالوصفی به مغاره دیگر با پدر و خواهر کوچکش گلچهره یکجای شده و بعد از مداوای پدرش که زخم خفیفی برداشته بود، توسط عیاران با بدرقه، بسوی شهر بست رهسپار گردیدند.
با گذشت زمان احساس مبهمی در نهاد رخسانه شروع برشد و توسعه یافتن گذاشت، زیرا از همان روزیکه پس از حادثه گردنه پلنگان رخسانه بخانه خود در بست بر گشت، حال آشفته و دیگرگونی داشت و در عشق یعقوب مانند خاکستر آهسته آهسته بطرف نابودی در حرکت بود، بخصوص زمانیکه ابراهیم قوسی خواست سلیمان پدر رخسانه را جبرا بر ضد یعقوب در توطیه قتل یعقوب شریک سازد.
رخسانه با آگاهی از موضوع دسیسه قتل یعقوب توسط ابراهیم قوسی، فورا سوار بر اسبی شده و خود را به کوه پلنگان مقر بود و باش یعقوب و عیارانش با تحمل رنج و زحمت بیگران رسانیده، اورا از ماجرا مطلع میسازد.
بعد از این است که عشق رخسانه در قلب یعقوب نیز مانند تار عنکبوت ریشه دوانیده و روز بروز بر جنون محبت وی میافزاید.
یعقوب به عشق رخسانه زنده گی میکند و بالاخره تصمیم میگیرد بعد از تصفیه حساب با دشمنان با بجا آوردن مراسم عروسی به عشق رخسانه نایل آید ولی حیفا که مرگ بی موقع مجالش نمیدهد و تمام آرزو های وی بشمول ازدواج با رخسانه را بخاک می کشاند.
[1] ـ شیر مرد سیستان، ص ۱۵۴.

یعقوب پس از مدتی تفکر و اندیشه در باره مقاصد صالح و راهیکه وی پس از موفقیت و پیروزی و حکومت در پیش گرفته بود، به این نتیجه رسید که با بودن این شخص جاه طلب و حریص، رسیدن به آرزو های بزرگی که وی برای آزاد ساختن کشور و براندازی اساس حکومت بیگانگان در مغز پرورانیده، امر مشکل و بلکه غیر ممکن است، از این جهت تصمیم گرفت که کار خود را با صالح یکطرفه کند.
آنگاه لشکریان خود را برای مبارزه با سپاهیان صالح و مالک مردویه عامل و کار گزار وی در بست ، که صالح نیز آنجا فرار کرده بود، بحرکت در آوردند.
در جریان جنگی که بین قوای متخاصم در گرفت،مالک مردویه کشته شده و اطرافیانش پا بفرار نهادند.
یعقوب و سر باتک نیز تمام بارو بنه، و سلاحها و وسایل جنگی آنها را که از ترس بر جای گذاشته بودند، تصرف کرده، و به دنبال صالح که گفته میشد در
((نوقان)) (Noqan) پناه گرفته، عزیمت نمودند.
نوقان حصارْ مستحکم و به ظاهر تسخیر ناپذیر بود.
این قلعه نیرومند در نزدیکی مردابهای هامون قرار داشت و صالح آنجا را بدین جهت برگزیده بود که وجود باتلاقها و مردابهای فراوان و همچنین کویر و صحرای سوزان و خشک او را از هر نوع حمله و تعرضی مصئون میداشت و از همه مهمتر موضوع بی آبی و باد های گرم و هولناک کویر که گاه و بیگاه امواج وحشتناکی از شن و ریگ را در فضا بحرکت میآورد، همه از عواملی بودند که صالح را به اندیشه و تصور خود از حملات و یورش های خورد کننده یعقوب در امان میداشتند.
یعقوب که قبلا" میدانست راه پیروزی و دست یافتن به قلعه نوقان پر پیچ و خم و بغایت مخاطره انگیز است، از پیش تعداد زیادی از شتر های جمازه را بخدمت گماشته و بر روی آنها مشک های پر از آب قرار داده و در صورت رو برو شدن با طوفانهای ریگ چادر ها و سرپرده ها را نیز تهیه دیده بود و هم عیاران خود را بدسته های مختلف تقسیم نموده تا هر کدام شان مستقلانه گرُوپ شانرا نزدیک قلعه برسانند چنانچه همین تدبیر یعقوب مفید ثابت شده و تمام قوا به نزدیک قلعه نوقان رسیدند.
یعقوب که در نبرد های قلعه یی و محاصره مواضع دشمن، ورزیده و مسلط بود، اینبار هم به کومک هوش و زبردستی مخصوص موفق شد، با زدن نقب، جمعی از عیاران را بداخل قلعه نوقان بفرستد و آنگاه بوسیله نردبانها و قلعه کوبهای که قبلا" با خود آورده بود، قسمتی از دیوار ها و برجهای قلعه را تصرف کرده ، صحنه پیکار را به داخل قلعه انتقال دهد. یعقوب پس از نبرد خونینی موفق بشکست سپاهیان صالح گردیده و اما صالح که دیگر اقامت و ماندن در سیستان را به صلاح خود نمیدید، از این سر زمین فرار نموده و برای همیشه آنجا را ترک گفت.
وقتی آرامش و سکوت قلعه نوقان همه چیز را در زیر بالهای خود گرفت، یعقوب به سوی بست قلب مقدرات جدید خود پیش میراند و اینبار افکار و اندیشه های شیرینی که بر محور

پایان جنگ های خانواده گی و کشمکش های داخلی بود، اورا بخود مشغول داشته، سیمای مردانه اش را از هم میگشود.[1]
یعقوب بعد از ین حادثه به شهر باز گشت ولی در آنجا با واقعهٔ عجیبتری رو برو شد زیرا عدهٔ از یاران و سپاهیان او برای درهم بن نضر که از همکاران او و معاریف شهر بود، بیعت کرده و او را به حکومت گماشته بودند.
یعقوب در باز گشت از جنگ مخالفت با درهم را بصورت فوری صلاح ندانسته و مجبور شد از روی ثواب دید از وی اطاعت کند.
درهم نیز که متوجه موقف یعقوب و همکاران وفادارش حامد، سر ناوک و سر باتک در میان عیاران بود، او را و حامد و سر باتک را سپهسالاری داد و هم اینها بودند که با مخالفان درهم و خوارج جنگ های فراوانی کردند و سیستان را از وجود مخالفان پاک نمودند[2]
در همین ایام حاکم سیستان (۲۴۴ق) محمد بن ابراهیم نیز در گذشت و با مرگ او مخالفین یعقوب رهبر خود را از دست دادند.
کار یعقوب به تدریج بالا گرفت و بسیاری از یاران درهم به اطاعت و پشتیبانی یعقوب کمربستند و کار بدانجا کشید که درهم ((چون مردی و شجاعت یعقوب لیث و شکوه او اندر دل مردمان بدید، ترسان شد و اندر سرای قرار گرفت که من بیمارم)).
درهم در واقع از قدرت، شجاعت و موفقیت یعقوب و محبوبیت او در میان عیاران که سرهنگی آنها را به عهده داشت، بیمناک شده و توطیهٔ برای از بین بردن یعقوب چیده و خود را به بهانهٔ مریضی در بستر انداخت تا بدین ترتیب تماس خود را با یعقوب قطع کند و زمینه نابودی اش را فراهم سازد.
یعقوب که شاید نیت درهم را نسبت بخود درک نموده ، برایش پیغام داد که: به این ترتیب نمیشود مملکت سیستان را اداره کرد((بر باید نشست و بیرون آیی ... که با بیماری پادشاهی نیمروز نتوانست کردن.))[1]
درهم از این پیغام خشم ناک شد و بچندین تن از سپاهیان خویش فرمان داد که (یعقوب را بکشند)، یعقوب چون متوجه توطنه شد، پیش دستی کرده چند تن را بقتل رساند و سایرین فرار کردند، درهم را اسیر کرده بزندان فرستاد. مردم نیز بلا فاصله بعد از دستگیری درهم، با یعقوب لیث بیعت کردند.
(۲۵ محرم الحرام ۲۴۷ق مطابق ۲۱ حمل ۲۳۹ش معادل به ۱۲ اپریل ۸۶۱م) ، و بدین گونه جریان تاریخ بنفع یعقوب لیث و عیاران سیستان چرخید و موصوف را از عیاری به زمامداری رسانید.

---

[1] ـ شیر مرد سیستان، ص ۱۶۱.
[2] ـ مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۵۶۹.
[1]- تاریخ سیستان، ص ۲۰۰.

فصل سوم

تاسیس دولت صفاریان

۲۴۷-۳۹۵ هـ ش (۸٦١-۱۰۰۲ میلادی)

موسس سلاله صفاری و شخصیت و اهلیت آن(۲۴۷- ۲٦۵) قبل از آنکه در مورد سیستان بحیث پناهگاه خوارج معلوماتی ارائه گردد بد نیست تاریخچه مختصر آنرا در دوران معاصر از نظر بگذرانیم:

سیستان منطقه فرو افتادهٔ است در قسمت حوزهٔ جنوب غرب کشور که رود خانهٔ مهم هیرمند، دریا های خاشرود و فرا رود که از کوهستان مرکزی افغانستان سرچشمه میگرد، به این منطقه منتهی گردیده، جهیل هامون را تشکیل میدهد.

وسعت هامون که بنامهای هامون صابری و هامون سیستان نیز معروف است، نظر به مقدار آب فرق میکند و هر وقت سطح آب بیشتر گردد در فرو رفتگی دیگری که در جنوب کشور ما واقع بوده و بنام گود زره یاد میشود میریزد.

رود خانه هیرمند در منطقه ریزش خود به هامون بچند شاخه تقسیم شده، دلتای را تشکیل میدهد.

محل دلتا در جریان تاریخ چندین بار تغییر یافته که نفوس سیستان نیز با آن تغییر مکان داده است.

در اعصار قدیم و دورهٔ اسلام ولایت سیستان از جمله مناطق مهم و زراعتی کشور مان محسوب میشده و دارای نفوس زیاد و شهر های آبادان بوده است.

در دورهٔ شاهان سدوزایی، سیستان جز و دولت ابدالی بود و در هنگام ادارهٔ احمدشاه بابا (کبیر) و جا نشینان او این ولایت مانند سایر ولایات کشور به شیوهٔ ادارهٔ فیودالی توسط سرداران محلی اداره میگردید که بعد از ضعیف شدن سدوزایان این امرا نیمه استقلال بهم رسانیده، گاه یکنوع مالیات و خراج به هرات و قندهار میفرستادند و گاهی هم از آن خود داری میکردند.

هنگامیکه افغانستان بین برادران بارکزایی تجزیه شده بود یکنفر از امرای محلی سیستان بنام علیخان سر بندی که مناسباتش با زمامدار قندهار خراب شده بود، اطاعت اش را از دربار ایران اعلان کرد و از آن جا خلعت گرفت و با یکی از دختران خانواده سلطنتی نکاح نمود.

اما چون خان مذکور بر تمام سیستان تسلط نداشت، حاکمیت افغانستان بر قسمت بزرگ سیستان ادامه یافت.

در سا لهای۱۸٦۱-۱۸٦۳م که امیر دوست محمدخان به مهم هرات مصروف بوده، دولت ایران از انگلستان تقاضای میانجی شدن بین افغانستان و آن کشور در مورد حل معضله سیستان نمود ولی دولت انگلستان جواب داد(چون انگلستان هیچوقت سیستان را جز و قلمرو ایران نمیداند بنا برین نمیتوان از دخالت افغانها در آن ممانعت کند)

(افغانستان در پنج قرن اخیر، ص ۳۳۸).
در سال ۱۸٦۵ میلادی ایران به بهانهٔ گوش مالی دادن بیکی از امرای محلی سیستان بنام آزاد خان که به قانیات حمله برده بود، با استفاده از ضعف دولت امیر دوست محمدخان که در خانه جنگی داخلی مصروف بوده از سه استقامت به سیستان لشکر کشید و قسمت بزرگ آنرا اشغال کرد چون امیر شیر علیخان بار دوم به سلطنت رسید در صدد اشغال دوباره سیستان از ایران شد.
درین وقت دولت انگلستان از ایران و افغانستان در خواست میانجی شدن در مورد مساله سیستان نمود که این تقاضای آنها از طرف هر دو کشور پذیرفته شد.
هیات حکمیت برتانیه بریاست میجر جنرال سرفرد ریک گولدسمت، از طرف ایران مرزا معصوم خان و از طرف دولت افغانستان سیدنور محمد شاه فوشنجی(صدراعظم) تعیین شدند(۱۸۷۲م)، اما نمایندهٔ ایران به جلسهٔ هیات حکمیت در سیستان حاضر نگردید و موضوع لاینحل ماند، اما نظریات نماینده گان هر دو کشور به هیات حکمیت انگلیسی سپرده شد.
سمت رای حکمیت خود را در تاریخ ۱۹ اگست ۱۸۷۳ م چنین ارائه کرد:
(از نظر جغرافیایی و اقتصادی) سیستان به افغانستان مربوط است اما از نظر تاریخ درازمنه قدیم تا عصر صفویان به ایران و بعد از آن به افغانستان متعلق بوده است...)[1]
بعداً هیات توضیح کرد که اساسا" سیستان از نظر جغرافیایی از دو حصه مرکب است یکی سیستان اصلی که از طرف شمال و جنوب توسط هامون و از طرف مشرق به واسطه شاخه اصلی هیرمند محدود گردیده شامل قسمت اصلی دلتا میباشد.
دوم سیستان خارجی مشتمل بر یک شاخه طولانی و باریک واقع در ساحل راست یعنی ساحل هند شرقی هیرمند.
حکمیت هیات انگلیس این بود که:
سیستان اصلی به ایران و خارجی به افغانستان سپرده شود که نماینده افغانستان این فیصلهٔ جانبدارانه و سازش کارانه با دولت ایران را رد نموده و احتجاجیه اش را با دلایل مستند به هیات سپرد که تا امروز این مشکل لاینحل باقیست.
دلایلیکه ایران در مورد تسلط بر سیستان ارائه میدارد:

۱. سیستان از قدیم الایام جزو ایران بوده فقط برای مدت محدودی از آن جدا شده بود.
۲. فعلا" سیستان در دست ایران میباشد و زبان اهالی آن فارسی است.
۳. دولت انگلیس این حق را تصدیق و در سنه ۱۸٦۳م به ایران اطلاع داده بود که:(حق خود را به زور شمشیر بدست آرد)

و اما دلایل افغانستان:
۱- مؤرخین ایران حتی در زمان فتح علیشاه سیستان را جزو افغانستان شمرده اند.

[1] میر محمدصدیق فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، جلد(۱-۲-۳)، بنیاد فرهنگ اسلامی ایران، تهران:۱۳۷۳،ص ۳٦۵.

۲- رواج زبان فارسی، دلیل حاکمیت ایران بر سیستان نمیباشد زیرا در افغانستان زبانهای مختلف به شمول فارسی معمول است و اصلا" منشأ و پرورشگاه زبان فارسی همانا افغانستان است.

۳ الحاق فعلی سیستان به ایران نتیجه دسیه امرای محلی مانند علیخان سر بندی میباشد.

بهر صورت در دوره خلفای اموی و عباسی‌تعدادی از خوارج محلی که اشخاص آزادمنش و دلیری بودند و به هیچ یک از خلفا تن نمیدادند در سیستان دور هم گرد آمده و در بیداری افکارْ عامه و کوتاه کردن دست اجانب سهم بزرگی ایفانمودند.

اساسا" خوارج به دنبال اختلاف حضرت علی(رض) با حضرت معاویه اولین خلیفه اموی (در ارود گاه هوا خواهان حضرت علی کرم الله وجه نفاق افتاد) پیگیر ترین بنیان ارادهْ قشر های پایین اجتماع که نه بخاطر منافع حضرت علی کرم الله وجه و خانواده علوی مبارزه میکردند بلکه بخاطر برابری همه مسلمانان علیه حکمفرمایی فرقه اشراف اموی بر خاسته بودند از حضرت علی جدا شدند، در اسلام شاخه جدید و مستقلی بنام خارجیان(بعربی خوارج جمع آن خارجیان) به معنی(بیرون شدن و خروج کننده گان و قیام کننده گان) پدیدآمد[1]

قیامهای خوارج همیشه متکی به توده های مردم یعنی کشا ورزان و فقیر ترین جمعیت بدویان و پیشه وران شهری و برده گان مسلمان و اهل ذمه بود.

هدف خارجیان را تساوی همه مسلمانان تشکیل میداد.

آنها عقیده داشتند که در سر زمینهای فتح شده توسط مسلمانان، مومنان باید بر اهل ذمه که مالیات سرانه و خراج میپردازند تسلط و حکومت داشته باشند و خود از مالیات و خراج معاف باشند ولی در داخل جامعه مسلمانی باید مساوات کامل حکمفرما باشد و اراضی فتح شده باید بدولت اسلامی متعلق باشد.

خارجیان عقیده داشتند که امام یا خلیفه دولت اسلامی باید انتخابی باشد و همه مسلمانان بدون هر نوع تبعیض در انتخاب وی سهیم باشند و هر که شایستگی داشته ولو(غلام حبشی)باشد میتوان به خلافت انتخاب کرد.

در نظر ایشان امام یا خلیفه نه آموزگار دینی بود نه سلطان، بلکه نماینده مختار مسلمانان و مومنان، پیشوای نظامی و حامی و مدافع منابع جماعت(دولت اسلامی) شمرده میشد.

جماعتی او را انتخاب کند ولی اگر خلاف جماعت رفتار(مطلق العنانی) خود سری و سو استفاده از قدر) کند، جماعت صلاحیت دارد وی را معزول و حتی محاکمه و سیاست کند.

خلافت نیمتواند در انحصار یک خانواده ویژه باشد، بعضی خارجیان معتقد بودند چون برده ایمان آورد، باید فورا آزاد گردد.

---

[1] پطور شفسکی، اسلام در ایران، ترجمه کریم کشاورز، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران: ۱۳۴۸ش، ص ۵۳

خوارج دشمنان آشتی ناپذیر بزرگان زمیندار مسلمان و مخالف وجود املاک خصوصی بزرگ بودند.[۴]
یک گروه دیگری شبیه به خوارج نیز بنام عیاران که برای حفظ نفس و مال خود تشکیلات نیمه عسکری را به وجود آورده و از خود دارای انتظام خاصی بودند، در سیستان به وجود آمد.
این گروه که بیشتر افراد شان از طبقه متوسط و عوام الناس بودند، برای اجرای نقشه های شان از آداب و رسوم و تشکیلات خاصی پیروی میکردند.
رهبران و مدیران خود را سرهنگ میخواندند و از ضعفا و بینوایان حمایت میکردند که یعقوب بن لیث صفاری یک وجود تصادفی از همین طبقه ها و گروه های بی پروا بود که توانست حکومت ملی یی را بنام صفاریان در سیستان تاسیس و بصورت زایدالوصفی گسترش بخشید.
بار تولد بنقل از گردیزی اظهار میدارد که در خراسان و ماورالنهر برای کسانیکه از وضع زندگی شکایت داشتند تنها یک چاره و علاجی موجود بود و آن این که در لشکر قهرمانانیکه برای اسلام میجنگیدند داخل شوند و بجا های بروند که آتش جنگ با کفار شعله ور بوده باشد.
غازیان با اتحادیه قهرمانانیکه برای اسلام میجنگیدند، مانند سایر اتحادیه های Guild شرق، دارای تشکیلات بهم بسته و متحدی بودند.
از اینکه گردیزی گروه مذکور را((عیار)) مینامید، بدون کدام علت و دلیلی نبوده است[۱]
بهر حال، ابتدای حیات یعقوب را مؤرخین قدیم بصورت های مختلف ثبت کرده اند ولی وجه مشترک بین همه آنها اینست که یعقوب پسر لیث در ابتدأی جوانی به پیشه رویگری اشتغال داشت که بالاخره در جمع عیاران شامل شده، بنا بر اهمیت یکه از خود تبارز داد در اندک زمانی،
برتبه سرهنگی که در میان عیاران معمول بود، رسید،[۲]
و بعد ها نامبرده با دسته عیاران خود صالح بن نصر کنانی را که از دسته مطوعه بود، در گرفتن بست کمک کرد و در محارباتیکه اخیرالذکر به هر طرف بعد از تصرف بر بست اجرا کرد، یعقوب نقش بارزی داشت، ولی بالاخره مخالفت بین وی و صالح پیدا شده و صالح از طرف یعقوب شکست خورده و یعقوب خود بر تخت حکومت سیستان بر نشست(۲۵ محرم ۲۴۷ق).

---

[۴] پروفیسور بار تولد، تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی تا قرن دوازده، ترجمه علی محمد زهما، پوهنی مطبعه، کابل:۱۳۴۴، ص ص۶۹-۷۰.
[۱] پروفیسوربار تولد، تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی تا قرن دوازده، ترجمه علی محمد زهما، پوهنی مطبعه، کابل ۱۳۴۴، ص ص ۶۹- ۷۰.
[۲] علی احمد جلالی، مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، جلد، ۱، د ملی د فاع مطبعه، ۱۳۴۳، ص ۲۷۲.

ولی عدهٔ از محققین در مورد واقعه فوق نظری دیگری دارد چنانچه نویسنده طبقات ناصری در زمینه مینگارد: یعقوب بعد از آنکه در سیستان بر اقتدار آمد، اولا" با صالح که با رتبیل متحد شده بود، جنگ کرده تا او را اسیر گرفت و رتبیل کشته شد و بعد از تامین قبضه بر حوزهٔ هیرمند بر خارجی های(خوارج) مقیم سیستان غالب آمده و در ۲۵۳ ماهتابی، هرات و پوشنج را از آخرین حکمران طاهری یعنی محمد بن طاهر اشغال و بعد بر نواحی فارس و کرمان استیلا یافت.

سپس کابل، بلخ و تخارستان را به نوبت جزْ قلمرو خود ساخته و در ۲۵۹ مهتابی در نیشاپور بر محمد بن طاهر غالب آمده، امارت این خانواده را خاتمه بخشید.

نویسنده تاریخ مفصل اسلام، راجع به آغاز امارت یعقوب لیث صفاری مینویسد:

(در شهر بست ما بین سیستان و هرات و غزنین مردی بنام عشان بن نصر که از بزرگان و معاریف سیستان بود و بر ضد حکومت آنجا شورید و از حق مظلومان دفاع میکرد، حاکم بر او دست یافت و او را کشت و سرش را بدار آویخت. این حرکت بیرحمانه موجب تنفر عمومی گردید و یکی بعد دیگری سر بشورش برداشتند.

برادر مقتول،صالح بخونخواهی قیام کرد و شورشیان اطراف او را گرفتند و از هر طرف او را یاری کردند تا آنجا که حاکم فرار نمود و صالح بر شهر بست استیلا یافت.[1]

عشان مقتول و صالح برادرش جزو مطوعه بودند.

مطوعه گروهی بود که برغبت خود، طور داوطلبانه وارد قشون شده تا با کفار جهاد نمایند و البته قصد آنها غنیمت جنگی بود.

عشان و صالح نیز بنام جهاد و جنگ با کفار و خوارج قیام کردند و عمل خود را ثواب عظیمی می پنداشتند یاران صالح بیشتر از عیاران بودند و یکی از همکاران قوی صالح یعقوب فرزند لیث صفاری بود که پس از رسیدن به سلطنت گفتند نسبش به خسرو پرویز ساسانی میرسد و این حسب و نسب برای اکثر کسانیکه جسارت فتح و ظفر داشته اند، مسلم شده ولی اصل و حقیقتی نداشته، چانچه یعقوب را مانند سایر قهرمانان تاریخ اول کسی نمیشناخت و خاندان وی برای همه مجهول بود ولی چون قبل از عیاری شاگرد رویگری بوده و با پدرش رویگر سیستانی از ده قرنین به زرنج مرکز سیستان آمد.

پدر یعقوب، لیث فرزند معدل، بن خاتم پسر ماهان چهار فرزند داشت.

یعقوب، عمرو، طاهر و علی که هر چهار شغل رویگری داشتند.

یعقوب از دکان پدرش از ده به شهر آمد و چون بدین شغل آشنا بود، شاگرد رویگری شد اما وی پانزده درهم مزد ماهانه اش را روی جوانمردی ایکه داشت با یارانش صرف میکرد و بدینگونه دوستانی پیدا کرد و همت بلند و هوش سرشار بزودی شغل او را عوض کرد و در صف عیاران قرار گرفت ولی در سال ۳۳۲ق با همدستانش خدمت صالح رفتند و صالح که شجاعت، دلاوری و بلندهمتی او را دید، امارت و سرهنگی اندسته را به یعقوب داد و این اولین منصب یعقوب است.

[1] تاریخ مفصل اسلام، چاپ دوم، اتحاد، ص ۶۰۱.

در سال ۲۲۳ ق تا سال ۲۳۸ ق صالح بن نصر که بدستیاری این سرهنگ بربست مسلط شد، خراج و مالیات را برای خلیفه نفرستادند.
درین اوان ریاست خوارج را عمار خارجی به دوش داشت که مخالف با صالح و سر به طغیان برداشته بود.
صالح یعقوب و درهم را که سردار دیگری بود برای سرکوبی خوارج فرستاد ولی عمار با حاکم سابق فراری سیستان همدست شده در نبردیکه بین طرفین صورت گرفت، یعقوب پیروز و صالح بر کرسی سیستان مستحکمتر گردید.
صالح بعد از تسلط بر سیستان خواست کاخ والی را غارت نماید ولی یعقوب مخالفت کرد و نمیخواست که بدست لشکریان او کاخ ولایت که مال مردم است، به یغما برده شود.
صالح چون از جریان مطلع گشت دانست که سرهنگ مخالف او آدم قوی است و نمیتواند با او مقاومت کرد راه فرار در پیش گرفت.
یعقوب هم با همکاری یاران و برادران او را تعقیب نموده و در جنگ سختی که بین طرفین صورت گرفت، صالح منهزم شده، صحنه را ترک گفت(۲۴۴ق.) [1]
بعد از شکست صالح شخصی بنام درهم بن نصر به زمامداری رسید و یعقوب را سپه سالار خود مقرر داشت ولی دلاوری و بلند همتی یعقوب به زودی مورد رشک درهم قرار گرفته و جمعی را مامور کشتن یعقوب نمود، اما یعقوب دانست و پیش دستی کرد، درهم را اسیر نموده زندانی ساخت و خود در سال ۲۴۷ ق از طرف مردم سیستان به امارت رسید.
ابو یوسف یعقوب بن لیث بن معدل، بن حاتم بن ماهان بن کیخسرو بن اردشیر بن قباد بن کیومرث در یکی از دهات کوچک نزدیک زرنج مرکز سیستان(ظاهراً طی اولین دهه قرن سوم هجری)بدنیا آمد [1] این دهکده((قرنین)) نامداشت که در دو منزلی شمال شرق زرنج و یک منزلی شمال غرب(قلعه خاش)در ولایت(نیشک)بر سر راه فراه قرار گرفته بود. قرنین از نهری آبخورده داشت که از میان آن میگذشت و امروز در بین مردم آنجا به(خوسپاس)یعنی پرورش دهنده اسپان خوب شهرت یافته است.
به گفته مرحوم کهزاد:
شهرچه قرنین چندان ثروتی نداشت و حاصلش جز اندکی میوه و مقداری کمی غله نبود[2]
خواند امیر در حبیب السیر مینویسد:لیث غیر از یعقوب سه پسر دیگر هم داشت، نام یکی عمرو، از دیگرش علی و اندیگری هم طاهر بود.
یعقوب شغل پدر(رویگری) را به شاگردی نشست. و برادرش عمرو بروایتی اشتربان(قاطرچی) و بروایتی دیگر بنایی میکرد و برادر سومی یعنی طاهر شغل نجاری داشت و علی برادر کوچکشان نیز کاری از همین روال انجام میداد[3]

---

(۱) بار تولد، تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی ، ترجمه علی محمد زهما، ص۷۵ و ترکستان نامه(بارتولد)، جلد ۱، ص ۳٦۷.

[1] افغانستان در دایره المعارف تاجیک، تحشیه از پوهاند جلال الدین صدیقی و دیگران، کابل پوهنتون،کابل: ۱۳۲۱، ص۱۱۸

[2] آریانا(مجله) مقاله محترم کهزاد، شماره(۳)، سال ۱۳۴٦، ص ۱۱۲.

درآمد لیث و پسرانش در سالهای عادی کفاف زندگی آنها را میکرد ولی در سالهای تنگ و قحطی و خشک سالی بدون شبهه آنان دچار مشکلات اقتصادی میبودند.

سال ۲۲۰ هجری از سالهای تنگ و پرتنگ سیستان بود. قحطی و مرض وبا(کولرا) دست در دست هم داده، محشری در سیستان بپاکردند. گروهی از مردم از گرسنگی و عدهٔ از اثر بیماری وبا مردند

برخی دیه و دیار شانرا ترک گفتند و بجا های دیگری که تصور میشد اندک تامینی برای زنده ماندن موجود است، مهاجرت کردند.[۴]

لیث نیز در همان سال دچار مضیقه اقتصادی شد و درآمد او و پسرانش کفاف زنده گی آنان را نمیکرد لیث مجبور شد از قرنین بیرون شود و با پسرانش به زرنج پایتخت سیستان نقل مکان کند و به شغلش آنجا ادامه دهد.

دکان لیث در بازار(باب غنجرهٔ زرنج)که مرکز پر جوش عیاران و جای رفت و آمد جوانان پر خروش بود، واقع شده بود.

بقول گردیزی لیث که طبع بخشندهٔ داشت، هرچه بدست آوردی با عیاران خوردی، پسران لیث همچون بدسترخوان پدر خورده بودند، روش پدر را تعقیب و تقلید میکردند.

آنها بزودی در میان رفقای خود مردان برجسته و بارزی شدند و با شیوه سخاوت و جوان مردی و رفیق پروری،دوستان زیادی پیدا کردند، مخصوصایعقوب که هر چه پیدا میکرد، صرف جوانان و جوان مردان مینمود.

به گفته همین نویسنده(یعقوب روزی نیم درهم مزد داشت و سبب رشد وی آن شد که بدآنچه یافتی و داشتی جوانمرد بودی و با مردان خوردی و بهر شغلی که بیافتادی‌از میان هم شغلان پیشرو او بودی.)[۱]

روح سرکش یعقوب با شغلش نمیخواند و چون دارای خیالات بلندی بود، از پای کوره رویگری برخاست و در حلقه عیاران و جوان مردان در آمد، بدین طریق(یعقوب از رویگری به عیاری شد و از آنجا به دزدی افتاد و براه داری و سپس سرهنگی یافت و خیل(گله اسپ و سواران یافت) [۲]

یعقوب بزودی در میان عیاران لیاقت خود را بروز داد و با ابراز شایستگی بحیث سر دسته گروه عیاران قرار گرفت و با گروه دیگریکه تحت رهبری ماملیش ظاهرا" در شهرچه کش در هیرمند سفلی فعالیت داشت، یکجا شد در سال ۲۳۱-۲۳۲ گروه متحد یعقوب و کثیر ماملیش با دسته های دیگری از عیاران سیستان چون گروه درهم بن نضریکجا شده، صالح بن نضر بستی را در قیام بر ضد حاکم طاهری بست(احمد بن ابراهیم قوسی) کمک کردند.

---

[۳] خواند امیر حبیب السیر، جلد ۲، ص ۳۴۵.

[۴] اصطخری، مسالک الممالک، چاپ ایرج افشار، ص۱۹۵.

[۱] عبدالحی گردیزی، زین الا خبار، ص٦.

[۲] همان اثر، ص ۷.

بهر حال یعقوب لیث در سالهای(۲۳۱- ۲۳۲ ق علنا' به صحنهٔ سیاست کشیده شد و اولین گامش را به نفع صالح بن نضر بستی برداشت و این چنان قدمی بود که بست را در کف صالح گذاشت.
یعقوب با کارنامه های درخشان خویش، از طرف صالح بستی بنا بر موفقیت ایکه بر حاکم بست و عمار خارجی در کش بدست آورده بود. مقام سرهنگی شهر بست را یافت(۲۳۸ق) و سپس در نبرد های موفقیت امیر سیستان بر ضد ابراهیم قوسی(۲۳۹ق) شرکت جست و پس از کسب قدرت بنفع درهم بن نضر بحیث سپه سالار لشکر سیستان تعیین شد.
نبرد های موفقیت آمیز یعقوب با مخالفانش حیثیت و منزلت وی را در نظر نیرو های نظامی عیاران بسیار بالا برد و این کار سبب شد تا حاکم سیستان درهم بن نضر نسبت به او بد بین شده و توطئهٔ برای از بین بردنش ترتیب دهد تا او را به قتل رساند، مگر یعقوب با آگاهی از جریان پیش دستی‌کرد و سپاهیان درهم را تارو مار کرده درهم را بزندان افگند و خود قدرت سیاسی را تصاحب شد.(۲۵ محرم ۲۴۷ق مطابق ۲۲ مارچ ۸٦۱م).
بدینگونه عیاران تحت رهبری بزرگمردی چون یعقوب که دشمنانش او را (سندان) لقب داده بودند، از (عیاری) به زمامداری رسیدند و یعقوب لیث رویگر بحیث مؤسس سلالهٔ صفاری در رأس امور سیستان قرار میگیرد و بزودی دامنهٔ قدرت خود را تا وادی کابل و سند و مکران و پوشنگ و هرات و کرمان و فارس و تخارستان و بلخ و فاریاب و نیشاپور و سراسر ایران و بست توسعه میبخشد و تصمیم میگیرد بغداد را نیز زیر سلطه خود بیاورد، اما دریغا که مرگ بی موقع مجالش نمیدهد، و در سال ۲٦۵ قمری چشم از جهان میپوشد.
از نظر نویسنده، تاریخ وفات یعقوب(۲٦۵ق) دقیق بنظر نرسید چنانکه پروفیسور بار تولد نیز آنرا بدیدهٔ شک مینگرد و مینویسد:
(یعقوب روز سه شنبه نهم ماه جون سال (۸۷۹م) در حالیکه قدرت خود را فقط در بخش جنوب فارس تأسیس کرده بود، پدرود جهان گفت)[1]
ابن خلکان نیز درین زمینه با بار تولد هم نظر است.
در نولدک ۴۰ .OP.CIT.P مرگ یعقوب روز چهارشنبه نهم ماه جون ثبت شده است، لیکن نظر به تطبیق سنوات تاریخ مذکور روز چهارشنبه نه بلکه با روز جمعه مصادف میباشد. بر علاوه گردیزی، همچنان پروفیسور بار تولد به نقل از تاریخ خیرات-
(نسخه خطی موزهٔ بریتانیا) (OY.4898,F,1339(F,aboue.P.56 مینویسد: ((بنده با این نسخه و چند نسخ خطی و قلمی (تاریخ بیهق)، بعداز آنکه(۱٦۰) صفحه تحقیقات خود را طبع کردم، بر خوردم)[2]
اطلاعات و معلوماتیکه موسوی در بارهٔ یعقوب میدهد و بیشترین آنرا از مسعودی نقل کرده نهایت دلچسپ است.

---

[1] بار تولد، تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی تا قرن دوازده، ترجمه زهما،ص۲۰۱.
[2] پروفیسور بار تولد، ترکستان نامه، ترجمه کشاورز.جلد ۱، ص ۳۷۲.

اینِ تاریخ نیز تاریخ وفات یعقوب را سال ۸۷۹ میلادی دانسته، ولی اینهم به حقیقت سازگار نمیباشد، زیرا زمانیکه سنه ۲٦۵ قمری را به میلادی تطبیق نمائیم این تاریخ ها را بدست نمیدهد از این جهت تاریخ دقیق
وفات یعقوب معلوم نیست و شاید بحساب تطبیق سنوات قمری به میلادی سال ۸۷۸ میلادی سال وفات یعقوب نزدیک به حقیقت بوده باشد.[۳]
و اما مطالعه سر گذشت یعقوب لیث و رشادت های وی به عنوان مردیکه از رویگری به پادشاهی رسید و پادشاهیکه از بازی سیاسی نفرت داشت و به اتکای شمشیر و لشکریکه از دل و جان سرهنگ عیارانِ را دوست میداشتند و همراهیش میکردند، جالبترین بخش کشور ماست.
یعقوب لیث مرد آهنین تصمیم بود.
یکی از دشمنانش یعنی حسن بن زید فرمانروای طبرستان او را از نگاهْ عزمْ راسخ و ارادهْ پولادینش- ((سندان)) نامیده است[۱]
یعقوب به تمام معنی یک سرباز بود، سرباز پرکار، وقت شناس وخشن، نافذ و پر هیمنه که همیشه آماده عمل و پیکار بود.
وی مانند سایر قهرمانان جنگجوی تاریخ هرگز فرصت این را نداد که لشکر یانش به تن آسایی بپردازند (یا لااقل این فرصت را نیافت) و خود او نیز مردی بود از جمله کسانیکه ((بر خانهْ زین زاده و در جامهْ زره پرورده شده بودند و فراش شب آنها نمدْ زین بود.)) او هرگز در فکر تن آسایی و هوس جویی نیفتاد.
اعظم سیستانی به نقل از اثری بنام یعقوب لیث باستانی پاریزی مینویسد. ((وقتی ارادهْ سفری داشت و ایامْ تابستان بود، رخت و سلاح پوشیده بر بامی در آفتاب ایستاده بود و انتظار وقتی را میکشید که منجمان تعیین کرده بودند.
یکي از ند ما معروض داشت که هوا بغایت گرم شده اگر پادشاه در سایه ای استراحت کند تا وقت مقرر نزدیک شود، به صواب نزدیک خواهد بود.
یعقوب گفت هرگاه مرا تاب گرمی آفتاب نباشد و به استراحت خودرا عادت فرمایم، فردا در معرکهْ جنگ تاب تندی نیزه و شمشیر و تیر چگونه دارم؟ و بکدام استعداد((بر دشمنان حمله آورم)) [۲]
یعقوب زندگی ساده ای داشت، لباس کرباس میپوشید، بروی زمین مینشست و سرش را روی شمشیر گذاشته، میخوابید و صرف در وقت رسمیات، آنهم در حالاتیکه سفیری را می پذیرفت،گارد مخصوصی را بدور خود جمع میکرد.
بقول بو سورث عامل قوی نامرئی سلوک یعقوب، گذشته از نفرت او از خانواده عباسی، ظاهرا" عشق مفرط او به فتوحات و لشکر کشی بوده است.

---

[۳] محمد اکبر یوسفی، تطبیق سنوات، د مطبوعاتو وزارت، دولتی مطبعه، کابل: ۱۳۴۲،-ص ١٦.
[۱] بار تولد، ترکستان نامه،ج ۱ ترجمه کشاورز، ص۴۷۳. و تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی، ص۷۵

[۲] محمداعظم سیستانی، مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص- ۱۵۷

این علاقهٔ شدیدٔ یعقوب را از خلال منابع موجود میتوان گرد آوری نموده که اخلاق شخصی و همچنین انتباهٔ مسلمانانٔ معاصر[1] و تهورات و جسارت های زمین گیری او را انعکاس می بخشد.
این منابع همه متفق القول اند که یعقوب طبیعتا" شخص درونگرا بوده و خیالات و افکار و اسرارش را با کسی در میان نمیگذاشت.
اکثر وقت خود را در انزوا و بدون ندیم و حاجب و دربان سپری میکرد و بدون استشاره ملتزمان به حل و عقد امور میپرداخت.
معمولا" صرف برادرانش و عده ای دیگر از اطرافیان او، که بقلم مسعودی(العزیز) نوشته شده اند، و خیمه و خرگاه ایشان در پیرامون بارگاه یعقوب کوفته میشد، اجازه ورود به پیشگاهٔ او را داشتند و بس.
به ندرت تبسمی بر لبانٔ او نقش می بست و کمتر می خندید.
گویند یعقوب باری بسیار بخندید که تاریخ سیستان آنرا از جمله عجائبات دانسته است.[1]
گفته شده که یگانه تفریح او، آن بود که تمرینات(بشمول جنگ های غیر حقیقی یا تمرینات) غلامان جوان خود را تماشا مینود[2]
آغاز زندگی درویشانه یعقوب بحیث رویگر او را معتاد به یک حیات بدون تکلف گردانیده بود، چندانکه هیچگاه به خوشگذرانی علاقه نگرفت و از آن لذت نبرد.
پسر رویگر سیستانی با این نوع زندگی ساده و بدون آرایش خود را سر مشق تمام رعیت بخصوص احاد سپاه خود ساخت و مانع شان در ازدیادٔ محتویاتٔ چانته گردید، زیرا تراکمٔ مواد در رفتار های سوق الجیشی بر دوشٔ شان ثقلت مینمود و از قدرتٔ مانورٔ شان میکاهید.
چون میخوابید از نمدٔ کهنه زینٔ اسپ خود نالی و از سپرش بالشت میساخت و گاهی هم علم پیچیده را زیر سر میگذاشت.
غذایش را معمولا" از مواد خوراکی پیداوار سیستان درست میکردند از قبیل نان جوین، برنج، نوش پیاز، کلچه پیاز، زردک، گندنه و ماهی. بقول مسعودی هر روز در مطبخ یعقوب بیست راس گوسفد کشته شده و در پنج دیگ برنجی (برونز) بزرگ پخته میشد.
یعقوب حصهٔ آبگوشت خود را با مقداری((خیصه)) که ترکیبی از شیرهٔ انگور یا خرما و نشایسته بود و فالودج که از عسل و نشایسته ساخته میشد، بر میداشت و باقی بین غلامان سرای و ملترمین او تقسیم میگردید.[1]
یعقوب برای تأمین زنده گی لشکریان خود جایداد مردمان متمول را ضبط میکرد ولی رعایت حال مردم ناتوان و کم درآمد را هم داشت.

---

[1] - مجله آریانا، مقاله لشکریان صفاری از بو سورث، ترجمه پوهاند سرور همایون، شماره(۴)،- سال ۱۳۴۶ ، ص۵۰.

[2] ــ تاریخ سیستان در صفحه (۲۷۰)خود نوشته: (در مورد دیگر یعقوب ترش روی خوانده شده ولی ابن فندق از ((تبسم)) او نیز یاد کرده است.

[1] مروج الذهب، ج ۸،ص ۵۲ و سیاستنامه طبع هیوبرت دارک، ص ۲۳.

او به پیشه وران و کشاورزان و طبقات پائین اجتماع که خود از ته آن بر خاسته بود، بدیده ای عطوفت و مهربانی مینگریست.
از کسانیکه کمتر از پنجصد درهم دارایی داشتند، هیچگونه چیزی نمیگرفت بلکه به آنها صدقه هم میداد.
بنا به نوشته سیستانی از قول تاریخ سیستان، یعقوب لیث((از باب صدقه هر روز، هزار دینار همی داد و از باب جوانمردی و آزادگی هرگز حتی کم از هزار دینار و صد دینار نداد و ده هزار و بیست هزار و پنجاه هزار دینار و درهم بسیار داد و پانصد هزار دینار داد-
عبدالله بن زیاد را (هزار هزار درهم) که نزدیک او آمده بود.
بقول باستانی پاریزی رویکار آمدن یعقوب و برادرانش(صفاریان) در واقع آغاز یک تحول احتماعی بزرگ در سیستان و شهر های بزرگ دورو نزدیک آن بود، بدین معنی که طبقات حاکم و پولداران و ثروتمندان، یکباره از میان رفتند و اموال آنان مصادره شد و در برابر آن یک طبقه حاکم از مردم سافل و کسانیکه هرگز در دستگاه های اشراف نفوذی نداشتند، پدید آمدند و در واقع به بقول عمرو این((گنجشک روزی ها)) آمدند و پیه ها را از شکم اشخاصی مانند((بشر فرقد ها)) در آوردند.[۲]
چون یعقوب از ته اجتماع سیستان بر خاسته بود و بر جزئیات احوال مردم آگاه بود، به اندک اشاره یی، کیفیت کار آنانرا در میبافت و چنین نبود که بتوان با دروغ ویرا فریب دهد.
در سفری که به نیشاپور رفته بود، برای اینکه از اوضاع سیستان بی خبر نباشد، دبیری را به سیستان فرستاد تا وضع آنجا را بدو گزارش دهد، این قاصد مدارک فراوانی جمع آوری کرده تا به یعقوب گزارش دهد اما یعقوب که فرصت زیاد نداشت رو به قاصد کرد و با سه سوال همه احوال سیستان را دریافت.
داستان این باز پرسی جالب را در تاریخ سیستان میخوانیم: یعقوب پرسید به مظالم بودی؟ (مظالم جای بود که معمولا" در روز های بار عام، مردم بدآنجا آمده و از حاکم و قاضی داد می طلبیدند یعنی شکایات شانرا عرضه میداشتند)، گفتا بودم. گفت: هیچکس از امیرْ آب گله نکرد؟ گفت: نه!، گفت الحمدلله! باز پرسید به پای چوب عمار گذشتنی؟!(چوبی بوده که عمار را در آنجا بدار آویخته بود و بدان کسب شهرت کرده بود و معمولا" اغلب جوانان برای بازی کردن به آنجامیرفتند)_ گفت: گذشتم. گفت کودکان بودند آنجا؟ گفت: نه! گفت الحمدلله! پس پرسید به پای مناره کهن رفتی؟ گفتا رفتم. پرسید روستائیان بودند؟! گفت نه. گفت الحمدلله. بعد از آن دبیر خواست سخن آغاز کند و نسخت ها عرضه دارد، یعقوب گفتا دانستم و بیش از این به توضیح ضرورت نیست.
دبیر برخاست و نزد شاهین(آدم با نفوذی از نیشک سیستان بود و نزد یعقوب منزلتی داشت) رفت و قصه را به او بازگو کرد.
شاهین نزد یعقوب رفت تا از جریان آگاه شود که یعقوب بچه علت تمام راپور و معلومات قاصد را نشنیده است.

---

[۲] باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۲۹۱.

شاهین نزد یعقوب رفت و گفت، این مرد خبر ها آورده و باید بگوید.-
یعقوب گفت: ((همه را گفت و شنیدم، کار سیستان به سه چیز بسته است:
(عمارت، الفت و معاملت)، هر سه دانستم. عمارت- حدیث امیرْ آب است.پرسیدم که در مظاله کسی از امیرْ آب گله داشت؟ گفت نه.دانستم که در حدیث عمارت تأخیر نیست. یعنی آب هیرمند عادلانه تقسیم شده و از این ناحیه کسی از امیرْ آب گله ندارد.و اما الفت نیز در آنجا بر قرار و تعصب وجود نداشت. زیرا هر گاه میان فریقین کودکان نزاعی به وجود آید، به چوبه عمار میروند، از اینکه گفت آنجا کس نبود دانستم که الفت بر قرار است.
و سوم معاملت عمال و رعیت باشد، هر گاه بالای رعیت ستمی باشد، تدبیر شانرا در کنار مناره کهن اتخاذ مینمایند، همگی آنجا گرد آمده و تقاضای حاضر شدن شخص مسئول را در محفل جهتْ سوال و جواب مینمایند، چون نبودند، دانستم که بر رعیت جور نیست. بیش از آن چه پرسم؟
تاریخ سیستان در مورد عدالت یعقوب قصه جالبی ثبت نموده بدین شرح:- روزی یعقوب برای معلوم کردن حال مردم بر خضرا[*]نشسته، مردی را دید از دور که بر سر کوه سینک (Senak) نشسته و سر بزانو نهاده است.
یعقوب به اندیشه شد که حتما" آن مرد را غمی پیش آمده فورا" حاجبی را سوی آن فرستاد که ویرا نزدش بیآورد، بیآوردندش یعقوب پرسید حال خود بر گوی، گفت اجازه فرمائید تا محل از مردمان خالی کند، چنین کردند.- شخص گفت: ((ای ملک حال من صعب تر از اینست که بر توانم گفت. سرهنگی از آن ملک هر شب یا هر دو شب(بعد) بر دختر من فرود آید از بام، بی خواست من و از دختر، و ناجوانمردی همی کند و مرا با او طاقت نیست)).
یعقوب گفت: لاحول و لاقوة الابالله، چرا مرا نگفتی، برو بخانه وقتیکه او آمد، اینجا بپای خضرا بیائید، مردی را با سپر و شمشیر خواهی دید، با تو میرود و انصاف ترا می ستاند چنانکه خدای تعالی فرموده است، نا حفاظان را. مرد به خانه خود رفت و آن شب سرهنگ نیآمد.
شب دیگرکه سرهنگ بخانه اش آمد، مرد نیز به میدان خضرا رفت و مردی را با سپر و شمشیر دید با او برفت و به سرای او شد بکوی عبدالله حفص به در پارس، و آن سرهنگ اندر سرای آن مرد بود، یکی شمشیر تارکش برزد و بدو نیم کرد، و گفت چراغی بیفروز، چون بیفروخت، گفت آبم ده! آب بخورد، گفت نان آور! نان آورد و بخورد.پدر نگاه کرد، یعقوب بود خود به نفس خود. پس این مرد را گفت:
((بالله العظیم! که تا با من این سخن بگفتی، نان و آب نخوردم و با خدای تعالی نذر کرده بودم که هیچ نخورم تا دل تو از ین شغل فارغ نکنم.)) [1]
مرد گفت اکنون این (جسد) را چه کنم؟ گفت: برگیر او را! مرد برگرفت، بیرون آورد، گفت: ببر تا لب پارگین(محل جمع آوری کثافات) بیانداز! بیگفند، گفت تو کنون باز گرد.

---

[*] جائیکه شاه در بلندی در آنجا می نشست و مردم عوام جهت حل مشکلات شان به آنجا میآمدند و هر آنچه میداشتند، آشکارا به یعقوب میگفتند.
[1] باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص۲۰۱.

بامدادان فرمود که منادی کند که هر که خواهد که سزای ناحفاظان بیند، بلب پارگین شوید و آن مرد را نگاه کنید![2]

از این داستان جالب و خواندنی به توجه خاص یعقوب نسبت به حالت اجتماعی مردم سیستان و همشهریان او پی میبریم که تا کدام حد به این مسایل دقیق بوده است.

ایجاد روحیه وحدت و یکپارچگی از کار های عمده یعقوب بشمار میآید چه قبل از زمامداری یعقوب دو دستگی شدید بینْ مردمْ سیستان حکمفرما بوده که نمونهٔ بارزْ آن سمکی ها، صدقی ها، بکری ها و تمیمی ها بوده اند که هر کدام با بستگی به طایفه یی جنگهای (حیدر نعمتی) راه می انداخته اند.

یعقوب نه تنها این دو دسته گی و اختلافات را از بین برد، بلکه حتی دشمنان دیرینه او یعنی خوارج نیز از فدائیان او شدند و در جنگ ها با او همکاری کردند.با این مراتب باید یاد آور شد که، یعقوب بر خلاف بسیاری از فاتحان بزرگ جهان، که چون تمام عمر را در لشکر کشی گزرانده اند، توفیق اصلاحات اجتماعی و عمران و آبادی نیافته اند، وی در ینمورد نیز موفق بوده و غالبا" در امور داخلی همکاری برادرش عمرو و کاکا زاده اش ازهر(عمه زاده) و سرداران فداکاری چون، عزیز بن عبدالله و شاهین بتو و غیره در موفقیت های او بی تأثیر نبوده است.

در عین حال یعقوب هرگز از عبادت خدای خود غافل نبود چنانکه مؤلف اثر(مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی) از قول باستانی پاریزی مینویسد: ((از باب تعبد اندر شبانه روز، صد و هفتاد رکعت نماز زیادت کردی از فرض و سنت.))[3]

از ین جهت در تعمیر مساجد(مسجد در سیرجان و امثال آن) و بنای محل های خیریه، خیلی کوشا بوده است و با وجود آنکه مدت زمامداری او دیری نپائید و همین مدت را هم دایم در جنگ و جدال و مسافرت ها گزراند، از آبادانی و بنای مساجد، غافل نبود.

و اما در مورد عقیده مذهبی یعقوب نیز اختلافات شدیدی وجود داشته و پیروانان هر مذهب و طریقه سعی داشته مانند سایر اشخاص معروف، یعقوب را نیز پیرو مذهب خود شان معرفی نمایند.

چنانچه گروهی از محققین نوشته اند: ((اگر قیام توأم با کامیابی یعقوب لیث را که در واقع بر ضد خلافت بود و نظام الملک به تفصیل در سیاست نامه شرح داده، بشمار آریم، باید بگوئیم یعقوب تمایلات شدیدی به پیروی از مذهب تشیع داشته است. ولی آنچه در کتاب مذکور در باره تمایل او به اسماعیلیان نوشته شده، از حیث تقدیم و تأخیر وقایع تاریخ خطای محض و بی اساس است.))[1]

به نقل از ما عنامهٔ ارمغان که از کتابْ مجالس المومنین تألیف (سید نورالله شوشتری:ـ که شرح زندگانی رجال بزرگ اهل تشیع در آن ثبت است، صفاریان را در زمرهٔ پیروان مذهب تشیع بقلم آورده اند.

---

[2] تاریخ سیستان،ص ۲٦۵.

[3] یعقوب لیث، ص ۲۹۹.

[1] یعقوب لیث، ص ۲۵۱.

دلیلی که این کتاب بر عقیده مذهبی یعقوب میآورد، عجیب است.
طبق نوشتهٔ این کتاب: ((روزی به یعقوب اطلاع دادند که ابو یوسف نام در باره عثمان بن عفان ناسزا گفتند، یعقوب بخیال اینکه مقصود از عثمان بن عفان یکی از نجبای سیستان است، امر کرد ابو یوسف را مجازات کند، ولی همینکه به یعقوب گفتند، آن شخص حضرت عثمان جا نشین خلیفه دوم حضرت عمر(ض) است که مورد دشنام قرار گرفته، یعقوب فوراً حکم خود را فسخ کرده و میگوید: ((من کاری باصحاب ندارم)).[۲]
به نظر نویسندهٔ، این حکایت دلیلْ روشنی بر شیعه بودنْ یعقوب شده نمیتواند، چه ناسزا گفتن به خلفای راشدین معیار شیعه بودن نمیباشد و این کار دور از اخلاق تلقی میگردد، جز آنکه آنرا از جمله نظریات بافته شدهٔ عدهٔ از نویسنده گان احساساتی بدانیم که در مورد هر شخصیت دیگر ملی و جهانی داشته و آنها را ایرانی و بخصوص شیعه میتراشند، چیز دیگری بوده نمی تواند.
توجه خاص یعقوب نسبت به مردم و همشهریانش مردم سیستان را به متشکل شدن و به همکاری های اجتماعی بر انگیخت و روحیهٔ در آنها پدید آورد که در زیر لوای یعقوب لیث صفاری، اسپهای شانرا در کنار دجله و در ساحل خزر و حاشیهٔ جیحون آب دادند.
تاریخ حبیب السیر در مورد شخصیت و اهلیت یعقوب نوشته است:
((یعقوب پادشاهی بود با صیانت رای و تدبیر معروف و بکمال سیاست و غایت سخاوت موصوف به مقتضای رای خود مهمات ملک و مال بفیصل میرسانید، و هرگز هیچ آفریدهٔ را بر اسرار خود مطلع نمیگردانید و چون پای بر مسند سروری نهاد، داعیهٔ استقلال پیدا کرده، باندک زمانی ولایت سیستان و خراسان و طخارستان(تخار) و فارس را بحیزْ تسخیر در آورد.))[۱]
از نوشته فوق روحیه استقلال طلبی، اتکاً بزورْ بازوی خود و هموطنانش، اعتماد به ملت و کمال راز داری و ارادهٔ تصمیم گیری بخوبی مشهود میگردد که همهٔ این ها عوامل مهم پیروزی و دولتداری محسوب میگردد.
قساوت های شدید و گاهی ملایمت های خارج از حد یعقوب درخور توجه است و همهٔ این مسایل ما را در برابر مردی قرار میدهد که دقیقاً نمیتوان اختصاصات روحی و اخلاقی و شخصیت او را سنجید و مقایسه و تعیین کرد، با این حساب باید گفت:
((یعقوب جز به خود، به هیچ سردار دیگری شباهت نداشت، او شخصی متمایزْ بود)).

۲- قلمرو یعقوب و تلا شهای وی در راهٔ تأمین استقلال ملی:

نبرد های موٌفقیت آمیز یعقوب با مخالفان حکومت عیاران ، حیثیت و منزلت یعقوب را در نظر نیرو های نظامی عیاران بسیار بلند برد و بخصوص بعد از ۲۴۷ ق مطابق ۸٦۱ میلادی

---

[۲] ماهنامه ارمغان (مجمله)، سردبیری دکتور محمد وحید دستگردی، شماره نهم، اذرماه۱۳۴۹ دوره سی و نهم، ص- ص ٥٦۷-٥۷۰.
[۱] خواند امیر، تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ۱۳۳۳، ص ۳۴٦.

که نامبرده مستقیماً زمام امورِ سیستان را بدست گرفت و مدتِ هفده سال و نه ماه ملت را رهبری کرد.[1]
وقایع یکی پی دیگر همه بنفعِ یعقوب می چرخید و او نیز دامنهٔ نفوذ و قدرتِ خود را از وادی کابل گرفته تا تخارستان و نشاپور وسراسرِ ایران بسط میدهد و تصمیم میگیرد بغداد را نیز مسخر نماید.
از آنچه قبلاً نیز تذکر بعمل آمد، یعقوب بعد از تسخیر سیستان و پاکسازی آن از مخالفی ، به توسعه قلمرو سیستان میپردازد و به زودی دامنهٔ متصرفات خود را علاوه بر جا های قبلاً ذکر شده تا وادی کابل، سند، مکران، پوشنگ و هرات و کرمان و فارس، تخارستان، بلخ، فاریاب سراسرِ ایران گسترش میدهد و میخواهد بغداد را نیز تحتِ ادارهٔ خود بکشد ولی مرگ مجالش نمیدهد و رویای تسخیرِ بغداد به حقیقت نمی پیوندد.
پروفیسور بار تولد به نقل از گردیزی مینگارد که علاوه بر متصرفات ذکر شده، پنجوایی، زابل، شارستان، غزنی و گردیز نیز در تصرفات قلمرو یعقوب قبل از ۸۷۰ م شامل شده بود.[2]
بدینگونه عیاران در تحت رهبری بزرگ مردی چون یعقوب، اسپان خود را از کرانه های هیرمند سوار شده، بر لب جیحون آب دادند و به آنطرف دجله به جولان آوردند و برای بیش از نیم قرن بیرق استقلال و آزادی را بر سراسر خراسان و ایران برافراشته نگهداشتند.
بار تولد می افزاید: در خراسان در سال ۸۲۱ میلادی داوطلبی[*] بغاوت و شورشی را بنا نهاد و در پایان همین قرن از بین همین طبقه خاندان سلطنتی نیرومند صفاریان ظهور کرد.این خاندان طومار سلطه و فرمانروایی آل طاهر را در هم پیچید و پرچم قدرت و اقتدار خود شانرا در پارس بر افراشت. صفاریان بهمین موفقیت و پیروزی قانع نشده در تلاش آن بر آمدند تا قدرت شانرا در ماوراالنهر تاسیس نمایند و همین اندیشه و اقدام باعث تباهی ایشان گردید سیستانی از قول طبری مینویسد : در سال ۲۵۹ قمری معتمد خلیفه عباسی برای تطمیع یعقوب فرمانی صادر کرد که در آن یعقوب فرمانده نظامی بغداد و والی تمام خراسان و نقاط متصرفه شناخته شده بود.
در اثری بنام(افغانستان در دایرة المعارف تاجیک) چنین تذکر آمده است: ((همینکه حاکمیت در سجستان از دست ابراهیم ابن حسین طاهری به اختیار درهم درآمد، یعقوب را حاکم بست تعیین نمود و در مدت کوتاهی قدرت و اعتبار یعقوب در بین غازیان افزوده شد و درهم مجبور شد او را فرمانده تمام دسته ها مقرر نماید. یعقوب حاکم سجستان را کشته، عصیان خارجیان را افزود و در سال ۸٦۱ م سجستان را به تصرف خود درآورده، بعداً وادیِ سند و مکران را گرفت. در سال ۸٦۷م کرمینه و فارس را تصرف کرد.
در سال ۸۷۱ خلیفه معتمد(۸۷۰- ۸۹۳) یعقوب را والی بلخ و تخارستان تعیین نمود.
خلیفهٔ بغداد با این اقدام امید داشت که بینِ صفاریان و طاهریان نزاع و زدو خورد بعمل آید و هر دو ضعیف و ناتوان شوند.

---

[1] افغانستان در دایرة المعارف تاجیک، تحشیه و تعلیق پوهاند جلال الدین صدیقی، ص۱۱۷
[2] بار تولد، تاریخِ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی تا قرنِ دوازده، ترجمه زهما، ص۷۴
[*] - هدف از(داوطلبی)، گروهِ غازیان یا عیاران میباشد که برخلافِ کفار داوطلبِ جهاد شده بودند.

در سال ۸۷۳ یعقوب قشون محمد بن طاهر را تارو مار کرده،خودش را اسیر و نیشاپور را متصرف شده و دولت صفاریان را اساس گذاشت.
مقارن سال ۸۷۴ خلیفه مجبور شد ادارهٔ خراسان،طبرستان، جوزجان، ری و فارس را رسماً به یعقوب بسپارد.[1]
نویسندهٔ تاریخ (طبقات سلاطینِ اسلام) مینویسد((در سال ۲۵۹ ق- ۸۷۲ م)) یعقوب خراسان را از چنگ طاهریان بیرون آورد.
بعد از یک لشکر کشی به طبرستان و مغلوب ساختن حسن بن زید علوی، علناً به مخالفت با المعتمد خلیفه قیام کرد.))
ولی مرگ مجالش نداد.[2]
یعقوب رویگر زادهٔ وطنپرستی بود که با سلطهٔ خلفاء در خراسان و ایران بشدت مخالف بود و باور داشت که خلفای بغداد فقط از راه غدر و مکر بر مسند خلافت نشسته و به مسایل مذهبی نیز کوچکترین علاقه و توجهی نمی کنند، ازینرو یعقوب بفرمان خلیفه اعتنای نمیکرد و چون بر نیشاپور مسلط شد، جمعی اوازه انداختند که او عهد و فرمانِ امیرالمومنین(خلیفهٔ عباسی) را ندارد، زیرا بغداد وی را خارجی می شمرد. اما یعقوب طی خطابِ به آنان گفت:
((من برای داد بر خلق خدا و برگرفتن اهل فسق و فساد بر خاسته ام و اگر چنین نبودم ایزد تعالی مرا چنین نصرت ها نمیداد.))
کار یعقوب در آخر بدآنجا رسید که در سال ۲۷۴ ق تا جندی شاپور را تصرف کرد و در آنجا(رسولان از ترکستان و هند وسند و چین و ماچین و فرنگ و روم و شام و یمن، همه قصد او کردند به نامه ها و هدیه ها و طاعت و فرمان او را پذیرفتند و همه جهان اندر فرمان او شد و او را
((ملک الدنیا)) خواندند[3]
یعقوب در قسمت وسعت قلمرو حکمرانی اش پلان وسیعی رویدست گرفته بود اما مرگ قبل از وقت تمام پلانهایش را نقش بر آب ساخت چنانکه استانلی لین پول در طبقات سلاطین به این موضوع اشاره نموده مینویسد: ((یعقوب بعد از یک لشکر کشی به طبرستان و مغلوب ساختن حاکم آنجا حسن علوی آشکارا بر ضد خلیفه معتمد قیام کرد و از راهٔ شیراز و اهواز بطرف بغداد پیش تاخت ولی موفق برادر خلیفه او را شکست داد و یعقوب بسال ۲۶۵ ق(۸۷۸ م) وفات کرد[1]
مؤلف تاریخ حبیب السیر نیز در زمینهٔ کشور گشایی یعقوب معلوماتی ارائه داشته که خلاصه آن چنین است:

---

[1] - افغانستان در دایرة المعارف تاجیک، ص ۱۱۴.
[2] استانلی لین پول، طبقات سلاطین اسلام، ترجمه عباس اقبال، جلد اول، تهران: مطبعه مهر، ۱۳۱۲، ص ۱۱۷.
[3] افغانستان در دایرة المعارف تاجیک ، ص ۱۱۷.
[1] طبقات سلاطین اسلام، ص ۱۱۷.

((و در زمان معتمد خلیفه (یعقوب) عزیمت بغداد کرد و در اثنای راه در چهاردهم شوال سنه خمس و ستین و مائتین(۲٦۵) برنج قولنج گرفتار گشته تا روی به عالم آخرت آورد.)) [۲]

یعقوب در مواقع فراغت برای نشاندادن عظمت نظام اش گاهگاهی بخصوص هنگام اعیاد، نمایش های نظامی را براه میانداخت چنانکه خواند امیر در تاریخ حبیب السیربااین موضوع اشاره کرده که او در ایام اقتدار از سپاه خود هزار سوار برگزیده هر یک را چماق زرین عنایت نمود و به هزار دیگر چماقهای سیمین داد و ایشان آنها را در اعیاد و روز های طوی (عروسی) بر دوش مینهادند و در نظر مردم صورت شوکت و عظمت خود را جلوه میدادند و اکثر اسپان سپاهیان یعقوب ملک او بود و از دیوان خود علتیق آنها را مرتب مینود.

مدت حکمرانی یعقوب یازده سال و بقولْ استاد بزرگ علامه عبدالحی حبیبی و سایر مؤرخان هفده سال و چند ماه دوام داشت و در زمان معتمد خلیفه عزیمت تسخیر بغداد کرد اما در اثنا راه در چهاردهم شوال سنهٔ(۲٦۵قمری) به بیماری قولنج coLicگرفتار شد هر چند طبیبان ویرا توصیه به حقنه(معالجه از طریق مقعدی) نمود، اما وی حاضر باین طریق تداوی نشده تا جهان فانی را وداع گفت.[۳]

یعقوب مردی بود که بیش از همه کشورش را دوست داشت و بخاطر بدست آوردن آزادی و حفظْ آن هرگز آرام ننشست، وی مخالف نفوذ بیگانه بود و آزادی را محصول وحدت و یک پارچگی هموطنان میدانست از این جهت در تأمین وحدت مردم سخت کوشید و موفق نیز شد اما حیف که عمرش وفا نکرد و تمام آرمانهای ملی اش را با خود بخاک برد.

---

[۲] تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ص ۳۴٦

[۳] پوهاند عبدالحی حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، جلد اول،انجمن تاریخ، کابل، کتاب چاپولو موسسه ۱۳۴٦،ص ۱۷۰

فصل چهارم

محاربات یعقوب لیث صفاری

۱. یعقوب و جنگهای داخلی وی:

چون یعقوب لیث بعد از فرار صالح حکمران سیستان(+) ولایت مذکور را مضبوط گردانید، هوس تسخیر ولایات و جا های دیگر نمود که قبل از همه متوجه بست شد.

صالح از زاول شاه رتبیل کومک خواست و در جنگی که بین طرفین در بست واقع شد، رتبیل شکست یافته کشته شد و بست در اختیار یعقوب قرار گرفت . قرار اسناد بدست آمده در این جنگ حدود(۶۰۰۰هزار) نفر کشته، سی هزار اسیر و بسی از پیلان و اموال غنیمت به دست یعقوب افتاد.

صالح به والشتان (شمال قندهار) عقب نشست و به زابل پناه برد ولی عاقبت، بدست یعقوب اسیرشده، در زندان کشته شد.

درین نبرد برادر و اقارب رتبیل طور اسیر به سیستان آورده شدند(۲۵۱ق = ۸۶۵م).

مؤرخان اسلامی افغانستان از جمله عبدالحی ضحاک گردیزی و محمد عوفی در جوامع الحکایات، از جنگ های رتبیل شاه کابلی و یعقوب لیث صفاری تذکراتی مفصل بعمل آورده که کتاب جداگانه یی ایجاب مینماید و ما درین چوکات محدود از تفصیل آن عاجز ایم.

یعقوب در همین سال(۲۵۱قمری) عمار خارجی را نیز در نیشک سیستان(در سر راه کرمان و سیستان واقع است،) بقتل رسانیده و سر وی را به شهر آورده، بر در طعام بر باره نهادند و تن او بر در((اکار)) نگونسار بیاویختند که با این عمل وی، خوارج همهٔ شان دل شکسته شدند و به کوه های اسفزار رفتند و بدرهٔ هند قانان.

(+) - در مورد نام تاریخی سیستان نظریات گوناگونی وجود دارد از جمله تاریخ سیستان می نویسد:سیستان از بهرآن گویند که ضحاک اینجا مهمان بود بر نزدیک گرشاسب و عادت او آن بود که بابله نشستی (یاقوت ایله را شهری در ساحل بحر احمر و در سرحد حجاز و شام بین مصر و حجاز میداند)

و اکنون ایله را((بیت المقدس)) گویند و شراب با زنان خوردنی و بدان زمان سرای زنان را ((شبستان)) گفتندی

چون ضحاک مست گشت گفت شبستار خواهم تا آنجا خوشتر خورم گرشاسب گفت اینجا((سیوستان)) Siostan است نه شبستان Shabestan و سیو((مرد را گفتندی بدانروزگار، و شبستان بدان جهت گویند که همیشه آنجا مرد، سرد باشد چون این سخن گفته شد، ضحاک شرمسار شده گفت: ای پهلوان راست گویی. از آن پس آنرا سیستان گویند به اختصار (واو) آنچه علمای لغت معتقد اند، سیستان مضاعف، سگستان، میباشد که مملکت (سکه) (ساک) باشد و این سکه مردمی بوده اند که عشایر آریایی که بعد از انقراض دولت هخامنشی (حدود ۱۲۰ق م، در اوایل عهد اشکانیان وارد آن سرزمین شده، تا سند و پنجاب را- تحت متصرفات خود قرار داده و قبل از آن نام سیستان، ((زرنگا بوده است که شهری زرنگ یا زرنج امروزی از آن گرفته شده است

اعظم سیستانی مینویسد: یعقوب برای تامین آرامش و استقلال صلاح دانست تا دست دوستی به سوی خوارج دراز کند از این جهت پیکی جانب عمار خارجی رهبر خوارج کش فرستاد و آنرا دعوت به آشتی نمود.
یعقوب درین نامه تذکر داده بود: ((.....اگر باید که سلامت یابی، امیرالمومنینی (خیال سلطنت) از سر دور کنی و بر خیز با سپاه خویش دست با ما یکی کن که(ما به اعتقاد نیکو برخاستیم سیستان نیز فراکس ندهیم و اگر خدای تعالی نصرت کند، بولایت سیستان اندر فزایم- آنچه توانیم)، و اگر اینت خوش نیاید، به سیستان کسی را می آزار و بر همان نسبت که اسلاف خوارج رفتند، همی رو.
اصطخری عمار را پسر یاسر معرفی میکند: ((و کان للشراة رئیس یعرف بعمار بن یاسر)) تاریخ سیستان راجع به این شخص مینویسد:
بعد از کشته شدن عمار، بین معتز و مستعین بر سر خلافت بغداد اختلاف بروز نمود که بزودی مستعین بنفع معتز خود را خلع نموده و مردم به وی بیعت کردند بعد از خلیفه شدن معتز عمال خلیفه بر فراه و کوبین) به احتمال قوی (کوین) باید باشد که اصطخری آنرا ((جوین)) دانسته و از مربوطات سیستان هجوم آوردند
یعقوب به حرب خلیفه شتافت، عامل را اسیر گرفته بقتل رسانید و سرش را به قصبه فرستاد.
یعقوب مدت چند بعد از این حادثه در سیستان بود تا اینکه خبر شورش صالح بن حجر عمو زادهٔ رتبیل (۲۵۲ق) بگوشش رسید.
یعقوب به حرب صالح که در (رخد)(+)،قرار داشت به آنسو حرکت کرد.

صالح در قلعهٔ کوهژ(کوهک) موقعیت داشت که تاریخٔ بیهقی(چاپٔ تهران) آنرا کوهتیز و (چاپ کلکته) آنرا کوهشیر ضبط نموده که قلعه ایست از قلاع غزنین بر راه بست و کوهژ که در اصل(کوهیژک) باشد.
پس از چند روز محاربه شدید بین طرفین، صالح تاب مقاومت نیاورده، خود کشی کرد و قلعه از طرف یعقوب تسخیر گردید، جسد صالح را به بست آورده، بگور کردند. یعقوب شخص اعتمادی اش را به آنجا به صفت حاکم فرستاد و خودش دوباره به سیستان آمد و بعد از تأمین آرامش و امنیت در سایر مناطق موصوف باالنوبه به و الشان(*) زمینداور و بست رفت،امیر تکین آباد را بزد و آنجا حاکمان بگماشت و خود مدت چند در سیستان بماند تا

(+) رخد که بعضی از مؤرخین آنرا رخج نیز نوشته، بنا بقول علی احمد جلالی(تاریخ از نگاه عسکری ۱، ص ۲۲۸) همانا قندهار امروزی میباشد.

*ملک الشعرا بهار مینوسید: در سایر منابع ((والشان)) بنظرم نرسید. جزاینکه.. والشان در ردیف ولایت بست و زمینداور بحساب آید و در تاریخ بیهقی هم دو اسم شبه بآن آمده یکی (باشان) که بین غور و هرات موقعیت دارد و دیگری(والستان) که در ردیف مکران و (قصدار) و(کیکانان) ضبط شده است.
ولی بقول بیهقی والشان یا والستان قسمتی باشد بین مکران،سیستان و غزنه در مملکت سند که در نقشه های قدیم آنرا(طوران) مینویسد و اکنون جز بلوچستان انگلیسی و ایالت غزنین افغانستان واقع شده است. (تگین آباد) نیز منطقه یی بوده نزدیک قندهار کنونی (تاریخ سیستان. پاورقی-۳۰،ص۲۰٦)

اینکه روز یازدهم شعبان عزم هری کرد. درین هنگام امیرْ هری، حسین بن عبدالله بن طاهر برادر زادهْ محمد بن طاهر حکمرانْ خراسان بود.

یعقوب قبل از رفتن از سیستان جانبْ هری، داوًد بن عبدالله را به حیثْ والیْ سیستان تعیین نموده خود رهسپارْ هرات شد.

حسین امیرْ هرات در آنجا حصار گرفت اما بزودی مقاومت را از دست داده، اسیر گردید.

در همین موقع ابراهیم بن الیاس بن اسد سپه سالار خراسان به جنگ یعقوب آمده در پوشنگ موضع گرفت.

یعقوب برادر خود علی را با اسیران و بنه در هرات گذاشته، خود جانب پوشنگ در حرکت شد. با ابراهیم بن الیاس دست و پنجه شده وی را شکست داده بسوی خراسان فرار نمود وگفت:

((با این مرد بحرب هیچ نیاید، که سپاه هولناک دارد و مردْ جدی است و شاهْ فنون باشد و غازی طبع.))[1]

محمد وقتی این گفتار سپه سالار خودش را شنید، فورا" نزد یعقوب نامه و رسولان- فرستاد و هدیه ها و منشور سیستان، کابل، کرمان و پارس او را خلعت فرستاد. یعقوب قصد باز گشتن کرد به سیستان و در آنجا دریافت که پسر زنبیل که نزد عیاران در قلعه بست محبوس بود، با استفاده از غیابت وی فرصت را غنیمت شمرده، از محبس فرار نموده، سپاه بزرگی جمع آوری کرده و رخد را به تصرف خود در آورده است.

یعقوب حمدان بن عبدالله را بر سیستان والی ساخته و خودش جانب رخد حرکت نمود(۲۵۷ق) و چون به نزدیکی آنجا رسید پسر زنبیل بطرف کابل فرار کرد یعقوب وی را تعقیب نموده ولی وقتیکه بحاساب (غالبا" مربوطات غزنی باید باشد) رسید، برف افتاده و راه را مسدود ساخته بود. یعقوب ناگزیر انتظار کشید تا بعد از آب شدن برف و خلاصی راه در سال ۲۵۸ ق رخج، زابل و پنج وایی قندهار و غزنی و کابل را بگرفت و بر قلعه گردیز که در تصرف ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان لویکی بود حمله کرد.

افلح سالانه ده هزار درهم را پذیرا شده خراج میپرداخت یعقوب از آنجا بامیان، تخارستان و بلخ را فتح کرده و کابلشاه را قهر کرد و پیروزوند(حدود قندهار) و بست را تسخیر کرده به سیستان آمد و سکه یی که به (۲٦۰ق- ۸۷۲م) در پنجهیر (پنجشیر کنونی شاملْ کابل) هک نموده، آشکار میگردد که کابلستان را تماما"تسخیر کرده بود

یعقوب بعد از آن به سیستان دوباره برگشت و در طول راه در خلج و ترکان[*]

---

(۱) پوهان عبدالحی حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، جلد اول، ص ۱۱٦.

(+) بقول عدهْ از مؤرخین خلج و ترکان از بقایای هیاطله(هپتالیان یا یفتلی ها) اند که در عصر ساسانیان تخار را در تصرف داشتند و هم بقوه ساسانیان برافتادند.

(مفاتیح العلوم از خوارزمی، چاپ مصر، ص۱۱۹.) ((الهیاطله جبل من الناس کانت‌لهم شوکتة و کانت لهم بلا د طخارستان و اتراک خلج و گنجیه من بقایاهم))

(تاریخ سیستان، ص۲۱۵.)

مردم زیاد را بقتل رسانید، مواشی با خود آورد، اسیر گرفت و برده بسیار نیز آوّرد که سبکری یکی از همان بنده گان بود.
حسین بن عبدالله بن طاهر که قبلاً به یعقوب تسلیم شده بود و درین فتوحات با وی یکجا بود، وقتی یعقوب برای انسجام امور از هرات خارج شد، ادارهٔ آن ولایت را دوباره به حسین بن عبدالله بن طاهر سپرد و خودش بعد از سیزده روز واپس به سیستان برگشت و از آنجا بخاطر فتح کرمان عازم آنجا شد.[1]
موصوف بعد از فتح کرمان- در سال ۲۵۹ ق به منظورْ مقابله با عبدالرحیم خارجی که اغتشاش کرده بود، جانب هرات حرکت کرد، زیرا وی از کوه کرخ برخاسته، خود را امیرالمؤمنین خوانده و لقب((المتوکل علی الله)) بر خود نهاده بود. عبدالرحیم الخارجی به تعداد ده هزار نفر بدور خود جمع کرده و کوه های هری و سفزار(سبزوار) و نواحی خراسان را تحت تصرف آورده بود، یعقوب به جنگ او شتافت ولی عبدالرحیم به کوه فرار کرد. با وجود برف باری شدید، یعقوب به جنگ او ادامه داد تا عبدالرحیم تسلیم و از طرف یعقوب عفو گردیده، برایش منشور داده شد و مناطق سفزار و بیابانها و کردان بدو متعلق گردیده و خود به هرات برگشت.
ولی هنوز یکسال از کار عبدالرحیم سپری نگردیده بود که عبدالرحیم از طرف خوارج بقتل رسید[+]
وی ابراهیم بن اخضر را والی خود مقرر داشت که با هدایای بیشماری و اسپان و سلاحی نزد یعقوب آمد. یعقوب ویرا بنواخت و گفت: ((. اما این کوه ها و بیابانها ثغر ها است که شما از دشمنان نگاه باید داشت که ما قصدْ ولایتْ بیشتر داریم و همه ساله اینجا حاضر نتوانیم بود و مرا مردْ بکار است خاصهْ شما که همشهریان منید)) [1]
ابراهیم از لطف و شفقت یعقوب بنهایت مسرور و راضی برگشت.
بعد از بازگشت ابراهیم، همه سپاهیان وی بدیدن یعقوب آمده، یعقوب آنها را بنواخت و ایشانرا((جیش الشراة)) نام نهادند و یعقوب که به سیستان بازگشت، مدتی چند آنجا بماند تا باز آهنگ خراسان کرد.
در رجب سنه(۲۵٦ق) احمد بن جعفر بنام المعتمد علی الله بخلافت بغداد نشست.
یعقوب نزد معتمد رسولی فرستاد با هدیه های رنگارنگ و پنجاه بت زرین و سیمین که از کابل با خود آورده بود.

---

[1] نثر های تاریخی، به انتخاب دکتر اسماعیل حاکمی، ص ۴۲.
(+) :_ گردیزی این شخص را عبدالرحمن معرفی کرده میگوید: او در کروخ مر عبدالرحمن خارجی را حصار کرد و چون عبدالرحمن اندر آن حصار مقهور گشت بز ینهار آمد .(زین الاخبار، چاپ برلن:ص ۱۲.
محمد بن جریر طبری هم این خارجی را عبدالرحمن خوانده چنانچه گوید:
((و کانواحضر و ا راساعلی قناة فیه رقعه فیها هذا راس عدوان عبدالرحمن الخارجی بهرات ینمل الخلافته من ثلثون سنه قتله یعقوب بن اللیث.))
[1] نثر های تاریخی، به انتخاب دکتراسماعیل حاکمی،ص ۴۳.

چون هدیه ها و بتان به معتمد رسید، شاد گشت و برادر خود ابواحمدالموفق را که اساساً طلحه نام داشت و ولیعهد معتمد بود به عنوان رسول خویش نزد یعقوب فرستاد و اسماعیل بن اسحاق القاضی را و ابالسعید الانصاری را، و عهد و منشور ولوا به ولایت بلخ و تخارستان و پارس و کرمان و سجستان و سند فرستاد.

یعقوب نیز بدان شاد شد و ایشانرا بنواخت و خلعت ها و هدیه های گرانبها داد و بخوبی و خوشی رخصت کردند و خودش نیز به سیستان باز آمد.

مدتی را آنجا سپری کرد و باز قصد رفتن به کابل کرد تا مشکل خود را با پسر زنبیل یکطرفه سازد. چون به زابلستان رسید، پسر زنبیل به(قلعهٔ نای داخل شد و سنگر گرفت. جنگ شدیدْ بینْ طرفین رخ داد که در نتیجه پسرْ زنبیل از آنجا فرار نمود و از راهْ بامیان به بلخ رفت.زین الاخبار چاپْ برلن به نقل از گردیزی مینویسد: پسر زنبیل سوی بلخ فرار نمود، بامیان را اشغال کرده، نوشادْ بلخ را ویران کرد و بنا های که داوْد بن العباس بن هاشم بن ماهجور تعمیر کرده بود، همه را از یکسر ویران ساخت.

یعقوب به تعقیب وی پرداخته اما وی زمانیکه از آمدن یعقوب شنید، پا به فرار نهاده به کهندز (+)حصار گرفت.یعقوب داخل بلخ شده، آنرا تسخیر نمود.

عدهٔ زیادی از مردم کشته و شهرْ بلخ غارت گردید یعقوب، محمد بن بشیر بن صالح را در آنجا به صفت حاکم بلخ تعیین نموده و خود دوباره به سیستان آمد و با عبدالله بن محمد بن صالح سگزی(اکنون هم سکزی یا ساکزی نام قبیلهٔ از پشتونها است در سیستان) که در همین سال (۲۵۹ق) برخلاف یعقوب در سیستان قیامی براه انداخته بود، به مقابله پرداخت ولی از نزد یعقوب شکست خورده به نیشاپور نزدْ آل طاهر گریخت.

یعقوب او را تعقیب کرده وابستگانْ طاهر و سگزی را از بین برد.(۲۵۹- ۲٦۳ ق).

و بدین ترتیب یعقوب توانست تمام ساحات مربوطه را تابع زمامداری خود سازد.

(+) کهندز- معرب ان قهندز برای هر قلعه کهنه اطلاق میشود.

اما در روزگاران گزشته چند جای بود که باین اسم یاد میشدند مثلا: قهندز بلخ، قهندز سمرقند، بخارا قهندز نیشاپور، مرو واکنون قهندز بلخ به این اسم باقیست جانب در شرقی بلخ و غربی بدخشان که در تصرف امیر افغانستان قرار دارد و مردم عامه انرا(قندوس) میخوانند (حاشیه بیهقی، چاپ، تهران تصحیح مرحوم ادیب پشاوری، ص ۳۳

۲ سفر های بیرونی و فتوحات یعقوب

الف: سفرِ اول یعقوب و فتوحات آن:

سفرِ یعقوب به کرمان و فارس و نتایج آن: بعد از آنکه در سال ۲۵۳ ق یعقوب هرات و پوشنج را از دست عمال محمد بن طاهر بیرون کرد، موضوع دیگری که توجهٔ او را بطرف خود جلب نمود علی بن حسین بن شبل بود که درینوقت در ولایت فارس حکمرانی داشت، نامبرده از ضعف دولت طاهری سود جسته موضوع عدم کنترول قلمرو مذکور را به خلیفه معتز نوشت، ولی خلافت بغداد که در مورد این ولایت سیاست زشتی را تعقیب مینمود، منشور ولایت کرمان را هم به علی بن حسین و هم به یعقوب لیث فرستاد و هدفِ یگانهٔ آن وقوعِ برخورد بینِ دو زمامدار بود تا یکی را بوسیلهٔ دیگری از صحنه براند و بدینگونه دو مدعی در یک وقت متوجه یک هدف واحد شدند.[1]

در ماهٔ ذی الحجه سال ۲۵۴ ق یعقوب با قوای خویش استقامت کرمان را در پیش گرفت ولی علی بن حسین در احضارات خود پیشقدم شده، طوق بن المفلس سپه سالار خود را قبل از حرکت یعقوب بدآنجا اعزام داشته بود تا شهر کرمان را اشغال کند.

وقتی یعقوب به مسافت یکروزه راهٔ دور از شهر رسید اردوگاه برافراشت و مدت دو ماه مکمل بدون جنگ در آنجا آرام گرفت یعقوب اشغال کرمان را از طریق جنگ با طرفداران علی ممکن ندانسته، بدینوسیله از شیوهٔ دیگری استفاده نمود بدینقرار:

ظاهرا" یعقوب از شهر کرمان قصد رجعت کرده و چنین وانمود کرد به سیستان بر میگردد و به مسافت دو روزه راه را از شهر دور رفت ولی در طول این حرکت توسط دسته های کشف همواره از احوال شهر خبر میگرفت.

سپه سالارِ علی وقتی دید قوای یعقوب از شهر خارج شده، دوباره خطر را رفع دیده بنأ ترتیبات مدافعه را برهم زده به عیش و نوش پرداخت و مجلس شرب آماده نمود.

این وقتی است که یعقوب آنرا برای اشغالِ شهر مناسب دانسته از ین جهت مسافت طی شدهٔ دو روزه را در یکروز قطع نموده، بصورت ناگهانی بر طوق سپه سالار که تدابیرِ دفاعی مکمل نداشته، هجوم برد.

در نتیجه سپه سالار علی بن حسین را اسیر و شهر را به تصرف درآورد،[1] و آنگاه بسرعت بسوی پایتخت فارس شهر شیراز بحرکت افتاد.

یعقوب که بعد از غلبه بر طوق بن المغلس سپه سالار و تصرف کرمان، امحای قوای رزمندهٔ علی بن حسین و اشغال شیراز را هدف قرار داده بود، بعجله بدآنسو بحرکت افتاد.

علی چون از واقعه ایکه بر سر سپه سالارش آمده بود اطلاع گرفت، در شهر شیراز به تجمع قوا پرداخته و بعد از اخذِ ترتیبات از شهر بر آمده در نزدیکی شیراز حالت مدافعه اتخاذ نمود.

[1] علی احمد جلالی، مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، جلد اول، ص ۲۸۲.

[1] ابن اثیر، جلد هفت، ص ص۷۴- ۷۵.

قوای علی بن حسین که به (۱۵۰۰۰) نفر میرسید، بقول ابن اثیر از نگاهٔ سوق الجیشی در جاه های مناسبی تعبیه شدند بدینسان که سپاهٔ علی تنگنای را موضع گرفت که یکطرف آن کوه و طرف دیگر آن دریا جریان داشت که بدین صورت هر دو جناحْ خطْ مدافع او با موانع طبیعی مستند شده بود.
یعقوب وقتی بیک میلی این معبر رسید، همانجا اقامت نمود و خود شخصاً مطابق عادت با یک نفر غرضْ کشفْ موضعْ دشمن و وضعیتْ اراضیْ کنارْ دریا آمده و بعد از معلوم کردنْ وضعیتْ جبهه و موقعیتْ اردوی دشمن، بیک احاطه، در حالیکه از دریا عبور بعمل آید تصمیم گرفت.
ولی هنگام ظهر با لشکریان خود، کنار دریا آمده، امر داد تا زین اسپ ها را بر دارند، آنگاه در حالیکه تیر و کمان بدست داشتند، سگی را در آب انداخته از عقب آن یعقوب با سپاهیان خویش در آب بحرکت افتاد.
لشکریان علی بن حسین از تماشای این وضع حیرت و تعجب نموده، ولی یعقوب با خون سردی تمام از استقامت جبههٔ دشمن منحرف شد.
علی بن حسین از این حرکت عجیب و غریب یعقوب، حیرت زده شده، نمیتوانست تصمیم مشخصی در زمینه اتخاذ نماید هنوز در موردْ این حرکت نیندیشیده بود که از عقب جبهه با هجوم سپاه یعقوب مواجه شد که در نتیجه تمام تدابیر مدافع کشوری- سودی ببار آورده نمیتوانست و در نتیجه جنگی صورت گرفت که علی بن حسین در آن اسیر گردیده و سپاهیانش جانب شیراز فرار کردند و یعقوب این موفقیت را با اشغال شهر شیراز در جمادی الاول ۲۵۵ ق تکمیل نمود.
یعقوب از خزاین علی بن حسین غنیمت زیادی بدست آورده از جمله ده باز سفید و ده باز ابلق و صد من مشک با بعضی از تحف دیگر برای معتمد خلیفه فرستاده و در رجب همان سال دوباره به سیستان برگشت.[1]
خصوصیات این سفر را میتوان چنین خلاصه کرد:

۱. پرنسیپ: یعقوب هدف مهم خود را هر مرتبه- تضعیف قوای مسلح دشمن و تسخیر شهر های مهم انتخاب نموده بود، ولی طوق سپه سالار علی بن حسین به منظور مدافعه بهتر توانست شهر کرمان را قبل از یعقوب بدست آورد.
۲. ۲ - زمان نزد یعقوب ارزش خاص داشته، چنانچه همین مسئله باعث فتح کرمان شد.
۳. ۳- پرنسیب حملهٔ ناگهانی(باصقین) از طرف یعقوب طور دقیق رعایت شده و همین مسئله نیز باعث پیروزی وی شد و نیز از پرنسیب مانور و حرکت در عملیات نظامی یعقوب استفاده جدی صورت گرفته است.
۴. ۴- پرنسیب محرمیت و رازداری نظامی از طرف یعقوب در موقع عملیات نظامی جداً رعایت میشده است.

---

(۱) خواند امیر، تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ص ۳۴۶ و مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، جلد اول، ص۲۸۴.

۵. ۵- طوریکه اسناد گواهی میدهد، انتخاب ساحهٔ مدافعه از طرف علی با احاطهٔ دو جناح توسطِ موانعِ طبیعی کاملا" دقیق بوده و امروز نیز از ین پرنسپ در محاربات استفاده بعمل میآید.

نتیجه: بعد ازین سفر که به نفع یعقوب خاتمه پذیرفته نفوذِ او تا شیراز توسعه یافته و محمد بن طاهر آخرین زمامدار طاهری بعد ازین بر قدرت و توانمندی یعقوب پی برده. همان بود که بعد از محاربات کابل و بلخ وقتی یعقوب عملا" برای سرنگونی آخرین امار طاهریان، به سوی نیشاپور حرکت نمود، محمدبن طاهر بدون جنگ تسلیم او شده و از طرف دیگر این محاربه ابتدای آن همه پرستیژ بود که یعقوب در دربارِ خلافت بدست آورد. چنانچه خلیفه معتمد بعد از ین سفرِ سفرای بدربارِ یعقوب اعزام نمود.[۲]

فتح نیشاپور و انقراض طاهریان:

بعد ازینکه یعقوب فتنهٔ عبدالرحیم الخارجی را در هرات خاموش ساخت و به سیستان برگشت، یکسال و چندی در آنجا بسر برد تا باز قصد خراسان کرد. خفص بن زونک (بقول نویسندهٔ اثرِ شیر مرد سیستان، حفض) را نماینده در سیستان تعیین نموده و خود راهٔ نیشاپور را در پیش گرفت و در جستجوی عبدالله بن محمدبن صالح [+]بود که در هرات از نزد یعقوب به نیشاپور فراری شده بود و در حمایت محمد بن طاهر قرار داشت.

چون یعقوب به نیشاپور رسید، برای محمد بن طاهر پیام فرستاد که به سلام تو خواهم آمده عبدالله بن محمد به محمد بن طاهر گفت: آمدن او و سلام او صواب نیست سپاه جمع کن تا حرب کنیم !. محمد بن طاهر گفت:

ما با او حرب کرده نمیتوانیم و اگر حرب هم کنیم او فاتح میشود و بجان ما خطر خواهد بود [++]

چون عبدالله بن محمد بن صالح چنان دید، برخاست و بدامغان رفت در حالیکه یعقوب تا درِ نیشاپور پیش آمده بود.

محمد بن طاهر همهٔ وزرا و حجاب را پیش یعقوب فرستاد و خودش نیز روز دیگر نزد یعقوب حاضر شد.

یعقوب همهٔ آنها را زندانی ساخت و خود داخلِ شهرِ نیشاپور شد.

نویسندهٔ اثر(شیر مرد سیستان) مینویسد:

قبل از آنکه یعقوب داخلِ شهرِ نیشاپور شود، محمد بن ابراهیم قوسی که زورِ بازوی یعقوب را مشاهده کرده بود به محمد بن طاهر حکمران طاهری خراسان گفت:

((به عقیدهٔ من می بایست قبل از آنکه یعقوب به خراسان آید، باید از وی بوسیلهٔ فرستاده گان مخصوص، اظهار اطاعت نمایی و هنگامیکه به نیشاپور وارد شد، از او استقبال کنی

---

[۲] مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، جلد اول، ص ۲۵۸.

(+) عبدالله بن محمد را ناصر نجمی نویسندهٔ اثر شیر مرد سیستان، بنام محمد بن ابراهیم قوسی درج نموده است.(ص۱٦۸).

(++) ـ نویسندهٔ شیر مرد سیستان این گفته ها را از گفته های محمد بن ابراهیم قوسي میداند، زیرا وی ضربِ مشتِ فولادینِ یعقوب را دیده بود، نه محمد بن طاهر.

ولی قبلا" بوسیله عمال و کارگزاران خود، مردم ساده دل را علیه او شورانیده وادار به طغیان کنی و هنگامیکه مردم کاملا" آمادهٔ شورش شدند، سپاهیان خود را به یاری آنها فرستاده به قتل عام لشکریانش واداری.
یعقوب بعد از آنکه سپاهیان خود را از دست داد، طور یقین تسلیم میشود و آنوقت میتوان وی را به آسانی گرفتارکرده، نابود ساخت.))[1]
محمد بن طاهر با پیروی از همین پلان، در حالی به استقبال یعقوب شتافت که وی و یارانش به درِ نیشاپور رسیده بودند.
همینکه طاهر با یعقوب رو برو شد، ظاهرا" از وی استقبال گرمی بعمل آورده افزود: ((امروز نیشاپور افتخار دارد که از قهرمان بزرگی استقبال کند، من وظیفهٔ خود دانستم که بدون توجه به گذشته، بشما سلام و خوش آمدید بگویم و خود را در اختیار تان بگذارم.))
و یعقوب در جواب گفت: ((شاید خواست خداوند است که بین ما برای همیشه سازش و مسالمت بر قرار شود تا دیگر ناگزیر به جنگ نشویم و از این پس به کار های مهمتری بپردازیم)).[1]
بعدا" راد مردِ سیستان در حالیکه محمد و یاران در طرف چپ و سر باتک و حامد و سرداران دیگر در جناح راست وی در حرکت بودند، از طرف محمدبن طاهر به عمارت مخصوص حکومت خراسان رهنمایی شد.
یعقوب پس از آنکه برگزیده گان طبقات مردم و فقها و بزرگان نیشاپور را بحضور پذیرفت، برای رفع خستگی به استراحت پرداخت.
ظاهرا" چنین مینمود که نیشاپور شب را زیر پردهٔ ظلمت، با آرامش غنوده و خاموش و سکوتِ سنگینی همه جا حکمروایی میکند اما در گوشه و کنار شهر، اطرافِ ارگ و داخل مساجد، وضع غیرِ عادی به نظر میرسد و افرادیکه بحالت اجتماع درین نقاط گرد آمده بودند، آشفته و خشم آلود به نظر می آمدند و بهلهجهٔ اعتراض آمیزی میگفتند:
ما بجز خلیفهٔ بغداد و برگزیدهٔ او، از دیگری اطاعت نمی کنیم.
اما هنگامیکه چشم های شان به مردمان سیستانی می افتاد، کنایه آمیزمیگفتند:
از خشمِ خلیفه بترسید، از قهر و غضب او بر حذر باشید! فقط محمد بن طاهر از جانب ... بغداد، فرمان حکومت دارد. ولی در مسجد بزرگ نیشاپور که محل اجتماع علما و برگزیده گان شهر بود، وضع از این هم بدتر بود و فریاد های شکایت و اعتراض آمیز در ... و صحن مسجد طنین میافگند: ((یعقوب لیث از جانبِ خلیفهٔ مسلمین فرمانِ حکومت ندارد)) و فریادِ دیگری این صدا را قطع میکرد:ـ ((آیا غیر از این رویگر زاده شخصِ دیگری نیست که بر مردم فرمان روایی کند؟!))نه ! ممکن نیست که ما زمام مقدرات خود را بدست سر دستهٔ عیاران بسپاریم و از امر خلیفه تمرد کنیم همهمه و فریاد های دسته جمعی حاضرین، این سخنان را تائید میکرد.

---

(۱) ناصر نجمی، شیرمرد سیستان، انتشارات گوتنبرگ، چاپ هاشیمون، تهران: ۱۳۷۳، ۱۷۱. و تاریخ سیستان، ص ۲۲۲.
[1] همان اثر، همانجا.

چنین بنظر میرسید که نیشاپور در آستانهٔ شورش و انقلابِ هولناکی قرار گرفته و محمد بن طاهر با نیرنگ عجیبی توانسته است از احساسات مذهبی مردم عادی و ساده دل استفادهٔ اعظمی نماید.
حامد که این وضع نا هنجار را بچشمِ سر مشاهده نمود، به عجله به استراحت گاهٔ یعقوب شتافته و گفت:
محمد بن طاهر در مسجد بزرگ نیشاپور، علما را بر علیه شما برانگیخته و آنها اکنون در بین مردم چنین انتشار میدهند که شما از جانب خلیفه فرمان و حکمی برای حکومت در دست ندارید و همین موضوع را پیراهن عثمان کرده، ذهنِ افرادِ عادی را مشوب ساخته اند.
یعقوب به لحنِ اطمینان بخشی گفت:
من حکم خود را به فتنه جویان و آنا نیکه تحت تأثیر نیرنگهای طاهریان قرار گرفته و مردم را به عصیان و شورش علیه من تحریک میکنند، نشان خواهم داد. نقشهٔ من خیلی ساده است و بدونِ خون ریزی. شما باید بوسیلهٔ حاجب از عمومِ برگزیده گانِ شهر، بزرگان، علما و مردان سرشناس نیشاپور دعوت کنید که همه در تالارِ بزرگ و وسیع این کاخ گرد آیند.[1]
پس حاجب را گفت: برو! منادی کن تا بزرگان و علما و فقه های نیشاپور و روئسای ایشان فردا آنجا جمع باشند، تا عهد امیرالمومنین برایشان عرضه کنم.
فردا به فرمانِ یعقوب لیث کاخِ حکومتِ نیشاپور با شکوه و جلالِ خاصی تزئین شده، در مداخل کاخ و قسمتی از خیابانیکه با این نقطه منتهی میشد، عدهٔ زیادی از قراولان و نگهبانان مخصوص در لباسهای ارغوانی که بروی آنها قطعاتی از فلز میدرخشید، دیده میشد.
کلاه های آنها عموماً فولادی و از نوع کلاهی بود که سر بازان جاوید در زمان ساسانیان به سر میگذاشتند.
سلاح ها و وسایل تشریفات آنها عبارت بود از نیزه های طویل و بلندیکه نوکهای شان از منشور های زرناب و خالص بود.
این دسته از نگهبانان عموماً در دو طرف خیابان در رده ها و فاصله های منظمی صف کشیده و همچون مجسمه های در جا های شان قرار داشتند.
دستهٔ دیگریکه در راهرو ها و بروی پلکانهای کاخ دیده میشدند، چقمقهای از نقره بدوش گرفته بودند.
این عده از خوش اندام ترین و قوی هیکل ترین جنگاوران و از میان زبده ترین عیاران انتخاب شده و هیبت و صلابت خاصی داشتند اما گروهٔ سوم چندین صد نفر مردان دلیر و چهار شانهٔ بودند که بدستورِ یعقوب در دستهای ایشان شمشیر های برهنهٔ قرار داشت.
این جمع در تمام بامهای سرای ها و محوطه های قصر و بروی ایوان ها و مخصوصاً در روی تالار وسیع پراگنده شده و در حال احترام ایستاده بودند.

---

(۱) شیر مردِ سیستان، ص ۱۸۰.

نگارندهٔ تاریخ سیستان مینویسد: بامداد همه بزرگان نیشاپور جمع شدند و بدرگاه آمدند، یعقوب آنها را موردْ عتاب قرار داده گفت:
شما چگونه حاضر شدید، برخلافْ وجدان و شرافتْ خود، بارْ مظلمه و خیانتْ دشمنان را بر دوش بگیرید؟!
آنگاه بحاجب که پشت سرش ایستاده بود، اشارهْ نموده گفت: زود برو و آن عهد امیرالمومنین را بیاور تا برای شان بر خوانم.
حاجب اندرآمد و تیغ یمانی که بینْ دستارْ مصری پیچیده بود، بیآورد و دستار از آن بیرون کرد و تیغ پیش یعقوب نهاد. یعقوب آن تیغ را برداشت و جنبانید.
آن مردمان که حضور داشتند، بیشتر بیهوش شدند، اما همینکه بهوش آمدند یعقوب با نرمی و ملایمت با آنها برخورد نمود.
این برخورد به قاضیْ نیشاپور جرأت داده گفت: ((ای دلیر اگر کسانی اینجا باشد که فریب و سوسه های دشمنان را خورده، شما باید آنها را مورد عفو قرار دهید و از اعدام و قتل شان صرف نظر کنید.))، یعقوب که بوحشت آنان کاملاً پی برده بود، گفت: من هرگز قصدْ کشتنْ این جمع را نداشتم و شما مطمئن باشید که یعقوب جوانتر از آنست که نمایندگان شهر را بخانهْ خود بخواند و آنگاه فرمان به هلاکت شان بدهد.
من میخواستم که فرمانْ خلیفه را به شما بنمایانم.
یعقوب افزود: امیر المومنین را به بغداد مگر نه این تیغ نشاندست، گفتند، بلی گفت: مرا بدین جایگاه نیز هم این تیغ بنشاند، پس عهدْ من و آن امیرالمومنین یکیست.(۱)
یعقوب در همان مجلس به سرباتک و عزیز بن عبدالله دو نفر از عیارانیکه در آنجا حضور داشتند، امر دستگیری محمد بن طاهر و کلیه طاهریان را صادر نموده در کوهْ اسپ هبدْ نیشاپور (اکنون بنامْ قلعهْ لاش در سیستان یاد میشود)، زندانی ساختند.(۲)

ب: سفرْ ثانیْ یعقوب و فتوحات آن

تصرفْ فارس: طوریکه قبلاً یادآور شدیم یعقوب بعد از تسخیر نیشاپور هنوز از انسجام امورْ آنجا فارغ نگردیده بود که خبرْ عبدالله بن محمد بن صالح برایش رسید که از دامغان به گرگان رفت و حسن بن زید با ‌او یکی شده و سپاه جمع میکنند.
یعقوب نیز سپاهی جمع آوری نموده از نیشاپور به گرگان شتافت. چون یعقوب نزدیک گرگان رسید، عبدالله بن محمد بن صالح و حسن بن زید هر دو شخص به طبرستان فرار کردند اما چون یعقوب در آنجا نیز آنها را تعقیب نمودند، حسنْ زید به کوهْ دیلمان بالا شد و عبدالله بن محمد بن صالح خود را به دریا افگند و مرزبانْ طبرستان عبدالله را بگرفت نزدْ یعقوب آورد که یعقوب ویرا به قتل رساند و خود دو باره به نیشاپور برگشت.
نویسندهْ تاریخ افغانستان از نگاهْ عسکری تورن علی احمد جلالی در ین مورد مینویسد: یعقوب بعد از آنکه در سنهْ ۲٦۰ ق از امور گرگان و طبرستان فراغت یافت و عبدالله بن

---

(۱)- تاریخْ سیستان،ص ۲۲۲.
(۲) شیر مردْ سیستان، ص۱۸۵.

محمد را اسیر گرفته و بقتل رساند، بطرف نیشاپور آمد و در سنهٔ ۱۸ شعبان سالِ ۲٦۱ ق بعد از تهیهٔ سپاه به سفرِ معروف خود پرداخته، استقامتِ فارس را در پیش گرفت.
علت این سفر از روی نوشته های مؤرخین بصورت درست معلوم شده نمیتواند، اگر چه یعقوب در اول و حله ظاهراً بقصدِ سرکوبیِ محمد بن واصل که ولایت فارس را در اختیار داشت و در همین اوان سر از اطاعت خلیفه باز زده،خود را مستقل پنداشته بود، به این عملیات نظامی پرداخت اما بعد تر دیده شد که بعد از غلبه بر محمد بن واصل عملاً خود بمقابل خلیفهٔ عباسی علم مخالفت برافراشته، پس از تجمعِ قوا در شمال غربی اهواز- به استقامت دربارِ خلافت مارش نمود.
بهر حال یعقوب برای از بین بردنِ نفوذِ محمد بن واصل و تسخیرِ مجددِ فارس عزم حرکت نمود و اصطخر را گرفت و طوریکه صاحبِ تاریخِ سیستان متذکر شده، محمد بن واصل(شخصی را که محمد بن واصل از طرف خود در آنجا حکمران تعیین کرده بود)، اصطخر را برای یعقوب تسلیم کرد[+].
محمد بن واصل درین وقت در اهواز بود و چون یعقوب عامل خویش محمد بن زیدویه را از قهستان معزول و در عوض عامل محمد بن واصل که اصطخر (آباد ترین شهر فارس) را برای یعقوب تسلیم داده بود، بصفتِ حکمران آن جا بگماشت، نامبرده راهٔ مخالفت در پیش گرفته با محمد بن واصل متحد شد.[1]
ولی بین هر دو متحد بزودی نفاق ایجاد شده، محمدِ واصل در نواحی فارس در دهی به- ترتیبات لشکر خود پرداخته و در انتظارِ یعقوب نشست تا غافلاً بر وی حمله نماید ولی یعقوب چون از پلان او اطلاع یافت، پلان معقولی طرح کرد.
طوریکه از روی حرکات محاربه معلوماتی بدست آمد، چنین معلوم میشود که یعقوب درین حرکات با تطبیقِ قواعدِ کمین و احاطه توانسته لشکرِ طرفِ مقابل را در حالی منهزم نماید که تعدادِ قوای محمد بن واصل دو چند قوای یعقوب یعنی سی هزار نفر بود.
یعقوب حدودِ ده هزار نفرِ او را اسیر گرفت و به گفتهٔ خود محمد بن واصل نیز درین جنگ اسیر گردید اما این تذکر واقعیت نداشته و واقعاتِ بعدی رد این ادعا را به ثبوت رسانیده است.
زیرا محمد بن واصل به دم بیزنجان (دم بیزنجان حدودِ قلعهٔ سفید معروف به بیضای فارس(بقولِ تاریخ طبری سال ۲٦۱قمری، سال شکست محمد بن واصل است)، فرار

(+):- محمد بن واصل بعد از باز گشت یعقوب از جنگ علی بن حسین بن قریش و تصرف فارس از طرف خلیفه مامور بدست آوردن دو باره فارس و حکمران آنجا تعیین گردید، ولی بعد از اشغال فارس بر ضد خلیفه قرار گرفته و به یعقوب پیوست.
سپاهِ بغداد را که بریاست عبدالرحمن بن مفلح و طاشتمور بدفع وی گسیل شد، بشکست، طاشتمور را کشت و ابن مفلح را اسیر گرفت و بعداً کشت. اهواز را نیز ضمیمهٔ فارس نموده تا بالاخره از اطاعت یعقوب نیز سر تافت.
(۱) مطالعهٔ تاریخِ افغانستان از نگاهِ عسکری، جلد اول، ص ۲۸٦.

نموده و یعقوب او را تعقیب نمود تا محمدْ مذکور به کوهستانْ بیضا اندرشد ، یعقوب نیز ویرا تعقیب نمود تا بالاخره ده هزار نفر وی را اسیر گرفت.[1]
اما شخصاً" محمد بن واصل در کوهْ بیضا در قلاعی استحکام گرفت که در آن سوی کوهستان برپا گردانیده بود و یعقوب بر امهرم ((مشهور به را مهرمز)) فرود آمد و از همانجا مقابل خلافت عباسی بحرکات پیش روی خود آغاز نمود.[2]

جنگ دیرالعاقول و نتایج آن:

طوریکه قبلا" متذکر شدیم یعقوب لیث که پس از جنگهای سخت و خونین سر زمینهای فارس و کرمان را بدنبال ایالات و سرزمین های از ایران و سیستان بزیر نگین فرمانروایی خود در آورده بود، بدنبال این پیروزی ها و گستردن سایه های نفوذْ خود در حالیکه موانع و مشکلاتْ را از سرْ راهْ خویش بر میداشت در مورد جنگ و پیکار با خلیفهْ بغداد که همه تیره روزی های مردم را از ناحیهْ وی میدانست، در تصمیمْ خویش راسخ تر شده و سپاهْ و تجهیزات کافی بیاراست.
وی که اصلا" هوا خواهْ دولتْ عباسی نبود و بقولْ تاریخْ سیستان اظهار میداشت:- ((دولت، عباسیان بر غدر و مکر بنا یافته زیرا دیدیم که بو سلمه و بو مسلم(ابومسلمْ خراسانی) و آل برامکه و فضل سهل با چندان نیکویی ایکه ایشانرا، اندر آن دولت بود، چه کردند؟کسی مباد که بر ایشان اعتماد کنند)).
بعد از انقراض دولت طاهری و غلبهْ یعقوب بر نیشاپور، فارس و کرمان خلیفه بغداد نیز با او روی خوشی نداشت چنانچه بعد از اینکه موقعیت یعقوب را با پیشرفت سریع وی خطر ناک احساس کرد، بمردم چنین وانمود کرد که وی مخالفْ دربارْ خلافت بوده و بدونْ فرمانْ خلیفه بهر طرف تاخت و تاز مینماید ولی همینکه یعقوب به پیشرفت آغاز نمود و بسوی دربارْ خلافت بحرکت افتاد خلیفه برای ترمیم آنهمه مناسبات سوء، اسماعیل بن اسحق قاضی را نزد یعقوب با عهد و لوای ولایات خراسان، طبرستان، گرگان،فارس، کرمان، سند، هندو شحنگی، مدینه السلم فرستاد، ولی یعقوب که در شمال غرب اهواز تجمعْ قوای خود را تکمیل کرد، در حالیکه رسولْ خلیفه قاضی اسماعیل را بنواخت و خلعت داد، با این پیشنهادْ خلیفه راضی نشد، با یکصد هزار عسکر با دو قول رفتار از شمال جبل حمرین عبور کرده، استقامت بغداد را در پیش گرفت و در((حلوان)) خوزستان خیمه و خرگاه برپا داشته و خود را آماده پیکار با وی نمود.[1]
معتمد خلیفهْ بغداد وقتی دید یعقوب از عزمْ خود منصرف نمیشود، به آماده گی های جنگی آغاز نمود و موفق برادرْ خود را به تجمعْ قوا مامور ساخت. نامبرده بزودی قوهْ به تعداد ۱۵۰۰۰۰ هزار نفر جمع نمود.
معتمد برای اینکه برای این محاربه صبغهْ مذهبی نیز بدهد، خرقهْ حضرت محمد(ص) را بیرون کشیده و در محضرْ عام یعقوب را لعن نمود. یعقوب وقتی از خوزستان به قلب بین

---

[1] تاریخْ سیستان،ص ۲۳۷.
[2] شیر مردْ سیستان،ص ۱۹٦.
[1] مطالعهْ تاریخ افغانستان از نگاهْ عسکری، جلد اول، ص ۲۸۸.

النهرین وارد گردید، موقعیت خود را مقابل اردوی دشمن با خوزستان در عقب سر خطرناک دیده علاوتا" آنجا را برای حرکتْ سوار مناسب ندیده با سرعت خاص قوای خود را بطرفْ شمال سوق داده در جلگهْ هرمز بمقامْ اصطربد نزدیک دیر العاقول[*] به ترتیبات محاربه پرداخت. یکشنبه ، ۲ رجب سال ۲٦۲هـ ق.
درین ترتیبات مقدمته الجیش اردوی عباسی را اهالیْ عراق تشکیل میداد در حالیکه ابو مقاذ بلال بن الازهر در مقدمهْ سپاهْ یعقوب حرکت میکرد.
اتفاقا" تپه های مرتفعی در میدانْ مبارزه واقع بود که بطرفْ صفاریان حاکمیت داشت و تماسْ قوای پیشروی هر دو طرف نیز جهت اشغال همین اراضی حاکم صورت گرفت و طرفین میکوشیدند با اشغال آن حاکمیتی بدست آورند.
در ضمن این تصادم اولین، یک فوج سواره نظامْ اردوی عباسی با عدهْ از کلدانی ها، با تعرضات پیهم، ارتفاعات مذکور را اشغال کرده و از آنجا قشون صفاري را زیرْ بارانْ رگبارْ تیر فرو گرفتند.
یعقوب که اهمیتْ این منطقهْ ستراتیژیک را بخوبی میدانست، در رأسْ قوای خود به تیر اندازی- استقامتْ ارتفاعات را گرفته تا اینکه مرکز این بلندی های تپه ها را با یک حملهْ برق آسا اشغال نمود.
بعد از آن محاربه قسمْ کلی بینْ قوای طرفین آغاز گردید. موفق در قلبْ لشکرْ خود با کلدانی ها موقع گرفته، ترکها و سوریها را در جناحْ راستْ تحتْ قوماندهْ موسی بن نبی و اعراب را در جناحْ چپ زیر امرْ مسرورْ بلخی تعبیه کرده بود، این محاربه آنقدر شدید بود که تعدادْ مقتولین میدانْ نبردْ آن روز را پنجاه هزار تن نوشته اند.[۲]
یعقوب با حملاتْ پیهم میمنه(جناحْ راست) و میسره(جناحْ چپ) موفق را درهم شکسته و بتعدادْ زیادی از قشونْ خلافت را بقتل رساند ولی با کشته شدنْ عدهْ از بزرگان لشکری یعقوب، جناحْ راست قوای وی ضعیف شده میسرهْ آن هنوز به مقاومت شدیدی به جنگ دوام میداد.
یعقوب تا عصرْ روزْ مذکور مقاومتْ شدیدی نمود و بروایت ابن اثیر درین روز سه زخم برداشت. در ختمْ این روز نتیجهْ قطعی محاربه بدست نیآمد.
وقتی شب پردهْ تیرهْ قیرگون بر روی صحرای گسترده، حلوانْ که منطقهْ وسیعْ کویری بود که در حاشیهْ مشرقی آن چند ردیف درختان قد برافراشته و در قسمت جنوبی به تپه های ماهور هایی ختم میگردید که با پستی و بلندی ها و برآمده گی های عجیب خود، کمین گاههای بسیار مناسبی به شمار میرفت، کشید، یعقوب در میانْ سرا، پرده و چادر های که سپاهیانش در دشت و دمن برافراشته بودند، بسر برد و صبحْ آن علي الرغمْ انتظارْ حمله از طرف قوای خلیفه، جنبش و حرکتی بچشم نخورد.

(+) اینجا در نزدیکی قصرْ شیرین کنونی موقعیت داشته است، اما خود دیرالعاقول در مشرق دجله بینْ بغداد و مداین موقعیت دارد.
[۲] مطالعهْ تاریخ افغانستان از نگاهْ عسکری، ج۱، ص ۲۸۹ و تاریخْ نظامیْ ایران، نوشتهْ جمیل قوزانلو، ج۱، ص ۳۵۹.

روزِ دوّم نگهبانانِ یعقوب از دور چند سوارْ را مشاهده کردند که بسوی اردوگاهْ یعقوب پیش میآیند و در دستْ سربازی که جلو تر از همه مرکب میراند پرچمْ سفیدی در اهتزاز است.
آنها وقتی نزدیک سرا پرده های یعقوبیان شدند، از طرفْ قراولانْ مخصوص وارد مقر یعقوب لیث گشتند و شخصیکه بر مردانْ دیگرْ خلیفه حکم میراند، پس از تعظیمی به امیرْ سیستان چنین گفت: « قربان! من از طرفْ« موفّق» برادرْ خلیفه که به فرماندهی سپاهیانْ جنگجوی ایشان برگزیده، برای ترکْ جنگ و توقفْ خونریزی و صلح به اردوگاهْ شما وارد شده، حاملْ پیغامی از طرفْ ایشان میباشم.»[1]
یعقوب در حالیکه تبسمی از موفقیت بر روی لبانْ سوختهٔ خود آورده بود گفت: «بسیار خوب شما تا هنگامیکه کارْ ترکْ جنگ و مصالحه به نقطهٔ دلخواهْ خود برسد، مهمانْ ما هستید..» [2]
نمایندهٔ مخصوصْ خلیفه با آهنگی که از اضطراب و هیجان میلرزید، گفت: «خلیفه با نهایت صداقت و از روی کمال اخلاص شما را دعوت به صلح و سازش مینماید، چون ادامهٔ جنگ جز ریخته شدنْ خونهای بیشتر و بی شوهر شدنْ زنان و یتیم گشتنْ کودکان وسرپرست خانواده، حاصلْ دیگری ندارد.
بعداً دست در شالْ کمرْ خود برده نامهٔ را که خلیفه بنام او عنوان کرده بود، تسلیم حاجب یعقوب نمود.
حاجب نامه را سرا پا در حضورْ یعقوب قرأت نمود که در قسمتی از آن بعد از توصیفْ شجاعت و مردانگی پسرْ لیث چنین نگاشته شده بود: « تو ای مردْ دلاور و سلحشور: اگر تفضل کرده و بدیدارْ ما بیایی، جهان را بتو میسپارم، تا جهان بان باشی و همه مردم از تو اطاعت و فرمانبرداری نمایند و آنچه فرمان دهی به جان و دل پذیراگردند حق تو بر ما ثابت و روشن میباشد، بیا تا آنچه فرماندهی، بجا آورم.
من امر کرده ام تا حکومتْ ایران و خراسان با تو باشد و خطبه بنام تو خوانند.
هم اکنون در بیرون شهر برای مذاکراتْ صلح و ترکْ مخاصمه، در انتظارْ تان هستم»
« خلیفهٔ مسلمین المعتمد بالله».[1]
وقتی نامه خوانده شد، یعقوب از محتوای نامه در تعجب شده، چنین می اندیشید که خلیفهٔ بغداد، آن مردْ قدرت مندی که بر میلیونها نفر فرمانروایی میکند و ممالک و قلمرو های وسیعی اطاعت وی را بر خود فرض میدانند، چگونه ممکن است که از وی که هنوز پایه های حکومتش کاملاً مستحکم نشده، ستایش و تعظیم مینماید و در خلال چند جمله خود را در اختیار عزم و اراده و فرمان وی قرار دهد؟
او بعد از تفکر و اندیشهٔ دلیلْ نوشتن نامه را دریافته و پی برد که قضیهٔ ارسال این نامهٔ مرموز از حیله و نیرنگ سرچشمه گرفته است ولی با آنهم با حوصلهٔ فراخ به فرستادهٔ خلیفه

---

(۱) ناصر نجمی، شیر مردْ سیستان، ص۳۰۵.
(۲) همان اثر، ص ۳۰۶.
[1] همان اثر، همانجا.

گفت: ((به خلیفهٔ مسلمین درود های گرمْ مرا تبلیغ کنید و بگوئید که چند ساعت دیگر برای ملاقات و مذاکره با ایشان آماده میباشم.)) [2]

سپس یعقوب دستور داد تا سواران پیش تازْ او و قسمتی از نیرو های زبده، ماهر و چالاکْ عیاران را که با خود آورده بود، تحتْ فرمان علی برادرش پیش قراول سفر باشند.

انوارْ گرمْ خورشید صحرای تفنیدهٔ حلوان را همچو تنوری داغ و سوزنده گردانیده بود...

یعقوب و سواران وی که دچارْ رنج های فراوانی شده و قطراتْ عرق از سر و روی شان جاری بود، بدونْ اعتناً به گرمای طاقت فرسا، اسپ های شانرا در میان شن ها و ریگزار ها به پیش میتاختند که ناگهان در افق، سایه های مبهمی از نخلستان هاکه در میان بستری از سراب و غبار ملایمی آرمیده بود، بچشمْ ایشان رسید که البته تا این زمان به اتفاق مهمی سرنخورده بودند.

ولی تا هنوز مقداری از فاصله را در وسط نخلستان طی نگردیده بودند که یعقوب و سردارانش متوجه شدند که پا های مرکب ها تا آن لحظه در بینْ شنزار ها فرود میرفت، اکنون بروی زمینهای لغزنده پیش میروند که به علت لغزنده گی با دشواری غیرْ منتظرهْ حرکت میکنند این رخدادْ غیر مترقبه، توجهٔ یعقوب را بسوی خود جلب کرد و بی اختیار به قلبش چنین الهام گردید که حادثهٔ شومی در شرفْ وقوع یافتن است.

یعقوب که انتظار حوادث نوینی را میکشید، با دقت بیشتر به معاینهٔ زمین پرداخت آنگاه بکمالْ تعجب و حیرت دریافت که اراضی نخلستان که باید کاملاً خشک باشد، برعکس مرطوب است و چون رطوبت زمین در آن موقع سال غیر طبیعی می نمود، یعقوب را متوجه این نکته گردانید که می باید دست های مرموزْ، آب رود خانه را به اراضی نخلستان بسته باشند تا آنرا بصورت باطلاق در آورند.

اسپ ها به سختی از بین درختانْ نخلستان میگذشتند و به اردوگاهْ مؤفق نزدیک می شدند و پیهم با آن گل و لای و چسپنده گی زمین افزون تر میشد.

یعقوب که احساس سرنوشت شومی را انتظار میبرد به سر باتک، حامد و علی توصیه های در بارهْ هوشیار بودن سربازان نموده، به مراقبت بیشتر دعوت شان نمود.

یعقوب و همراهانش می بایست از دشت سوزان حلوان گذشته و بعد از چند فرسنگ راه پیمایی در میان شنزار ها و شنهای روان به نخلستان انبوهی که در آنسوی کویر موقعیت داشت وارد گردند زیرا اردوگاهْ((مؤفق)) فرمانده نیرو های خلیفه در قلب آن نخلستان قرار داشت.

مجموعْ افراد و همراهانْ یعقوب را چند صد سوارْ زبده، جنگ آزموده و ماهر در شمشیر زنی تشکیل میداد.

این سواره نظامْ زبده تحتْ فرمانْ سر باتک قرار داشتند که در طی جنگ های پر مخاطره گذشته به مؤفقیت های شایانی‌نایل آمده بودند و یعقوب برای احتیاط آنها را بخاطرْ دفاع از حملاتْ احتمالی و خدعه امیر دشمن، با خود هم رکاب ساخته بودند.

---

[2] شیر مردْ سیستان، ص ۲۱۰.

یعقوب بعد از طی مسافهٔ در بین نخلستان و شنزار متوجه شد که در میانِ این نخلستان های انبوه به طورِ یقین دامِ مهیبی بر علیه او و قوایش هموار گردیده از این رو تصمیم گرفت تا از این مهلکه که برای بلعیدن وی و سپاهش دهان گشوده، نجات یابد.
ولی در همان لحظاتیکه در گیروداز اندیشه های تلخ و درد ناک غوطه میخورد و راههای نجات از مهلکه و دامگاه را جستجومیکرد، ناگهان نعره های مبهمی توأم با همهمه و غوغای جمعی در میانِ نخلستان انعکاس پیداکرده و به تعقیب آن، یعقوب سوارانِ خود را که در وضع بسیار دشواری بسر میبردند آماده برای دفاع کردند.
خیانت و نامردانگی بزرگی صورت گرفته، الموفق برادرِ خلیفه تمام نیرو های جنگجوی خود را در پشت نخلها گرد آورده و همینکه دید یعقوب و سوارانش به اراضی پر گل و لای لغزنده رسیدند، ناگهان یورش خود را آغاز کرد.
تیر اندازانِ موفق از کمین گاههای شان بیرون آمده ابتدأ سواران زبدهٔ یعقوب را که در وسطِ اراضی سیلابی و یا باطلاقهای مرگبار که قبلاً نیرو های موفق یک شاخهٔ از رودخانهٔ دجله را به این اراضی بسته بودند تا آنرا باطلاقی و خطرناک نمایند، دست و پا میزدند، مورد هجوم قرار دادند.
سواران بدین دستورِ یعقوب سپرها گشوده و در حالیکه گرد هم جمع آمده بودند، بدفاع شجاعانه پرداختند. بارانِ تیر بلا انقطاع به سر و روی آنها میریخت و در همان لحظات، جنگ آورانِ سوار بر اسپ ها نیز هدف تیر های جان شکار قرار گرفته و بزیر واژگون میگشتند.
یعقوب که خود دلیرانه پایمردی میکرد و با کمان سنگین در همان وضعِ دشوار تیر هایش را بهر سو جانب دشمن رها میساخت، به سختی دریافت که ادامهٔ پایداری با آن نفرات قلیل، و شرایط نهایت وخیم امکان پذیر نمی باشد از این جهت به سرباتک و علی فرمان داد تا جنگ و گریزکنان عقب نشینی کنند زیرا یگانه راهٔ نسبي نجات را در عقب نشینی میدید. پس نخست خود با جمعی از سواران اسپ ها بجلو رانده و برای اینکه فرصتی برای باز گشت به سواران دیگر داده باشد، بار دیگر به استقامت و دفاعِ جانانه دست یا زید و آنگاه که در یافت یارانش موفق به عقب نشینی شده، خود نیز با تحملِ مشقات و مصایب فراوان از نخلستان مراجعت نمود.
در باز گشت از این صحنهٔ مصیبت بار، پیکار، یعقوب و همراهانش که با فریبِ بس نامردانه و خدعهٔ عباسیان رو برو گشته بودند، وضع و قیافه های وحشتناک و غم انگیز داشتند.
جمعی کثیری از جنگاوران او هدفِ تیر های افراد خلیفه قرار گرفته زخمهای عمیقی که با گل و لای آغشته شده بود، روی سینه، چهره و بازو های شان داشتند.
عدهٔ دیگری هم که آسیبهای سخت و ضربات هولناکی دیده بودند، برای اینکه بدست دشمن نیافتند، آخرین توان و رمقی که در جسم خسته و فرسوده داشتند، بکار گرفته و از میدان نبرد خارج گشتند ولی همینکه خود را در محیط آرامی یافتند، بی اراده از اسپهایشان فرو افتاده دیده از جهان فرو بستند. سربا تک، حامد و برادرش علی که با کمال دلاوری و پایمردی رزمیده و بسلامت باز گشته بودند، در کنار یعقوب قرار گرفته، منتظر دستور او بودند.

یعقوب که دیگر تأخیر را جایز نمی دانست و هر آن از طرف موًفق انتظار یورش دیگری متصور بود، فورا" جنازه های کشته شده گانرا بخاک سپرده و بلا درنگ بسوی اردوگاه عزیمت کردند.[1]

امیر سیستان بعد ازین شکست با نا امیدی ها و ناکامی های زیادی روبرو شد زیرا برادرش عمرو قهر کرده و به سیستان رفته بود.

امیدی که به همکاری موًفق داشت تبدیل به یأس و کینهٔ ناشی از خیانت شده بود. لشکریان و سپاهیان و دواب و چار پایان خصوصا" شتر ها و جمازه های معروفش نابود شدند. و از مرکز سیستان دور بود و امیدی به جمع آوری مجدد لشکر نداشت.

از خراسان و نیشاپور خبر های پریشان بدست میامد که احمد بن عبدالله خجستانی بر اوضاع مسلط شده بود. همهٔ آنها کافی بود که یعقوب تعادل روحی خود را از دست دهد.

مرگٔ یعقوب و پایانٔ کار:

چنانچه در صفحهٔ گذشته تذکر رفت، شکست دیرالعاقول روحیهٔ یعقوب لیث صفاري را سخت ضعیف ساخت و لشکریانش را دچارٔ پریشانی نموده بود.

امیرٔ سیستان پس از عقب نشینی به ((واسط)) بر گشت و در آنجا بفکر تجدیدٔ قوا شد. بخصوص بعد از آنکه خبر شکست یعقوب به سیستان رسید، عمرو از حرکتی که کرده بود پشیمان شد و بعد از اینکه نامهٔ از برادر دریافت کرده که از وی گله نموده و نصیحت کرده بود، از این جهت برای آشتی و کومک با برادر عمرو دوباره از سیستان جانب خوزستان رفت. در جندی شاپور بین دو برادر ملاقات دست داد و خوشنود گشتند.

اما جدا شدن برادر و تلخی شکست و فرار محمد بن طاهر و از دست دادن تائید وی از طرف مرکز خلافت و دوری سیستان و مشکلات ناشی از آن، همهٔ این عواملٔ موجب شده بودکه در مزاج یعقوب تغییری رونما شده، احساس خستگی نماید.

البته یعقوب هنوز جمع آوری سپاه را تکمیل نکرده بود و در بستر بیماری بسر میبردکه اتفاقا" قاصدی از جانب خلیفه به دربارش رسید که خلیفه از اینکه یعقوب با جا نشین پیغمبر به جنگ پرداخته او راطعنه زده و گفته بود:

((هنوز از آن توبه ترا تجربه نشده که بار دیگر آهنگ محاربه ما مینمایی و در مخالفت ما توبه ننموده ایی؟)) در آن نوبت کمال قدرت حضرت عزت و اعجاز حضرت رسالت را مشاهده کردی، باید که از مخالفت ما توبه نموده روی به خراسان آوری وبه سلطنت آن مملکت قناعت نمایی.

خلیفه در ین نامه توضیح داده بود: ((ما را معلوم گشت که تو مرد ساده دلی و به سخن ساده دلان غره شدی و به عاقبت کار نگاه نکردی، دیدی که ایزد تعالی صنع خویش به تو چگونه نمود، و ترا هم با لشکر تو ضایع کرد و خاندان ما نگهداشت؟

و این سهوی بود که بر تو رفت، اکنون دانیم که بیدار گشتی و بر آن کرده پشیمانی، امارت خراسان و عراق((عجم)) را هیچکس از تو شایسته تر نیست، و بر او مزیدی نخواهم فرمود، و ترا حق نعمت بسیار است نزدیک ما، این خطای ترا در کار خدمت های

---

(۱) شیر مرد سیستان، ص ۲۲۰.

پسندیدهٔ تو عفو کردیم و کردهٔ ترا نا دیده انگاشتیم، باید که تو نیز از سران حدیث در گذری و هر چه زود تر به خراسان و عراق روی و به مطالبهٔ ولایت مشغول شوی)) [1]
در واقع خلیفه بپاس خدمات گذشتهٔ یعقوب، او را دوباره به کار میگماشت، ولی معلوم است که میخواست او را بهر وسیله ایکه هست از پشت دروازه های سرزمین هزار و یک شب یا بغداد دور کند.
وقتی یعقوب این سخنان از فرستادهٔ خلیفه شنود، دستور داد پارچه نانْ خشک و پیازی در کنار شمشیر او که برابرش بود نهادند و پس جواب داد:
((من مرد رویگر زاده ام، و از پدر رویگری آموخته ام و خوردن من نان جوین و ماهی وگندنه و پیاز بوده است، و این پادشاهی و گنج و خواسته از سر عیاری و شیر مردی بدست آورده ام، نه از میراث پدر یافته ام و نه از تو دارم من بقدرت دولت و زور بازوی کار خود به این درجه رسانیده دم، و داعیه چنان دارم که تا خلیفه را مقهور نگردانم از پای ننشینم.
اگر مردم که خلیفه از آسیب من آسوده شده است و اگر از بسترْ مریضی برخاستم، حکم میان من و خلیفه این شمشیر است. اگر مطلوب من تیسیر پذیرفت فبها، و الانان کشکین و حرفهٔ رویگری بر قرار است. یا آنچه گفتم بجای آورم، یا با سر نان جوین و ماهی و پیاز و تره(گندنه) شوم.)) [1]
فرستاده خلیفه برگشت و پیغام یعقوب را به خلیفه رساند.
بیماری یعقوب همچنان روز بروز کسبْ شدت و حدت مینمود و یارانش پروانه وار بگرد او مگشتند بخصوص عمرو، برادریکه برادر را در واپسین لحظاتْ عمر رنجانیده بود او را اندر آن علت، به نفس خویش خدمت بسیار کرد.))
اما بهر حال، هر چه کردند از علاج و از دوا نتیجهٔ حاصل نشد و در آخرین لحظات نیز یعقوب باز از لجاجت و سر تنبگی دست برنداشته و هر چه اطباء مبالغه کردند که علاج این مرض منحصر در حقنه است، نپذیرفت و گفت:((مرگ بر من آسانتر از احقان است.)) [2]

موصوف بتاریخْ دهمْ شوال ۲٦۵ق برابر با ۹ ژوئیه ۸۷۹(تیرماه) به اثر همان مریضیْ شانزه روزه در جندي شاپور وفات یافت و خبر مرگش بتاریخ ۲۰ شوال همان سال به سیستان رسید اما نظر به مصلحتْ سران نظامی در همانجای وفاتش یعنی در جندی شاپورمدفون گردید.
عجیب تر اینست که او تا آخرین لحظات از انتقام گیری از خلیفه غافل نبود و لشکری جمع آوری میکرد و در همان حال بیماری روی جانب بغداد نهاد(چون سه منزل برفت، قلنجش بگرفت و حالش بجای رسید که دانست از آن درد نرهد، برادرْ خویش عمرو لیث را ولیعهد کرد وگنج نامه ها بوی داد و بمرد).

---

[1] باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۳۳۳. و سیاستنامه، طبع هیوبرت دارک، تهران:ص ۱۵.
[1] باستانی پاریزی، یعقوب لیث،ص ۲۰۱.
[2] ناصر نجمی، شیر مردْ سیستان،ص ۹۵.

چون یعقوب را بخاک سپردند، بر قبر او نوشتند:

ملکت خراسانا و اکناف فارس   و ماکنتُ من ملک العراق بآیِس
سلام علی الدنیا و طیب نَسیمها   اذاله یکُن یعقوب فیهابجالس[*]

یعنی « خراسان و اکناف فارس را بدست آوردم و از تسخیر سرزمین عراق هم نومید نبودم، درود بر دنیا و نسیم دلپذیران، در آنروزگاران که دیگر یعقوب در آن نخواهد بود».

ترجمهٔ فارسی این اشعار را هم گویا بر قبر یعقوب نوشته بودند به احتمال قوی تهیهٔ سنگ قبر به دستور خود او پیش از مرگ اش بوده است.

این دو بیت فارسی نیز که ترجمهٔ دو بیت عربی اصلی است از اشعار قدماست که بر سنگ قبر یعقوب نوشته شده ولی گوینده و مترجم آن معلوم نیست:[*]

بگرفتم آن خراسان با ملک فارس یکسان
ملک عراق از من یکسر نبود رسته

بدرود باد گیتی با بوی نو بهاران
یعقوب لیث گویی دروی نبود نشسته

مسعودی بصورت دیگری بقیهٔ ابیات عربی را هم نوشته و گوید یعقوب دستور داده بود آنرابه گورش بنویسد:

خراسان احویها و اعمال فارس   و ما انا من ملک العراق بایس
اذاماامورالدین ضاعتِ و اهملت   ورثت قصارات کالرسوم الدوارس
خرجتَ بعون الله یُهناّونصرةَ   وصاحب را یات الهدی غیر حارس

« یعنی خراسان و نواحی فارس را گرفتم و از سر زمین عراق نیز نومید نبودم، وقتیکه کار دین تباه و به اهمال برگزار شده و کوشش ها در حکم اموربی فایده و تباه بود، من بیاری خداوند و به امید نصرت بر دشمن خروج کردم ولی چکنم که آنکه پرچم دار هدایت است، نگهدار من نبود».[1]

ابن خلکان مینویسد: در یاد داشتهای خود دیدم که یعقوب در اهواز فوت کرد و تابوت او را به جندی شاپور بردند و در آنجا دفن کردند و بر قبر او نوشته بود: «این قبرِ یعقوب بیچاره است» و در دنبال آن نوشته شده:

احسنت ضنک با الایام اذحسنت   وله تخف سوء مایاء تی به القدر
وسالمتک اللیالی فاغتررت بها   و عند صفو اللیالی یحدث الکدر

یعنی: بروزگارِ خویش درآمد ـ خوشگمان شدی و از بدی ایکه قضا و قدر آرد، نیندیشیدی، شبهای سلامت و خوش بر تو گذشت و بدان فریفته شدی و ندانستی که درونِ همین صفایی شبها چه تاریکی ها وکدورت هاست.

---

[*]- بـه عقیدهٔ بناکتی: عجیب اینست که این شعر را خودِ یعقوب با اندک تغییری در حالت نزع گفته است.

[*] یک روایتی ضعیف ترجمهٔ شعر فوق را به امامْ محمدْ غزالی طوسی نسبت داده است!

[1]:- باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۲۰۵.

در معجم البلدان آمده که قبر یعقوب در جندی شاپور(بندقیر) است و صاحب حدود العالم گوید: ((وندشاور شهریست آبادان و با نعمت وگور یعقوب لیث آنجاست.)) و باید دانست که این شهر از بنا های شاه پور ساسانی است و نام اصلی آن((وه انتیوخ- شاه پور)) بوده است و معنی ((شهر شاه پور که از انتیوخ(انطاکیه) بهتر است، میدهد و این شهر را ظاهراً شاه پور برای مردم انطاکیه که کوچانیده شده بودند، ساخته بود.
گویا-یعقوب لیث در نظر داشته شهر جندی شاه پور را به پایتخت خود انتخاب کند.
در مورد قبر یعقوب مرحوم نیکلار است یاد داشتی دارد که میخوانیم: ((در تابستانْ ۱۳۲۶ شمسی در صدد برآمدم که به محل وفات یعقوب لیث رفته و درین بابْ تحقیقات محلی بجای آورم تا شاید آثاری از مدفنْ این مردْ بزرگ بیابم.
از حسن اتفاق با جوان منور الفکری اذاهل اهواز یعنی آقای سیدمحمد علی مرتضوی آشنا شدم. ایشان فرمودند که در حدود شانزده، هفده سال پیش بین راهْ دزفول و شوشتر در چند فرسخی دزفول، چون ماشین ایشان خراب شده بود، ناچار به قریهٔ در نزدیکی جاده رفتند.
درین قریه که اسمش شاه آباد است (در جنوب شرقی دزفول) چند ساعتی اجباراً توقف نمودند و بدیدن قبریکه بنا بعقیدهٔ اهلْ قریه امامزادهٔ است توجه کردند.
ایشان میگویند که در آنوقت در آن محل، کتیبهٔ بروی دیوار بخط عربی قدیمی وجود داشت و در آن اسم یعقوب لیث را با الصراحة نوشته بود، و عقیدهٔ ایشان اینست که قبر یعقوب بن لیث همانجا بوده است.
درین قریه گنبدی وجود دارد که از دایره های کثیر الاضلاع تشکیل شده و مخروطی شکل بنظر می آید و به((گنبد دانیال)) معروف است.اهالی اطراف این گنبد را امامزاده ((شاه ابو القاسم)) می گویند، به احتمال بسیار قوی این بنا همان مدفن یعقوب لیث است اما کیتبه ایکه آقای مرتضوی آنرا خوانده بودند، امروز از میان رفته است.
اهالی شاه آباد میگویند چند سال پیش هنگام تعمیر، آن کتیبه را کندند و جایش را سفیدکاری نمودند)).[1]

[1] مجله یاد گار، شماره ۴ و ۵، سال ۳، ص ۱۲۸ و اثر باستانی پاریزی بنام یعقوب لیث ص ص۳۳۷-۳۳۸

فصل پنجم

عمرو لیث بحیث جانشین یعقوب لیث (۲۶۵- ۲۸۷ قمری)

۱- مخالفت بین برادران:

بعد از وفات یعقوب، سران لشکر- برادرش عمرولیث را به امیری انتخاب نمودند، اما این نظریه چندان دقیق بنظر نرسید زیرا اکثریت مطلق مؤرخین را عقیده براینست که هنگامیکه یعقوب وفات می یافت، دو برادرش عمرولیث و علی بر بالین او حاضر بودند.[۱]
اما چون عمرو چندی قبل از یعقوب قهر کرده و به سیستان آمده و تازه باز گشته بود، فرمان علی بن لیث بر سپاه روانتر بود.
برادران یعقوب هر دو ادعای جانشینی او را داشتند ولی سرانجام بر اثرِ حکمیت چند تن از سرهنگان کهنه کار انگشتری سلطنت را از علی گرفته، به عمرو دادند.[۲] صاحبِ تاریخ سیستان می نگارد: ((چون یعقوب اندرگذشت، عمرو و علی هر دو برادر حاضر بودند.عهدِ علی و فرمان او روانتر بود بر سپاه، زآنچه عمرو به خشم به سیستان آمده بود و آنجا نو فرا رسیده، حدیث همی رفت میان دو برادر و سپاه دو روز))، روزِ سوم شاهین بتو[*] علی را گفت که برادرِ تو خواهان انگشتری از دست شما میباشد.
علی با مشوره سپاه پذیرفت و انگشتری سلطنت را به برادرِ خود عمرو سپرد و بعداً همه سپاه او را بیعت کردند اما علی بزودی از این عمل خود پشیمان شد و با برادر راهِ مخالفت را در پیش گرفت.
عمرو بعد از بقدرت رسیدن، چون موقف خود را مقابل دربارِ خلافت از نگاهِ نفوذِ مذهبی خلیفه ضعیف میدید، بدلیل آنکه در آنروزگاران، رسم بر آن بود که خلیفهٔ بغداد، امیر المومنینِ جهانِ اسلام و نایبِ پیغمبرِ اسلام محسوب شده و در رأس دولت های اسلامی قرار داشت و در بعضی از ممالک اسلامی خطبه هم بنامِ خلیفهٔ بغداد و هم بنام پادشاهِ محل یکجا خوانده می شد و هر پادشاهی بعد از جلوس مجبور بود از نظر تشریفات مذهبی منشور دولت و بیرق سلطنت را از خلافت بغداد حاصل کند و برای فتح سایر ممالک فرمان خلیفه در دست داشته باشد.
خلیفه میتوانست در صورت مخالفت در منابر، پادشاهِ مخالف را لعن کند و اذهانِ عامهٔ مسلمین را نسبت به او مغشوش نمایند.
خلفای بغداد اغلب از این مقامِ مذهبی خویش سوء استفاده میکردند و این روش بغداد تا سقوط خلافتِ عباسی دوام داشت.

---

[۱] مطالعهٔ تاریخ افغانستان از نگاهِ عسکری، جلد اول، ص ۲۹۱.
[۲] مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ص۲۷۱-۲۷۲.
[*] ـ شاهین بتو بن روسن یا روشن یکی از سالارانِ قدیمی یعقوب بود از مردمِ ((بتو)) از مربوطات روستای نیشک.

از این جهت عجالتاً با وی داخلِ مفاهمه شده،(ایلچیی بدارالخلافه ازسال داشت) و اظهارِ اطاعت و فرمانبرداری نموده، از جرأت یعقوب عذر خواست.[1]
و خلیفه نیز نزدِ عمرو رسول فرستاد و عهدِ نو بر ساحاتِ فارس، کرمان، اصفهان و کوهها[*] و گرگان و طبرستان، سیستان، هند و سند، خراسان، ماوراالنهر با شحنگی بغداد (قوماندانی امنیه) و حرمین بدو سپرد و گفت که این همه اسلام و کفر ترا دادیم بر آن جمله که هر سال ما را بیست بار هزار، هزار درم فرستی و ایلچی احمد بن ابی الاصنع بود.
عمرو تمام سفارشات رسول را پذیرفت و عبدالله بن طاهر را به صفت نمایندهٔ خویش در بغداد با تحایفِ گرانبها و خلعت نزد خلیفه فرستاد(صفر ۲٦۵ق).
عمرولیث پسرِ ابوساج (در اصل متن نحج بن حاخ) را در سنهٔ ۲٦٦ ق ولایت حرمین داد و خود از جندي شاپور به فارس و از آنجا به سیستان باز گشت و از آنجا باز نزدِ خلیفه معتمد ستونهای زرین و مالهای بزرگ فرستاد.
اما بعد از مدتِ کمی بقولِ نویسندهٔ تاریخ حبیب السیر، نسبتِ شکایتِ اهالی خراسان خلیفه معتمد فرمانِ عزل عمرو را صادر نموده و ساعد بن مخلد را با لشکری بحرب او فرستاد.
عمرو درین نبرد شکست خورده، نخست جانبِ کرمان و از آنجا بسوی سیستان عزیمت نمود.
و اما مرحوم غبار علتِ تیره گی مناسبات بین عمرو و خلیفهٔ بغداد را در آن می داند که عمرو بعد از ضعیف ساختنِ دشمنان داخلی، از فرستادنِ بیست ملیون در هم بدربارِ خلافت اباء ورزیده و با این عمل خود موفق ولیعهد دربارِ خلافت عباسی را رنجانید او امر کرد در منابر عمرولیث را لعن کنند.
بقولِ اکثریت مورخین، خلیفه معتمد بعد از آنکه عزل عمرو را از زمامداری اش اعلان و قلع و لعن او را در پیشگاهٔ جماعت حجاج خراسان اظهار کرد، احمد بن عبداللهٔ خجستانی را که یکی از بقایای امرای شاهانِ طاهری بود و بعداً رافع بن حرثمه Her) (Soma بقول ابن خلکان در خراسان بر ضد وی تحریک بشورش و قیام نمودند.[1]
دیری نگذشت که موفق برادرِ خود معتمد را به جنون متهم ساخته، او را زندانی نمود و خود بر مسند خلافت تکیه زد.
در سفر ۲۷۵ ق نمایندهٔ موفق با پیامِ صلح نزد عمرو به سیستان آمده از عزل معتمد و خلافت موفق برایش آگاهی داده و عمرو را به همکاری خلیفه دعوت نمود.
عمرو نیز دعوت خلیفه را لبیک گفته و مال زیادی به گونهٔ تحایف به دارالسلام فرستاد.
خلیفه موفق سرزمینهای کرمان و فارس و خراسان رادر بدل پانزده هزار، هزار (ده ملیون) درهم خراج طور مقاطعه به عمرو واگذار کرد.

---

[1] تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ص ۳۴۸.

[*] - کوهها- مراد جبالی است که ماه بصره و ماه کوفه(دینور- نهاوند) و همدان و زنجان و ما سبزان (پشتکوهٔ حالیه) و ری و قم و مصافات آنها میباشد.

و این غیر از جبال قهستان خراسان است که قاینات و ترشیز و طبس باشد.

[1] - تاریخِ مختصرِ افغانستان، جلدِ اول، ص ص ۱۱۷_ ۱۱۸.

عمرو این مقاطعه را پذیرفت و از نمایندهٔ خلیفه موفق، (ابی الاصنع) به نیکویی پذیرایی نمود و مبلغ پنجصد هزار درهم نیز باو بخشید و ویرا با هدایای پر قیمت همراه با نمایندهٔ خود((سبکري)) (غلامْ یعقوب و از اهلِ رخج بود)، به بغداد فرستاد موفق از دیدن هدایای عمرو خشنود گشته فرمان داد تا((نام عمرو را بر همه علامتها و مطرد ها(علم ها) و سپر ها و در و دکانها برنبشتند)) [*]

عمرو بعد از این به عدالت پرداخت و در قلبِ مردم پارس محبوب گشت.

سپاه را نواخت و به سرداران سپاه خلعت ها بخشید. و اما علی بن لیث که از سپردن انگشتري سلطنت به برادرش عمرو اظهار ندامت میکرد، در غیاب برادر سخنان ناسزا میگفت و در صدد براه انداختن توطیهٔ بود. عمرو از احوال مطلع شد و برادرش علی را زندانی ساخت.[۲]

در همین ایام اختلافاتی بین موفق خلیفه و عمرو نیز بروز نموده و این اختلافات باعث جنگهای خونینی در فارس و اهواز و مرز های آنجا شد. در اثنای همین جنگ ها بود که لوت محمد پسر عمرو لیث که قبلا" به مریضی مبتلا شده بود به تاریخ ۱۹ جمادی الاول ۲۷۴ قمری در محلی بنام راشاک (Rashak) واقع در ۲۳ فرسنگی زرنج چشم از جهان پوشید، عمرو به ماتم نشست و مردمان او را تعذیب کردند.

عمرو بعد از این واقعه، برادرش علی را از زندان آزاد ساخته، مال و متاع بسیار داد و دل وی را خوش گردانید.

طوریکه قبلا" اشاره شد، اختلاف بین موفق و عمرو سبب جنگ های خونینی گردید که با استفاده از موقع در همین ایام- عبدالله خجستانی در نیشاپور علم طغیان بر افراشت و بنای مخالفت را با عمرو گذاشت.

در جنگی که بین طرفداران عمرو و خجستانی در نیشاپور روی داد، در اثر سازش مخفیانهٔ علی با دشمن برادرش، که در رأس قوای عمرو قرار داشت، برای قوای خجستانی شرایط آن مساعد گردید که بر سپاهٔ عمرو شبخون زده و آنهارا وادار به عقب نشینی جانب هرات سازند.

عمرو در اثرْ این خیانت علی را بار دیگر در قلعه یم کرمان زندانی ساخت.

ولی مدتِ چندی در زندان بسر بردتا اینکه از آنجا فرار نموده با گروهی خود را به سیستان رسانید ولی در آنجا وکیلِ عمرو احمد بن شاهپور(تاریخ سیستان، احمد بن شهفور) و ازهر بن یحیی او را روی ندادند و او هم به خراسان نزد رافع بن حرثمه یکی از مخالفان دیگر عمرو لیث رفته و چندی بعد در دهستای بادغیس چشم از جهان پوشید.[۱]

---

[*]ـ علامت و مطرد، علم های بلند و نیزه های کوتاه تریست که گاهی هم بر پردهٔ آنها، نقوش و اسمها نقش میباشد.

[۲]ـ تاریخْ سیستان، ص ۲۳٦.

[۱] مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی، ۲۷۵.

درین هنگام که مناسبات موٌفق خلیفهٔ بغداد با عمرو رو به وخامت گرائیده بود، همینکه خلیفه از فرار علی از زندان آگاهی یافت، فوراً امر داد تا نامهای عمرو را از اعلان در بغداد(شوال ۲۷٦قمری) محو سازند.
عمرو نیز بعد از اطلاع از قضیه، شیراز را اشغال نموده، فرمان داد تا نام موٌفق خلیفهٔ بغداد را از خطبه بر اندازند.
بعد از یک سلسله جنگهای خونین که بینٌ عمرو و موٌفق رخ داد سر انجام خلیفه موٌفق در سال ۲۷۸ قمری در گذشت و معتضد باالله به جای او قرار گرفت. وی دست دوستی بسوی عمرو دراز کرد و عمرو آنرا پذیرفت و بعد متوجه خاموش ساختن غایله رافع شد.

۲- طغیان خجستانی:

بعد از آنکه موٌفق برادرٌ خود خلیفهٔ مسلمین معتمد را بجنون متهم نموده، زندانی ساخت، خود بر مسند خلافت تکیه زد. عمرو به عاملان خود در فارس (محمد بن لیث) و احمد بن عبدالعزیز نامه نوشت که خراج آن ولایات را به دربار موٌفق بفر ستند.
از محتوای این نامه بخوبی معلوم میشود که روابطه سیاسی عمرو در اوایل با دربارٌ خلافت دوستانه بود ولی بعد از مدت کمی خلیفه موٌفق، عزل او را اعلان و لعن او را در پیشگاهٌ جماعتی از حجاجٌ خراسان اظهار داشت و بدین گونه اختلافات بین ایشان منجر به وقوع جنگهای شدید بین طرفین گردید.
حدودٌ سال(۲٦٦ق) مطابق ۸۷۹م) بود که در خراسان زمین یکی از بقایای امرای[۲] شاهانٌ طاهری بنامٌ احمد بن عبداللهٌ خجستانی(بادغیسی) در نیشاپور علم طغیان برافراشت و بنای مخالفت را با عمرو گذاشت.
عمرو برای سرکوبیخجستانی به نیشاپور لشکر کشید که در این لشکر کشی محمد پسر عمرو و علی برادر عمرولیث نیز با وی همراه بود، گرچه خجستانی در نیشاپور ظاهراً از دخول لشکر عمرو به داخل شهر ممانعت کرد ولی چون علی طور مخفیانه به خجستانی اطلاع داد که در نبرد از وی طرفداری مینماید، خجستانی با شنیدن این خبر قوت قلبی گرفت و بر سپاه عمرو شبخون زد. عمرو شکست خورده جانب هرات عقب نشینی کرد ولی خجستانی هنوز هم ویرا تعقیب نموده، شهر هرات را به محاصره کشید، اما چون از تسخیر این شهر عاجز ماند، بزودی متوجه فراه گردیده و پس از قتل و قتال و غارت فرا وان در فراه بسوی مرکز سیستان
(شهر زرنج) شتافت و بتاریخ ۲۸ ربیع الاخر سال ۲٦۷ ق در پای حصار زرنج رسید.

---

[۲]- احمد بن عبدالله خجستانی(خجستان ناحیهٔ بوده، از مربوطات بادغیس) یکی از منتقدین امرای طاهریان بود که بعد از انقراض آل طاهر بدست صفاریان، در خدمت امرای آل صفار قرار گرفت.
وی همینکه در خود توانمندی و غرور احساس کرد،دست به شورش زده و خود را بمقامات عالیه رسانید.
با عمرو لیث در نیشاپور درآویخت و ویرا شکست داد.(رجوع کنید به چهار مقاله عروضی سمرقندی، ص ۲٦)

محمد بن حسین درهمی داماد عمرو(شوهر فاطمه دختر عمرو) که عامل سیستان و عبدالله بن محمد بن میکال و همکار او شادان بن سرور که وکیل عمرو در سیستان بودند، به دفاع شهر برخاسته.
خجستانی که خود را در فتح شهر سیستان نیز عاجز دید، به سپاه و همراهان خود امر داد تا حومهٔ شهر و محلات بین سیستان و خراسان را غارت کنند.
مردم که ازین قتل و چور و غارت و ویرانی خجستانی به ستوه آمده بودند، همگی متحداً برآمده و بدنبال سپاهٔ خجستانی بحرکت افتاده و از سپاهٔ او هر که را بدست میآوردند، نابود میکردند،که بدینگونه در نظام قوای خجستانی بی نظمی رخ داده، شکست خوردند [1]
از طرف دیگر عمرو در هرات فضل بن یوسف عامل هرات را در رأس قوایی به نیشاپور فرستاد تا مادر خجستانی را به اسارت درآورد اما ابو طلحهٔ منصور بن مسلم که قبلاً برادرش یعمر بن مسلم بدست خجستانی کشته شده بود، بر نیشاپور حمله برد و مادر خجستانی را دستگیر و در هرات به عمرو لیث تسلیم کرد.این خبر باعث شد تا خجستانی هر چه زود تر از سیستان به نیشاپور برگردد.
ابو طلحهٔ منصور در برابر این خدمت منصب سپاه سالاری خراسان یافت اما بعداً وی با رافع بن حرثمه (Hersoma) همدست شده و بمقابل عمرو در مرو طغیان کرد که چندی بعد از عملش پشیمان شده، نزد عمرو آمد و عمرو هم او را مورد عفو قرار داده مجداً به سپاه سالاری خراسان گماشت (۲۷۲ق) اما ابوطلحه بار دیگر به عمرو خیانت کرده و با سپاهی که عمرو او را به کمک محمد پسر خود به فارس فرستاد بود، به خلیفه موٌفق پیوست و عاقبت شوم این خیانت آن شد که موفق بجرم آنکه ابو طلحه قصد باز گشت به نزد عمرولیث را دارد، ویرا اسیر نمود و هر چه از اسباب امارت و بزرگی و سپاه سالاری داشت از وی گرفته به ابوالعباس معتضد پسر خود بخشید و شماتت و شامت این کافر نعمتی بوی بازگشت(۲۷۵ ق) [1]
خجستانی بعد از بازگشت از سیستان به نیشاپور- عراق را نیز فتح نموده بنام خود سکه زد (۲٦۸ق) وی روی هم رفته مدت هشت سال حکومت کرد تا بالاخره در سال ۲۷۴ ق در- نیشاپور توسط جمعی از غلامان خود بقتل رسید و خبر مرگ آن در سیستان و کرمان، خراسان و فارس و غیره جا ها انتشار یافت.

۳ برخورد عمرولیث با رافع بن هرثمه و عُمال خلیفه:

الف: جنگ با رافع بن هرثمه:

زمانیکه موفق وفات یافت پسرش معتضد بالله که بنا به تحریکات اسماعیل بن بلال (بقول کامل، جلد هفت، ص ۱۳۴ بلبل) وزیر پدرش، به امر پدر در زندان بسر می برد، از زندان رهایی یافته، به امیری نشست.
او عبیدالله بن سلیمان بن وهب را وزیر تعیین نموده و بعداً اسماعیل بن اسحق قاضی را به صفت نمایندهٔ خویش، سوی عمرو فرستاد.

---

[1] - مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۲۷۳.
[1] تاریخ سیستان،ص۲۴۵.

او تمام خواسته های عمرو را پذیرفت و به این ترتیب بین معتضد و عمرو آشتی و صلح بر قرار گردید.
معتضد فرمان داد تا اسم عمرو را در تمام جا هایکه قبلاً مربوط وی بود، بنوشتند، چنانچه تاریخ سیستان می نویسد: ((و معتضد فرمان داد تا نام عمرو بر همانجا هاییکه بود، - بنوشتند و بحرمین خطبه کردند او را بارنو، و خلعت و هدیه های بسیار و لوا فرستاد به ولایت فارس و کرمان و زابلستان و سیستان و کابل و شرط بغداد، و فرمان داد که به حرب رافع بن هرثمه)) باید رفت.
عمرو پذیرفت اما از فارس باز گشت و محمد بن شاهپور بن موسی را در آنجا به صفتْ حکمران تعیین نموده و خودش جانبْ سیستان آمد و احمد بن ابی ربیعه را وزیرْ خود مقرر داشت و بعد از چندی سوی خراسان رفت.
چون به هرات رسید، عاملْ هرات که از طرفداران حرثمه بود فرار نمود ولی رافع در ((ری)) بود که به گفتهْ طبری، علی بن لیث را در آنجا به قتل رساند اما به مجرد آنکه از آمدن عمرولیث در خراسان آگاهی حاصل کرد، جانب کرمان فرار نموده و در آنجا برای مقابله با عمرولیث آماده گی گرفت.
عمرو- بلال بن ازهر را به حرب محمد بن رویدی به قهستان فرستاد که نامبرده تسلیم شده و امان خواست عمرو آنرا عفو نموده، به نیشاپور رفت و منصور بن محمد بن نصر الطبری را به مرو فرستاد تا علی بن الحسین، امیر آنجا را سرکوب نماید، چون منصور درین امر از تعلل کار گرفت، عمرو ویرا نزد خود خواست منصور ترسیده فرار نمود و با رافع پیوست که با این کار رافع تقویه گردیده از گرگان قصد نیشاپور کرد.[1]
ابن اثیر می نویسد: در موقعیکه عبدالله خجستانی در نیشاپور بر عمرو غالب شد، رافع بن هرثمه با حکام مازندران همدست شده، بنای مخالفت و ضدیت با عمرو را گذارد.در موقعیکه تلاقی طرفین صورت گرفت، حاکم مازندران به عهد خود وفا نکرده و کومکی با رافع ننمود.
رافع در جنگ مختصری به سختی از دست عمرو شکست خورده و به ابیورد فرار نمود و از آنجا چون همواره از جانب عمرولیث تعقیب میشد، خارج شده راهْ نخشب را در پیش گرفت.اما در بین راه عمرولیث جلوْ او را گرفته ،مغلوبش ساخت.در اثر این حادثه ،جمعی کثیری از لشکریان، رافع با سپاهیان عمرو پیوستند. چون رافع کار را بدین منوال دید، برای جلبْ همکاری نزدْ پادشاهْ خوارزم شتافت، اما پادشاه مذکور با نیرنگ و حیله ویرا گرفتار نموده به قتل رسانید و سرش را نزدْ عمرو فرستاد.[1]
بنا بقول نویسندهْ نا شناخته شدهْ تاریخْ سیستان، وقتیکه رافع از گرگان بقصدْ نیشاپور آمد تحتْ ادارهْ برادرش محمد بن هرثمه، ابو منصور بن مخلیس و منصور بن نصر و همچنان لیث بن علی و معدل بن علی پسران علی بن لیث برادرْ عمرو- که مخالفْ کاکایشان بودند لشکری بزرگی تهیه دیده بمقابل عمرو فرستاد.

---

[1] ـ همان اثر، ص۲۵۰.

[1] ابن اثیر، عزیزالدین علی، الکامل، ترجمه عباس خلیلی، ج ۷، شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران،تهران: سال چاپ نامعلوم، ص، ۱۶۵.

درین جنگ رافع شکست خورده به گرگان فرار نمود اما قوای عمرو تا اسفراین[*] آنها را تعقیب نمودند تا در نتیجه لیث و معدل هر دو برادر زاده را اثیر نموده به نیشاپور آوردند و در آنجا هر دو را بنواخت و خلعت داد. اجازه داد سوی پدر روند ولی آنها رد نموده گفتند: ما همینجا میباشیم و پدر ما نزد شما باید بیاید.
عمرو، بلال بن ازهر را امیرْ نیشاپور مقرر داشته و محمد بن شاهپور را به مرو فرستاد تا علی بن حسین را تعقیب کند ولی علی به بلخ فرار نموده و با پسر فریغون یکجا از بوداوُد عامل عمرو در بلخ زنهار خواستند، عمرو قصد مرو کرد ولی رافع به نساء آمد که ابن اثیر آنرا ابیورد تذکر داده است.
(ابن اثیر، الکامل، جلد هفت، ص ۱۵۲) عمرو نزد سرهنگان خراسان جمازه و نامه فرستاد که رافع را دستگیر کنند، رافع چون دانست به بیابان سرخس رفت. عمرو ویرا تعقیب نموده و رافع ناچار سوی طوس روی نهاد و از آنجا به نیشاپور رفته خودش را حصاری نمود و عمرو نیز در همانجا ویرا تعقیب کرد. جنگ سختی بین طرفداران رافع و عمرو در سنه(۲۸۳ق) در باب الزاد نیشاپورِ صورت گرفت. مردم٠بسیار از هر دو طرف کشته شدند رافع به سختی شکست خورده سوی سبزوار فرار نمود، عمرو پنجهزار اسیر گرفت و پنجهزار دیگر به عمرو تسلیم شدند همچنان نامبرده علی بن شروین و احمد بن سمی را با سپاهْ بزرگی به تعقیب رافع فرستاده، اما وی با سپاهْ اندکش به بیابان خوارزم فرار نموده ولی در آنجا غلامان وی با نامبرده مخالف شده، و به جنگ پرداختند.
غلامان تمام اموال ویرا غارت کرده به ترکستان آمدند ولی رافع جانب خوارزم را در پیش گرفت و تک و تنها و خسته و اندر مانده به رباطی داخل شد که لحظهْ بیآساید و آرام گیرد ولی مردمان خوارزم ویرا دستگیر کرده و در همان رباط به امر محمد بن عمرو الخوارزمی عامل عمرولیث به قتل رسانیدش.(۲۸۳).
وضع ناگوار خراسان با کشتن رافع بن هرثمه آرام گرفت و محمد بن عمرو الخوارزمی که رافع را کشته بود، به نیشاپور نزد عمرو آمد، عمرو او را خلعت داد، بنواخت به خوارزم فرستاد.[1]

ب: جنگ با اسماعیل سامانی و اسیر شدن عمرولیث در بلخ:

چنانچه در صفحات گذشته یاد آور شدیم در سالهای اخیر خلافت موُفق مناسبات بین خلیفه و عمرو روز بروز به تیره گی گرائید تا اینکه بعد از وفات موْفق و بقدرت رسیدن- المعتضد باالله این مناسبات بار دیگر بهبود یافته و بالاخره عمرو از طرف خلیفه معتضد مامور گردید تا فتنه رافع بن هرثمه را دفع نماید که از چندی باینطرفْ در خراسان بر سرْ اقتدار آمده بود.
عمرو لیث بعد از مدتی چند بر رافع غالب آمده، سر او را بدربارْ خلافت فرستاد و طوریکه موْرخین نگاشته اند در پاداش این خدمت منشورْ ماوراْالنهر را از خلیفه مطالبه کرد.[1]

---

[*]- اسفراین امروز از مصافات بجنور دوسبز واراست و بین نیشاپور و این دو ولایت بر حد شمال غرب در بین کوهستان قرار دارد.
[1] :- تاریخ سیستان، ص ۲۵۲.
[1] :_ مطالعه تاریخ افغانستان از نگاه عسکری، جلد اول، ص ۲۹۲.

چون خلیفه در آنهنگام به آل سامان که در ماوراالنهر حکومت محلی داشتند، توجه بیشتر داشت.
ظاهرا" به این کار حاضر نبود ولی فکر میکرد با اتحاد جدید، دولت صفاری را ضعیف و از بین خواهد برد چنانچه صاحب تاریخ سیستان و همچنان نویسندهٔ تاریخ افغانستان از نگاهٔ عسکری نوشته اند: ((وقتی در خواست عمرو مبنی بر این مطالبه برای خلیفه رسید. امیرالمؤمنین سرفرود آورد و زمانی ببود، باز سر برآورد و گفت: جواب کن نامه عمرو چنانچه درخواسته است و چنین دانم که هلاک او در این است. و به نزدیک اسماعیل بن احمد ((سامانی)) بنویسی که ما دست تو کوتاه نکردیم زان عمل که کرده بودیم و السلم)) [۲]
علی احمد جلالی مینویسد: طوریکه ذکر یافت عمرولیث صفاری بعد از فیصله رافع بن هرثمه منشورٔ ولایت ماوراالنهر را از خلیفه مطالبه کرد، آنهم به اساس همان سیاست و خطمشی توسعهٔ قلمرو صفاری که عمرولیث پیشهٔ خود ساخته بود.
از طرف دیگر موجودیت حکومتهای محلی سامانی در شمال حوزه نفوذ دولت صفاری، در حالیکه موقعیت بس مهم ستراتیژیکی در دست داشت، در نظر عمرو مهم مینمود، زیرا ماوراالنهر همان دروازه قدیم مردم نیمه وحشی آسیای مرکزی بود که عمرو در پلان توسعهٔ قلمرو خویش آنرا جهت تأمین امنیت سرحد شمالی خود داخل کرده بود، بنا بران عمرو میخواست یا آنجا تحت استیلای وي باشد و یا اینکه اقلا" در حکومات آن صاحب نفوذی بوده، مهمی را که درک کرده بود، تأمین شود.
بنا به دلایل فوق، عمرو برای بدست آوردن ماوراالنهر محمد بن بشیر را که از جمله معتمدان خاص او بود بخاطر بیرون کردن این دیار از دست اسماعیل سامانی با سپاهٔ بزرگی جانب بخارا فرستاد و امیر اسماعیل سامانی که در آن ولایت بر مملکت ماورآء النهر استیلا یافته بود نیز از جیحون گذشت و در برابر محمد بن کثیر صف قتال بیاراست. [۱]

بعد از جنگ خونین محمد بن بشیر کشته شده و لشکرش شکست یافت سپس عمرو شخصا" آماده نبرد با اسماعیل سامانی شده، سوی بلخ آمد وی در ابتدا بمذاکرات پرداخت و ذریعهٔ رسولانی با اسماعیل مفاهمه نموده او را به اطاعت خواند و ضمنا" برای وی نوشت بر تو اعتماد می کنم تا میان ما دوستی پایدار باشد. باید ولایت ماورآءالنهر را خوب نگهداری! زیرا سرحد دشمن است. [۲]
تاریخ حبیب السیر نوشته :اسماعیل سامانی به او پیغام داد: ((که ملک الملک علی الاطلاق مملکت وسیع به تو ارزانی داشته و من با این ولایت قناعت کرده، طمع در آن نمیکنم. نباید که تو نیز با من مقاومت نمایی و این طرف ابر ایمن گذاری.)) [۳]

---

[۲] :- تاریخ سیستان، ص۲۵۵.
[۱] - حبیب السیر، جلد دوم، ص ۳۴۸.
[۲]- ابوبکر محمد نوشخی، تاریخ بخارا، ص۱۰۲.
[۳] حبیب السیر، جلد دوم، ص ۳۴۹.

عمرو این سخن را به سمع رضا نشنود و از راهٔ پنج آب روان شده، اسماعیل نیز در حرکت، آمده، از جیحون عبور کرده، در برابر خراسانیان بنشست.
طرفین در بلخ آماده نبرد شدند و جنگ های سختی صورت گرفت تا آخرین روز.((بادی در آمد چون صاعقه که روز- شب گشت و لشکر عمرو هزیمت کرد و عمرو همی حرب کرد تا بگرفتندش.)) (شنبه ۲۸۷ق) [۴]
در مورد اسیر شدن عمرولیث بین مؤرخین اختلاف نظر وجود دارد ولی آنچه جمعی مؤرخین بر سر آن وحدت نظر دارند اینست که اسپ عمرولیث باعث اسیر شدن وی گردید.
مؤلف تاریخ بخارا ابو جعفر نوشخی جزئیات واقعه را بدینگو نه شرح میدهد: اسماعیل سامانی در موقع آماده گی برای جنگ ((به علی آباد بلخ فرود آمد که سه روز آنجا مقام کرد و از آنجا لشکر برداشت و چنان نمود که به نماز گاه خواهد فرود آمد و آنرا فراختر فرمود کردند.))[۵]
چون عمرو لیث چنان بدید، آنجا دروازه ها استوار کرد و لشکر فرستاد، منجنیق ها و عراده ها فرستاد و در همانجا(نمازگاه) کمین نهاد و جایی لشکر را مشغول کرد و چون بامداد شد، امیر اسماعیل از راه دیگر داخل شهر شده و به پل عطا فرود آمد. عمرولیث از این کار به تعجب بماند.
امیر اسماعیل سه روز در آنجا باقی بماند و فرمود تا آب از شهر برگرفتند، همه درختان را برکندند دیوار های شهر را غلتاندند و راهها راست کردند تا روز سه شنبه بامداد که امیر اسماعیل بن احمد سامانی با اندک سپاه داخل شهر شد، عمرو لیث بیرون آمد و حرب پیوست.
لشکر وی به هزیمت شدند و لشکر در پی ایشان همی تاخت. تا به هشت فرسنگی بلخ رسیدند، عمرولیث را دیدند با دو چاکر، یکی بگریخت و آن دیگر به عمرولیث در آویخت، پس عمرولیث را بگرفتند.
از اوپرسیدند چگونه گرفتار شدی؟گفت: ((همی تاختم اسپم فروماند و من بر اسپی بودم که پنجاه فرسنگ رفتی و بسیار ازموده بودم، امروز چنان سست همی رفت که خواستم فرود آیم، پا های او به جوی فرو شد و از اسپ فرو افتادم و از خویش نومید شدم، دو غلام قصد من کردند، آنکس که با من بود او را گفتم بر اسب من بنشین، وی بر اسپ من نشست، نگاه کردم چون ابر همی رفت، دانستم که آن از بی دولتی من بوده است، عیب اسپ نیست..)) [۱]
چندی بعد امیر اسماعیل عمرولیث را به بغداد نزد خلیفهٔ مسلمین معتضد فرستاد.
تاریخ حبیب السیر در مورد جریان گرفتاری عمرولیث صفاری بدست امیر اسماعیل سامانی توضیحات جالبی ارائه داشته مینوسد:

---

[۴] مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۲۷۷.
[۵] تاریخ بخارا، ص۱۰۳.
[۱] تاریخ بخارا، ص ۱۰۴.

بعد از ینکه عمرو پیغام امیر اسماعیل سامانی را در مورد مصالحه نپذیرفت و برای مقابله با سپاه وی(. از راهٔ پنج آب روان شده، اسماعیل نیز در حرکت آمد از جیحون عبورکرده در برابر خراسانیان بنشست و چون عمرو سپاه بسیار همراه داشت و معبر های آنجا تنگ بود نه پیش میتوانست رفت و نه مراجعت میتوانست کرد... با اندک فرصت سپاهٔ او آغاز فرار کرده، عمرو نیز عنان عزیمت بصوب خراسان انعطاف داد و در اثنای راه اسپ او در گل زاری افتاد، جمعی از سپاهٔ ماوراالنهر به آنجا رسیدند و عمرو را اسیر نموده، نزد امیر اسماعیل بردند)) [۲]

روایت دیگر نیز وجود دارد مبنی بر اینکه اسماعیل سامانی بنابر مبالغه معتضد خلیفه که کینه عمرو در سینه داشت تا با ده هزار سوار که رکاب اکثر ایشان چوبین بود به جنگ عمرولیث از رود آمو گذشته و عمرو با هفتاد هزار سوار و استعداد بسیار در برابر او صف آرا گشته چون آواز نفیر و صدای کوس حربی بر آمد، اسپ عمرو آغاز توسنی کرده و او را بی اختیار به صف اعدا رسانید و امیر بدون استعمال سیف و سنان غالب گشته، عمرو را بگرفت و در خیمه محبوس گردانید.

حکایت است روزیکه عمرولیث دستگیرشد، نظرش بر یکی شاگرد پیشٌدنش افتاد که براه میرفت، او را طلبیده از گرسنگی شکایت نمود.

شاگرد پیشه در زودترین فرصت مقداری گوشت بهم رسانیده و بنا به فقدان دیگ آنرا در سطل آبخوری اسب انداخت و آتش افروخته و خود برای رفع حوایج رفت.

اتفاقا" سگی آمده سر در سطل کرد ولی دهنش از حرارت شور با سوخته، به عجله سر بر آورد و دستهٔ سطل در گردنش افتاده، بدوید.

عمرو از مشاهدهٔ این صورت بیدریغ بخندید.یکی از حارثان پرسید که چه جای خنده است؟

عمرو جواب داد: ((امروز بامداد خوان سالار من شکایت میکرد که سه صد شتر و آسپ مطبخ را بزحمت میکشند، حالا ملاحظه میکنم که سگی آنرابسهولت میبرد.)) [۳]

فاعتبر و ایا اولی الابصار.[۱]

---

[۲] تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ص، ۳۴۹.

[۳] گویند زمانیکه سردار عبدالرحمن خان سپه سالار امیرمحمداعظم خان((خسروعمش)) در سال ۱۸٦۸ در ششگاو((قلعه زناخوان نزدیک ششگاو)) از طرف قوای شیرعلیخان با شکست مواجه شد، هنگام فرار سوی بلخ- در کوههای وزیری نزدیک قلعه داده((آخر خاک افغانستان، نزدیک سرحد هند برتانوی)) به استراحت پرداخت و در موقع صرف غذا خواست دیگی را که ذریعه تنابی در شاخچه درختی آویزان کرده و بالای آتش گذاشته بود از آتش پائین نماید، سگی به گمان اینکه رودهٔ حیوانی میباشد، آنرا بدهن گرفته کشید و دیگ و تناب را با خود برد، سوار ها دویدند ولی تمام مطبوخ ریخته بود.

وی گفت: قدرت خداوند را تماشا کن، سه روز قبل یک هزآر نفر داشته که اسباب کار خانه ام را نقل میکردند، و حالا سگی دیگی را با غذای آن میبرد.(تاج التواریخ، جلد اول، ودوم ص ۱۲٦ (نوسینده).

[۱] فرید ریک تالبرگ، از کوروش تا پهلوی، ص۴۸.

تذکرة الشعرا سمرقندی مینویسد:هشتاد کاروان مطبخ عمرو را میکشیدند و اما در مورد دریافت علت اینکه افراد عمرولیث در برابر سپاهٔ اسماعیل سامانی چرا جنگ کرده نتوانست یا عمرولیث چگونه توسط سپاهٔ بسیار اندک اسماعیل سامانی در بلخ اسیر گردید، (تاریخ بزرگ اسلام و ایران)، روایت عجیبی را نقل کرده نوشته است: عمرو بعد از اینکه سر بریده رافع بن هرثمه(که در برابر خلیفه قد علم نموده بود) را برای معتضد، خلیفه بغداد فرستاد، در برابر این خدمت از وی تقاضای ایالت ماوراالنهر را نمود.
امیر ماوراالنهر اسماعیل سامانی که باین امر تن در نمیداد مجبور شد تا از طریق لشکر کشی در برابر عمرولیث استاده گی نماید.اسماعیل بن احمد سامانی قوای خود را از جیحون(امو) عبور داده در قسمت غرب موضع گرفت.
عمرو هم در رسید و در بلخ اقامت گزید.
اسماعیل اطراف سپاه او را گرفت و همه چیز را به روی او بست عمرو به محاصره افتاده و پشیمان شد و از اسماعیل درخواست متارکه نمود ولی اسماعیل نپذیرفت، جنگ آغاز شد و هنوز اندک مدتی نگذشته بود که عمرو گریخت از جنگلی درگذشت و خواست مسافت نزدیک را طی کند، خود راهٔ نزدیک را اختیار کرد و به سپاه دستور داد که راهٔ راست جاده عمومی را طی کند.
در عرض راه اسب او در رود فرو رفت عدهٔ کمی که با او همراه بودند در فکر نجات خود شدند و او را بدان حال گذاشتند.
(اتباع اسماعیل در رسیدند، او را اسیر گرفتند به اسماعیل بردند و وی نامبرده را به سمرقند فرستاد.[1]
همین مؤرخ داستان اسیرشدن عمرولیث را طور لذت بخش و افسانه گونه توصیف نموده روایت دیگری میآوردکه:
((گویند اسب او عاشق یک مادیان در صف دشمن بودکه قبل از آن در یک اصطبل الفت داشتند و عمرو را سوی دشمن حمل کرد که او را گرفتند.(۲۸۷ ق) [2]
اما نویسندهٔ شهیر کشور علی احمد جلالی به نقل از تاریخ سیستان آورده: ((در روز جنگ گرد باد عظمیی برخاست که روز روشن- شب تار گشت و لشکر عمرو لیث شکست یافت، اما شخصْ لیث تا آنوقت می جنگید تا اسیر گشت.)) (شنبه ۲۹ ربیع الاخر سال ۲۷۸ ق) که دو سال بعد از ین حادثه طور مرموزی کشته شد.
اما بنظر سایر تحلیل گران وقایع تاریخی داستان عاشق شدن اسب عمرو لیث صرف یک افسانه بوده و اصل واقعیت همانست که ابن اثیر نقل کرده اما اینکه عمرولیث بدون جنگ تن به عار و فرار داده، دلیل جبن و عجز اوست.
یکی دیگر از آنچه در مورد عمرو گفته شده اینست که او چند نفر شتر دو کوهانه به سامانیان اهداکرده بود و هنگامیکه اسیر شد او را بر یکی از همین شتر ها سوار کرده، نزد خلیفه بردند، شاعری گفت:

---

[1] پوهنوال سید سعدالدین هاشمی، افغانستان معاصر ،ج ا، پوهنتون کابل، نشرات پوهنتون ۱۳۵۹ ،ص ۷۱.
[2] دولت شاه سمرقندی، تذکرة الشعرا، ص ۱۲۰.

«و حسبک بالصفار نبلاً و رفعته یروح و یغدوفی الجیوش امیراً
حباهم باجمال وله ید رانه علیٰ جمل منها یقاداسیراً»[1]

یعنی همین بس است برای صفار عظمت و نجابت و رفعت که در رفتن و آمدن امیر سپاهها باشد.

او چند شتری برای سامانیان اهدا کرد ولی نمیدانست که در روز اسیر شدن توسط یکی از همین شتر ها بدربار خلیفه برده خواهد شد.

از نظر مؤرخین و تحلیل گران یکی از اشتباهات بزرگ عمرولیث نیز در آن بود که قرار سمرقند را بنسبت رفتن بدربار خلیفهٔ بغداد ترجیح نداد و همین رفتن بدربار خلیفه باعث مرگ وی شد، زیرا وی نمیدانست که خلیفه اساساً در غیاب، دشمن وی بوده ولی ظاهراً با وی مدارا داشت.

بنا بقول تاریخ حبیب السیر، در تاریخ گزیده آمده: زمانیکه نسیم فتح و ظفر بر پرچم امیر اسماعیل وزیدن گرفت و عمرولیث محبوس گردید، امیر اسماعیل حاجبی جهت استمالت نزد عمرو فرستاد و پیغام داد که انشاء الله تعالی‌ترا پیش خلیفه ارسال خواهم داشت و سعی خواهم نمود که اثر غضب امیر المومنین بتو نرسد.عمرو جواب داد که هر چند میدانم مرا از سخط معتضد نجات ممکن نیست، اما آنچه غایت مردیست امیر اسماعیل بجا میآورد و کاغذی درهم پیچیده از بازوی خود گشاده، به حاجب گفت که: این نسخه گنجهای من و برادر منست، بنظر امیر اسماعیل رسان و از زبان من التماس نمای که این اموال را در مصالح لشکر خود مصرف کند و چنانچه پیغام آورده دست از خون من نگهداشته، مرا نزد خلیفه فرستد و چون حاجب مفصل کیفیت اولاد لیث صفار پیش اسماعیل برد و التماس او را عرض کرد، اسماعیل بانگی بر وی زده گفت: « باز گرد و این نسخه را به ده و بگوی که تو و برادرت را گنج از کجا باشد زیرا که شما رویگر پیشه گانید و دو سه روزیکه وی دولت شما را مساعدت نمود، دست به ظلم و تعدی برآورده، اموال رعایا و عجزه را بغیر حق تصرف کردید و حالا تو میخواهی که آن مظالم را که اندوخته ای، در گردن من کنی و حال آنکه من همچنان کسی نیستم به طمع مزخرفاتی دنیویه مظالم بر گردن گیرم، اما آن التماس دیگر مبذول است زیرا که مرا بر تو حق خون نیست که ترا قصاص کنم چنانچه وعده کرده ام نزد خلیفه میفرستم.» [2]

حاجب باز گشته و مصلی گنج را به عمرو باز داده، سخنان امیر اسماعیل را بدو رسانید.

در روضته الصفامستور است که چون معتضد خلیفه از گرفتاری عمرولیث واقف گشت، رسولانی نزد امیراسماعیل فرستاد و عمرولیث را از وی خواست و امیر اسماعیل وی را به بغداد گسیل داشت و چون به دارالسلام درآوردند و چشم معتضد بر عمرو افتاد گفت:

شکران خدای را که ترا بدست من گرفتار ساخت و کفایت شغل تو کرد، آنگاه فرمود که به محبسی برند.

نگارندهء زین الاخبار نیز همین نظر را تائید نموده است.

---

[1] عزالدین علی بن الاثیر، تاریخ بزرگ اسلام و ایران، ترجمه عباس خلیلی، جلد ۱۳.ایران :، ۲۰
[2] حبیب السیر، جلد ۲، ص ۳۵۱.

بعد از آن خلیفه معتضد منشور خراسان را به اسماعیل فرستاده و عمرو به امر خلیفه به بغداد اعزام شد تا همانجا در زندان وفات یافت.
در مورد مرگ عمرو در بین مؤرخین اختلاف نظر وجود دارد، عدهٔ بر این نظر اند که معتضد بالله در وقتیکه به سکرات موت گرفتار بود، سرهنگی فرستاد تا او را بکشت ولی برخی دیگر را گمان بر این است که در وقت مرض معتضد، هیچ کس یادی از عمرو نکرده و او در زندان از گرسنگی جان سپرد.[1]
سیستانی در اثرش به ارتباط این موضوع نگاشته است: «چون معتضد خلیفه در بستر مرگ از زبان افتاد، یکی از خاصه گان خود «صافی خرمی» را بخواست و چون نمیتوانست حرف بزند، یک دست بر چشم نهاد و دست دیگر بر گردن بمالید» مقصودش این بود که مرد یک چشم را گلو باید برید، چو عمرولیث را یک چشم بود» ولی صافی خرمی این امر را انجام نداد زیرا میدانست که معتضد در حال نزع است[2]
اما گروهی هم گفته اند که معتضد در وقت وفات - میر حرس را به قتل عمرو مامور گردانید و چون او میدانست که همان لحظه میمیرد، دامن عصمت خود را به خون او ملوس نساخت ولی از نظر نویسندهٔ، تحلیل دانشمند معاصر کشور مان محترم سیستانی بیشتر به حقیقت قرین میماند تا نظریات سایر نویسندگان چنین نیز شایع شده، بعد از آنکه مکتفی بر مسند ریاست نشست بنابر محبتی که با عمرو داشت (وقتی که نامبرده در ری اقامت داشت، تحایف زیادی از جانب عمرو برایش فرستاده شده بود) پرسید حالش چگونه است؟
گفتند در قید حیات است! اظهار بشاشت نمود، قاسم بن عبدالله وزیر دانست که اگر عمرو زنده بماند، نزد خلیفه مقرب خواهد گشت و بنابر عداوتیکه با وی داشت، قاصد قتل اوشده، معتمدی فرستاد تا کارش را به انجام رسانید و به مکتفی گفت که ما می پنداشتیم که عمرو در زمرهٔ احیا است اما حالا چنان ظاهر گشت که مهم او از و هم گذشته (۲۸۹-۹۰۲م) و الله اعلم بحقایق الامور و هو علیم بذات الصدور.[3]
عمرو اعور (واحد العین یعنی بیک چشم کور) وسیه چرده (چهره) بود و دارای یک نحوه سیاست و تدبیر عظیم بود چنانچه گفته میشود او همیشه با لشکر خود انبانهای زیاد حمل میکرد و کسی نمیدانست که آنها را برای چه کاری اندوخته تا آنکه روزی گروهی از متمردین را قصد کرد که میان او و آنها یک دشت یا باطلاق غیر قابل عبور بود. عمرو دستور داد که انبانها را پر از شن و ریگ کنند و آنها را در راهٔ عبور اندازند. چون انبانهای پر از شن را در وادی انداخت و طریق عبور را آماده کرد، فرمان داد سپاه بگذرد و چون سپاه او از راه هموار شده عبور کرد، دشمن را غافل گیر نمود زیرا تصور نمیشد که کسی از آن طریق بتواند بگذرد. دشمن را کشت و هر چه خواست کرد.
نویسنده حبیب السیر می نویسد: عمرو بغایت قتال و قهار بود و پیوسته در اموال مقربان خود طمع کرده آن طایفه را مواخذه مینمود.

---

[1] گردیزی، ص ۱۸.
[2] مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، ص ۱۷۸.
[3] تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ص ۳۵۰.

حکایت شده محمد بن بشیر که از بزرگترین سالاران و یگانه کسی بود که جانشین عمرو محسوب می شد.
روزی نشسته بود که عمرو بر وی داخل شده و گناهان او را یک بیک شمرد.
محمد بن بشیر سوگند یاد کرد و قسم طلاق زن هم خورد که جز پنجاه کیسه زر ندارد و حاضر است تمام آنرا بخزانه عمرو تحویل د هد با عمرو گفت! چقدر تو مرد دانا و خردمند استی ! آنها را به خزانه کن او همه دارایی خود را حمل کرد و عمرو از وی خشنود گشت[1]
گردیزی مینویسد که عمرو اموال اشخاص را بعد از آنکه بهانهٔ برای وی میتراشید، در فرصت بسیار مساعد ضبط میکرد.[2]
حکایت شده که عمرو والی فارس را که ابو حصین نامداشت غضب نمود و او را واداشت که املاک و اموال خود را بفروشد و قیمت آنرا برای او بدهد.
او چنین کرد با آنهم ویرا به زندان افگند و از وی صد هزار درهم خواست.
او نتوانست آنرا تهیه کند ناگزیر در خواست ملاقات ابو سعید منشی عمرولیث صفار را کرد.
او اجازه ملاقات داد و ابو الحصین موضوع صد هزار درهم مطرح کرد و از وی خواست ضمانت کند که اگر نه پردازد کشته خواهد شد. و وعده داد اگر از زندان آزاد شود، مبلغ را تهیه کند.
ابو سعید جوانمردی کرد و ویرا از زندان رها نمود(با تادیه صد هزار درهم) ابو الحصین که آزاد شد بسیار کوشید ولی نتوانست مبلغ مذکور را تهیه دارد.
ناگزیر دوباره نزد ابوالسعید رفت و آماده کشته شدن گردید.
عمرو آگاه شد و گفت: ((بخدا نمیدانم کار کدام یک از آن دو شگفت آورتر است! کار ابوالسعید که صد هزار درهم وجه الضمان او را پرداخت یا کار ابوالحصین که بعد از رهایی و نجات دوباره باز گشت و آماده کشته شدن گردید؟))[1]
پس از آن او را عفو کرد و مقام نخستین او را برایش برگردانید.
ابن الاثیر از مال اندیشی و حسن تدبیر عمرو یاد آور شده مینویسد: او مانع میشد که کسی غلام خود را تازیانه زند مگر اینکه خود او دستور بدهد، حتی جانشین او یا یکی از نگهبانان و دربانان او حق تنبیه غلامان را نداشتند.
او غلامان خورد سال را میخرید و تربیت میکرد و بفرماندهان و سالاران خود میبخشید ولی مواجب آنها را خود میپرداخت و در خفا با آنها نیکی میکرد تا آنها از کار سران سپاه آگاه شوند و به او خبر بدهند.
هر یکی از فرمان دهان و قایدین از غلامان خود حزر میکردند و می اندیشیدند.
گلستان سعدی قصه جالبی را در مورد یکی از غلامان عمرو بیان داشته که نقل آن در اینجا خالی از مفاد نخواهد بود:

---

[1] تاریخ بزرگ اسلام و ایران، ص ۲۲.
[2] ترکستان نامه جلد اول، ص ۴۷۷.
[1] تاریخ بزرگ اسلام و ایران، ص ۲۲

گویند روزی یکی از بنده گان عمرولیث گریخته بود، کسانی را به تعقیب وی فرستادند تا باز آوردنش.
وزیر را با وی دشمنی یی بود از این جهت امر به کشتن وی صادر نمود تا سرمشقی برای دیگران باشد.
بنده نزد عمرو سر بر زمین نهاد و گفت:
هر چه آرد بر سرم چون تو پسندی رواست
بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست
اما به موجب آنکه پروردهٔ نعمت این خاندانم، نخواهم که در قیامت بخون من گرفتار آیی، اجازت فرمای تا وزیر را بکشم آنگه به قصاص او بفرمای خون مرا ریختن تا بحق کشته باشی.
ملک را خنده گرفت وزیر را گفت چه مصلحت میبینی! وزیر گفت: ای خداوند جهان از بهر خدای، این شوخ دیده را بصدقات گور پدر آزاد کن تا مرا در بلای نیافگند.
گناه از منست و قول حکما معتبر که گفته اند:

چوکردی با کلوخ انداز پیکار
سر خود را بنادانی شکستی
چو تیر انداختی بر روی دشمن
چنین دان کاندر اماجش نشستی[2]

بعقیده ابن خلکان خراسان از دیر باز چون عمرو فرمانروای ماهر و زرنگ ندیده بود و به قول استاد بزرگ علامه حبیبی عمرو پادشاه عمران دوست و عادلی بود که هزار رباط و پنجصد مسجد ادینه و پل ها و راههای زیادی ساخت و بگفتهٔ ابن اثیر به احوال کشور و جیوش و افسران لشکر خود خیلی آگاه بود و احدی نمیتوانست که کسی را بدون اجازت عمرو مجازات کند.[1]
تاریخ سیستان می نویسد: ((عمرو دارای همت عالی بود چنانکه روزی مردی او را یک توپ مکمل تکهٔ زیبای زربفت تحفه داد بیست من سنگ.
عمرو پرسید که او را اندرین چند خرج شده؟
گفتند دو هزار دینار! اما عمرو در عوض مقدار مبلغ یاد شده بیست هزار دینار! بدو داد.
پس گفت اگر آنرا برای یکی از غلامان بخشم، دیگران محروم میشوند، پس بر شمار غلامان پاره کردند و پارچهٔ از آنرا برای هر کدامشان بداد.
نویسندهٔ همین اثر متذکر میشود: عمرو کار های خیر زیاد انجام داد و هیچ ضعیفی را نیازرد و میگفت: ((به اندر شکم گنجشک نباشد، اندر شکم گاو گرد آید) و میگفت: ((مرغ به مرغ توان گرفتن و درم بدرم گرد توان ساختن و مردان را طبردان استعمالت کردن))[2]

---

[2] مصلح بن عبدالله، گلستان سعدی((نسخه قدیمی))، به اهتمام محمد علی فروغی، انتشارات امیر کبیر، چاپ ششم، چاپخانه سپهر، تهران ۱۳۶۵، ص ص۵۸- ۵۹.

[1] تاریخ مختصر افغانستان، جلد اول، ص ۱۱۸.
[2] تاریخ سیستان، مقاله ملک شعرای بهار، ص۲۶۸.

فصل ششم

سلاله صفاری بعد از عمرولیث

۱- طاهر صفاری (۲۸۷- ۲۹۶):

چون اکابر و اعیان سیستان از اسارت عمرولیث آگاهی یافتند، نواسهٔ ویرا بنام ابوالحسن معروف به طاهر Tahir بن محمد بن عمرو بن لیث بر مسند پادشاهی نشاندند ولی اثر «افغانستان در دایرة المعارف تاجیک» طاهر را پسر عمرو لیث قلمداد نموده است، اما این نظر از طرف دانشمندان دیگر مورد قبول قرار نگرفته است.

مؤلف تاریخ سیستان مینویسد: « پس روز ادینه ده روز گذشته از محرم سنه ۲۸۷ق خطبهٔ عمرو از همه منبر ها بیفگندند و طاهر و یعقوب را از پس خلیفه خطبه کردند، اندرین روز و ابو محمد المکتفي بالله را بیعت کردند هم اندر آن روز که معتضد اندر گذشت»[*] باز طاهر عزم رفتن سوی فارس کرد و عبدالله بن محمد بن میکال وزیر را نیز با خود داشت و یعقوب ابن محمد برادر خود را به صفت نایب خود در سیستان مقرر داشت،طاهر مقدمتاً احمد بن محمد بن اللیث را با ده هزار سوار سوی فارس فرستاد ولی مکتفی محمد بن عمرو الخوارزمی را با سی هزار سوار برای مقابلهٔ لیث بن علی فرستاد.

در شیراز مرکز ایالت فارس کنونی عامل امیرالمومنین شخصی بود بنام عیسی بن الموثری، چون از آمدن طاهر آگاهی یافت، از آنجا فرار نمود، طاهر با سپاهٔ خود داخل شیراز شده و تمام مالهای غنیمت را بین سپاهٔ سبکری و بلال بن ازهر تقسیم نموده طاهرلیث بن علی را به برجان یا پرجان فارس فرستاد و سپاه را اقطاع ها و عطیت ها بسیار، داد و آنها را خورسند داشتند، مگر در همین وقت نامهٔ خلیفهٔ بغداد بدست اباالنجم بدرالصغیر برای طاهر رسید که در آن تقاضا شده بود که خلیفه میخواهد، فارس را در اختیار خود داشته باشند و در عوض خزاین زیاد به طاهر بپردازد و عهد یا منشور سیستان بدهد و طاهر نباید از آن دریغ نماید.

طاهر خواست خلیفه بغداد را پذیرفت و فارس را با آن واگذار شد و خود به جیرفت آمد و منصور بن حردین یا جردین را که عامل عمرو بود در کرمان آنجا زندانی ساخته و مال زیادی از وی ستود اما خلیفه به عهدش وفا نکرده و منشور نفرستاد.

خواند امیر در حبیب السیر مینویسد: طاهر در سنهٔ (۲۸۹ق) جانب فارس لشکر کشی نموده و عامل خلیفه را از آن ولایت اخراج نمود و عزم تسخیر اهواز کرد اما قبل از آنکه بر مملکت تمکن یابد، بنا بر مکتوبی که از نزدِ امیر اسماعیل سامانی بوی رسید،به سیستان باز گشته بهمان ولایت قانع گراید اما وقتیکه بدر از فارس جانب بغداد رفت طاهر بار دیگر داخل فارس شده و بسوی مکتفی رسول فرستاده تقاضای فارس نمود.

---

[*]- مرگ معتضد و نشستن مکتفی بر تخت بقول (کامل،جلد ۷، ص ۱۶۹) در سنه ۲۸۹ واقع شده و عمرولیث هم اندرین سال در بغداد در گذشت.

مکتفی ویرا فریب داد و عهد نفرستاد اما بنابر روایت ابن جوزی خلیفهٔ بغداد بنابر التماس اسماعیل سامانی بعضی از ولایات موروثی طاهر بن محمد را خودش برای وی باز گذاشت.
بهر حال طاهر باز لیث بن علی را به هرجان فرستاد و در هر جای فارس عمال فرستاد و خود به عیاشی و شکار مشغول شد و همه امور به سبکری و عبدالله بن محمد میکال ارتباط گرفت. عبدالله هر آنچه را انجام میداد از سبکری دستور میگرفت. بلال بن ازهر با سبکری به مخالفت آشکارا پرداخت. طاهر برای بلال دستور داد سیستان برود. بلال همه دارونداد وسپاه خود را جمع نموده قصد سفر سیستان نمود و چون به اصطخر فارس رسید. طاهر یوسف بن یعقوبِ النیقب را به تعقیب وی فرستاد، تا ویرا در قلعهٔ محمد بن واصل زندانی ساخته و همهء دارایی آنرا ضبط نمود و عبدالغفار بن حلبس را بر سر آن کوتوال مقرر داشت تا بلال همانجا کشته شد.
طاهر- فتح بن مقبل را با هدایا و مال بسیار نزد مکتفی فرستاد و خود شخصا" به سیستان برگشت و آنجا به عیش و نوش پرداخت که نه مشایخ را در دربار میپذیرفت و نه لشکر را نوازش میداد.
صرف مصروف اشتر دواني و كبوتر بازي شد و همه وقت خود را وقف آنها نمود.
بعد از آن وی محمد بن خلف بن اللیث را بحضورْ خود خواسته و بر همهءسرهنگانْ مهتر تعیین کرد و برتري داد.
یعقوب برادرْ طاهر نیز لحظه یی بدون محمد بن خلف اللیث آرام نمیگرفت و خواهر خویش بانو بنت محمد بن عمرو را به زني به محمد بن خلف عروسی کردند. وی الحق شخصی بود با خرد و با کمال که شهرت روز افزونْ وی باعث ایجادْ بدبینی در سبکری گردید و در همین أیام است که اختلاف در بین فریقین مختلف مردم سیستان ایجاد شده یک فرقه را صدقی و دیگری را سمکی (Samaki) نام کردند و قتل و قتال بسیاری را باعث گردید.[1]
تحلیل گران علت این اختلاف را در بین مردم سیستان ناشي از آن میدانند که میل طاهر بیشتر بر اصحاب رای بود و اما از یعقوب بر اصحاب حدیث.
گویند روزی دیوانه صاحب پسر شد، اصحاب رای(طاهر و طرفدارانش) گفتند که فرزند مذکور- فرزند زنا است ولی طاهر گفت از اینکه عقد نکاح قبل از جنون صورت گرفته لذا پسر مذکور پسر زنا نیست. چون مسئله بغرنج شد گروهی طرفدار یعقوب و گروهی جانب طاهر را گرفتند.
صاحبان رای طاهر را(صدق و یعقوب را کذب الحایکون[*] گفتند که اصل این تعصب در سیستان از زمان عرب در بین قبایل تمیمي Tami mi و بکری Bakari بوجود آمده که

[1] تاریخ سیستان ، ص ۲۷۴- ۲۷۵.
[*]- کذب الحایکون کسانی را گویند که دروغ باف باشند و در زبان دري شعر باف میگویند.

گروهٔ تمیمی را صدقی Sadaqi و گروه بکری را سمکی Samaki نام نهادند تا اینکه اختلاف بین یعقوب و طاهر به وساطت شخص بنام فورجه بن الحسن از بین رفت.[1]
بعد از حل اختلاف بین دو بردار طاهر سوی بست رفت و اما یعقوب را در سیستان خلیفه نمود. آنها چون جوان بودند متوجه اختلاف موجوده در بین مردم سیستان نشده ازین سبب حوادث ناگواری صورت گرفت. آنها مال و منال زیادي بدست آورده و در مصرف آن نیز از اعتدال کار گرفته نشد. و حتی از مردم مالیه نخواستند و هر چه داشتند، مصرف کردند.
گوشت بره و مرغ خوردند و میوه های رنگارنگ نوش جان کردند و درین مورد آنقدر اسراف کردند که طعامهای اضافی با قیمانده را کارکنان مطبخ در بازار میفروختند تا اینکه همه مال و دارایی ملت را برباد دادند.
مردمان خردمند از ایشان دوری جستند ولی نا اهلان دور و پیش ایشانرا احاط کرده به عیش و نوش پرداختند.
طاهر چندی در بست ببود که بعداً بار دیگر به سیستان آمده ولی بعد از چندی دوباره به بست آمد و بعد از مدت چند یعقوب نیز به تعقیب وی به بست آمد(غره ربیع الاخرسنه ۲۹۲ ق) درین حال دخل فارس و کرمان از طرف سبکری برایشان قطع شد، طاهر و یعقوب هر دو به سیستان آمدند، یعقوب را به سیستان خلیفه ساخت و طاهر قصد فارس کرد(آخر ربیع الاخر سنه ۲۹۲ق). یعقوب روزی چند در سیستان بسر برد و بعداً قصد رخد کرد و محمد بن خلف بن اللیث را به سیستان خلیفه ساخت.
وی مردی بود با خرد که فریقین را بنواخت، تعصب را در سیستان از بین برد و همه را به وحدت و یکپارچگی دعوت نمودند. و مردم را گفت که باید میان شما تالف باشد تاکه همه ولایت ها بدست شما با قیمانده و بدست غربا و نا سزایان نیافتد.
یعقوب در سنه(روز پنجشنبه نه روز گذشته از جمادی الاخرائنی و نسعین و ما یتی (۲۹۲) از رخد به سیستان آمد و داخل شهر شد، اما طاهر با سپاه داخل پارس گردید.
این امر باعث تشویش سبکری شد، تا مبادا طاهر ویرا عزل کند از همین جهت سبکری احمد بن محمد اللیث الکردی را به پذیرایی او فرستاد و تقاضا نمود که طاهر برای فعلاً دوباره به سیستان باز گردد زیرا اولیأ و سرهنگان سپاه از وی امید هدایا دارد و برای امیر المومنین خلیفه بغداد نیز بایست تحف و هدایای گرانبها تقدیم شود از ین جهت برای سفر پارس انتظار باید کشید تا من مال و حمل بفرستم.
طاهر چنان دانست که سبکری از روی نصیحت و شفقت میگوید، پس آنرا پذیرفته و به سیستان دوباره برگشت و در آنجا هر دو برادر مالها را بیجا مصرف نموده به بازی و نشاط مشغول شدند.
سران سپاه از عاقبت کار ایشان به ترس افتادند و دانستند که پادشاهی باکبوتر بازی و روز وشب شراب نوشی و از خزینه برداشتن و دوباره نه نهادن دیر نماند و هر کس سر بخود شدند و براهی رفتند.

---

[1] تاریخ سیستان، ص ۲۷٦.

ایاس بن عبدالله که مهتر عرب بود و مرد کاروان، با خرد و با کمال و یعقوب و عمرو را خدمت کرده بود و شخص معتمد بود، نزد ایشان برفت و به طاهر گفت:
« این پادشاهی ما به شمشیر ستدیم و تو به لهو همی خواهی که داری، پادشاهی به هزل نتوان داشت، پادشاه را داد و دین باید و سیاست و سخن و سوط (تازیانه) و سیف» [1]
مگر سخن ویرا نشنید و او را دستور داد سوی کرمان و خادم را به بست فرستاد و سبکری لیث بن علی (برادر زاده یعقوب و عمرولیث) را به کرمان فرستاد و مرد و سلاح بدو داد.
چون نامبرده به آنجا رسید عیسی بن معدل مال سه ساله او را داد و او را باز گردانید و مالها و هدیه های بسیار داد و گفت آنجا جای تنگ است و بودن لشکر اینجا قحطی را به بوجود میآورد من خودم هر قدر مال لازم باشد، میدهم.
باز گشت و به جیرفت آمد و همانجا ماند بعداً سبکری به جیرفت آمد و لیث گفت هیچ نبود، مگر آن بدست او(عیسی بن معدل) نباید گذاشت و بمال باز نباید گشت و جیرفت را به احمد بن محمد بن اللیث و لیث بن علی را گفت دیگر راهی کرمان باید شد.
باز لیث به اتفاق سبکری به فارس رفته، پسرش را در آنجا نزد سبکری گذاشته و خود باز به جیرفت آمد و تا ذی‌الحجه ۲۷۵ق آنجا بود، از آنجا به بم آمد و فورجه و منصور بن جردین(خردین) را اسیر نموده و مال ایشان راضبط نمود.
و منصور را به قتل رسانید و خودش بعداً به سیرجان آمد و در آنجا عبدالله بن بحر را بکشت و مال او را نیز بگرفت.
این خبر به سبکری رسید و به حرب علی بن لیث سپاه فرستاد اما سپاه با او چندان یاری نکرد، و خود بتنهایی حرب کرد و فورجه در همان روز نبرد فرار نموده، نزد سبکری آمد و لیث به(حرح) [2] آمد و طاهر او را مال فرستاد و کار او را راست کرد و لیث نزد طاهر از سبکری زیاد شکایت نمود.
درین میان هیچ کسی را خبری نبود تا لیث علی به « نه » آمد با اندک مردم، و اما مال بسیار.
در سنه(۲۹٦ق) بعد از جلوس جعفر المقتدر برادر المکتفی بالله به خلافت، مقتدر عهد عمل فرستاد.
طاهر بن محمد بن عمرو بن لیث را بر همان عملها که طاهر ارنده منشور را خلعت بسیار داد و برای مقتدر مال فراوان فرستاد وی خودش در بست بود که برایش خبر آوردند که لیث علی به« نه» آمده، طاهر به عجله سوی سیستان آمده و علی بن الحسن الدرهمی و احمد بن سمی و غیره سرهنگان ویرا همراهی میکرد و در یک لحظه در قوفه(کوفه) فرود آمد با لیث بن علی در حدود یکصد و پنجاه مرد بود ولی چنان وا نمود میساخت که سپاه بسیار دارد. نامه میان ایشان تبادله شد و لیث علی اظهار داشت که من به خدمت شما نزد تان حاضر میشوم در حالیکه طاهر غافل از جریان بود.

---

[1] باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۱۰۷.
[2]_ شاید خوخ باشد و خان خوخ جزکرمان است، و خوخ یکی از محلات و جای متصل به شهر زرنگ بوده است.

لیث علی در خفاجهت طرفدار ساختن سرهنگان وی مال فراوان به ایشان میفرستاد و بدون آنکه طاهر متوجه شود، لیث علی از ((نه)) سوی سیستان رفت و راساً به میدان کوشک یعقوب آمد در حالیکه یعقوب در کوشک بود محافظین یعقوب ویرا در کوشک نگذاشتند و از بام ستورگاه لیث را بر کلوخ زدند و سرش را بشکستاندند لیث سر شکسته باز گشت و از در شارستان به در پارس آمد و از آنجا داخل مسجد ادینه شده و امر کرد تا در های شارستان را ببندد زیرا او و یارانش که از نیمه شب تا نماز پشین روز دیگر منزل پیموده و از ((نه)) به شارستان آمده بودند، احساس خستگی نموده به استراحت ضرورت داشتند و مردم شارستان نیز از او طرفداری و حمایت میکردند.

طاهر چون از رفتن لیث علی به شارستان خبر شد او نیز به شارستان آمد و برادر خویش یعقوب را به در طعام، احمدبن سمی را به در پارس و مازن بن محمد را به در کرکوی و علی بن الحسین درهمی را به در نیشک فرستادند و پیش روی هر در خندقهای کندند و بر لب خندق ها دیواری ساختند.

علی لیث در خندق ها منجنیق ها گذاشت و طاهر ضمن نامهء از سبکری مدد خواست که سبکری، عبدالله بن محمدالقتال و فورجه ابن الحسن را با سپاهی به سیستان فرستاد و حرب شدیدی در گرفت.

از اینکه جنگ مذکور مصرف زیادی بکار داشت و سبکری نیز مال اندک فرستاد و برای طاهر از جای دیگر دخل و امیدی نبود و خزاین نیز به اثر عیاشی وی و برادرش یعقوب خالی شده بود، پس مردم دل با لیث یکی کردند و چون او درم و دینار و جوهری زیادی داشت و بطرفداران خویش آنرا تقسیم مینمود مردمان ربض نیز، با مردم شارستان یکجا شدند و در حقیقت از طرفداران طاهر هیچ کسی نماند که بطرف لیث رو نیاورند جز محمد ابن خلف بن لیث و احمد بن سمی.

بنا" طاهر مجبور شد با لیث علی صلح کند و عمل امارت بست و رخد را بوی ببخشد و لیث آنرا پذیرفت.

روز دیگر خندقها راست کردند و در شارستان کشوده شد جمادی الاخر ۲۹٦ قمری و طاهر فرمان داد تاهمهء سرهنگان بسلام لیث بن علی رفتند و درِ شارستان را کشودند و طاهر او را بیرون آورده، خلعت داد و برنشاند.

طاهر پیامی به برادر فرستاد در بست، تا همه در شارستان جمع شوند و طاهر جانبِ لیث نیز حاجبان فرستاد تا به بست روند اما لیث میگفت: چون ایمن نیست، لذا بیرون آمده نمیتواند.

پس طاهر دانست که مردمان همه با لیث یکی شده اند از این جهت عده یی از سپاه را وظیفه داد تا سیستان روند و مال و عیال آنان را از آنجا خارج سازند.

یعقوب، علی حسن فرستاده طاهر را بنشاند و بسیار جفاگفت. باز قصدِ حرب کرد با لیث علی، آخر خذلان[*] طاهر و یعقوب را هر دو اندر یافت تا سوی در طعام از شهر بیرون

[*] :به (کسر یا فتح خا و سکون ذال): خود داری از یا ری کردن کسی، در مانده گی. (فرهنگ عمید، ص ۵۲۳).

شدند و سر کوره(خندقها) و بازار در طعام بسوختند و به کرکوی رفتند و از آنجا به ((نه)) رفتند تا نزدیک سبکری روند.
چون ایشان برفتند، لیث از شارستان بیرون آمده- خانه های ایشانرا غارت کرده و مردم عوام از وی طرفداری کردند. لیث ابن علی را آنروز ((شیرلباده)) [*] نام کردند.او در حالیکه لبادهٔ سرخ پوشیده بود سپاه و سرهنگان طاهر بسرکرده گی علی ابن حسن درهمی همه به خدمت او آمدند و او امیر سیستان شد.
او تمام خزاین طاهر را بدست آورد و برای حرم آنان رزقی و معاشی مقرر داشت و احدی را نگذاشت داخلِ حرم شده و مزاحمت نمایند و لیث خود به قصرِ یعقوبی داخل شد.
(پنجشنبه، دو روز باقی از جمادی الاخر سنه ۲۹٦ق)

۲- لیث بن علی(۲۹٦- ۲۹۷ق):

لیث علی که بنام شیر لباده شهرت داشت روز جمعه او را در سیستان به خلافت نشانده بنامش خطبه خواندند و در فراه و کش نیز چنین کردند.
در بست محمد بن زهیر شهمرد که در آنجا عامل طاهر بود- خطبه را بنام لیث بن علی خواند و اما به گفتهٔ نویسندهٔ تاریخ سیستان فورجه بن الحسن با مال بزرگ و جواهرِ زیاد از طاهر باز گشت و سوی طاهر نامه نوشت و جمازه فرستاد و بخدای تعالی چند مرتبه او را سوگند فرستاد که نزد سبکری نرود و بروی اعتماد نکند زیرا وی بشما وفادار نخواهد ماند و پلان خویش را به المؤمنین طرح نموده و ضمانت کرده است که ترا بندی کند و جانب او فرستد.
خود فورجه به رخد رفت و احمد بن سمن هم باز گشت و بزمینداور رفت.
گرچه ابتدا طاهر بر التماس و نامه او نگاه نکرد، اما بزودی طاهر و یعقوب به حقیقت نامه آگاه شدند و تصمیم گرفتند با سبکری حرب کنند[*]
طاهر به حرب سبکری رفت اما لیث علی در سیستان مالها بخشش کرد، سبکری از قضیهٔ حرب اطلاع یافت و او نیز سپاه جمع آوری نموده بحرب طاهر فرستاد.
(رمضان سنه ست ۲۹٦ق). قبل از آغاز جنگ سبکری سوی سرهنگان طاهر نامه ها و مال بزرگ فرستاده بود و طی نامه های به آنهانو شته بود که: ((ایشان خداوند زاده گان منند و هیچ کسی سزاوار تر نیست که ایشانرا بندگی کُنند که من ایشان پادشاهی نخواهند کرد و همت آن ندارند و خزینه و مال جمع آوری کردهٔ یعقوب و عمرو همه بباد دادند، اکنون ایشان را و ما را ((جان باید همی کند)) تا (ندایما) (ما) ماند، نه ایشان)) و می بینید که سیستان خانه خویش و اهل و فرزندان بگذاشتند از پیش چاکری از آن خویش و برفتند کنون از یشان

---

[*]- لیث ابن علی را نظر به شجاعتیکه از خود تبارز داد بنام شیر مصروف ساخت و لباده عبارت از لباس بلند و گشاده ایست که روی قبا میپوشند(چپن) (فرهنگ عمید، ص ۱۰۰۸).

[*]- سبکری که بعضی از کتب قدیم ویرا سنگری هم نوشته، غلامُ عمرولیثٌ صفاری بود.

(پسان) که شکوه دارد؟ من صواب آن دانم که ایشان را هم با جای (بجای) نشانیم و شمشیر بگردن بر نهیم و نان خویش و آن ایشان بدست همی داریم تا و هن (هم) آن بیخردی که ایشان همی کنند بر ما بیش نباشد و نیز اگر کسی ایشان را بگیرد و خوار کند سستی بر ما باشد(یعنی ما پرسان آنها را نمیکنیم) [1]
وقتیکه سپاهْ طاهر، ست کاری ایشان را دید و از طرفی هم دینارْ فراوان از جانبْ سبکری بخاطرْ بیعت به سبکری برای سپاهْ طاهر رسید، خاموشی اختیار نموده، چندان حرب نکردند تا اینکه ایشان اسیر سبکری گردیده در بند نهاده و بعداً هر دو(طاهر و یعقوب) را به بغداد فرستادند.
این خبر به سیستان رسید مردمان همه گریه کردند و شخصاً لیث علی بسیار بگریست و گفت: ((قضا را چیزی نتوان کرد ایزد تعالی داند که من اندر ین بیگناهم.
بر من اعتماد نکردند و خویشتن عرضه کردم و نپذیرفتند[1]
باز چون خبرْ گرفتاری طاهر و یعقوب به زابلستان رسید، بین مردم عوام و خواص اضطراب افتاد زیرا که ایشان گفتند ما طرفدارْ طاهر هستیم و مخالفین او را فرمان برداری نمیکنیم از این جهت لیث بن علی برادرْ خود معدل[**] را جانب زابلستان فرستاد تا سر کردهْ آنجا را که غالب نام داشت که برادر سبکری بود، دستگیر نموده فتنه را خاموش سازد.
معدل نیز با حیله ی غالب را اسیر ساخته به سیستان نزدْ لیث علی فرستاد و خود از آنجا به غزنین آمده شخصی بنام سخجک (Sakhjak) یکی از امیران محلی آنجا را کشته و مالْ او را گرفتند اما سپاهْ سخجک قصد نبرد کردند ولی لیث بن علی لشکر بزرگی بسر کرده گی علی ابن الحسن الدرهمی، فورجه بن الحسن و احمد بن سمن آنجا فرستاد تا کار به صلح انجامید و معدل و علی بن الدرهمی باز به سیستان آمدند(ربیع الاول سنهْ ۲۹۷ قمری) و مالْ فراوان از بست و رخد و کابل و غیره مناطق جانبْ لیث علی سرا زیر شد.
همچنان سپاهْ زیادی بدور وی جمع شده و تمام شان بر ضد سبکری قرار گرفته و برای خطیبان و واعظان فرمان داد تا در منابر و جا های دیگر افعال بد و بی وفایی سبکری را در مقابلْ خداوندْ زاده گان خویش تبلیغ نموده و حجت جنگ را بر خلاف وی از مردم بدست آرند. همچنان از اینکه پسرْ لیث نیز در دست سبکری قرار داشت و میخواست وی را نیز از چنگال وی نجات بخشد، از این جهت نیز سپاهْ فراوانی جمع آوری نموده قصدْ فارس کرد.
لیث در نیمهْ جمادی الاخر سنه ۲۹۷ ق با هفت هزار سوار سوی پارس شتافت و محمد بن علی برادرْ خود را در سیستان نایب مقرر داشت و زمانیکه به بم رسید، سپاهْ عبدالله بن محمد القتال همه نزدیک او آمدند ولی عبدالله بن محمد که از طرف سبکری والی بم تعیین شده بود، شخصاً از سبکری پشتیبانی کرده سوی وی فرار نمود.

---

[1] ـ تاریخ سیستان، ص ۲۸۵.

[*] ـ لیث بن علی عم زادهْ طاهر میباشد.(حبیب السیر، جلددوم، ص-۷۰).

[**] ـ معدل را تاریخ حبیب السیر برادرْ لیثْ علی نه، بلکه آنرا برادرْ طاهر و یعقوب معرفی کرده است.

لیثْ علی مدت یازده روز در بم بود و از آنجا به حناب (Honab)(+)، رفت.
جنگْ سختی که بینْ طرفین مدت سه روز ادامه یافت هیچکدام شان موفقیت قابلْ ملاحظه بدست آورده نتوانست اما در روز چهارم سبکری شکست خورده فرار کرد و لیث علی به اصطخر آمد و پسرش که در زندانْ قلعهْ محمد بن واصل بسر میبرد، رها ساخته شده نزد پدر آمد.
لیث از آنجا به شیراز آمده لشکری آراست و نزدیک آسیای محمد بن لیث خیمه زد و دیوان نهاد و مالها و خراج جبابت (جبایت) کرد.(+×+)،و برادر خود معدل را به نوبند جان (+++) فرستاد.
وزیرْ مقتدرْ آنگا علی بن محمد الفرات بود که لیث عنوانی وی نامه فرستاد که من به طلب ولایت نیامده ام اما به طلب سبکری آمده ام.
وزیر نامهْ جوابیه نوشت: ((سبکری بندهْ شما است اما ولایت سلطان خراب کردن نشاید، تا تو بطلبْ بندهْ خویش آیی)).
لیث از شیراز برفت و محمدْ زهیر را آنجا حکمران تعیین داشت و از آنجا به برجان رفت و مونیس خادم با سپاهْ بزرگ از طرفْ خلیفهْ بغداد مقتدر آنجا بود که سبکری با او یکجا شده بود.
بدرالصغیر با سپاهْ خود آنجا حضور داشت که نامهْ خلیفه مقتدر از بدر رسید و در آن به بدرالصغیر امر شده بود که به شیراز برود اما در عین زمان از جانبْ لیثْ علی نیز به احمد بن سمن نامه رسیده بود که به کمک محمد بن زهیر به شیراز برود. و بدر الصغیر به اصطخر آمد و محمد بن زهیر بحرب او پرداخت تا اینکه محمد بن زهیر شکست خورد، اما عبدالله بن ابراهیم المسمعی بین لیث علی و مونیس صلح بر قرار ساخت بشرط آنکه لیث علی از فارس باز گردد.
چون لیث بن علی خبرْ شکستْ محمد ابن زهیر را شنید از راهْ تنگ و صعب العبور میان کوهها باز گشت که سپاهْ وی رنجهای فراوانی را در آن راه متحمل گشتند.
درین ضمن عبدالله بن محمد القتال و با سپاه اندک و بوق و طبل بسیار بتعقیب ایشان رسیدند و از آن بانگ طبلها و بوق های بسیار، سپاهْ لیث علی همه فرار نمودند بفکر اینکه تعداد سپاهْ دشمن بسیار زیاد وانمود میشد و اما مونیس از راهْ راست رسید و سبکری بر مقدمهْ او تا غره محرم سنه ۲۹۷ ق هر دو سپاه با هم رو برو شدند.

(+)_ اصطخری آنرا((حناب)) نوشته و میگوید بین حناب و سیرجان سه مرحله و بین حناب و بم چهار مرحله است.

(اصطخری، چاپْ لیدن، ص ١٦٨- ١٦٩، بنقل از تاریخْ سیستان ص ٢٨٨).

(+×+)_ اصل این لغت جبایت است که بمعنی جمع کردن باج و خراج میباشد.

اشتباها((یت)) به(بت) تبدیل شده است.

فرهنگ عمید، یکجلدی،ص ۴۴۴)(نوسینده).

(+++)_ نوبندجان مرکز کوره شاهپور بوده که کازرون هم از ان کوره میباشد(ابن خرداد،ص ۴۵ بنقل از تاریخ سیستان، ص ٢٨٨، پاورقی شماره ۴).

حرب سختی صورت گرفت که از هر دو طرف کشته شده گان زیادی بجا ماند.
سپاهٔ لیث فرار کردند اما خودش بتنهایی میرزمید که تعداد زیادی از سپاهٔ دشمن را بقتل رسانید تا اینکه هیچ سلاح بدستش نماند و اسیر شد.[*]
علی بن حمویه او را گرفتار کرد و چند تن از سرهنگان او را نیز اسیر ساخت و مال و منال شان را غارت کردند.
لیث علی را به بغداد فرستادند و آنجا محبوس ماند، سبکری باز به شیراز آمد و عدهٔ زیادی از سپاهٔ لیث علی که برایش تسلیم شده بود، با وی همراه بود.
معدل از نیشاپور به کرمان آمد و مالی از کرمان با خود برگرفت.
پس چون خبر گرفتاری لیث بن علی به سیستان آمد، محمد بن لیث مردمان سیستان را جمع کرده بنواخت و گفت: ((قضا کار کرد، اکنون چون صواب بینید؟ (همان کنید.))[1]
و ابو علی محمد بن اللیث مردی بود با کفایت، سخی و وافی. چنانکه میگفتند که خود حاتم و وفای سموئیل بن عاد و شجاعت عمرو بن معدی کرب در او موجود است و ازهر ادبی و فضلی که میباشد، در وی موجود بود.

۳- نشستن ابوعلی محمد بن علی اللیث به امارت سیستان:

(محرم سنه ۲۹۷-۳۱۱ق)

چنانکه قبلاً اشاره شد، ابوعلی محمد بن لیث مردی بود متقی و با کفایت در اداره، از این جهت مردم بدور او جمع گردیده و برایش بیعت کردند.
او خزینهٔ برادر را بدست آورده و سپاه را نوازش نمود باین ترتیب کار وی رونق یافت چنانکه شاعری گفته است:

أَلا إِنَّ الأَ میر آبا عَلِیٍّ عَلاَ فَعْلاً إِلی آعلی اْلساءِ
هُوَالْمَلِکُ الَّذی یُحی اْلمعالیِ بافناء المعدْ ه و بالسخاءِ
لَقَد بَداء الاِ مامُ بجودِ کُنِ کمَافاقَ البریه بالبهاءِ[2]

معدل برادرْ موصوف کرمان را غارت نموده و با مال نهایت زیاد نزد برادرش که امیر سیستان شده بود، آمد.

---

[*]- کامل (ج ۸، ص ۱۸- ۱۹) این واقعه را در ۲۹۷ دانسته و گوید سبکری و مونس در ارجان (بهبهان حالیه) لشکر زدند. لیث خواست بحرب آنان رود که خبر آمد حسین بن محمد زن از قم به قصد او وارد بیضای فارس شده، لیث به طلب وی از راهٔ صعب رفت که اکثر چار پایان او سقط شد و ناگاه با سپاه مونس بر خورد که در آن حرب لیث اسیر گردید(نقل از تاریخ سیستان، ص ۲۸۹، پاورقی شماره ۳).
[1] - تاریخ سیستان، ص ۲۸۹ و افغانستان در دایرة المعارف تاجیک،ص ۱۲۰.
[2] - همان اثر فوق، ص ۲۹۰.

برادر ابتدا ویرا بنواخت اما بعداً در فکر آن شد که وی مبادا طمع ولایت کند ازین جهت معدل را زندانی ساخته و به ارگ فرستاد ولی سعی داشت تا برادر را در زندان راضی نگهدارد.
مطربان و کنیزکان و غلامان همیشه در خدمت وی قرار داشتند و هر آنچه بایست، میفرستاد و میگفت: ((تو خوش خور(و) من بدان کردم تا فتنه نخیزد که اکنون ما ماندیم نباید که نیز مخالفتی پیدا آید.)) [1]
و در سیستان، بست و کابل و غزنین خطبه بنام ابو علی خوانده شد. وقتیکه لیث علی را به بغداد بردند و سبکری نیز خود را از جمله بنده گان مقتدر شمرد، مقتدر برای احمدبن اسماعیل بن صمد که امیر خراسان و ماورالنهر بود، عهد سیستان را نیز فرستاده و در ضمن برای وی نوشت که به صوب سیستان سپاه فرستاده و آنرا به اشغال خود در آورد.
احمد بن اسماعیل- حسین بن علی بن الحسن المر ورودی را به سپاه سالاری سپاه بدانجا فرستاد و خواهر زادهٔ خویش را در راس فوجی با سپاهٔ زیاد با او فرستاد، اما از آنجائیکه محمد بن علی اللیث در امور جنگی و لشکر کشی چندان تجربه نداشت، لشکر بزرگی بغول سوار و پیاده از اهالی روستایی و قصبه ها بشکل حشر جمع آوری نموده و حسین علی را در راس آنها بسوی جبههٔ جنگ فرستاد که در نتیجه جنگ سختی بین طرفین صورت گرفت و چندین روز ادامه یافت اما از آنجائیکه قوای حسین علی بیشتر افراد روستایی حشری بودند و از نظم و دسپلین و تعلیم و تربیه مروجه وقت آگاهی نداشتند، در میدان نبرد کشته زیادی بجا نهاده فرار نمودند.
در نتیجهٔ این فرار بتعداد سه هزار نفر از فراریان حشری کشته شدند محمد بن علی اللیث که از نتیجه جنگ اطلاع یافت بر شهر آمده و از مردم شهر مشوره خواست که چه باید کرد؟
مردم شهر و متنفذین صلاح دانستند تا امیر برادر خود معدل را از زندان آزاد ساخته تا وی یکجا با برادر تدبیر جنگ نموده و چارهٔ اساسی جستجو نمایند،.وی نیز همین کار را کرد یعنی برادر را آزاد ساخته از وی د لجویی نمود و نیکویی کرد.
برادر به اوگفت : شما باید قصبه را نگهدارید! تا من از شهر ستان بخوبی دفاع کنم. ابوعلی محمد پذیرفت و سوی قصبه فرود آمد. معدل طبل نواخت، در های شارستان بخاطر ورود معدل بدآنجا بازگردید. معدل با محض داخل شدن در شارستان- خلاف برادر قرار گرفته و علم طغیان برافراشت.
چون وضع چنین شد و ابو علی محمد دانست که در دو جبهه با دشمن جنگ کردن برایش ممکن نیست، از این رو روز هفتم جنگ، جمادی الاخر سنه ۲۹۸ قمری شهر را رها نموده از راه کش به بست آمد. علی بر مردم آن شهر جور و ستم بسیار کرد. غارت و کشتن، خواستنٔ مال و عذابهای گوناگون بر مردم فزونی گرفت.

[1]ـ همان اثر، ص ۲۹۱.

یاد آور باید شد که قبل از آنکه ابوعلی محمد داخل شهر بست شود، مردی بنام ابراهیم بن یوسف العریف روز جمعه در شهر مذکور بیرون آمده، در حالیکه جامهء بد پوشیده و چشم سرمه کرده بود، هر طرف بانگ میزد.
گروهی از کودکان و مردم عوام بدور او جمع شده دیوانها و خزاین و گدامهای غله را در شهر غارت کردند. وی به منبر بالا شده و بنام احمد بن اسماعیل خطبه خواند. وی مال و ثروتْ فراوان جمع آوری نموده و کسان زیادی بدور او جمع گردید تا فتح بن مقبل از زمین داور بتعقیب وی آمده در نتیجه جنگ بین طرفین، ابراهیم و یارانش عزیمت کردند و هرگز از آن روز ببعد کسی از احوال ابراهیم خبر نشد و کسی ندانست که چطور شد ولی فتح داخل بست شد.
وقتیکه محمد علی به بست آمد، فتح با او یکجا شد و چور و چپاول و کشتن و بستن مردمان بی گناه به اوج خود رسید.
شهریان بست به رباط ها و جا های مبارک میرفتند و دعا میکردند که از ظلم و استبداد ایشان نجات یابند.
تا روزی بامداد بر خاستند، هیچ کسی را خبر نبود که چه واقع شده اما صبح وقت صدای طبل ها از جانب خاربار[*] شنیدند، احمد بن اسماعیل بود که از هری بطرف سیستان میرفت ولی در فراه اطلاع یافت که محمد علی در بست بسر میبرد، راه بگردانید، مردمان نگاه کردند و کلاه های سیاه دیدند، شاد شدند که آنها لشکر خراسان عادل بودند. چون محمد بن علی از آمدن احمد بن اسماعیل اطلاع یافت، فرمان داد پل بست را قطع کنند بخاطر آنکه سپاهیکه با وی همراه بود به نسبت زیادی آب دریا، از نزد وی فرار کرده نتوانسته وی را تنها نگذارند، اما مردمان بولان احمدبن اسماعیل سامانی و سپاهٔ او را از آب بگذرانیدند و به بست داخل شدند.
احمدبن اسماعیل سامانی بعد از داخل شدن به بست، فوراً حسین بن همت را با فوج سوار برای گرفتاری محمد بن علی فرستاد، احمد بن اسماعیل به هیرمند فرود آمد، عدل کرد و همه مال و ملاک مردمان را که محمد و فتح بغارت برده بود، به ایشان باز داد.
معدل بن علی برادر محمد که از آمدن احمد بن اسماعیل آگاهی یافت در سیستان حصار گرفت و حسین بن علی با سپاهٔ خود به حساسپاد فرود آمد بر در کرکوی و علی در شارستان بست منجنیق ها بر نهاد و با همراهی مردمان حرب آغاز کرد و دست عیاران بر رعیت گشاده کرده باز حسین بن علی از طریق در اکار به ربض داخل شد و سیمجور مولی(غلام) اسماعیل بن احمد داخل کوشک یعقوبی شد و در فارس گشاده بود.
مردمان بر شارستان فرود آمدند و چیزیکه میانیست به حصار می بردند و حسین بن علی آن در را نیز بدست آورد اما درین هنگام خبر رسید که احمد بن اسماعیل به شهر بست داخل شده و محمد بن علی را اسیر گرفته است.

---

[*] ـ اصطخری، ص ۲۴۹ بین بست و هرات از جای به اسم خاستان و جامان (حاربان- حارمان- در حاشیه) نام برده است.
نقل قول از تاریخ سیستان، پاورقی شماره(۳)، ص- ۲۹۲.

چون معدل این خبر را شنید، دلش تنگی گرفته پیشنهاد صلح نمود و کثیر بن احمد بن شهفور و مشایخ شهر را میانجی قرار دادند تا آنها پیمان صلح را بر قرار نموده و سوگند یاد کردند.

بعد از آن معدل از شارستان فرود آمده،روز پنجشنبه یک شب گذشته از ذی الحجه سنه(۲۹۸ ق) و با حسین بن علی یکجا شد و سیمجور داخل شارستان شد در حالیکه دو ماه قبل از آن احمد بن اسماعیل عهد سیستان را به سیمجور داده بود. بعد از آنکه سیمجور به امارت سیستان نشست و احمد بن اسماعیل از بست به خراسان رفت،برای حسین بن علی المرو رودی نامه نوشت که طی آن نگاشته بود- باز گردد و معدل بن علی را با خویش به هری بیآورد و احمد بن اسماعیل، محمد بن علی را با خویشتن از بست به هری برد و از آنجا به بخارا فرستاد و برای وی در هر ماه سه هزار درهم مقرر داشت تا اینکه نامه امیر المومنین مقتدر خلیفه بغداد به احمدبن اسماعیل رسید که محمد بن علی را به بغداد بفرست که چنین کرد و به این ترتیب ادارهٔ ولایت سیستان از دست آل یعقوب و عمرو بر آمده، به آل سامان تعلق گرفت.

۴- امیر زاده گان صفاری(۳۱۱- ۳۵۲):

از آل صفار در حقیقت امیر مقتدر و خدمت گذار آنها تنها و تنها یعقوب لیث و عمر و لیث صفاری بودند که توانستند چند سالی حکمرانی کنند ولی بقیه شان نتوانستند قدرت بدست داشتهٔ شانرا نگهداری نمایند و فقط بعد از آنها چند امیر زاده در شهر های اطراف بودند که میخواستند امارت کنند ولی چندان مقاومت،کفایت و تدبیر کافی برای این امر بزرگ نداشته.[1] و حتی بنام بقولی از مجمل فصیحی سالهای بعد از مرگ یعقوب در سال ۲۹۵ ش- ۳۰۴ ق- ۹۰۷ م مردی بنام بلال که ندیم لیث بود در کوهپایه های غور قد علم نموده، مذهب قرامطه را آشکار نموده و بیش از دههزار نفر بدور او جمع گردید تا او و یارانش از طرف اسماعیل سامانی کشته شدند.[2]

امیر اسماعیل سامانی هم که سیستان را در تصرف خود در آورد، سیمجور را در آن مقرر داشت اما بعداز دو ماه وی را بر کنار ساخته و سیستان را به پسر عم خود ابوصالح (صالح) بن اسحق سپرد اما وی آدم بی کفایتی بود مردم از وی به ستوه آمدند از این جهت فرقه خوارج که مردم آزادمنش و استقلال طلب بودند، بر او شوریدند و در سال ۳۰۰ ق ویرا اسیر ساخته در قلعه ارگ سیستان زندانی ساختند و پسر ده ساله یعقوب بن محمد بن عمرو بن لیث را که بنام ابوحفص عمرو بود، به امارت برگزیده، برایش بیعت کردند.

اسماعیل سامانی مجددا" حسین بن علی المرو رودی را برای فتح سیستان از دست امیر زاده ابوحفص عمرو بدانجا فرستاده.

---

[1] ـ عماد الدین حسین،اصفهانی، تاریخ مفصل اسلام،جلد اول، چاپ اتحاد، ۱۳۳۷،ص ٦٢١.

[2] ـ باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ٣٦٣.

حسین بن علی هم پس از نه ماه محاصره، بالاخره آن شهر را به تصرف خود آورده، ابوحفص عمرو را اسیر و به بخارا نزد امیر ساماني فرستاد و اسماعیل بار دیگر سیمجور را به حکومت سیستان فرستاد و ابوصالح را به حکومت نیشاپور مامور گردانید.
گرچه سیستان از سال ۳۰۰ق بدست سامانیان درآمد و از طرف خلیفهٔ بغداد رهانیده شد. هر چند صباحی حاکم ساماني بر او دست می یافت اما مردم سیستان که خاطره های خوشی از دوره یعقوب و عمرو داشتند، تا فرصتی دست میداد، بر گماشتگان خارجی می شوریدند چنانچه در سال ۳۱۱ ق عامل سامانی را از سیستان بیرون کردند و پسر محمد بن خلف بن لیث سابق الذکر یعنی امیر ابوجعفر احمد را که مادرش((بانو)) Bano دختر محمد بن عمرو بن اللیث بود، به امارت خود برگزید. او از نظر سن گرچه کوچک بود اما آدم باخرد و با کفایت. علم بسیار حاصل کرد وشخیت خوبی کسب نمود. چون در اوایل امارت وی عیاران قدرت زیادی بدست آورده بودند و تعداد شان نیز افزون شده بود آنها بهر طرف دست به چور وچپاول دارایی مردم زدند و کشتن و بستن نیز رواج یافت.
از ین جهت ابوجعفر خود را در جایی از مردم پنهان نمود، چون مردم ازپنهان شدن وی‌اطلاع یافتند عزیز بن عبدالله که قبلاً فرار نموده بود بار دیگر به سیستان آمد اما عیاران که با آمدن عزیز بن عبدالله سر سازگاری نداشتند، بار دیگر خواهان ابو جعفر شدند و فیصله کردند هرگز هیچگاه کسی دیگری بر ما سالار نخواهد شد جز شخصی ابو جعفر. عزیز بار دیگر فرار نمود برباط ربیع رفت اما درین هنگام عبدالله بن احمد به سیستان آمد تا تاج وتخت آنجا را تصاحب شود اما چون او ضاع آنجا را خلاف میل خود دید، و احدی بدور او جمع نشد و بر عکس آن مردم علاقمند ابو جعفر بودند، او نیز از شهر بیرون شد مردم و عیاران در جستجوی ابو جعفر شد ند تا او را در بست پیدا کرده، از خانه بیرون آورده و همانجا در بست بامارت نشاندند و خطبه کردند.
امیر ابو جعفر احمد بن محمد که از سال ۳۱۱ تا سال ۳۵۲ ق در سیستان امارت داشت با امرای سامانی مخصوصا" نصر بن احمد سامانی ممدوح رودکی روابط حسنه داشت و مرد کافی و کاردان و لایق و مدبر بوده، بعلاوهٔ که حکیم و فاضل و ادیب و شاعر دوست بود و در عهداو سیستان قرین آسایش و فراغت شد، فضلا و حکمای بسیاری از اطراف دور او جمع شده، بنام او کتابهای نگاشته اند.
امیر ابو جعفر را در سال ۳۵۲ ق جمعی از چاکران او در محفلْ شرابخوری بقتل رسانید که قضیهٔ قتل ویرا تاریخ سیستان چنین درج نموده است:
باز دزدانی که غلام وی بود و جعفر نامبرده را بسیار ناز داده بود عبدالله بن محمد بن اسماعیل و ابوالعباس بن طاهر بن عمرو و ابراهیم سرخ و گروهی از چاکران خاصه ویرا با خود همدست ساخته بود و در مجلس شراب خوری ایکه در کوشک خلفی برپا ساخته بودند،ولینعمت خود را بقتل رسانیده و بیت المال را غارت کردند(دو شب گذشته از ربیع الاول سنه ۳۵۲ ق) در حالیکه پسرش امیر خلف آن شب به مزرعهٔ دوشاب رفته بود تا اسپ هایش از علف نو رسته و تازه بخورند و جان بگیرند اما همینکه از خبر کشتن پدر

اطلاع یافت، دو اسپه خود را به بست رسانید و والی بست که مکجول نام داشت با وی همدست شده و وعده سپرد که:

« خونْ پدرت به یاری ایزد تعالی باز آرم و ترا بدار الملک بنشانم.» [1]

مکجول او را زیاد احترام کرد و گروهی از غلامانْ پدر نیز بر وی جمع شده و وقارش محکم شد اما روزْ بعد از قتل عدهْ از مردم بدورْ بوحفص محمد ابن عمرو جمع شده او را در قلعهْ ارگ بامارت بنشاندند.

درین هنگام مکجول سپاهْ بزرگی جمع آوری نموده و هزار سوارْ گزیده را به کومک امیر خلف فرستاد، چون ابو حفص از آمادگی جنگی امیر خلف اطلاع یافت سوی خراسان فرار نمود و به این ترتیب امیر خلف پنجاه روز بعد از قتل پدر به شهر سیستان داخل شده و به امارت نشست و مردمْ سیستان برایش بیعت کردند.

۵- ابو احمدْ خلف بنْ احمد (۳۵۲- ۳۹۳ق):

طوریکه قبلاً اشاره شد بعد از مرگْ ابو جعفر، پسرش ابو احمد خلف بن احمد بر جای پدر نشست و در امارتْ سیستان، طاهر بن علی تمیمی را که از طرف مادر[2] به علی بن لیث برادرْ یعقوب منسوب بود، با خود شریک ساخت.[1]

تاریخ سیستان نگاشته است: « زان روزیکه امیر بوجعفر کشته شد تا امیر خلف اندر شهر آمد و به امارت نشست و او را خطبه کردند« روز یکشنبه پنج روز گذشته از جمادی الاول سنهْ ۳۵۲ ق و بو یوسف با سعید مدرکی را خلعت داد و سپاه سالار کرد و نام وی محمد بن یعقوب بود و تابوت بوالفتح را از نیشاپور بیآوردند اندر شهر و امیر ابوالحسن ابن طاهر (شکل درست آن ابوالحسن طاهر بن ابی علی است) بن علی التمیمی از بست به فراه آمد که آن ناحیت برسم او بود و آنجا مردم بسیار با او جمع شد و پدرْ شهر آمد، امیر خلف پزیرهْ او بیرون شد و یکدیگر را در کنار گرفتند و امیر خلف گفت: تو اندرین مملکت با من شریکی و او را قصر یعقوبی فرود آورد.[2] مؤلفْ تاریخ حبیب السیر به نقل از ابن اثیر مینویسد:

« خلف بن احمد نبیرهْ دخترْ عمرو بن لیث بود و مادرش بانو نامداشت.»[3] ولی بعضْ دیگر از مؤرخین او را نبیرهْ یعقوب گفته اند.

بدیع همدانی در قصیدهْ لامیهْ خود خلف را به هر دو پادشاه یعنی یعقوب و عمرو لیث منسوب دانسته و برای صدق این اقوال باید که احمد پدر خلف پسر یعقوب بوده باشد حالانکه در هیچکدام از کتبْ معتبره چنین قولی به نظر نرسیده که یعقوب پسری بنام احمد داشته است.

جناب معین الدین محمد اسفزاری در تاریخ هرات نسب خلف را چنین ذکر نموده است:

---

[1]- تاریخ سیستان، چاپ کابل، ص ۳۲٦- ۳۲۷.

[2]ـ مادر طاهر بوعلی عایشه بنت محمد بن ابی الحسین بن علی بن اللیث نامداشت.

[1]ـ عماد الدین حسین اصفهانی، تاریخ مفصل اسلام،ج۱، ص ٦۲۲.

[2] همان اثر، ص ٦۲۳.

[3] خواندامیر، تاریخ حبیب السیر،ج۲، ص ۳۵۱.

« خلف بن احمد بن محمد بن خلف بن ابی جعفر بن لیث بن فرقد بن سلیمان بن ماهان بن کیخسرو بن اردشیر بن قباد بن خسرو پرویز بن هرمز بن انوشیروان العادل.»[۴]
خلف در زمان سلطنت منصور بن نوح سامانی خروج نموده، زمام ایالت نیمروز را به قبضه اقتدار درآورد.
قبلاً یاد آور شدیم که خلف در امارت سیستان ابوالحسن طاهر را با خود شریک ساخت تا حدی که در شش ماهٔ اول امارتِ خلف از طرفِ خلف به قاضی القضات خلیل بن احمد چنین حکم شده بود که خطبه را در منابر چنین بخوانند:

« اللهم اصلح الامیرین ابا احمد و ابی الحسن..»[۱]
طاهر نیز مردی بود عالم، شجاع و باکفایت وکاردان که با مخالفین خلف و امرای سامانی مخصوصاً ماکان بن کاکی جنگ ها کرده و غالباً از این حوادث و کشمکش ها بنابر تدبیر و کار سنجی ها فاتح بدر آمده است.
خلف در سال ۳۵۳ ق به عزم حج عازم بیت الله شریف شد و ابوالحسن طاهر بن علی الحسن را بجای خود در سیستان نایب خویش مقرر داشت اما وقتیکه از مکه برگشت، چون شربتِ ریاست بر مزاج طاهر گوارا افتید- خلف را به سیستان راه نداد. خلف بناچار سوی بخارا نزد منصور بن نوح سامانی پناه برد و از آنجا به کمک لشکر نیرومندِ نوح سامانی رو به سیستان کرد.
طاهر که در برابر آن لشکر تاب مقاومت آورده نمیتوانست، به قلعهٔ اسفزار هرات فرار کرد. خلف به سیستان داخل شده و لشکر ماوراالنهر دوباره به مساکن شان باز گشتند اما همینکه طاهر از موضوع برگشتِ لشکرِ ماوراالنهر اطلاع یافت و مطمئن شد که یاران خلف از اطراف او رفته اند، باز بر سیستان تاخت و خلف نیز بار دیگر به بخارا رفته از امیر سامانی امداد خواست و امیر سامانی این بار نیز به کومک خلف رسید منصور طایفهٔ از جنود به نصرت او مامور گردانید و خلف مقتضی المرام باز گشت ولی قبل از آمدن او به سیستان، اطلاع یافت که طاهر در گذشته است و پسرش حسین بر اتباع او ریاست مینماید[۲]
حسین از مراجعت خلف اطلاع یافته در شهر تحصن نمود و خلف سیستان را محاصره کرده، جمعی کثیری از هر دو طرف کشته شده و عاقبت الامر حسین آثارِ انکسار بر وجناتِ روزگار خویش مشاهده نموده، پیام آشتی نزد منصور سامانی فرستاده و امان خواست.
حسین از سیستان بیرون آمده و بصوبِ بخارا شتافت و خلف در ملک سیستان بار سوم در سال ۳۵۹ ق مستقر گردید.
و اما بعد از مدت چند خلف کومک های امیر سامانی را بباد فراموشی سپرد، راهٔ تمرد در پیش گرفت و از ارسالِ مال و هدایای معمول که ملزم شده بود، خود داری و استنکاف کرد.

---

[۱] همان اثرو همان،ص
[۲] همان اثرو همان.ص.
[۴] :_ عمادالدین حسین اصفهانی، تاریخ اسلام، ص ۶۲۳.

منصور هم سپاهی به سرداری حسین بن طاهر معارضْ خلف به سیستان فرستاد حسین که رقیب قدیمی او بود قریب هفت سال ارگْ سیستان را بمحاصره کشید ولی قادر به دستگیری خلف نشد، تا باالاخره منصور با ابوالحسن محمد بن ابراهیم سیمجور سپه سالار سابق اردوی خراسان متوصل شد و او را بدفع خلف به سیستان ماموریت داد.

چون سیمجور از منصور دل خوش نداشت به نسبت اینکه منصور ویرا از سپه سالاری خراسان عزل کرده بود، درین مدت با خلف دوست شده بوده، لذا از خلف دوستانه خواست که قلعه ارگ را به تصرف حسین بدهد و خود به قلعه دیگر برود.

خلف هم بپاس دوستی حرف وی را شنیده و قلعه ارگ را تحویل داد.[1]

سیمجور قلعهٔ تصرف شدهٔ ارگ را به حساب فتح خود برای تقرب نزد امیرْ سامانی گذاشت و از بزرگان سیستان و حتی خود حسین بن طاهر نوشته گرفت که او قلعه را تصرف کرده و به حسین سپرده است و این نوشته ها را بحساب فعالیت و انجام ماموریت خود ببخارا نزد امیر سامانی فرستاد.

اما این تحول دوستانهٔ امارت، جنبهٔ موقتی داشت زیرا چند صباحی بود در سال ۳۷۳ ق خلف باز بر حسین شوریده و کشمکش طولانی رخ داد تا بیش از شش ماه در رجب ۳۷۳ ق صلح کردند ولی پس از اند کی حسین وفات و خلف بدون معارض در سیستان باز استقرار و استقلال یافت.

خلف بن احمد تا ماه صفر ۳۹۳ ق در سیستان امیر بود، لیکن او هم در سه سال اخیر امارت خود همیشه با سلاطین ساماني، ملوک دیالمه و سلاطین غزنوی بخصوص با سلطان محمود غزنوی در زدو خورد بود که عاقبت در تاریخ مذکور تسلیم سلطان شد.

نویسندهٔ تاریخ مفصل اسلام جریان پیکار خلف را با محمود غزنوی طور جالبی بیان داشته مینویسد: وقتیکه خلف بن احمد صفاری در سال ۳۸۷ ق از مرگ سبگتکین اطلاع یافت، فرزند خود طاهر را مامور ساخت تا فوشنگ قهستانی را از تسلط حکام غزنوی خارج سازد. طاهر نمایندهٔ محمود را که بغراجق(Boghrajag) نامداشت، بقتل رساند و بتصرف آن منطقه موفق گردید.

محمود از این رهگذر خاطرهٔ تلخی در دل داشت تا اینکه به سلطنت رسیده استقرار یافت، وی برای جبران این شکست به سیستان تاخت تا قصاص نماید.

در سال ۳۹۰ ق خلف با زنان و کود کان خویش بسرکشی از حصار اسپ هد از قلاع مستحکم سیستان بیرون رفت، محمود هم که از این فرصت اطلاع یافت،

با سپاهٔ بیشماری بپای حصار آمده، خلف را محاصره کرد طوریکه خلف چارهٔ جز تسلیمی نداشت ولی نامبرده صد هزار دینار به محمود پرداخت تا نجات یافت و سلطان راهٔ هند در پیش گرفت و خلف با بستگانش بخراسان تبعید گردید و بدینترتیب صفاریان بکلی متفرق شدند.

ولی خلف هم بسختی و قصاوتْ فوق العاده، انتقام محمود را از سرداران خودش کشید که با محمود کمک کرده بود و کارْ کینه توزی و سخت کشی او بدآنجا کشید که پسرش

[1] ـ همان اثر،ص ٦٢٢.

طاهر بر او شورید ولی خلف قصی القلب که به طاهر از امارت کناره گرفته و بعبادت و گوشه گیری پرداخته بوده، به حیله و تدبیر و اظهارِ ملاطفت پدرانه، پسر را فریب داده و چون پسر تسلیم پدر شد، خلف ویرا بدست خودش به قتل رسانده، بخاک سپرد (۳۹۲ق) و به این ترتیب یکسال بعد از این حادثه یعنی در سال ۳۹۳ ق سیستان یک بار دیگر در تصرف محمود غزنوی قرار گرفت و در حقیقت سلاله صفاری بکلی منقرض شدند.
برخی از مورخین نوشته اند مردم سیستان از مظالم خلف بجان آمدند و برای نجات از شر او محمود را بگرفتن سیستان دعوت نمودند. محمود نیز که منتظرِ چنین فرصتِ انتقام جویی بود، به سیستان آمد و خلف را در قلعهٔ طاق (Tag)در محاصره گرفت که عاقبت پس از چهار ماه مقاومت تسلیم زور شد.
محمود او را به گزر گانان (حبیب السیر جلد دوم جرجان) فرستاد و مدت چهار سال همانجا زندانی بود ولی او در ابتدای زندانی شدن در صددِ چاره بود تا در غیاب با ایلک خان ترک(*) امیر اسیایی راهٔ دوستی پیش گرفت ولی محمود دانست او را بزندان دیگر انتقال داد تا بالاخره در همانجا در زندان دهق که بین زرنج و بست موقعیت داشت در سال(۳۹۹)ق کشته شد و به این ترتیب آخرین شهزادهٔ معروف صفاری‌از بین رفته که با قتلِ وی سلالهٔ صفاریان نیز بکلی منقرض شدند. بعد از گرفتاری خلف، حکومتِ سیستان گاهی به گماشتگان درگاهٔ ملوک با استقلال تعلق میداشت و احیاناً در آن مملکت یکی از اولاد صفاریه رایت حکومت می افراشت و بقول حبیب السیر که تاریخ مذکور در سنهٔ ۲۹۸ ق برشتهٔ تحریر درآمده، حضرت؟ حکومت پناهی ملک شاه محمود بن علی جناب مغفرت انتماه ملک شاه یحیی که از ذریت آن خسروان عالیشان است، در آن ولایت(سیستان) به ایالت اشغال دارد و نسبت به خدام درگاهٔ عالم پناهٔ شاهی شرایط اخلاص و دولت خواهی بجا می آورد.
گروهی از نویسنده گان تاریخ (افغانستان در دایرة المعارف تاجیک) می نویسد:
((در سال (۳۹۳ق- ۱۰۰۳م) که مملکت خلف از طرف سلطان محمود غزنوی مسخر گردید، پسرش بنام ابوحفص ملتزم خدمت آن سلطان شد.
گرچه شرح حال ابوحفص بعد از این واقعه معلوم نیست ولی در سال۴۸۰ ق شخصی به اسم ملک تاج الدین بحکومت سیستان منصوب گشت که پدرش طاهر نامداشت و او نواسه دوم ابو حفص و از طرف ارسلان و ملک شاه سلجوقی به این انتصاب مورد توجه بوده است))[1]

ایلک خان،پادشاه ترکستان بود که برای حفظ متصرفات خود که از اثر تجزیه قلمرو سامانیان نصیب او شده بود، با محمود از در دوستی پیش آمد نمود و دخترش را به عقد محمود در آورد، و رود جیحون را خط مرزی قرار داد ولی بعد ها هنگامیکه محمود مصروف حمله بر هند بود، ایلک خان به متصرفات او در بلخ، هرات و نیشاپور حمله برده و آنرا تسخیر نمود و به این ترتیب مناسبات دوستانه بینِ خسر و داماد رو به تیره شدن نهاد.
[1]- افغانستان در دایرة المعارف تاجیک،ص ۱۲۱

بهر حال واقعیت این است که سیستان بعد از انقراض دولت خلف ابن احمد که گماشتهٔ یمین الدولهٔ محمودْ غزنوی بود، بدست طاهر بن محمد افتاد و تا زمانیکه سلطنت به سلجوقیان تعلق گرفت هنوز تا چند سال دیگر نیز سیستان باز هم در دست او قرار داشت تا در گذشت.

پس از طاهر محمد پسرش تاج الدین ابو الفضل بفرمانْ سلطان سنجرْ سلجوقی حاکمْ سیستان شد.

او در شکست دشمنان، سلطان را یاری کرد و سلطان از برکت وی- فاتح شد.

او در سیستان عادلانه حکومت کرد تا درگذشت.

بعداز وی ملک شمس الدین یکی از فرزندان ابو الفضل بجای پدر نشت ولی او برادران خود را کشت و یکی را هم میل کشید و مردم را قتل عام کرد.

ملک شمس الدین پس از سلطان سنجر سلجوقی غزنین،خراسان و کرمان را ضمیمهٔ سیستان نمود اما شمس الدین محمد بخاطر قلع و قمعْ وی به سیستان آمده او رابا یارانش به جرمْ قصاصْ مردمْ سیستان کشت بعد از وی فرزندش قبل از مرگْ پدر بنامْ ملک تاج الدین حرب، پادشاه شد و راهْ عدل و داد خواهی در پیش گرفت و ملکْ نیمروز از صمیمْ قلب مطیعْ او شد. به سلطانْ غور هم بیعت کرد و خطبه بنام او خواند. غوریان در عصر او بر خراسان تسلط یافتند. ملک تاج الدین در رواج احکامْ شریعت سیدالمرسلین کوششْ کافی نمود. مساجد، مدارس و معابر بسیار ساخت او (٦٠) سال حکومت کرد و پسرش ناصر الدین عثمان را ولیعهد تعیین کرد ولی قبل از خودش ولیعهد در گذشت. آنگاه بهرام شاه را ولیعهد تعیین کرد و خود در سال ٦١٢ ق درگذشت.

بعد از درگذشتْ تاج الدین، پسرش یمین الدوله بهرام شاه حاکمْ سیستان شد.او مردْ ظابطی بود که به شجاعت و شهامت شهرت یافت.

بهرام شاه رسمْ شومْ ناامنی را که عنعنهء قدیمی مردم آن سرزمین بود، از بین برد و کسانیراکه منبعْ فساد بودند، زندانی ساختند و سرکرده گان محلات را مواخذه نمود و به حسنْ تدبیر و سیاستْ ملایم مردم را بدور خود جمع نموده اداره نمود او دو بار به قهستان لشکر کشید. بین بهرام شاه و ملاحدهٔ قهستان خصومتْ سختی موجود بود از این جهت چهار سر از فرقهٔ اسماعیلیه منتظرْ فرصت شده و وقتیکه او به مسجد آمد، در بین راه بر او تاختند و با ضرباتْ شدیدی او را به قتل رساندند.

بعد از این که بهرام شاه در گذشت، پسرش نصرت الدین حاکم سیستان شد، او رکن الدین برادر خود را زندانی ساخت اما پس از مدتی او را از زندان بیرون آورد.

اما بین برادران نزاع تجدید شده، وضع کسبْ وخامت نمود. درین گیرو دار نصرت الدین منهزم گردیده و جهتْ اخذْ کومک از ملوکْ غور استمداد خواست و به این ترتیب بارْ دیگر بر نیمروز استیلا یافت تا بالا خره لشکر کفار بر او تاختند و او را کشتند. پس از نصرت الدین برادرش رکن الدین بهرام شاه زمامْ امور را بدست گرفت. وی مردْ متهور و خونریزْ بود. اعمال زشت و کار های ناپسند انجام میداد.

طوریکه بهرام شاه (پدرش) ویرا مدتی زندانی ساخت و زمانیکه سلطان محمد خوارزم شاه از سیستان لشکر خواست بهرام شاه- رکن الدین را به کومک او فرستاد اما نامبرده در راه شرابْ زیاد نوشید و چون به خوارزم شاه رسید او را کشت و دوباره به سیستان برگشت.

پدر از کردارْ زشت او از خوارزم شاهیان عذر خواهی کرد اما درین وقت ملک نصرت به کومک غوریان بر سیستان حمله کرد و رکن الدین را مغلوب ساخت نامبرده بدست لشکر مغول- کشته شد.

پس از او شهاب الدین محمود و ملک تاج الدین ینالتگین خوارزمی بحکومت رسیدند ولی چون هر دو نشانده گان مغول بودند، دیگر استقلال و آزادی عمل نداشتند و به این ترتیب حکومت صفاریان در اصل در همین ایام خاتمه پذیرفت.

نتیجتاً آنچه از خلالْ مطالعات پژوهشگران و سایر تحلیلگران بر می آید، ما را به این امر معتقد میسازد که اخلاف این خاندان تا حمله مغول در سیستان حکومت کردند حتی در قرن یازدهم هجری قمری(۱۰۲۹ق - ۹۹۸ش- ۱٦۱۹م) هنوز یکی از اعضای این طایفه معروف بود و او عبارت بود از شاه حسین بن ملک غیاث الدین محمد که تاریخ صفاریان را از قدیم ترین زمان تا خاتمه تاءلیف کرد.[1]

بهرحال آخرین امرای صفاری تنی چند در سیستان بودند که پس از خلف بن احمد به ادعای نسبت به یعقوب لیث صفاری، قیام برای حکومت خود نمودند ولی شاخصی پیدا نشدکه صفحات تاریخ را بخود اختصاص دهد.

در میانْ امرای اخیر و شاهزاده گان صفاری، امیر خلف بن احمد مردْ دیندار و ادب پرور، شعر دوست و فاضلی بود و جمعی از علمای زمانْ او بنامْ او تفسیر عربی بر قران نوشته اند مانند:بستی، ثعالبی و بدیع الزمان همدانی و غیره.[2]

اما با وجود این صفات پسندیدهْ، وی به عدم رحم و ملاطفت و قصاوت قلب مشهور بود، بمثابه ایکه حتی دو پسر خود را بدست خود در ایام حکومت بنام های امیر عمرو و امیر طاهر که در برابر بیداد گری اش عصیان کرده بودند، در زندان بقتل رسانید.[1]

---

[1] افغانستان در دایرة المعارف تاجیک،۱۲۱.

[2] خواند امیر، تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، ص۳۵۱.

[1] تاریخ سیستان،چاپ ایران،ص ۳۴۵ . و تاریخ مفصل اسلام، ص ٦۲۳.

فصل هفتم

تحلیلِ اوضاعِ عمومیِ دولتِ صفاریان و عواملِ زوال و سقوطِ آن

۱- وضع اقتصادی اجتماعی:

اصولا" رویکار آمدنِ یعقوب و برادرانش آغاز یک تحول اجتماعی بزرگ در سستان و شهر های بزرگ اطراف آن محسوب میشود، بدین معنی که طبقات حاکم و پولداران و ثروتمندان یکباره از بین رفتند و اموال شان مصادره گردید و در برابر آن یک طبقه سافل و کسانیکه هرگز در دستگاههای اشراف نفوذی نداشتند، پدید آمد.

میتوان آن وضع را با وضعِ کنونی طالبان در امارت اسلامی افغانستان مشابه دانست زیرا در امارت اسلامی افغانستان نیز کسانی بر سرِ اقتدار آمده بودند که هرگز در دربار ها راه-نداشته و رسم و آیین دولتداری قبلا" نیاموخته بودند.

در واقع حامد سر ناوک ها و عزیز بن عبدالله ها و ازهر ها بمیان آمدند و اشخاصی مانند پسر فرقد را از میدان سیاست خارج ساخته و بقول عمرو پیه ها را از شکم گاو ها در آوردند.

این نخستین اثر مهم اجتماعی کار یعقوب بود که به تعقیب آن تشکیلات منظم و دقیقِ عیاران، مردم این شهر را به متشکل شدن و همکاری های اجتماعی برانگیخت و روحیهٔ در آنان پدید آورد که این مشت مردم ناتوان و لاغر در زیر لوای یعقوبی- اسپهای خود را در کنار دجله و در ساحل خزر و در حاشیهٔ جیحون آب دادند.

این دو عامل بزرگ یک اثر اقتصادی عظیم داشت یعنی با نرفتن کاروانهای باج و خراج و درهم و دینار های سیستان به بغداد و با آمدن اموال زیاد از کرمان و فارس و خراسان و کابل و بلخ و سیستان یک تحول اقتصادی بزرگ درین شهر پدید آمد و کار بجای رسید که در بازارِ عمرولیث، روزانه هزار در هم غله معامله میشد.

از اثر، همین عاید سر شار بود که یعقوبی که روزگاری پانزده درهم حقوق داشت، در روزگار واپسین هر روز از بابِ صدقه هزار دینار بخشش میداد و از بابِ جوان مردی و آزاده گی هرگز عطا کم از هزار دینار و صد دینار نمیداد و ده هزار و بیست هزار و پنجاه هزار و- صد هزار دینار و درهم بسیار داد.[1]

از نظر اقتصاد اجتماعی صفاریان بجز از یعقوب و عمرولیث، دیگران بوضع مردم چندان توجه نداشتند اما یعقوب طبقات ضعیف و پائین را همواره از نظر دور نداشته و از همین جهت در ابتدای کارش، طبقات متوسط و زارعین فقیر سیستان را از مالیات معاف کرد و دستور داد در ولایت خویش هر که را که کم از پنجصد درهم عاید داشت از او خراج-نستاند و او را صدقه بدهد و شاید در خراسان زمین تا آن هنگام این اولین پادشاهیبوده باشد که از نظر تامین آینده مردم بخصوص کسانیکه کمتر از پنجصد درهم درآمد داشته

---

[1] ـ باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۲۵۱.

باشد- اقدام اساسی کرده باشد، یعنی صدقه یی داده باشد که در حکم بیمهٔ اجتماعی و نوعی از کومک باز نشستگی است.[1]
بر خلاف امرای دیگر صفاری یعقوب اولین پادشاهٔ این خاندان بوده است که با اصلاحات اجتماعی فراوانی دست زدکه نمونه آنرا ذیلاً یاد آور می شویم:
نخست: مسئلهٔ تقسیمٔ هیرمند است که قبل از آن همواره باعث جنگ و جدال بین باشنده گان بوده است.
کسانیکه باکیفیت تقسیم آب در مناطق خشک و نزدیک کویر آشنایی دارند، میدانندکه بیشتر مشکلاتٔ مردم بر اثرٔ بیعدالتی در تقسیمٔ آب قنواتٔ رود خانه ها پیش می آمد.
یعقوب در تقسیمٔ آب و قرارداد های بین مالکین چنان دقت نموده و از انصاف کار گرفت که سهم هر کسی را به اندازهٔ احتیاج و مصرفٔ خودش تعیین کرده، جایی برای شکایت نگذاشت چنانکه قرنها بعد شیخ بهایی عاملی با استفاده از علوم ریاضی و هندسه در تقسیمات آب مذکور از همین شیوه کار گرفت.
دوم: اینکه قبل از یعقوب بین مردمٔ سیستان، اختلافات و دو دستگی شدیدی- حکمفرما بود که نمونهٔ برجستهٔ آن سمکی ها و صدقی ها و بکری ها و تمیمی ها بوده اند و هر کدام نسبتٔ وابستگیهایکه به طایفه های جداگانه داشتند، جنگهای((حیدر نعمتی)) براه می انداخته اند.
یعقوب نه تنها این چند گانگیٔ را از بین برد بلکه حتی دشمنانٔ- شخصی اش(خوارج) نیز از فدایانٔ او شدند.
ظاهرٔ امر اینست که یعقوب همه جا با تقویتٔ روحیهٔ ملی مردمٔ سیستان را یکدست ساخته و باعثٔ شد که در موردٔ مسایلٔ اجتماعی از نقطهٔ بلندتری بنگرند و اختلافاتٔ کوچکٔ داخلی را نظر به منافعٔ ملی کنار گزارند.
نکتهٔ سوم: توجهٔ خاصٔ یعقوب بخاطرٔ تأمینٔ عدالتٔ اجتماعی، توجه به اقتصادٔ جامعه بوده است.
او با تنظیمٔ دفاترٔ مالیاتی و محاسباتی و معافیتٔ فقرا و ضعفا از مالیات و حتی کومک به آنان و اخذٔ مازادٔ عایداتٔ مالکان و پولداران- یک اصطلاحٔ اجتماعی عظیم را در جامعهٔ خود پدید آورد.
در موردٔ رسیدگی بشکایات و داد رسی نیز ظاهراً- شیوهٔ بهتر و تازه یی در جامعه عملی نمود چنانکه حتی در مورد مجازاتٔ افسران و مامورینٔ عالی رتبهٔ خود نیز از جهتٔ بیعدالتی و تجاوز به مردم اندک تسامحی نداشته که نمونهٔ آنرا در بارهٔ((سرهنگٔ بی حفاظ)) قبلاً متذکر شدیم.
با وجود آنکه بر خلافٔ بسیاری از فاتحانٔ بزرگٔ جهان که چون تمامٔ عمر را در لشکر کشی گزرانیده اند، توفیقٔ اصلاحاتٔ اجتماعی و عمران و آبادی نیافتند، او در ین مورد نیز موفق بوده که در زمینهٔ همکاری برادرش عمرو و پسرٔ کاکایش((ازهر)) و سردارانٔ فداکارش چون عزیز بن عبدالله، شاهین بتو و غیره بس ارزنده بوده است. وی با وجودٔ آنکه- لحظهٔ از جنگ فارغ نبود و تمامٔ عمر را بر پشتٔ اسب گذرانیده و موزه از پا بیرون

---

[1]- باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۲۵۰.

نکرد با آنهم توفیقِ او در از ((پا افگندن شارستان غزنین)) به کومکِ عمرو و تعمیرِ مسجدِ جمعی((بندر مهروبان)) در خوزستان و کندنِ قنات توسطِ برادرانش در سیرجان بس عجیب و شگفت آور مینماید.[1]

همچنان در کشور داری و لشکر آرایی و احداثِ ابنیه و آثار و تجمل و مال و منال و شکوهِ دربار- میتوان عمرو را بینظیر در عصر خود دانست که با مرگِ وی اساسِ خاندانِ صفاری به یکبارگی از هم پاشید.)

همچنان در قسمتِ سیاست مالی و اقتصادی صفاریان بخصوص سیاستِ مالی عمرو، باید گفت که- مالیاتِ عمرو تماما" بدونِ اینکه برای خلفیه فرستاده شود،خودش از آن استفاده میکرد مگر گاه گاه به بغداد تحفه های که از جنگ ها بدست میآورد، نیز مي فرستاد از خلالِ این نوع برخوردِ وی در برابرِ دربارِ خلافت چنین معلوم می شود که عمرو از یکطرف میخواست استقلالِ اقتصادی داشته باشد و از جانبی هم نمیخواست دربار را مستقیماً بر ضدِ خود تحریک کند.

گردیزی راجع به سیاستِ اقتصادی عمرو مینویسد: وی سه خزانه داشت. خزانهٔ اول و دوم مالیاتِ زمین و دیگر مالیات به مصارف و مخارجِ نیرو های نظامی میرسید.

خزانهٔ سوم مالیاتی بود که از احداث و از ضبطِ اموالِ آن عساکر و نظامیانیکه کمرِ بخدمتِ دشمن می بست، تهیه می شد و از پولِ همین خزانه برای خدمتگارانِ صادق و اشراف و قاصدان آنعام پرداخته میشد.

عمرو معاشِ نظامیان را در هر سه ماه یکبار با مراسمِ خاصی میپرداخت که همین رسم در عهدِ سامانیان و غزنویان و حتی دورهٔ سلجوقیان باقیماند و از آن به عنوانِ بیستگانی (معاشِ مرتب رسمی) یاد کرده اند.(+)

ابن خلکان و گردیزی از قولِ سلامی پروسهٔ توزیع معاشِ نظامیان را چنین توضیح میدهد: عمرو معاشِ کلیه لشکریان را در اختیارِ کارمندِ مخصوص که بنامِ ((عارض)) یاد میشد، میگذاشت.

عارض در روزِ توزیع معاش در جایگاهِ مخصوص قرار میگرفت هنگامیکه صدای دو کوس بزرگ بلند می شد، نظامیان به آنجا گرد می آمدند. در مقابلِ عارض خریطه های پول گذاشته میشد. شاگردِ عارض دفتر را پیشِ خود داشته و نامهای نظامیان را به آواز بلند میخواند که نخستین نام طبعا" از عمرولیث بود.

عمرو با اسپ و سلاحش از مقابلِ عارض میگذشت عارض با دقتِ تمام اسپ و ابزارِ آنرا معاینه میکرد و پس (۳۰۰) درهم بدو میداد.

عمرو بعد از اینکه پول را در موزه اش میگذاشت و شکرِ خدا را بجا میآورد و در جای بلند می نشست عساکر سوار ه و پیاده را که از جلوِ عارض میگذشت و معاش میگرفت، مشاهده میکرد. بهر حال چنان معلوم میشود که عمرو در تنظیم خزانه و امورِ مالی و اقتصادی و راهِ مصرفِ آن توجهِ خاصی مبذول میداشت و نمیخواست خزانه اش خالی باشد.

---

[1] باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۳۵۸.

(+):- برای مزید معلومات به بحثِ جامگی و بیستگانی در عهدِ غزنویان رجوع شود.(نویسنده)

سپاهیانیکه زیرِ لوای یعقوب و عمرو گرد می آمدند خوامخواه چشمِ آن داشتند که غیر از معاشِ مرتبِ رسمی از مالِ غنیمت نیز بر خوردار باشند[1]
زیرا در دورهٔ صفاریان از اثرِ فتوحاتِ متواتر و پی در پی ایشان غنایمِ بیشماری نصیبِ نظامیان می شد چنانچه یعقوب بعد از تهاجماتِ سال ۲۵۷ق- ۸۷۱م بسوی اراضی کافر نشین(نورستان)، وادی رودخانهٔ کابل در افغانستانِ شرقی پنجاه عدد بتِ زرین و سیمین برای معتمد خلیفه فرستاد که در مکهٔ معظمه در معرضِ نمایش قرار داده شد.
عمرو و برادرش نیز از غنایمِ زمینداور و سرحداتِ هندوستان بتِ مسین غنیمت گرفته که بشکلِ زن و دارای چهار دست و کمر بندِ سیمینِ مرصع به جواهرِ عالی ساخته شده بود و در پیشگاهٔ آن بت، بتهای مرصعِ کوچکترِ قرار داشت و این همه بر عراده ی کو چکترِ قرار داشت که بوسیلهٔ حیوانات کشانیده میشد.
جای بسا افسوس و ارمان است که قسمتِ اعظمِ سرمایهٔ فرهنگی و میراثِ گرانمایهٔ تاریخی مان در اثرِ برخوردِ سطحی و ضدِ فرهنگی سلاح سالاران و یا هم در اثر جنگ های خود خواهانه و غیرِ مسئولانهٔ زمامداران و گروههای بی مسئولیت نابود شده و یا هم در اثر تسلط بیگانگان بمنظور خوش نگهداشت آنان- در تصرفِ آنان قرار گرفته است، اما روزی خواهد رسید که نسلِ آیندهٔ ملتِ افغان مالکِ مال و منال شان گردیده، زمامدارانِ بی پروا و گروهک های بی مسئولیت و معامله گر را به محاکمهٔ تاریخ بکشانند.

۲- وضعِ سیاسی نظامی:

چنانکه دیده شد در جنگِ دیرالعاقول توطیهٔ بزرگی برای یعقوب چیده شده بود و در واقع یعقوب در سیاست شکست خورده بود.
یعقوب تا آخرین لحظه احساسِ نومیدی نمیکرد و با وجودِ اینکه سپاهیانِ طرفِ مقابل صف آرایی داشت، معذالک کماکان سفرا فی ما بین در آمد و رفت بودند و این دلیل براینست که یعقوب در سیاست بخطا رفته و فکر میکرد همهٔ این کار ها را مؤفق(که ظاهرا با یعقوب پیمانِ دوستی بسته بود) برای ظاهر سازی انجام میدهد و به موقع کار را به نفع خود و یعقوب بپایان خواهد برد.
دلیل اینکه یعقوب در سیاست دچارِ اشتباه شده که در نتیجه آن به شکست مواجه شده از این گفته ابو الساج بخوبی پیداست که وقتی ابوالساج (Abusai) داود به یعقوب رسید، به طعنه برایش گفت: ((اکنون متوجه شدم که هیچ از سیاستِ جنگی آگاهی نداری! چطور تو بار و بنهٔ سپاه را در جلو فرستادی و در جای پا نهادی که اندک اطلاعی از وضع طبیعی آنجا نداشتی و هیچ راهنمای نیز با تو نبود؟ علاوه بر آن در حالیکه باد مقابل تو بود- بجنگ شروع کردی؟ همچنین از شوش تا واسط را چهل روزه آمدی و آنوقت از واسط تا دیرالعاقول را دو روزه پیمودی؟)).
اما یعقوب میگفت: ((من هیچ نمیدانستم که باید جنگ کنم و گمان داشتم که کار با رسول و نامه برآید و رسول های نیز فیمابین بود ولی آنان ناگهان به جنگ مبادرت کردند.))

---

(۱)-مالکیت ارضی و جنبشهای دهقانی در خراسان قرون وسطی،ص ۲۸۲-۲۸۳.

اشتباهٔ دیگرٔ یعقوب در کار زارٔ میدانٔ دیرالعاقول عدمٔ استفاده از شرایطی بود که به نفع او میتوانست جنگ را خاتمه بخشد.
بدین معنی که در روزگاریکه قیامٔ زنگیان بر ضدٔ خلیفه جریان داشت و نزدیک به کامیابی بود وی از این شرایط هیچگونه استفاده کرده نتوانست و نه تنها در موقع جنگ از ایشان نظر به تقاضای خود آنها کومک نگرفت، بلکه به پیشنهاد همکاری ایشان- به رسول زنگیان به این شیوه جوابٔ رد داد: ((قُل یا اَیُهاالکافرونَ لااَعْبُد ما تَعْبدونَ وَلا انتم عابِدونَ مااَعبدُ وَلااَنا عابِدُ ماعبدتم و لااَنتُم عابدونَ ما اَعبدُ لکم دِینکُمْ ولی دین)).
ترجمه: به کافران بگو من آنچه را شما میپرستید- نمی پرستم و شما هم پرستندهٔ آن ذات که من میپرستم نیستید و من پرستندهٔ آنچه شما میپرستید نیستم و شما نیز پرستندگان آنچه من میپرستم، نیستید. دین شما برای خود تان و دین من برای خودم.[1]
پیشنهاد کومک اساساً از جانب سیاهپوستان صورت گرفته بود. علوی بصری(صاحب الزنج) نامه ی به یعقوب نوشته و اعلام داشت برای حملهٔ مجدد به بغداد حاضر به کومک و مساعدت به یعقوب است.
یعقوب از ترس اینکه وسیلهٔ تبلیغاتی شدیدی بر ضد او بدست مخالفین خواهد افتاد و تهمتٔ زندقه و کفر و قرمطی و خارجی بودن بر او مسلم خواهد شد از این جهت جواب صاحب الزنج راطی جمله کوتاهی ارسال داشت یعنی صرف- آیهٔ فوق از قرانٔ مجید را به صورتٔ جواب به علوی فرستاد.
هر چند استدلالٔ یعقوب در حالت عادی قابلٔ تأمل است اما از نظرٔ تحلیل گرانٔ سیاسی و نظامی در چنین شرایطٔ مرگ و زنده گی و برد و باخت کشوری، عدم استفاده از چنین موقعیتی را از طرف یعقوب، بدرستی نمیتوان توجیه کرد.
زیرا اگر به نبوغی که یعقوب در لشکر کشی ها داشت توجه شود و این مسئله را که در جنگ از هر وسیلهٔ ممکن باید استفاده بعمل آید، اشتباهٔ بزرگ یعقوب پنداشته میشود که از کومکٔ بجا و سرٔ وقت صاحب الزنج علوی استفاده کرده نتوانست و نتیجهٔ آن شکستٔ سیاسی و نظامی او شد.
با آنهم باید پذیرفت که یعقوب به تمام معنی یک سرباز بود، سرباز پرکار، خشن، نافذ و پر هیمنه. رازٔ توفیق یعقوب در اطاعت سپاهیان او بود که((چنان فرمان او میبردندکه مزیدی بران متصور نبود.)) و ما نمونهٔ اطاعتٔ سپاهیانٔ او را در لشکر کشی های فارس و غیره مشاهده کردیم و شاید استفاده از همین شیوهٔ جنگ و نظم و دسپلین قوای نظامی دربارٔ یعقوب و عمرو بوده باشد که شاه محمودٔ هوتکی حدودٔ نه قرن بعد در موقع محاصرهٔ اصفهان در سال ۱۱۳۴ ق از چنین دسپلین فولادی کار گرفته و باعثٔ فتح و پیروزی وی شده است.
قصهٔ جالبٔ محاصرهٔ اصفهان توسط افغانهای هوتکی را سیاح مسیحی(ت. ی. کرو سینسکی (Kru sin slKy) چنین بیان میدارد: ((در محاصرهٔ اصفهان وقتیکه افغان جنگٔ

---

(۱) قران کریم، ترجمه و تفسیر بزبان پشتو، به امر فهد بن عبدالعزیز آل سعود، پادشاه عربستان سعودی و خادم حرمین شر یفین، جلد۲،(پاره ۳۰)، سوره الکافرون، چاپ خانه قرانکریم عربستان سعودی، وزارت حج و اوقاف، عربستان سعودی به ۱۴۱۴ق،- ص ص ۱۷۰-۱۷۲.

عجم میکرد من در نزدیکِ پلِ عباس آباد تماشای جنگ میکردم.یکی از افاغنه را دیدم که دستِ راستش را افگنده بودند،به عقب صف آمده اما محافظانِ صف به فکر اینکه از جنگ گریخته، خواستند او را بکشند که او دست افتاده اش را نشان داد اما محافظان قانع نه شده و گفتند:
((ای نابکار)) اگر دستِ راستِ تو از کار زار افتاده می بایستَ با دستِ چپ جنگ کنی و اگر دستِ چپ افتاده باید بدهن جنگ کنی و آبِ دهن بر روی دشمن اندازی تا از خدای خود به مزدِ بزرگ برسی)) [1]
سواران یعقوب و عمرو در کارَ جنک چنان ماهر بودند که اگر در موقع جنگ شمشیر، تیر و کمان یا تفنگ و غیره اسلحهٔ شان به زمین می افتاد،، برای برداشتن آن- از اسپ بزمین فرو نمی آمدند از بسکه در روی اسپ سواری چابک بودند از اسپِ شان خم شده و شی موردِ نظر را بر میداشتند.
معلوم است که یعقوب و عمرو دربین صفوف لشک نظم و دسپلین دقیقی بر قرار کرده بودند.
یعقوب زمانیکه در طبرستان به جنگ داعی الکبیر علوی موسوم به الحسن بن زید رفت، رسولِ خلیفه را همراه داشت. این رسول از رعایتِ نظم و دسپلین دقیق در بینِ لشکر او به حیرت افتاده و او دیده بود که یعقوب توانست سپاهیان خود را از غارتِ اردوگاهٔ هزیمتیان الحسن باز دارد.
محمداعظم سیستانی به نقل از مسعودی در زمینه شرحی دارد بدینگونه:
((و آن هنگام لشکرکشی د. فارس بود که یعقوب بغتتاً امر داد که لشکریان، ستوران را از چرا باز داشته، آمادهٔ حرکت شوند و گفته میشود که یکی از حشمیانِ یعقوب چون از امر آگاه شد، علف را از دهنِ اسپ خود کنده براه افتاد.)) گذشته از این یکی از سرهنگان او در حالیکه برهنه بود و سلاح بر دوش- فوراً حاضر شد، گفته شده که وی هنگامِ شنیدنِ امرِ یعقوب- مشغولِ استحمام بود.
پسرانِ لیث وقتی به میدانِ جنگ داخل میشدند- مانندِ شیری بودند.
داغی که پاینتر از رخسارِ یعقوب، باز مانده بود، جراحتِ نا گواری بود که در حربِ خوارج برداشته بود اما ضربتی که بر روی وی فرود آمده بود، برخی از رخسارش را برده و پس از التیام همچنان شدیار مانده بود.
روایتی وجود دارد که یعقوب مدتِ بیست روز از مجرای نی غذا میخورد و با این وضع هنوز شمشیر بر زمین نگذاشته و میدان را ترک نگفته بود.
همچنان گفته میشود عمرو در یکی از جنگ ها چشمِ خود را از دست داد اما از جنگ دست نکشید.
الحسن بن زید یعقوب را ((سندان)) خطاب میکرد چون که برده باری و تحملِ رنج در وی سراغ کرده بود و حتی مخالفینش تصدیق کردند که لشکریانِ او تحتِ لوای زعامتِ خدا دادهٔ او تحمل و برده باری عجیبی‌از خود نشان میدادند.

---

[1]:- ت . ی. کرو سنسکی (Kru sin slKy)، تاریخ سیاح مسیحی، تحشیه و تعلیق از محقق فقیر محمد خیر خواه، اکادمی علوم، مطبعه دولتی، کابل: ۱۳۶۳،ص۱۳.

ابراهیم بن الیاس بن اسد سامانی سپه سالارِ محمد بن طاهر را که یعقوب در سالِ (۲۵۳ ق) ۸۶۷م) از هرات اخراج نمود، مشوره اش به محمد حکمران هرات این بود که با صفاریان صلح کند: ((. و ابراهیم به هزیمت سوی محمد بن طاهر شد وگفت: با این مرد (یعقوب) حرب هیچ نیاید، که سپاهِ هولناکی دارد و از کشتن هیچ باک نمیدارند و بی تکلف و بی نگرش همی حرب کنند و دون(بدون) شمشیر زدن هیچ کاری ندارند، گویی که از مادر حرب را زاده اند و خوارج همه با او یکی شدند و بفرمانِ اویند، صواب آنست که او را استمالت کرده اید تا شرِ او و خوارج بدو دفع باشد، مردِ خداست و شاهمنش و غازی طبع)).[1]

چنانکه مؤرخین نوشته اند وی مردِ نظامی، سیاسی و دور اندیش و عاقل و شجاع بود و با اراده و عزمِ آهنینی که داشت تا به آرزوی خویش نایل نمیگردید- آرام نمی گرفت.

وی میگفت: قومی که افراد آن شلوار های گلدوزی ظریف در بر میکنند، در میدانِ جنگ قادر به دفاع از افتخارات خود نخواهند بود.(باستانیپاریزی، یعقوب لیث، ص ۳٦۹)

به همین نحو، قابلیتِ عسکری عمرو را از گزارشِ لشکر کشی ها و غلباتش بر چندین رقبای او که طمع سیستان بر سر میپروراندند، میتوان استخراج نمود.

ابن خلکان به نقل از تاریخ نویس خراسان موسوم به سلامی، تدبیر و رای زمین او را در اداره و تشکیلاتِ قشون و توجهِ او را که همواره بدین امر معطوف بود و تجهیزات و حیوانات و اسلحهٔ او را که همواره، آماده ی کار مي بوده است، می ستاید.[1]

عمرو برادرِ یعقوب در مسایلِ سیاسی- نظامی روشِ برادر را تعقیب کرده است.

اقتدارِ عمرو نیز مانندِ برادرش توسطِ شمشیر تامین میشده و ازین جهت وی مجبور میشد برای پیشرفتِ پلانهای جنگی اش پول جمع آوری نماید که این کار را از طریق ضبط اموالِ متمولین انجام میداد.

و اما غیر از یعقوب و عمرولیث، سلالهٔ دیگرِ صفاری نه شعور سیاسی و دولتداری داشته و نه استعدادِ رزمی و نظامی. همهٔ این زمامداران همواره مصروفِ تن آسایی و شب زنده داری بوده که خود عواملِ زوال و سقوطِ خود را فراهم آوری نمودند.

۳- وضع فرهنگی:

کشورِ ما با قدامتِ تاریخی و فرهنگی بیش از پنجهزار سالهٔ خود، در تاریخِ تمدن آسیای مرکزی موقفِ شایانی دارد.

هرگاه به کانونهای تمدن و فرهنگِ بشری از لحاظِ ارزشِ تاریخی آن نظر اندازی کنیم در میابیم که این کشور پنجمین کانونِ تمدنِ بشری بعد از- مدنیتهای بین النهرین و سر زمین کلده، مصر، سواحلِ شرقی بحیرهٔ مدیترانه و فلسطین و چین محسوب شده و از تمدن های هند، یونان و روم سبقت تاریخی دارد.

---

[1] ـ مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرونِ وسطی، ص ۲٦۲. تاریخِ- سیستان، ص ۲۰۸.

[1] گردیزی، طبع ناظم، ص ۱۵.

از آنجایکه محیطْ جغرافیایی در تکاملْ جامعه اهمیتْ بخصوصی دارد و طبیعت برای انسان و ادامهْ زنده گی و فعالیت وی مواد خام فراهم میکند و پهنه ی است که زنده گانی جامعه در آن به پیدایش می آید[2]
کشور ما نیز بنا بر داشتنْ محیطْ مساعدْ جغرافیایی و موقعیتْ حساسْ سوق الجیشی آن نقشْ مهمی در حیاتْ سیاسی و مبارزاتْ پیگیرانه ی- علیه تجاوزْ بیگانه و همچنان در انکشافْ فرهنگ و ثقافت این قسمت آسیا داشته است.
با در نظر داشتْ این موقعیتْ مهمْ تاریخی که افغانستان منجمله سیستان بین مدنیت های شرق و غرب حیثیتْ مرکز را دارا بود، سبب شد تا سلسله افکار و نظریاتْ مذهبی سایر ملل درین خطه راه یافته و به صورتْ انکشاف یافته به نقاطْ دیگرْ جهان پخش و شایع گردد مثلا" آیین بودا که از هندوستان نشاءت کرده بود، درین مرزو بوم انکشاف و پرورش یافت و بت و بتخانه های بیشماری دراین سر زمین چون: کاپیسا، باگرام، هده، سرخ کوتل،ای خانم، غارمار، دشتْ لیلی، قره کمر، اق کپرک بامیان، تپه خروار لوگر و غیره ساحاتْ کشور بمیان آمدند. یعقوب همواره خود را بت شکن معرفی مینمود چنانچه زمانی نامه و پیکی بدربارْ معتمد- فرستاد که هدیه های زیادی با خود داشت از جمله پنجاه بت زرین و سیمین (ربیع الاخر ۲۵۸ قمري- فبروی(۸۷۱) که نامبرده این بت ها را از کابل و رخد از معابدْ بت پرستان آن نواحی که بتکدهْ بودایی داشت، آورده بود.
یعقوب در نامه اش تصریح کرده بود که این بتها را معتمد بخانهْ کعبه بفرستد تا در آنجا ذوب کنند و پولْ آنرا برای آسایش زوار و حجاج بکار برند.[1]
عین عمل را عمرو نیز انجام داده است چنانچه مسعودی میگوید: در سال ۲۸۳ق پادشاهْ خراسان (سیستان متعلق به افغانستان کنونی) صد ستور و بسا از حمار های خراسان را با صندوقهای فراوان مملو از حوزسته های خراسانی و چهار ملیون درهم بدربارْ المتوکل خلیفهْ بغداد هدیه فرستاد که از آن جمله بتی بود از مس که پادشاهْ صفاری آنرا از بلادْ بست و زمینداور بدست آورده بود.این بت مجسمهْ زنی بود دارای چهار دست که دو دست آن برنج طلایی مرصع با جواهرْ سرخ و سفید. همچنان در بینْ این هدایا بت های کوچک دیگری وجود داشت که بروی آنها زیورات وجواهر کار شده بودند، این تمثال ها را سه روز در ادارهْ پولیس قسمتْ شرقی بغداد به نمایش گذاشتند و بعدا" آنرا بدار المعتضد بردند[2] و این امر نمایندگی از آن مینماید که یعقوب و عمرو مسلمانان سنتی بی بودند که متاسفانه شماری زیادی از بت ها و بتخانه ها را نابود ساخته اند.
احمد علی کهزاد مینویسد: همانطوریکه یعقوب لیث با سانته دیوا در کابل مواجه شد، برادرش عمرولیث در غزنی و کابل و لوگر با کلمو یا کملوْ سومین پادشاهْ این دودمان

- متروپولسکی.د.ک. زمینهْ تکامل اجتماعی، ترجمهْ پرویز بابایی، تهران: طبع سپهر، سال ۱۳۵۲، ص ۵۶.

یعقوب لیث،ص ص ۲۴۰- ۲۴۱.

[2] افغانستان بعد از اسلام، ص ۲۷۱.

مقابل گردیده، به امرِ یعقوب معبدِ معروفِ کابل و به امرِ عمرو برادرش معبدِ معروفِ سگاوندِ لوگر ویران شد.[۳]

به هر صورت چنانچه میگوید:

نه شعر سرا باش نه ربطِ سخن آموز
جهدی کن و از بهرِ وطن علوم و فن آموز[۴]

یکی از دانشمندانِ رشدِ علم و فرهنگ را بمثابهٔ کلیدی معرفی نموده که توسط آن می توان تمام مشکلاتِ اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی را حل و فصل نمود چنانچه نیروی عقل و ذکاوتِ انسان در رشدِ تاریخِ بشری و درکِ محیطِ زیست انسان مقامِ نهایت ارزنده یی دارد. گرچه یعقوب و عمرو نیز از این مقوله بی خبر نبودند اما نظر به شرایطِ خاص و یا سازش با محیط و ترس تا به کفر و الحاد، این دو برادر سیاستِ دو جانبه را نسبت به مسایلِ فرهنگی در پیش گرفتند یعنی در قسمتِ حفظ و نگهداشتِ سکه ها و بتهای زرین و سیمین و غیره مواریثِ فرهنگی- مانند سایر مسلمین چندان توجه نکرده و شماری زیادی از اینگونه آثارِ گرانبها را جهتِ رضایتِ خاطرِ خلیفه فدای سرِ وی ساخته و یا هم بحیثِ تحفه و هدیه یی به این و یا آن جناب و آقا فرستادند در حالیکه در قسمتِ انکشاف و تکاملِ زبان و ادبِ فارسی(دری) سعی و تلاش خستگی ناپذیری بخرج دادند.
از مطالعهٔ آثار دانسته میشود که یعقوب علاقمندِ گسترشِ زبان و ادبِ اصیلِ افغانی بود، و بر ضد سیطره فرهنگِ بیگانه جداً مبارزه کرده است چنانچه با شکستِ عمار خارجی، حین باز گشتِ خودش به سیستان شاعری در مدح او شعری بزبان عربی سرود:

قدا کرم الله اهل المصر والبلد
بملک یعقوب ذی الا فضال والعددِ
قدامن الناس نحواه(؟) وعزتة
سترمن الله فی الامصاروالبلد

یعنی خداوند مردم شهر و دیار ما را به حکومت یعقوب که صاحب بزرگواری و سپاه و نیرو است، بزرگ داشت تا مردم به او ایمنی یافتند و عزت او برای شهر ها و دیار از جانب خدا پناهی است. این شعر مدحیه ما را به یادی از تسلیمی تاجِ شاهی صفویانِ ایران به هوتکی های کشور ما می اندازد که شاه حسینِ صفوی نه قرن بعد از آن هنگام حملهٔ شاه محمودِ هوتک بر اصفهان این وداعیه را زمزمه کرده و تاجِ شاهی اصفهان را خود بر سرِ شاه محمودِ هوتکی می نهد:

---

[۳] ـ احمدعلی کهزاد، افغانستان در پرتوِ تاریخ، د کتاب چاپولو موسسه (۴۱خپرونه)، دولتی مطبعه، کابل ۱۳۴٦ ص ۲۵۳،

[۴] ـ حق نظر نظروف، نهضت های مردمی و روشنگرایی ضد فیودالی در افغانستان، (برگردان بزبان دری جمراد جمشید) پوهنخی علومِ اجتماعی، پوهنتون کابل، نشراتِ پوهنتون کابل، - ۱۳٦۲،ص ۲۳ (پارچه شعر از عبدالعلی مستغنی).

الوداع ای تخت شاهان الوداع
الوداع ای ملک ایران الوداع
الوداع ای تاجداران الوداع
الوداع اهل صفاهان(اصفهان) الوداع

شاهٔ صفوی بعد از این وداعیه رویش را طرفِ شاهٔ جوان هوتکی نموده گفت:
((تقدیرْ ازل تاج وتختْ ایران را از من گرفته بشما لایق دید)) بعد از آن شاه به رجالْ دولت خود نگاه کرده افزود: ((تا امروز در ممالک ایران شاه من بودم و الحال تاج و تخت و ملک همه را به تصرفْ امیر محمود دادم و من امروز در تحتْ حکمْ او آمدم، بعد از این در ممالک ایران، شاهٔ من و شما اینست))[1]
همچنان اگر دورهٔ نوین تاریخْ معاصرْ افغانستان را ورق زنیم در بخشی از آن خواهیم خواند که حبیب الله کلکانی مشهور به بچهٔ سقاو نیز هنگامیکه بعد از شکست و فرار از ارگ در زمان پادشاهی اعلیحضرت محمد نادرشاهٔ شهید دوباره به ارگ آمده و اظهارْ تبعیت مینمود، ضمنْ سخنانْ مختصرش اعلیحضرت را مورد خطاب قرار داده گفت : من بگونه یی به سویت آمده ام مانند آنکه یک بهادر بسوی بهادرْ دیگر میرود، خدابمن روزی داده بود و من بر این کشور نه ماه حکم راندم، حال آنرا از من باز گرفت و بتو ارزانی داشت.
اکنون شما با میلْ تمام پادشاهی کنید.
شما با دلاوری و مردانگی آنرا بدست آورده اید، از این جهت حالا پادشاهی حق شما است)[2]
بهر صورت برگردیم به اصلْ مطلب. یعقوب بعد از شنیدنْ پارچه شعر مدحیه راجع بخودش، محمد بن وصیف سجزی را مخاطب قرار داده گفت: چیزیکه من نمی دانم چرا باید گفت! و به این ترتیب بعد از آن همه دوایر و منشیان کارْ خود را ساختند و زبان ملی خود را رونق بخشیدند. و شعر سرودن بزبانْ فارسی دری اوج گرفت و در همین جا پارچه شعری فارسی را وصیف خواند که در تهنیتْ امضای فرمانْ حکومتْ یعقوب، فتح هرات و قتلْ رتبیل و عمار سروده بود.
البته این اولین شعرْ فارسی دری نیست زیرا نخستین سروده ی شعری فارسی دری را برحی به حنظلهٔ بادغیسی نسبت میدهند.[3]
اصولا یعقوب بزبانْ فارسی دری و بنابر روایتْ ضعیف بزبانْ پشتو توجهْ خاصی مبذول داشت و در پیشگاهْ او بزبانهای دری و پشتو سخن میگفتند و نامه های دیوانی مینوشتند.
او تحدی درین زمینه اصرار کرد که روزی رسول خلیفه نزدش از بغداد آمده، هنگامْ غروب وارد دربار شد.

---

[1] ـ ت. ی. کروسینسکی، تاریخ سیاح مسیحی، ص ص ۴۸- ۴۹.
[2] ـ عزیز هندی، د غازی‌امان الله زوال، د محقق مرستیال فرهاد ظریفی پشتو ژباره، - تایپی ناچاپ نسخه، بخش مجلات کتابخانه اکادمی علوم، کابل: ۱۳۶۷، ص ۲۳۴.
[3] - باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۲۰۰.

ازهر پسرِ کاکای یعقوب شخصی بذله گو و شوخ طبع فورا" به پیشواز مهمان رفته و برای اینکه به عربی که مود زمان بود، صحبت کرده باشد و برسولِ خلیفه احترامی گذاشته باشد با آنکه عصر بود- به عربی شکسته گفت:
(صبحکم الله باالخیر) یعنی صبح شما بخیر! یعقوب گر چه عربی نمیدانست متوجهٔ اشتباهٔ ازهر شده که در وقت غروب می بایست میگفت:
(مساکم الله با الخیر.) از این جهت از پسر عم باز خواست کرد که در برابرِ یک عرب این چه حرف زدن و مسخره گی است که انجام دادی؟
ازهر گفت بیهوده بر من غضبناک مشو من خواستم رسولِ خلیفه بداند که در دربارِ تو لااقل یکنفر هست که بزبان تازی میتواند صحبت نماید.
این گفته خود شاهدِ پاکی دربار و دیوان از زبانِ بیگانه میباشد.[1]
به عقیدهٔ ابن خلکان خراسان از دیر باز چون عمرو فرمانروای ماهر و زرنگی ندیده بود که هم اهل میدان بود و هم دوستدارِ علم و فرهنگ که با اسیر شدن وی جز زمامدارانِ انگشت شمار، سلالهٔ دیگر صفاری از خود و فرهنگ خود بیگانه شدند.

۴- عواملِ زوال و سقوطِ سلالهٔ صفاری:

علل و عواملِ سقوط مانند و مشابه عواملِ صعود و تکامل است فقط سلب و ایجابی دارد.
وقتی دولت رویکار آمده می تواند که قدرت مالی و نظامی داشته باشد و شهامت و شجاعتی از خود تبارز دهد و معارض و رقیب و حریفی نداشته یا آنرا خورد و ذلیل کرده باشد، همه عوامل و عناصرِ اجتماع در برابرش روی خوش نشان دهند، ولی چون ورقْ برگشت همهٔ این عواملِ منعکس شده و از قضا سکنجبینِ صفرا میشود.[2] خواه سقوط و سرنگونی را مولودِ فسادِ عناصرِ اجتماع دانست یا عناصرِ فاسد را مولود محکومیتِ قضا و قدر شناخت. در هر حال زوال وانحطاط و سقوط و انقراض در پیش است.
زوال و انقراضِ دولتِ صفاری مانندِ هر دولتِ دیگر از فساد عناصر اجتماع و بی کفایی خودِ زمامدارانِ صفاری بود زیرا با وجود اختلافاتِ علی بین خلف و طاهر اگر مردِ مقتدری وجود میداشت، می شد دولتِ صفاری از سقوطِ عاجل نجات یابد.
ولی چون اکثر مناطقِ در دست حکمروایان محلی و جنگ سالارانی قرار داشت که از مرکز چندان اطاعت نمیکردند و خزینه سلطنتی هم خالی مانده بود.
مامورینِ عالیرتبه همواره موضعگیری شان نسبتِ تغییرِ موقفِ شان عوض میشد و ابرازِ کفایت و لیاقتی نمی شد و اغلب روسا و فرماندهان زیرِ بار نمیرفتند و بینِ هم رقابت و مخالفت داشتند.
هر کدام مدعی سپه سالاری و فرمانروایی بر یکدیگر بودند و همین عوامل را مقدمه یی جهتِ سقوطِ دولتِ صفاری میتوان بر شمرد.[3]

---

[1] همان اثر، ص ۲۰۲.

[2] - مصلح بن عبدالله،گلستان سعدی،(نسخه قدیمی) به اهتمام محمد علی فروغی، انتشارات امیر کبیر، چاپ ششم، چاپخانه سپهر، تهران: ۱۳٦۵، ص ۲۱۲.

[3] - تاریخ مفصل اسلام،ص ٦۴۳.

از طرفی هم عیاشی سلالهٔ صفاری و مصرفٔ بیجا و بیموردٔ دربار نیز می تواند دلیلی برای زوالٔ صفاریان باشد چنانچه بعد از آنکه یعقوب لیث صفار آخرین زمامدارٔ طاهری را بنامٔ محمد شکست داد، از وی علتٔ شکستٔ طاهریان پرسیده شد که در جواب گفت:
(از طرف شب بیدار نشستن و از طرف روز خوابیدن) [1]

مفهومٔ این مقولهٔ مختصر نهایت دقیق است یعنی هرگاه مسئولین دولت شب را به عیاشی و بیدار خوابی بسر برند و از طرفٔ روز تا دیر در خواب باشند، آن کشور ویران و زمامداران نابود یا معزول خواهد شد و زمانیکه این مرض صفاریان را
مبتلا ساخت آنها نیز سقوط کردند. [2]

بخصوص طاهر و یعقوب پسرانٔ محمد از آنجمله زمامدارانٔ خاندانٔ صفاري بودند که بعد از جنگ های (۲۹٦ق - ۹۰۴م) در سیستان روز و شب به شرابخوری و لهو لعب مصروف شده و به سیل و تماشای شتران و کبوتران مشغول بودند تا اینکه عده یی از اشراف و خوانین نزدٔ طاهر و محمد رفته و گفتند: ((پادشاهی با کبوتر بازی دیر نماند و یا روز شب شراب خوردن و از خزینه برداشتن و دوباره نه نهادن... این پادشاهی ما به شمشیر ستدیم و شما به‌لهو میخواهید آنرا نگهدارید... پادشاه را داد و دین میزیبد و سیاست و سخن ...)) [3]

همچنان علتٔ سقوطٔ صفاریان بخصوص سقوطٔ یعقوب در جنگ دیرالعاقول را که اساساً مبدای آغازٔ ضعف و زوالٔ سلطنتٔ صفاریان محسوب میشود، میتوان علاوه از نیرنگ و خدعهٔ مؤفق- فرارٔ عده یی از سپاهیانٔ او و پیوستنٔ آنها با نیروی بیگانه دانست مخصوصاً که طلحه(مؤفق) برادرٔ خلیفه از مدت ها قبل با یعقوب مکاتبه داشت و او را با غدر و نیرنگ برای حمله به بغداد تشویق کرد.

یعقوب که تصور میکرد مؤفق برادر و سپه سالارٔ خلیفه با وی هم عهد و در بغداد نیز لشکرٔ مجهزی که از معتمد دفاع کرده بتواند، وجود ندارد، در کارٔ تجهیز سپاه احتیاط لازم را بجا نیاورد.

یک مسئلهٔ که یعقوب را از جنگ با خلیفه مانع میساخت و یعقوب آنرا پیشبینی هم کرده بود و به حقیقت پیوست، هما نا نظر داشتٔ جنبهٔ مذهبی اقتدارٔ خلیفه بود، چنانچه مؤفق در جریانٔ جنگ دیرالعاقول برای تشویق حس مذهبی لشکریان در ایجادٔ نفاق میانٔ سپاهٔ یعقوب سرٔ خود را برهنه کرده و فریاد بر آورد (من غلامٔ هاشمی هستم).

هم چنان شخصاً خلیفه نیز در بینٔ گروهٔ عظیمٔ مردم خرقه و جامه و قضیبٔ (عصا) رسولٔ اکرم (ص) را بیرون کشیده و یعقوب را لعن کرد. [1]

---

[1] ـ همان اثر، ص ٦۴۴.

[2] ـ جریده شریعت، شماره(۲۷)، سال سوم، ۱۴(محرم ۱۴۱۹ ق)(۲۰ ثور ۱۳۷۷ ش)،
د تاریخ سریزه اولور،ص ۳.

[3] ـ باستانی پاریزی، یعقوب لیث، ص ۲-۱۰.

[1] ـ یعقوب لیث. ص ۳۱۵

معتمد خود در موردِ پیروزی اش در جنگِ دیرالعاقول میگوید: ((شب قبل از جنگ خواب دیدم که کسی بر سینهٔ من نوشت: (انافتحنالک فتحامبینا)، یعنی ما پیروزی ـ نصیب تو کردیم، پیروزی روشن و آشکارا.[2]

بسیاری از سپاهیانِ یعقوب فریبِ این نیرنگ را خورده به عنوانِ اینکه جنگ با خلیفه شرعاً جایز نیست، به لشکرِ دشمن پیوستند[3]

گذشته از نیرنگ وخدعهٔ موفق و پیوستنِ شماری از سپاهیانِ یعقوب با وی، موفق آبِ نهری را که از دجله منشعب میشد و (Sabet)سبت نامداشت در میانِ دسته یی از سپاهیانِ یعقوب روان و بار و بنهٔ آنانرا طعمهٔ دریا ساخت و کار بجای رسید که شتران و سایر چهار پایان رمیده، نظمِ اردو را بر هم زدند.

در حقیقت این شکستِ یعقوب در اصل، شکستِ خاندانِ صفاریان محسوب میشد زیرا اساساً درین خاندان به جز از یعقوب و عمرو کسی دیگریکه میتوانست از دستآوردِ این سلسله دفاع نمایند اصلاً وجود نداشت.

علت دیگرِ زوال و شکستِ این خاندان این هم بوده می تواند که هر کدام از سلالهٔ این خاندان بخصوص یعقوب و عمرو در کار هایکه پیش می آمد، با احدی مشوره نمیکردند و رازِ شانرا با کسی در میان نمیگذاشتند.

چنانچه یعقوب و عمرو حینِ مواجه شدن با مشکلات خلوت نمیکردند و تنها به اندیشیدن میپرداختند و وقتی یعقوب را ملامت میکردند که در جنگِ دیرالعاقول خطا ها کرده و در تعبیهٔ لشکر و طرز و راهٔ حرکت و در انتخاب زمان و مکان جنگ اشتباه نموده، جواب میداد من گمان نمیکردم جنگ روی دهد.

اگر میخواستم که جنگ کنم، شک نبودکه فاتح میشدم، لیکن به جنگ نیامده بودم و فکر میکردم کار به پیام و نامه تمام میشود.[4]

در حالیکه از نظرِ تحلیل گرانِ سیاسی و نظامی این امر اشتباهٔ نهایت بزرگ و غیر قابل جبران پنداشته میشود که زمامداری باجرای تمامِ ممارسات-آمادگی های جنگی را گرفته و بخاطرِ محاربه اخذِ موضع نماید ولی در میدانِ محاربهٔ رویا روی به امیدِ حلِ سیاسی، باز هم منتظرِ آیندهٔ مبهم باشد که در نتیجه خود و لشکر خود را به گودالِ نابودی بکشانند.

یعقوب در برابرِ این پرسشِ محققان که چرا یعقوبِ فاتح بدیدارِ شخصِ مغلوب یعنی موفق برادرِ خلیفه رفت میگوید: بدلیلِ آنکه میدانستم که هنوز خلیفه از پشتبانی مردم برخوردار است و از طرفی هم او چون امیرالمومنین است و عنوانِ امارت جنبهٔ مذهبی دارد، نمیخواستم جنگ کنم و بدونِ دلیل خود را در جنگهای طولانی درگیر ساخته، استقلالِ کشورِ خود را به مخاطره مواجه سازم.

در اینجا باز سوال متوجه یعقوب میشود در صورتیکه عقیدهٔ بر جنگ نداشت، پس چرا دشت های سوزان و دور و دراز و جاده ها و خیابان های پر خم و پیچ را پیموده و لشکر

---

[2] ـ وفیات الا عیان، جلد پنجم، ص ٦٤٣.

[3] :- مجله بررسی های تاریخی شماره(٥)، سال نهم، چاپخانهٔ ارتش شاهنشاهی- خیابان تهران: ١٣٥٣ ، ص ص ٦٩- ٧٠.

[4] :- مجله بررسی های تاریخی، شماره(٥) سال نهم، ص-٧٠-٧١.

را خسته و ذله ساخته ؟ و چرا مصارفِ هنگفتِ نظامی را متقبل شده است؟ این و امثال آن پرسش های است که پیشانی یعقوب را به حیثِ موسسِ سلالهٔ صفاریان اندکی داغدار میسازد و سیرِ زوال و سقوطِ سلالهٔ صفاری را هم سریع.

نتیجه و پیشنهادات:

در اوایلِ قرنِ نهم میلادی دسته یی از عیارانِ سیستان که یعقوب و برادرش عمرو- نیز در آن شرکت داشتند، نسبت تبارزِ استعداد و مهارت یعقوب، تمام شان تحت اطاعت و رهبری کامل او قرار گرفتند.

دسته ی مذکور در فعالیت های سیاسی سیستان فعالانه شرکت کرد.

یعقوب از جنبش توده یی در ولایت سیستان به نفع خود استفاده کرده و در سال ۸۶۱ میلادی حاکم طاهریان را اخراج و شهر زرنج مرکز سیستان را تصرف نمود و پادشاه اعلان گردید.

این دولت که از طرف یعقوب تاسیس گردید، در تاریخ بنام دولتِ صفاریان مشهور است.

طبق اسناد و شواهدِ تاریخی یعقوب در جوانی شاگردِ مسگر بود.

یعقوب بعد از تصرف حکومت سیستان از این فرصت طلایی که خلفای عباسی بر سر خلافت بین خود در کشمکش و مبارزهٔ دایم بودند و از آنچه که خلافت آنانرا به نیستی و نابودی میکشید در غلفت بسر میبردند، استفاده کرده به مبارزه علیه طاهریان آماده گی گرفت.

او بزودی حتی خراسان، کرمان و فارس را زیرِ قدرت خود قرار داده و سپس خواست وارد بغداد شود، لیکن بعلت توافق بین خلیفه عباسی المعتمدعلی الله و برادرش الموفق بالله و نیرنگ آنان نتوانست وارد آن شهر گردد و کسی تا هنوز نمیداند که اگر او فرضاً واردِ بغداد شده بود، چه میکرد؟ ایا او بعزل معتمد و تعیین الموفق طبق قرار داد محرمانه فیمابین دست میبرد؟ یا اینکه اصولاً خلافت را بکلی از بین میبرد، یا این واقعه هیبت و حرمت و ابهت از دست رفتهٔ خلافت را به آن باز میگردانید و دست غلامان ترک را از خلافت دور میکرد؟

یعقوب در ابتدأ الی سه هزار عسکر داشت اما بعد از ده سال تعداد قشون سوارهٔ او به ۱۵ هزار نفر رسید.

قشون یعقوب دارای توپهای قلعه کوب بوده و در جنگها از فیل های جنگی نیز کار گرفته میشد. وی تا پایان زنده گی مانند یک عسکرِ عادی باقی ماند. لباس ساده میپوشید، نشستن بر قالین و گلیم را دوست نداشت.

روی زمین مینشست زیرِ سرش سپر و بیرق لوله شده را گذاشته و روی جل اسپ میخوابید.

صرف نظر از این عاداتِ خوب او به عللِ مفهومِ جنبشهای مردم آشنا نبود.

یعقوب در اواخر سالهای ۴۰ قرن نهم به جنگ های وسیعی آماده گی گرفته، و علیه طاهریان بمبارزه فعالانه پرداخت. در سال ۸۶۸م،هرات و در ۸۷۰ م بلخ، فوشنج و غزنی را متصرف شد و. در سال ۸۷۱ م پادشاهِ کابل به او از درِ اطاعت پیش آمد.

در سال ۸۷۳ م طاهریان را سرنگون کرده و تمام مناطق خراسان را به تصرف خود در آورد.[1]

حکومت بغداد از پیشرفت های یعقوب نگران شده و جهت جلوگیری از پیشرفت وی به اقداماتی متوصل شد ولی این اقدامات نتیجهٔ مطلوبی نه بخشید.

خلیفه در سال ۸۷۱م یعقوب را والی بلخ و تخارستان تعیین نمود. خلیفه توقع داشت که یعقوب با طاهریان برخورد کرده و هر دو جانب ضعیف گردند ولی یعقوب در این جنگ بر طاهریان کاملا" غلبه حاصل کرد بنأ خلیفه بعد از این رویداد مجبور گردید یعقوب را والی تمام خراسان، طبرستان، جوزجان،ری و فارس تعیین نماید.

در سال ۸۷٦ م بین یعقوب و خلیفه اختلافی شدیدی بمیان آمدکه یعقوب قصد حکومت خلیفه را کرده ، سوی بغداد لشکر کشید ولی در صد کیلومتری پایتختْ خلافت قشونْ یعقوب به شکست مواجه شده و یعقوب نیز از غم و اندوهْ زیاد به مرض قولنج گرفتار و جان سپرد.

عمرو ابن لیث طی سالهای(۸۷۹- ۸۹۰م) حکومت کرده است، جای برادر را گرفته و با خلیفهْ بغداد راهْ مدارا را پیش گرفت، رسما" والی خراسان واطراف آن گردید.

عمرو مانند برادرش از خلافت مستقل بود، او رهبر ورزیده و سر لشکرْ ماهر بود.

عمرو لیث با آنکه خود طرفدارْ اعیان و اشراف بود لیکن از جانب آنها حمایت نمیگردید که این حقیقت در آغاز مخالفتْ او با سامانی ها جهت سیادت بر ماوراالنهر واقع گردید.

بالاخره مخالفت های عمرولیث او با سامانیان جهت اشغال ماوراالنهر سبب ضعفْ دولتْ صفاریها گردید، چه اگر ما زمامدارانْ سلالهْ صفاری را بعد از عمرولیث دقیقا" بررسی و شناسایی کنیم، دیده میشود که جانشینانْ عمرو مانندْ طاهر، لیث بن علی. ابوعلی محمد بن علی للیث، ابواحمد خلف بن احمد و غیره امیر زاده گان صفاري چندان اهلیت و شایستگی اداره را نداشته و چند سالی بیشتر دوام نیاورده منقرض شدند و خطه ی آنان جزو از قلمرو سامانیان گردید.[1]

اساسا" یعقوب و عمرو اثرْ ارزنده یی از خود بجا نگذاشتند تا ایشان و یا سر زمین آنها را جاودان کند.

هر آنچه از مال و دارایی از دور ترین نقاط طبرستان و در شمال تا دور ترین نقطهْ رودخانهْ سند در جنوب و از کابل دور ترین نقطهْ شرق تا دور ترین ناحیه در غرب که فارس باشد هر آنچه جمعاوری گردید، نتوانست کمترین تاثیری در وضع سخت طبیعتْ جانفرسای سیستان بگزارد و آنرا تغییری بدهد.

بسیاری از شهر های سیستان که ناظر بر رشد و پیدایشْ صفاریان بود و بعد ها ناظر بر فتوحات و عظمتْ یعقوب و عمرو نیز گردید، زیر سنتهای روانی ایکه از صحرای لوت منشاء میگیرد، یا به نیستی گرائید و یا زیرْ این شنها پنهان گردیده که تا کنون بسیاری از این

---

(۱) ـ گروهی مولفین، جامعه شناسی صنف۱۱، طبع مطبعه معارف، سال ۱۳٦۲، ص، ۸۰.

(۱) ـ یعقوب لیث، ص ۲٦.

مناطق و فاتحان شان ناشناخته و تعیین جای و جاه و جلال این شهر ها و شخصیت ها، امروز نیازمند به بررسی های وسیع و دامنه داری میباشد.
که بایست تاریخ نویسان و قلمْ بدستانْ راستین و متعهد، این رسالتْ تاریخی شانرا بخاطر جلوگیری از کج روی ها و انحرافاتْ زمامداران و سیاستمداران و مشعل رهنمایی کننده و اندرز دهنده برای ینده گان، ادانمایند چنانچه شاعری در زمینه گفته است:

من ندانم راستی ماهیت تاریخ چیست
چیست حاصل زین هم تکرار ها تذکار ها
ثبت کوشش های مردان است در ارشاد خلق
(+)یا ملا ذخونخواران محرم جبار ها
این نه تاریخ است اطلال(++) حیات آدمی است
و اندرآن مدفون شده از نیک و بد بسیار ها
گر نگیری عبرت از تکرار تاریخ ای حکیم
چیست سود از اینهمه تکرار و این نشخوار ها[2]

نتیجتا" باید گفت که علما و دانشمندان تاریخ مطالعه و جستجوی حقایق تاریخی، پند و عبرت آموزی را برای هر کسی ضروری، حتمی منبع علم و الهام دانسته و اظهار داشته اند که تاریخ حس ملیت خواهی وافتخارات قدیمی توده ها را بیدار ساخته اشخاص جویای-عزت و جلال را به کومک تجربه ی دیگران به درک حل مسایل مختلف زنده گی قادر میسازد و کسانیکه در مورد تاریخ اجتماع خود و دیگران معلومات کافی ندارند به علت اینکه از قدرت و توان خود و تجربه ی دیگران بی خبر اند، مغلوب، مظلوم و محکوم میگردند.
پس نباید تاریخ عهد صفاریان به گونه ی یک مجموعه ی واقعات کهنه و خشک ایامْ پیشین مطالعه گردد، بلکه لازم است واقعات و رویداد های گذشته بحیث موضوعات زنده برای پند و عبرت آموزی و بیداری مردمان امروز و فردا خوانده شود. چنانچه رودکی نیز این گفته را تائید نموده میگوید.[1]

هر که نیاموخت از گذشت روزگار
هیچ نیاموزد ز هیچ آموز گار

در اخیر بعرض رسانده شود که تا امروز طوریکه شاید و باید، نه در اکادمی علوم و نه در سایر مراکز فرهنگی و آموزشی کشور قلم بدستانیکه در بخش های گوناگون و به صورت

(+):_ پناه گاه قلعه
(++) - آثار خانه ها و آبادیها.
[2] د کتور باستانی پاریزی، یعقوب لیث، چاپ سوم، بنگاه ترجمه نشرکتاب، _ تهران : ۱۳۴۸، ص ۱۲.
[1] _ ت. ی. کروسینسکی ، تاریخ سیاح مسیحی ، به مقدمه، تصحیح، تحشیه و تعلیق محقق فقیر محمد خیر خواه، اکادمی علوم، مطبعه دولتی، کابل. ۱۳۶۳،ص ۱

اخص آن عده از دانشمندان که در رشتهٔ تاریخ تحقیقات انجام داده، در مورد دولت صفاریان کمتر توجه نموده اند.
روی همین دلیل مشخص در مورد دوره ی پر خم و پیچ صفاری به تحقیق کاملا" جداگانه یی نیاز احساس میشود.
معهذا این بخش از تاریخ از طرف شورای علمی انستیتوت تاریخ و اتنوگرافی مربوط مرکز علوم اجتماعی اکادمی علوم این وظیفه خطیر را بدوش من گذارد. من درین مورد تا اندازهٔ توانِ بیاری مدارکِ ثابت این وظیفه را انجام دادم اما به جهت تحقیقِ مزید در این ارتباط و روشن شدنِ تاریخِ دورهٔ پر شان و شوکتِ صفاریان از همه قلم بدستانِ عرصهٔ فرهنگ آرزو میبرم تا کمر همت بربندند و دین خویش را ادا نمایند.
پیشنهادات من برای بهبودِ کار به رهبری اکادمی علوم و از طریقِ ایشان به امارتِ اسلامی افغانستان چنین خواهد بود.
نخست: در عرصهٔ تاریخِ دورهٔ سلالهٔ صفاری را به بررسی بگیرند چه این دوره علاوه بر آنچه به توجه رسید، نیازمند تحقیقات مزید میباشد.
دوم: باورمندانه باید گفت هیچ اثری بدونِ یاری مآخذ و منابع با اعتبار و گرد آوری حقایقِ مستند و علمی، ارزشی نخواهد داشت چه هر گوشه یی از تاریخِ پر خم و پیچ، مستلزم تحقیقات مزید میباشد.
اما طوریکه بمشاهده میرسد در افغانستان تا حال در بابِ مسایلِ گوناگون آثار کمتر اقبالِ چاپ یافته، که البته آنهم به هر اسم و رسمی که بوده، کمترین نیازِ ضرورتمندان را برآورده میتوان ساخت.
روی همین دلیلِ روشن عده یی کثیری از محققان و پژوهشگران از روی اجبار به ماخذ و آثار محققان خارجی رو میآورند که بدونِ تردیدِ نظر و هدف نگارنده در آن برجسته تبارز داده شده که متاسفانه نظر بعضی از ایشان عاری از تعصب نبوده و این امر طبعا" به زیانِ مردم و ملت ما تمام میشود.
اگر قرار باشد درینمورد دلایلِ روشن ارائه گردد حرف به درازا میکشد.
به جهتِ تامینِ هدفِ علمی و هم بخاطرِ جلوگیری از چنین مسایل پیشنهاد مینمایم که: رهبری اکادمی علوم افغانستان در چوکات انستیتوتِ تاریخ بیاری استادانِ مسلکی پوهنتون کابل کمیسیونی را تعیین و توظیف فرمایند، تا همه آثاری را که در مورد افغانستان در رشتهٔ تاریخ بیرون از کشور نوشته شده، مورد نقد قرار داده و بعدا" زمینه برای چاپ تحقیقاتِ حاصله را جدا" مساعد گرداند.

فهرست منابع و مآخذ

الف: بخش کتب:

۱. قران کریم، (ترجمه و تفسیر بزبانْ پشتو)، به امرْ فهد بن عبدالعزیز پادشاهْ عربستان سعودی، جلد دوم، ریاض، وزارت حج و اوقاف چاپخانهْ قران کریم عربستان سعودی، ۱۴۱۴ق.

۲. ابن اثیر، عزالدین. کامل. ترجمهْ عباس خلیلی، جلدْ ۱۳، تهران: شرکت سهامی چاپ و انتشارت کتب ایران، ۱۳۹۰ ق.

۳. ابن خلدون، عبدالرحمن. مقدمه ابن خلدون. ترجمهْ، محمد پروین گنابادی، تهران: انتشاراتْ بنگاهْ ترجمه و نشرْ کتاب، مطبعهْ مجلسْ شورای ملی، ۱۳۴۶ ش

۴. ابن خلکان. وفیات الاعیان . ترجمهْ دری، جلدْ پنجم، قاهره: ۱۹۴۹م.

۵. اسفزاری، معین الدین، محمد زمچی. روضات الجنات فی اوصاف مدینةالهرات. حواشی و تعلیقات سید محمد کاظم امام، بخش دوم، تهران: چاپخانهْ دانشگاهْ تهران، ۱۳۳۸ق.

۶. اصطخری، ابواسحق. المسالک و الممالک. بکوشش ایرج افشار، تهران: بنگاهْ ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷ش.

۷. اصفهانی، حسین، عمادالدین. تاریخ مفصل اسلام، جلد ا، تهران: چاپ دوم اتحاد، ۱۳۳۷ش

۸. الفنستون، مونت ستورات. د کابل سلطنت بیان. ترجمهْ پشتو، پوهنوال داکتر محمد حسن کاکړ. جلدْ دوم، کابل: مرکز بین المللی تحقیقاتْ پشتو، اکادمی علوم. مطبعهْ دولتی. ۱۳۶۱ش

۹. بار تولد. تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی تا قرن دوازده. ترجمه پوهاند علی محمد زهما، کابل: د پوهنی مطبعه، ۱۳۴۴ش.

۱۰. بار تولد. ترکستان نامه. ترجمهْ کریم کشاورز، جلدْ اول، تهران:بنگاهْ ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۲ش.

۱۱. باستانی، پاریزی، محمد ابراهیم. یعقوب لیث. چاپ سوم، تهران: بنگاهْ ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸ش.

۱۲. برتلس، ا.ی. ناصر خسرو و اسماعیلیان. ترجمهْ حسین آرین پور، تهران: بنگاهْ ترجمه و نشرْ کتاب، ۱۳۳۹ش.

۱۳. بهار، ملک الشعرا.(مصحح) تاریخ سیستان. کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۶۶ش.

۱۴. پطروشفسکی. اسلام در ایران. ترجمهْ کریم کشاورز، تهران: چاپْ پیام، ۱۳۵۳ ش.

۱۵. جوزجانی، منهاج سراج. طبقات ناصری. تصحیح و تحشیهْ پوهاند عبدالحی حبیبی، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۴۷.

۱٦. جلالی، علی احمد. مطالعهٔ تاریخ افغانستان از نگاهٔ عسکری. جلد اول، کابل: وزارت دفاع ملی، مطبعه وزارت دفاع ۱۳۴۳ش.

۱۷. حاکمی، اسماعیل، دکتور. نثر های تاریخی. چاپ اول، تهران: انتشارات تهران، ۱۳۵۰ ش.

۱۸. حبیبی، عبدالحی. آفریده های مهجور. گرد آورنده هارون خیل، کابل:اکادمی علوم، مطبعهٔ دولتی، ۱۳٦۷ش.

۱۹. حبیبی. عبدالحی. پوهاند.تاریخٔ مختصرٔ افغانستان. جلدٔ دوم، کابل: انجمنٔ تاریخ، د کتاب چاپولو موسسه، ۱۳۴٦ش.

۲۰. حبیبی. عبدالحی، پوهاند. افغانستان بعد از اسلام. جلد اول، کابل: انجمن تاریخ، د پوهنی مطبعه، ۱۳۴۵ش

۲۱. حموی، یاقوت. معجم البلدان. طبع بیروت. ۱۹۵۵م.

۲۲. خالفین، نفتولا. انگلستان بر ضد افغانستان. آژانس مطبوعاتی نووستی مسکو ۱۹۸۰ م

۲۳. خواند امیر، غیاث الدین. حبیب السیر جلد دوم، چاپ دوم.تهران. چاپ خیام، ۱۳۳۳ ش

۲۴. رسولی، سیما. چنگیزخان و تهاجمات آن در حیات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افغانستان. رسالهٔ علمی برای رفع دورهٔ نامزدی رتبهٔ علمی محقق،

۲۵. (نا چاپ) کابل: اکادمی علوم، ۱۳۷۵ش.

۲٦. رشتیا، سید قاسم. افغانستان در قرن نزده. چاپ سوم، کابل. انجمن تاریخ افغانستان، مطبعهٔ دولت، ۱۳۴٦ش.

۲۷. ژوکوف، ای، میتودولوژی تاریخ. ترجمهٔ محمد انور نومیالی. کابل. اکادمی علوم، مطبعه دولتی، ۱۳٦۲ش.

۲۸. سعدی، مصلح بن عبدالله، گلستان.(نسخهٔ قدیمی)، به اهتمام محمد علمی فروغی، چاپ ششم، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپخانه سپهر، ۱۳٦۵ش

۲۹. سیستانی، محمد اعظم، مالکیت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی، کابل: اکادمی علوم، مرکزٔ علومٔ اجتماعی. مطبعهٔ دولتی، ۱۳٦۲ ش.

۳۰. سیستانی، ملک شاه حسین. احیالملوک. به اهتمام محمد بن محمود سیستانی، تهران: بنگاهٔ ترجمه و نشرٔ کتاب، ۱۳۴۴ش.

۳۱. شیر محمد خان. تواریخ خورشید جهان. سند هی ادبی بورد، پنجاب: مطبعهٔ لاهور، ۱۳۱۱ق.

۳۲. صافی، ضمیر، محمدحسن. نظری بر مبادی تاریخ، کابل. پوهنتون کابل: پوهنځی علوم اجتماعی، نشرات پوهنتون، ۱۳۵۷ش.

۳۳. صدیقی، جلال الدین، پوهاند، دکتور. روش تحقیق در تاریخ نگاری. کابل: پوهنتونٔ کابل، پوهنځی علوم اجتماعی. ۱۳٦۳ش.

۳۴. صدیقی، جلال الدین، و دیگران. افغانستان در دایرة المعارف تاجیک. کابل: پوهنتون کابل، پوهنځی علوم اجتماعی، ۱۳۶۱ش.

۳۵. طبری، محمد بن جریر. تاریخ طبری یا(تاریخ الرسل و الملوک). ترجمهٔ ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۴ش.

۳۶. طوسی، خواجه نظام الملک. سیاست نامه. تصحیح عباس اقبال، تهران، چاپ وزارت فرهنگ ایران، ۱۳۲۰ش.

۳۷. عزیز هندی. د غازی امان الله خان یاد. ترجمه پشتو. محقق فرهاد ظریفی، کابل: اکادمی علوم، مرکز علوم اجتماعی،(ناچاپ)، ۱۳۶۷ش.

۳۸. عمید، حسن، فرهنگ عمید. چاپ دهم(یکجلدی) تهران انتشارات جاویدان، ۱۳۵۲ش.

۳۹. عوفی، محمد. منتخب الحوامع الحکایات ولوامع الروایات. بکوشش مرحوم بهار، بنیاد فرهنگ اسلامی ایران، تهران: ۱۳۴۳ش.

۴۰. غبار، میرغلام محمد. افغانستان در مسیر تاریخ. کابل: وزارت اطلاعات و-کلتور، افست مطبعهٔ دولتی، ۱۳۴۶ش

۴۱. فرامرز، بن حداداد. سمک عیار. با مقدمه و تصحیح پرویزناتل خانلری، جلد دوم، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، چاپخانه خواجه، ۱۳۲۸ش.

۴۲. فرهنگ، میرمحمد صدیق. افغانستان در پنج قرن اخیر.(سه جلدی-مکمل)، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۷۳ش.

۴۳. وزارت تعلیم و تربیه. جامعه شناسی برای صنف یازدهم. کابل: مطبعه وزارت تعلیم و تربیه، ۱۳۶۱ش.

۴۴. قوزانلو، تاریخ نظامی ایران، جلداول.تهران: چاپخانه ارتش شاهنشاهی ایران، ۱۳۵۵ش.

۴۵. کرمستسکی، ت.ی. تاریخ سیاح مسیحی. مقابله و تصحیح محقق فقیر محمد خیر خواه. کابل: اکادمی علوم، مرکز علوم اجتماعی، مطبعه دولتی، ۱۳۶۳ش.

۴۶. کهزاد، احمد علی افغانستان در پرتو تاریخ.کابل: د کتاب چاپولو موسسه، مطبعهٔ دولتی، ۱۳۴۶ش

۴۷. کیکاوس، امیرعنصر المعالی،بن اسکندر. قابوس نامه. تصحیح سعید- نفیسی، تهران: مطبعه سپهر، ۱۳۴۲ش

۴۸. گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود زین الاخبار. تصحیح و تحشیه پوهاند عبدالحی حبیبی، چاپ برلین: ۱۳۴۷ش.

۴۹. لسترنج. سرزمین های خلافت شرقی. ترجمهٔ محمود عرفان. تهران. بنگاه ترجمه و نشر کتاب،۱۳۴۸ش.

۵۰. لین پول، استانلی.طبقات سلاطین اسلام. ترجمهٔ عباس اقبال، جلد اول، تهران ۱۳۱۲ش.

۵۱. متروپولسکی، د. ک و دیگران. زمینهٔ تکاملْ اجتماعی. ترجمهٔ پرویز بابایی جلد های ۱-۲، تهران: مطبعهٔ سپهر،۱۳۵۲ش.

۵۲. محلاتی، رسولی، سید هاشم. زنده گانی حضرتْ محمد(ص). نشرْ فرهنگ اسلامی، چاپ نهم، تهران: فرهنگ اسلامی ایران،۱۳۷۵ش.

۵۳. محمد حیات خان. حیات افغانی. ترجمهٔ محقق فرهاد ظریفی و محقق عبداللطیف طالبی، جلد اول، کابل: وزارت امور سرحدات، مطبعهٔ آریانا، ۱۳۷۰ ش.

۵۴. مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین. مروج الذهب و معادن الجوهر.ترجمه ابو القاسم پاینده، جلد دوم، تهران: بنگاهٔ ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷ش.

۵۵. مینورسکی.(مصحح). حدود العالم من المشرق الی المغرب. ترجمهٔ پوهاند میرحسین شاه، کابل: پوهنتون کابل،پوهنخی ادبیات و علوم بشری ۱۳۴۲ش.

۵٦. نجمی، ناصر. شیر مردْ سیستان. انتشاراتْ گوتنبرگ، تهران: چاپ- هاشمیون، ۱۳۷۳ش.

۵۷. نخجوانی، محمد بن هندوشاه. دستور الکاتب فی تعیین المراتب ترجمه و تصحیح ع ع علیزاده، جلدْ اول،چاپْ مسکو: ۱۹٦۴م.

۵۸. نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر. تاریخ بخارا. ترجمهٔ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر القباوی، تصحیح و تحشیهٔ مدرس رضوی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۱ش.

۵۹. نظروف، حق نظر، نهضت های مردمی و روشنگرایی ضد فیودالی در افغانستان. برگردانْ بزبانْ دری جمراد جمشید، کابل: پوهنتون کابل، پوهنخی علوم اجتماعی، نشرات پوهنتون، ۱۳٦۲ش.

٦۰. هاشمی، سید سعدالدین، پوهنوال.تاریخ افغانستان معاصر، جلد۱،کابل: پوهنتون کابل، پوهنخی علوم اجتماعی، نشرات پوهنتون، ۱۳۵۹ش.

٦۱. هی من، انتونی. افغانستان در زیرْ سلطهٔ شوروی. مترجم اسدالله طاهری، چاپ اول، تهران: چاپ صنوبر، ۱۳٦۴ش.

٦۲. یزدانیان، حسین، زنده گانی یعقوب لیث. تهران: بنیاد فرهنگ- ایران، ۱۳۴۳ ش

٦۳. یعقوبی، احمد بن واضح. البلدان. ترجمهٔ ح مسعود، تهران: بنیاد فرهنگْ ایران،چاپخانهٔ افق، ۱۳۴۹ش.

٦۴. یقین،حیدر. عیاران و کاکه های خراسان در گسترهٔ تاریخ.کابل: وزارت تعلیم و تربیه، مطبعهٔ تعلیم و تربیه، ۱۳٦۵ش.

٦۵. یکتایی، مجید. هنرْ دوست یابی. تهران: چاپْ اقبال، ۱۳۵۴ش

٦٦. یوسفی، محمداکبر. تطبیق سنوات. کابل: د مطبوعاتو وزارت، دولتی مطبعه، ۱۳۴۲ش.

٦۷. ب بخشْ مجلات و جراید:

٦٨. اکبری، علی اکبر.((طبقات))، جهانْ نو، شمارهْ سوم، کابل:_ مطبعهْ دولتی، ۱۳۴۸ ش.

٦٩. بوسورت.((لشکریان صفاری))، ترجمهْ پوهاند سرور همایون، آریانا، شمارهْ

۷۰. (۱-۲)،کابل: مطبعهْ دولتی،۱۳۴٦ش.

۷۱. بوسورت.((لشکریان صفاری))، ترجمهْ پوهاند سرور همایون، آریانا،شماره سوم، کابل: مطبعهْ دولتی،۱۳۴٦ش.

۷۲. بوسورت.((لشکریان صفاری))، ترجمهْ پوهاند سرور همایون، آریانا، شمارهْ چهارم، کابل: مطبعهْ دولتی،۱۳۴٦ش.

۷۳. حبیبی، عبدالحی.((عیاران))، آریانا، شمارهْ نهم،دهم، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۴۸ ش.

۷۴. رشتین، صدیق الله، پوهاند.((د پشتون لنده پیژندنه))، هیله، شمارهْ دوم، پشاور: ۱۳۷٦ش.

۷۵. روهی، محمدصدیق.((خوشحال خان ختک... نامه))کابل، شمارهْ ۱، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳٦۱ش.

۷٦. رویا، حبیب.((پیامی ازما)) ارمغان، شمارهْ پنجم، تهران: ۱۳۴۹ش.

۷۷. رهین، مخدوم((گلهْ از دوستی))، آریانا، شمارهْ دوم، کابل: ۱۳۵۵ ش.

۷۸. سیستانی، محمداعظم.((جغرافیای تاریخی زرنج))، آریانا، شماره ۳، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۴٦ش.

۷۹. سیستانی، محمداعظم.((دورنمای یک رود خانهْ بزرگ))، آریانا، شمارهْ چهارم، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۴۵ ش

۸۰. سیستانی، محمداعظم.((سرودْ آتشکدهْ کرکویه)) آریانا، شمارهْ ۲، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۴۵ش.

۸۱. علی، مرتضی.((مقصر کیست))، یادگار، شمارهْ اول، تهران: - ۱۳۴۹ش.

۸۲. غبار، میر غلام محمد ((خراسان))، آریانا، شمارهْ چهارم، کابل: مطبعهْ دولتی، ۱۳۲۲ش.

۸۳. نویسندهْ نامعلوم ((ابو مسلم نامه))، سخن،شمارهْ،یازدهم،تهران: ۱۳۴۲ش.

۸۳. نویسندهْ نامعلوم. ((د تاریخ سریزه او لور))، هفتهْ نامهْ شریعت،شمارهْ، ۲۷ ،کابل،مطبعهْ دولتی، ۲ ثور،۱۴۱۹ق.

۸۵. یکتایی، مجید.((مالیه در ایران))، بررسی های تاریخی، شمارهْ- اول و دوم، تهران: چاپخانهْ ارتشْ شاهنشاهی ایران، ۱۳۵۳ش.

څو خبرې

د افغانستان په تاریخ کې بېلابېلې واکمنې دورې ثبت دي او هره دوره له بلې هغې په نسبت څه ځانګړتیاوې لري.

د اسلام تر راتګ دمخه د افغانستان حالات له وروستني هغه سره ډېر توپیر درلود.

د اسلامي واکمنۍ په رامنځته کېدو سره یو خو د عربي هنر او فرهنګ رایج کېدل وُ چې له پخوانیو واکمنیو سره یې د اسلامي واکمنیو توپیر او څاروه او بل د خلکو د رزمي احساساتو آر روح بدلون وموند.او د ملوک الطوایفي پر ځای یې په یو لاسي توګه د مانوي امتیاز په هیله د هېواد لمنې تر لرې لرې پراخې کړې یعنې د پخوا په نسبت که ووایو یو څو ګامه تمدن ته ور لنډ شول، سمه به وي.

په دې اسلامي واکمنیو کې د عباسیانو، امویان، طاهریانو، صفاریانو او په نورو نورو پېرونو کې د هېواد حالاتو یو بله په سیاسي، اقتصادي او نظامي لحاظ د پخوا څخه بدل شوي وو په دې مانا چې هر پېر یې یو څه داسې سیاسي، اقتصادي او نظامي ځانګړتیاوې درلودې، چې جلا څېړنه پرې کېدای شي.

زموږ افغان مورخینو او هغوي چې د بهرنیو له کتاره یې زموږ د هېواد په جغرافیا،کلتور، هنر او فرهنګ کې څېړنې کړې، نو ددې هېواد په بېلابېلو دورو یې څېړنې او شننې کړې، چې د یوه لیکوال د څېړنې او څېړنې روش او مېتود د بل هغه سره توپیر لري.

په دې تاریخي پېرونو کې د صفاریانو دورې هم د نورو په نسبت بېلې ځانګړتیاوې درلودې، چې همداسې یو ځانګړی اثر پرې کښل مېرمه ارتیا وه.د بېلګې په توګه د صفاریانو د کورنۍ نسبت اېښودونکی چې د لیث زوی یعقوب نومېده د نورو سلاطینو په نسبت د ورکړې (عطیې) په اړه د خورا ښه نوم لرونکی دی.

له بله پلوه اسلامي پېرونو کې له افغانستان څخه په بېلو بېلو بڼو مالیات اخیستل شوي. چې د هر پېر دمالیاتو معیار د پخوانیو سره توپیر درلود او تاریخ دا هر څه په خپل ځای کې یاد کړي دي آن دا چې کله کله نږګر د خراج د زیاتوالي له امله له زمکو څخه لاس اخیستنې ته اړ شوي.

عربي خلیفه ګانو د کلني مالیاتو د برابرولو او پوره کولو لپاره له بزګرانو څخه په بېلا بېلو خورونکو بڼو د خراج او دالیو په نامه دومره درنه مطالبه کوله، چې بزګرو به زمکې پرېښودې او له دې داره چې د سبر خراج ترې خروار غوښتل کېده، نو زمکې یې شاړې پرېښودې.دا حالت په بېلا بېلو پېرونو کې په بېلا بېلو بڼو او ځار شوي او پېښ شوي دي.

ډېرو عباسي او اموي خلیفه ګانو لکه مامون الرشید. په خپلې واکمنۍ کې تر خراسانۍ بله بڼه او غني سیمه نه پېژندله.

هغه به خراسان کې د خپل والي د استعفې پر مهال د تعجب په توګه وویل چې:"دا احمق ولې استعفې کوي، زه خو په خپلې واکمنۍ کې تر خراسانه بله بڼه او غني سیمه نه پېژنمه." دې ته ورته ډېرې تاریخي پېښې شته، چې ددې سیمې په اقتصادي غنا باندې یې

پر زباته لاسوند بللی شو، خو په هره دوره کې ددې سیمې واکمنو (والیانو) له خلکو څخه په هر رنګ و نېرنګ یو څه تر لاسه کول، تر څو خلیفه ګانو ته یې ورکړي او د دوی واکمنې دوام پیدا کړي.
یعقوب لیث صفاري هم له هماغو اغېزو لاندې ښکېل وُ، چې تر ده وړاندېني والیان ور سره لاس او ګرېوان و.
خو نوموړی په ډېر خېرکتیا سره په دې وتوانېد، چې د خلکو د بهبود او سوکالی لپاره په خپله او خپلې هڅې وکړي او په دې توګه یې د خراج په ټولونې او سپارنې کې خپل اختیارات د والیو په بیه واخیستل.
له دې سره سره د یعقوب اتلولي، مېړانه، ښه خوانتوب، نظامي نقشه او په خانګړي ډول د خپلې خاورې د پراختیا مینه او تدبیر د تاریخ زړه ته ننوتې او تر ډېره به یې یاد ساتي او ددې وړتیا او اړتیا یې درلوده، چې داسې یوه څېړنه پرې شوې وای، خکه د تاریخ په دغه دوره تر اوسه پورې دومره بشپړه څېړنه نه وه تر سره شوې.
البته د نورو موضوعاتو تر څنګ په لنډ ډول به په یو څېرکي کې چیرته تشریحې شوې وې، خو اوس دغه وړه نیمګړتیا د دغه اثر په چاپ او لیکنې سره له منځه ولاړه. ښاغلي سر محقق سیدامین مجاهد زیار ګاللي او دغه سکالو یې د یو نیزس په ترخ کې خېړلې ده چې پدې ستړچار سره ورته مبارکي وایو او د (کور) دې کور ودان وي چې د دې اثر د چاپ په اړه یې زما غوښتنه شاته وانه چوله او په ډېره مینه یې دغه اثر چاپ کړ خدای دې یې لیکوال ته لا ډېره متره ورکړي چې په داسې آثارو سره مو تاریخ لا غښتلی کړي او د (کور) دې کور ودان وي چې زموږ ملي فرهنګ همداسې خلېدلی وساتي.
امین لهم ردفزد
قاضي سیداختیار سباوون، کابل احمدشا بابا مېنه

ختیځ بیا رغونې ادارې (کور) خپرونو څانګې تر اوسه خپاره کړې دي:

۱. د سند باد پښې، د ماشومانو لپاره په زړه پورې مصورې کیسې، (دوه خله)
۲. د طرابلس زمریان (تاریخي ناول)
۳. ولسي ملغلرې، د پښتو متلونو او ولسي قصو مجموعه، سیداګل غریبیار
۴. لنډۍ (د ۴۰۰۰ په شاوخوا کې لنډۍ)
۵. د خوب نړۍ، خوب د ساپوهنې له نظره، حبیب الله بیرکزی ځدراڼ
۶. د سینې ناروغي او توبرکلوز، د طب د زده کوونکو او ډاکټرانو لپاره طبي کتاب
۷. تشخیصي راډیولوژي، د طب د زده کوونکو او ډاکټرانو لپاره طبي کتاب
۸. جراحی اعصاب (جلد اول)، کتاب طبي برای محصلین طب و دکتوران جراح
۹. رهنمای عملي کاربرد دواها، کتاب رهنما برای نسخه نویسي درست ادویهٔ اساسي
۱۰. د کمپیوټر اساسات، وینډوز او کمپیوټري محاوره د کمپیوټر په اړه بشپړ معلومات (دوه خله)
۱۱. The Ethnic Composition of Afghanistan
۱۲. اوښکې د ښو په سر، د ډاکټر محمد یونس مروت شعري ټولګه
۱۳. رهنمای عملی طبابت اطفال (دو بار)
۱۴. د جزا قانون شرحه، لومړی کتاب، کلیم الله ملکزی
۱۵. د درملو د استعمال عملي لارښود، ډاکټر مالتي وان بلومردر
۱۶. د اپینو لار، تاریخي قصه، استاد عبدالغفور بریښنا
۱۷. د اروا پوهنې ښوونځي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې د پوهنځي درسي کتاب
۱۸. نغوتې او نغوړې، ولسنامه نه شهنامه، لطیف جان بابي
۱۹. افغانستان: فیډرالیزم، محمد انعام واک
۲۰. د پرښتې خواب، د څو لنډو کیسو مجموعه، حفیظ الله تراب
۲۱. په لومړنیو ښوونځیو کې د ژبې د زده کړې لارښوونې او ستراتیژي
۲۲. د هوښیارتیا تله، ډاکتر کبیر ستوری
۲۳. خرمری، د تورکي لیکوال عزیز نسین د طنزونو ټولګه
۲۴. ژبساپوهنه، ډاکتر کبیر ستوری
۲۵. تواریخ: پښتون، افغان، افغانستان، قدرت الله حداد فرهاد
۲۶. د اسلامي فقهې اساسات، پوهاند حسین خیل
۲۷. د موادو مقاومت، د انجنیرۍ د پوهنځي لپاره
۲۸. سلګۍ په لویدیځ کې، د حفیظ الله تراب د لنډو کیسو دریمه ټولګه
۲۹. احتماعي نظریات، اروابناد استاد ګل پاچا الفت
۳۰. د نشه یانو په اړه انتباهي توکه، راټولونکی بادشاه خان شرنوال
۳۱. په افغانستان کې د قانون جوړونې تاریخي بهیر (قاضي سید اختیار سباوون)

۳۲. ویره د ساپوهنې په رڼا کې، ډاکتر کبیر ستوري
۳۳. کبین او کبیتی مچی
۳۴. د پښتني قبیلوي خپلونو قاموس (د پښتنو قبیلو بشپړ قاموس، د افغانستان د علومو اکاډمۍ پنځه کلنه څېړنه)
۳۵. طبي مایکروبیولوژي (د ننګرهار د طب د منځنیو زده کړو د انستیتیوت لپاره)
۳٦. اسلامي هېوادونه او په نړۍ کې مسلمان اقلیتونه، پوهنمل شاه محمود منګل
۳۷. د سرو زرو ونه او د ملانصرالدین نور په زړه پورې ټکلونه
۳۸. د آریانا موقعیت او د آریانیانو جغرافیایي سیمې، ډاکتر ګلجان ورور وردګ
۳۹. د دخانیاتو په روږدو کې د خنډني برانکایټس پېښې
۴۰. ارمانونه پرهرونه (د ډاکتر محمد یونس بارکامي د شعرونو دویمه ټولګه)
۴۱. د ښځې لیک لوست او یو لړ مهم حقوق او وجایب، پوهاند محمد اسحق حسین خیل
۴۲. لومړۍ غلا (منظوم ټکلونه)
۴۳. د بیزوګانو ټکلونه (د ماشومانو لپاره مصور ټکلونه)
۴۴. د اقتصادي پرمختیا تیوري او پلان جوړونه
۴۵. یوه دقیقه یې سیجر
۴٦. برګه جرګه (طنزیه داستانونه)
۴۷. ادبي لیکونه
۴۸. ایډز څه شی دی؟ (د روغتیایي کارکوونکو له پاره)
۴۹. د روغتیایي ښوونو لارښود
۵۰. لوبې او پوهنه ۳
۵۱. لوبې او پوهنه ۴
۵۲. لوبې او پوهنه ۵
۵۳. لوبې او پوهنه ٦
۵۴. سرحدات و تقسیمات اداری افغانستان در طول تاریخ
۵۵. د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش
۵٦. جغرافیهٔ اقتصادی افغانستان
۵۷. د کراټې اساسات
۵۸. د نشې ضد پیغامونه
۵۹. پیام های ضد نشه
٦۰. ایدز چه است؟

چاپ ته چمتو:

د چرګانو ساتنه	رښتيا خبري	د خوب نړۍ

ډېر ژر به چاپ شي:

د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پيل کې د پښتنو خيني استوګنځي	نبه (د لنډو کيسو ټولګه)
د نقليه وسايطو تخنيکي قاموس داغ لاله، رابعه اثير	د راډيولوژۍ اساسات د خاورې حاصلخيزي او د نباتاتو تغذي
جهان اسلام	او نور

د خپلو کتابونو د تصحيح، ټايپ، ډيزاين او چاپ لپاره زموږ سره په لاندې پتو په تماس کې شئ:

بريښناليک	E-mail: kor_bazger@hotmail.com
پاکستان	C/O Dr. M. Farid Bazger G.P.O. Box 607, Peshawar, Pakistan
افغانستان- کابل	Phone: 0093(0)-79313627
او يا د دعوت د خپروني له لارې	C/O M.Tariq Bazger P.O.Box 289, 2001 Lillestrom, Norway Mobile: +47-90856195 Phone: +47-63844385 Fax: +47-63844384 E-mail: dawatnet@start.no Website: http://home.no.net/dawatnet

Afghanistan During Safaryan

(861-1002 AD)

Sayed Ameen Mujahid

ختيځ بيا رغوني اداره، (کور)

Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

قيمت: ۵۰ افغانی